

✦ ◆ ✦

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

अध्याय पहिला ते पंधरावा

श्रीधरस्वामींच्या शिवलीलामृताचा कथासार · सचित्र मार्गदर्शित आवृत्ती · २०२६

✿ कसे वाचावे — श्रवण व वाचन मार्गदर्शक ✿

ही सचित्र आवृत्ती केवळ मजकूर नाही; भक्ति–श्रवणाचा आधुनिक अनुभव आहे. खालील नियम पारंपरिक कथाश्रवणातून घेतले आहेत आणि डिजिटल वाचनासाठी सोयीस्कर केले आहेत.

कसे वाचावे

1. प्रत्येक अध्याय एका बैठकीत किंवा दोन विश्रांतींसह वाचा. लांब अध्यायांत मधल्या ‘विश्रांती’ कार्डावर थांबा.
2. पहिले वाचन कथेसाठी; दुसरे वाचन ‘तज्ज्ञ टीप’ व सारांशासाठी.
3. अध्याय संपल्यावर सारांश वाचा, मग द्रुत प्रश्नमंजुषा सोडवा — स्मरण दृढ होते.
4. ‘नमः शिवाय’ किंवा शिवस्मरणाने प्रारंभ करा; मन शांत झाल्यावरच पुढे जा.
5. प्रगती या उपकरणावर जतन होते (localStorage). दुसऱ्या दिवशी तेच अध्याय उघडा.

श्रवण / वाचन नियम

1. आदराने वाचा: पागोटे–अहंकाराची उंची, उपहास किंवा गप्पा टाळा — कथाश्रवणात हे दोष मानले जातात.
2. एकाग्रता: एका वेळी एक अध्याय; अधूनमधून फोन/सूचना बंद करा (फोकस मोड).
3. विडा चघळत किंवा अर्धमनाने श्रवण/वाचन टाळा — व्यासांचे वचन अध्याय १२ मध्ये स्पष्ट आहे.
4. वक्त्या/ग्रंथाचा मान: या कथासाराला गुरु–पुराणिकाप्रमाणे आदर द्या.
5. कुटुंबासोबत वाचताना एकजण मोठ्याने वाचू शकतो; इतर शांत श्रवण करतील.
6. प्रश्नोत्तरे स्पर्धा नाहीत — समज तपासण्यासाठी आहेत. चुकल्यास सारांश पुन्हा वाचा.
7. भोजनानंतर लगेच गर्दीत वाचण्यापेक्षा प्रदोष/संध्याकाळ किंवा शांत सकाळ चांगली.
8. अध्यायातील मंत्र–व्रत वैयक्तिक साधनेसाठी आहेत; गंभीर व्रतासाठी आपल्या गुरूंचा सल्ला घ्या.

या आवृत्तीतील सुविधा (२०२६)

- प्रगती पट्टी व अध्याय पूर्णचिन्ह — वाचन कुठे थांबले ते आठवते.
- फॉन्ट आकार, फोकस मोड, सेपिया कागद — डोळ्यांना आराम.
- अध्यायविश्रांती + तज्ज्ञ टीपा — लांब मजकूरातही लय राहते.
- द्रुत प्रश्नमंजुषा — उत्तर त्वरित तपास; छापील PDF मध्ये उत्तरेही दिसतात.
- कथामार्ग थंबनेल — दृश्याने अध्याय निवडा.

→ अध्याय पहिला सुरू करा

✿ कथामार्ग / अनुक्रमणिका ✿

पंधरा अध्याय — सारांश वाचा, चित्र पहा, पूर्ण कथेत जा.

1 अध्याय पहिला — शिवमाहात्म्य, दाशार्ह राजांचा उद्धार

शिवस्तुती व पंचाक्षरी मंत्रमाहात्म्यानंतर दाशार्ह–कलावती आख्यान: गुरूपदिष्ट ‘नमः शिवाय’ जपाने राजांची पापे कावळ्यांच्या रूपाने निघून जातात व राज्य सुखी होते.

2 अध्याय दुसरा — शिवरात्रि-माहात्म्य, व्याधाची कथा

शिवरात्रीचे माहात्म्य व व्याधाची कथा: अजाणता बेलपत्र व जागरणाने पारधीचा उद्धार होतो — नकळत शिवसेवेचे पुण्य.

3 अध्याय तिसरा — मित्रसह राजांची कथा, श्रीगोकर्णमहाबळेश्वर माहात्म्य

मित्रसह राजांची कथा व श्रीगोकर्ण-महाबळेश्वर माहात्म्य: पापक्षालन व क्षेत्रदर्शनाचे फल.

4 अध्याय चौथा — विमर्शन आणि कुमुद्वती, चंद्रसेन आणि श्रीकर

विमर्शन–कुमुद्वती आणि चंद्रसेन–श्रीकर आख्याने: भक्ती, परीक्षा व शिवकृपेने उद्धार.

5 अध्याय पाचवा — धर्मगुप्त-आख्यान

धर्मगुप्त / सत्यरथ आख्यान व प्रदोषव्रताचे माहात्म्य: शिवनाम व व्रताने दारिद्र्य–दोष निरसन.

6 अध्याय सहावा — सीमंतिनी-आख्यान

सीमंतिनी-आख्यान: पतिव्रता शिवभक्तीने संसार व परलोभ दोन्ही तरते; प्रदोषोपासनेचे रहस्य.

7 अध्याय सातवा — सुमेधा आणि सोमवंत, मदन आणि पिंगला, सुमती आणि भद्रायू

सुमेधा–सोमवंत, मदन–पिंगला व सुमती–भद्रायू कथासूत्रे: पूर्वजन्म सेवा व शिवकृपेचा विस्तार.

8 अध्याय आठवा — भद्रायू-आख्यान

भद्रायू-आख्यान: बालभक्त भद्रायूंची परीक्षा, गुरुकृपा व राज्योद्धार.

9 अध्याय नववा — ब्रह्मराक्षस, ब्राह्मण आणि शबर दंपतीचा उद्धार

ब्रह्मराक्षस व ब्राह्मण–शबर दंपतीचा उद्धार: श्रवण–कीर्तनाने घोर योनीतून मुक्ती.

10 अध्याय दहावा — शारदा-आख्यान

शारदा-आख्यान: विद्या, वाणी व शिवभक्तीच्या संगमाने कल्याण.

11 अध्याय अकरावा — रुद्राक्ष-माहात्म्य, भद्रसेन-आख्यान, रुद्राध्याय-माहात्म्य

रुद्राक्ष–रुद्राध्याय माहात्म्य व भद्रसेन-आख्यान: जप–धारण व राजधर्म.

12 अध्याय बारावा — श्रवणरहस्य, बहुलांचा उद्धार, भस्मासुर-वध

श्रवणरहस्य, बहुलांचा उद्धार व भस्मासुर-वध: श्रवणाचे सामर्थ्य व अहंकाराचा अंत.

13 अध्याय तेरावा — दक्षयज्ञाचा विध्वंस, त्रिपुरदहन, शिव-पार्वती विवाह, स्कंदांचा जन्म, तारकासुराचा वध

दक्षयज्ञविध्वंस, त्रिपुरदहन, शिव–पार्वती विवाह, स्कंदजन्म व तारकासुरवध: मुख्य पुराणलीला.

14 अध्याय चौदावा — झाल्या 'भिल्लीण' पार्वती !, श्रियाळ-चांगुणांची सत्त्वपरीक्षा

‘भिल्लीण’ पार्वती व श्रियाळ–चांगुणांची सत्त्वपरीक्षा: लीलाबद्ध भक्तीपरीक्षा.

15 अध्याय पंधरावा — शंकराचार्य-आख्यान, कवींचे निवेदन

शंकराचार्य-आख्यान व कवी श्रीधरांचे निवेदन: ज्ञानमार्ग, वाद व ग्रंथसमर्पण.

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ अध्याय पहिला ॥

शिवमाहात्म्य, दाशार्ह राजांचा उद्धार

दाशार्ह राजांची गर्गमुनींकडून शिवमंत्रदीक्षा

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: शिवस्तुती व पंचाक्षरी मंत्रमाहात्म्यानंतर दाशार्ह–कलावती आख्यान: गुरूपदिष्ट ‘नमः शिवाय’ जपाने राजांची पापे कावळ्यांच्या रूपाने निघून जातात व राज्य सुखी होते. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

शिवस्तुती

श्रीगणेशाय नमः।। भगवती सरस्वतींना नमस्कार. श्रीगुरूंना नमस्कार. अंबिकांसह विराजमान असणाऱ्या सदाशिवांना नमस्कार असो ! हे शिवशंकर ! तुम्ही ॐकारस्वरूप आहात. तुमचा अंतपार कोणालाही कळत नाही. तुम्ही सर्वांचे आद्य आहात, विश्वाचे आदिबीज आहात, मायेच्या पलीकडचे आहात. तुम्ही ब्रह्मानंदाचे पूर्णत्व आहात. अशाश्वत अशा या सृष्टीत तुम्हीच एकमात्र शाश्वत आहात. तुम्ही गणपतींचे पिताजी आहात, जगाचे गुरू आहात.

शिवजी ! तुम्ही दिव्य ज्योतिस्वरूप आहात, सर्वांत पुरातन अर्थात सनातन पुरुष आहात. तुम्ही अनादिसिद्ध म्हणजेच स्वयंभू आहात. तुम्ही आनंदरूपी वनात नित्य विहार करता. तुम्ही त्रिगुणात्मक मायेचे चक्र अव्याहत चालवता. उत्पत्ति-स्थिति-लय ही तुमचीच शाश्वत लीला आहे. तुम्ही अव्यय आहात, अविनाशी आहात. तुम्ही अनंत रूपे धारण करता. तुम्ही जगाचे अधिपती आहात, खरे पालनकर्ते आहात.

शिवजी ! तुम्ही तृतीय नेत्राने युक्त आहात, म्हणून तुम्हांला विरूपाक्ष म्हणतात. तुम्हांला पाच मुखे आहेत. तुम्हीच जीवांच्या सर्व कर्मांचे एकमात्र अध्यक्ष आहात. शुद्ध चैतन्य हीच तुमची वास्तविकता आहे. तुम्हीच समस्त विश्वात अंतर्बाह्य भरून आहात. तुम्ही जीवांना गहन कर्मबंधनांतून सोडवता. मनाला मोहित करणाऱ्या मदनांचे दहन करणाऱ्या शिवप्रभो ! तुमचा जयजयकार असो !

शिवजी ! तुम्ही भक्तवत्सल व भक्ताभिमानी आहात, हिमालयांचे जावई म्हणून सर्वश्रुत आहात. तुमच्या भाळी तृतीय नेत्र आहे. जगाच्या कल्याणासाठी हलाहल प्राशन केल्यामुळे तुमचा कंठ नीलवर्ण झाला आहे. म्हणून तुम्हांला नीलकंठ म्हणतात. तुम्ही उमादेवींचे पती आहात. तुमच्या मस्तकावरील जटाभारात स्वर्गलोकीची मंदाकिनी विराजमान आहे. ती जाईच्या पांढऱ्याशुभ्र माळेसारखी शोभून दिसते. गरुडवाहन विष्णूंना तुम्ही अत्यंत प्रिय आहात. म्हणूनच ते तुमचे नित्य ध्यान करतात. तुम्ही यक्षराज कुबेर यांचे मित्र आहात. पराक्रमाचे सूर्य अशीच तुमची प्रशंसा करतात. त्रिपुरासुराचा वध करून ती पदवी तुम्ही सार्थ केली आहे. तुम्ही दक्ष प्रजापतींचा यज्ञ विध्वंसून टाकलात !

शिवजी ! तुमची अंगकांती कापरासारखी गौरवर्ण आहे. तुमचा भालप्रदेश विशाल असून त्यावर मृगचिन्ह धारण करणारा चंद्र फारच शोभून दिसतो. म्हणूनच तुम्हांला भालचंद्र म्हणतात. तुम्ही भक्तांचे रक्षणकर्ते आहात. जगाच्या हितासाठी तुम्ही विषही प्राशन केले आहे. विश्वातील सर्व घडामोडींना तुम्ही साक्षी असल्यामुळे तुमच्या नकळत असे काहीही घडत नाही. सर्व प्रकारच्या भयांचा नाश करणारे आणि संसारातून मुक्त करणारे असे तुम्ही सर्वांगी नित्य भस्मलेपन करता.

शिवजी ! विश्वाची उत्पत्ति-स्थिति-संहार याला तुम्हीच कारण आहात. तुम्ही हातामध्ये त्रिशूळ धारण करता, सिंहाचे चर्म वस्त्र म्हणून परिधान करता. तुम्ही देवांचे सेनापती स्कंद (कार्तिकेय) यांचे पिताजी आहात. तुमच्या मुखावर सदा सुहास्य विलसत असते. तुम्ही म्हणजे मायारूपी अरण्य जाळून टाकणारे अग्नी ! तुम्ही

म्हणजे ज्ञानाचे सघन रूप ! तुम्ही म्हणजे सत्-चित्-आनंद-स्वरूप ब्रह्म ! तुम्ही निर्मळ आहात. तुमच्या अंतःकरणात परम शांती वास करते. तुम्ही म्हणजे कधीही विचलित न होणारे तत्त्व ! जगाचे कल्याण करणारे म्हणून तुम्हांला शिव म्हणतात. तुम्ही संपूर्ण विश्वाला सर्वकाळ अंतर्बाह्य व्यापून आहात. कोट्यवधी सूर्याएवढे तुमचे तेज कधीही कमी होत नाही.

शिवजी ! तुम्ही कलियुगातील पापरूपी मलाचे दहन करता, आपल्या भक्तांना दोषमुक्त करता. तुम्ही अनंत ब्रह्मांडांचे स्वामी आहात. तुम्ही जगाचे रक्षण करता. श्रीविष्णू म्हणजे कमलोद्भव ब्रह्मदेवांचे तात ! त्यांचे मन तुमच्या ध्यानात रमते. तुम्ही जीवांना जन्ममरणाच्या फेऱ्यातून सोडवता, त्यांना मुक्ती देता. ब्रह्माजी, श्रीहरी, शेष, सहस्रार्जुन, इंद्र, देव आणि ब्राह्मण हे सर्व अहोरात्र तुमचे ध्यान करतात. भय म्हणजे प्रपंच ! सृष्टीचा पसारा ! संसार ! तोही तुम्हीच आहात आणि जीवांना संसारातील ताणांपासून मुक्त करणारेही तुम्हीच आहात. तुम्ही पार्वतीचे पती आहात. तुम्ही स्मशानात म्हणजेच शून्य स्थानी राहता. अर्थात तुमचे अव्यक्त अस्तित्व कोणाच्याही ध्यानात येत नाही. तुम्ही इंद्रियांना अगोचर आहात. वैखरी वाणीने तुमच्याबद्दल कितीही सांगितले, तरी तुम्ही तिच्याही पलीकडचे आहात. स्वर्गातील मंदाकिनी ही गंगा नावाने पृथ्वीतलावर आली. तिच्या तीरावर श्रीक्षेत्र काशी इथे तुम्ही विश्वेश्वर नावाने विहार (वास्तव्य) करता.

शिवजी ! महत्तत्त्वे तुमच्यामध्येच विलय पावतात. तुम्ही सर्परूपी भूषणे धारण करता. तुम्ही मद आणि गर्वाचे दमन करता. तुम्ही जन्मरहित आहात, अजिंक्य आहात, आनंदरूपी मेघ आहात. तुम्ही ॐकारस्वरूप आहात, गजासुराचे आणि मदनांचे मर्दन करणारे प्रचंड सामर्थ्यवान ईश्वर आहात. तुम्ही या अनंत सृष्टीचा गर्भ अर्थात आदिबीज (प्रारंभ) आहात. म्हणूनच वेद आणि शास्त्रे अत्यंत आदराने तुम्हांला वंदन करतात. दिशा हीच तुमची वस्त्रे आहेत. तुम्ही अवयवरहित आहात, काळाच्या पलीकडचे आहात. तुम्ही उज्जयिनी इथे महाकाल नावाने प्रसिद्ध आहात. तुमच्या स्मरणाने मृत्यूचे भय नाहीसे होते.

शिवजी ! तुम्ही दुर्भाग्यरूपी जंगलाचे भस्म करणारे महान अग्नी आहात. तुमच्या कृपेने भक्तजन भाग्यवान होतात. म्हणूनच तुम्ही भक्तांचे अत्यंत प्रिय उपास्य दैवत आहात. तुम्ही वेणू राजांचे भयंकर पाप हरण करणारे सनातन घृष्णेश्वर आहात. उमादेवी मनोमन नेहमी तुमचेच चिंतन करतात आणि तुम्हीही भक्तांच्या हृदयरूपी कमळात मुग्ध भ्रमर होऊन वास करता. हे भाळी चंद्रकोर धारण करणाऱ्या शंभो ! तुम्ही सौराष्ट्र देशात सोमनाथ नावाने अधिष्ठित आहात.

शिवजी ! तुमचे नेत्र कमळासमान आहेत. तुम्ही करुणेचे अथांग सागर आहात. तुम्ही रुद्राक्षांची भूषणे धारण करता. तुम्ही महाकाय आहात. तुमचे रूप भयंकर असले, तरी तुम्ही अपार तपश्चर्या करणारे सर्वश्रेष्ठ तपस्वी आहात. तुम्ही भीमाशंकर या नावानेही प्रसिद्ध आहात. नागांना अंकित करणारे, नागभूषणे व नागेंद्राची कुंडले धारण करणारे, नागचर्म परिधान करणारे, नागांचे रक्षण करणारे असे तुम्ही गणपतीचे जनक नागनाथ हे नाव धारण करून ज्योतिर्लिंग स्वरूपात राहता.

शंभुमहादेवा ! देवराज इंद्र हे वृत्रासुराचे शत्रू. त्यांचा पराभव करणारे मेघनादपिता रावण यांना तुम्ही वरदान दिलेत. बाणासुरही तुमची प्रेमाने भक्ती करतात. तुम्ही पंचबाण मिरवणाऱ्या मदनांचा अंत केलात. तुम्ही भवरूपी रोगावर उपचार करणारे निष्णात वैद्य आहात. त्रिपुरासुराचा वध करणारे अत्यंत अद्भुत असे तुम्ही, वैद्यनाथ नावाने प्रख्यात आहात.

त्रिलोचन ! तुम्ही त्रिगुणांच्या पलीकडचे आहात, आधिदैविक-आधिभौतिक-आध्यात्मिक असे त्रिविध ताप शांत करणारे आहात. तुम्ही स्वगत, सजातीय व विजातीय अशा त्रिविध भेदांनी रहित आहात, त्रिविध दोषरूपी अग्नी शांत करणारे आहात; म्हणूनच तुम्हांला त्र्यंबक म्हणतात. तुम्ही अत्यंत करुणा येणारे आहात. तुम्ही म्हणजे कामरूपी हत्तीचे विदारण करणारे सिंह ! तुम्ही म्हणजे कृपेचे अथांग सागर ! तुम्ही म्हणजे जगाच्या आनंदाचे मूलस्थान आहात. तुम्ही हिमवंतांच्या कन्यकांचे पती आहात. तसेच तुम्ही हिमालयात वास करता. हिमकेदार नावाने अत्यंत प्रख्यात असे तुम्ही अभिनव रूपात दिसता.

तुम्ही पाच मुकुट धारण करता, मायेची मलिनता दूर करता. भेद-मध्य-अंतरहित असे तुम्ही श्रीशैलपर्वतावर मल्लिकार्जुन नावाने वास करता. तुमचे श्रेष्ठत्व जाणून वेद तुमचे गुणगान करतात. तुम्ही इंद्रशत्रू मेघनाद यांचे पिता रावण यांच्याहून श्रीरामांना अत्यंत प्रिय आहात. ते दशरथनंदन राम हात जोडून उभे आहेत, तिथे तुम्ही रामेश्वर नावाने स्वयंभू म्हणून नित्य अधिष्ठित आहात.

शिवजी ! अशा प्रकारे तुम्ही सर्वोत्तम असून तुमचे अतर्क्य माहात्म्य वेदशाखांनाही वर्णन करता येत नाही. ब्रह्मानंदांचे शिष्य कवी श्रीधर हे प्रांजळपणे मान्य करतात. ते म्हणतात, “हे देवाधिदेवा ! तुम्ही गुणांचे इतके अथांग सागर आहात की त्यात बुद्धी, चित्त व तर्क कितीही पोहले, तरी त्यांना त्याचा पार लागत नाही. हे प्रभू ! सुवर्णपर्वतासह पृथ्वीचे वजन करण्यासाठी एवढा मोठा तराजू मी कुठून आणू ? आकाश साठवून ठेवण्यासाठी भांडे कुठून आणू ? समुद्राचे पाणी आणि वाळूचे कण कोणत्या मापाने मोजू ? सूर्याला पाहण्यासाठी कोणता दिवा आणू ? हे आदिनाथा ! पृथ्वीचा कागद केला, पर्वतप्राय काजळ समुद्राच्या दौतीत मिसळून शाई बनवली

आणि तीत कल्पवृक्षाची लेखणी बुडवून स्वतः सरस्वती लिहायला बसल्या, तरी त्यांनाही तुमचे माहात्म्य लिहिता येणार नाही. जिथे शारदांची ही अवस्था, तिथे माझे काय ? मी तर एक पामर ! मग तुमची थोरवी सांगणारी लेखणी मी कशी चालवणार ? पण हीच गोष्ट — तुम्ही स्वतः सिद्धी दिलीत आणि माझ्यावर कृपा केलीत, तर अशक्य शक्य होईल. हे ईश्वर ! तुम्ही दीनबंधू आहात.

द्वितीयेच्या इवल्याशा चंद्रकोरीला लोक भावभक्तीने वाहतात, जीर्ण वस्त्राची चिंधी वाहतात, त्याप्रमाणे मी अल्पमतीने तुमचे गुणगान करीत आहे. सत्यवतींचे महाज्ञानी पुत्र व्यास हे तुमचे माहात्म्यरूपी आकाश भेदत गेले होते, पण त्यांनाही जब पार लागला नाही; म्हणून ते विनम्रभावाने तटस्थ राहिले. मग मी तुमच्या थोरवीच्या आकाशात कसा संचार करणार ? पण तरीही प्राप्त जन्माचे सार्थक व्हावे म्हणून मी तुमच्या गुणांच्या सागरात मीन होऊन विहार करणार आहे. माझ्यावर तुमची कृपादृष्टी असू द्या.”

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

भगवान शंकरांचा आशीर्वाद

तेव्हा श्रीधर कवींनी केलेली स्तुती व ग्रंथनिर्मितीविषयक त्यांचे मनोगत ऐकून दक्षकन्यांचे पती श्रीशंकर अतिशय संतुष्ट झाले व म्हणाले, “तुम्ही माझ्या अद्भुत लीलांचे वर्णन करणारा श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ लिहिण्यास प्रारंभ करा. त्यात मी रसपरिपोष करीन. पंडित जसा लहान शिशूचा हात धरून त्याला अक्षरे लिहायला शिकवतो, तसा मी तुमच्या मुखाने माझे समस्त गुण वदवीन.”

श्रोते हो ! व्यासांनी स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात शिवलीलांचे वर्णन केलेले आहे. तोच शिवलीलामृत ग्रंथ होय. त्याच पवित्र कथा मी तुमच्यापुढे सादर करणार आहे. तरी कृपा करून लक्ष द्या.

शिवमंत्राचे श्रेष्ठत्व

प्राचीन काळी नैमिषारण्यात फार मोठे यज्ञसत्र चालले होते.

त्या वेळी विश्रांतीच्या काळात महामुनी सूत उपस्थित ऋषींना व श्रोत्यांना पुराणकथांच्या माध्यमातून मार्गदर्शनपर उपदेश करत होते. त्या वेळी श्रोत्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांनाही उत्तरे देत होते.

त्या चर्चासत्राने सर्वांच्या ज्ञानात भर पडत होती.

एके दिवशी शौनकादी ऋषी सूतांना म्हणाले, "मुनीश्वर !

तुम्ही आमच्या 'चित्'रूपी आकाशाला प्रकाशित करणारा चंद्रच आहात ! आता आमच्या कर्णरूपी चकोरांना तृप्त करा. तुम्ही आपल्या प्रासादिक वाणीने अनेक पुराणे कथन केली आहेत, भगवान विष्णूंच्या लीला सांगितल्या आहेत आणि दशावतारांचे वर्णनही केले आहे. तुमच्या मुखातून महाभारत, रामायण, भागवत ऐकून आमचे कान तृप्त झाले आहेत. आता आम्हांला अत्यंत अद्भुत असा श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ ऐकण्याची इच्छा आहे. ती तुम्ही पूर्ण करा."

ती विनंती ऐकून वेदव्यासशिष्य सूत अतिशय प्रसन्न झाले. ते श्रोत्यांना उद्देशून म्हणाले, "शिवचरित्र परम आश्चर्यकारक आहे.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> गुरूपदिष्ट शिवनाम हे शुद्धीकरणाचे साधन आहे.

याच्या श्रवणाने महापापांचे पर्वत जळून जातात. म्हणून हे लक्ष देऊन ऐका. याच्या श्रवणाने भगवान शंकर तुम्हांला आयुष्य, आरोग्य, अपार ऐश्वर्य, उत्तम संतती, संपत्ती, ज्ञान, विवेक असे सर्व काही देतील, तुमचे सर्वार्थाने कल्याण करतील. शिवचरित्र अत्यंत निर्मळ आहे. ते ऐकल्याने कलिमल नष्ट होतो आणि सर्व तीर्थयात्रांचे, व्रतांचे व महायज्ञ केल्याचे पुण्यफल प्राप्त होते.

सर्व यज्ञांत जपयज्ञ श्रेष्ठ आहे. आता कोणत्या मंत्राचा जप करावा तेही सांगतो. 'ॐ नमः शिवाय।' हा सहा अक्षरांचा शिवमंत्र सर्वश्रेष्ठ आहे. या मंत्राचा नित्य जप करावा. 'नमः शिवाय।' हा पाच अक्षरी मंत्रही तितकाच प्रभावी व फलदायी आहे. या मंत्राचा जप जीवांना संसाररूपी सागरातून तारतो. म्हणूनच ब्रह्मादी देव व ऋषी याच मंत्राचा जप करतात.

या शिवमंत्राच्या पठणप्रभावाने दुःख, दारिद्र्य, भय, शोक, काम, क्रोध, भेदभाव व पातके यांचा नाश होतो. पाठकाला समाधान प्राप्त होते, धैर्य येते, त्याचे पोषण होते. या महामंत्राचा महिमा अगाध आणि अवर्णनीय आहे. याच्या जपाने सर्वांगीण कल्याण होते. ज्याप्रमाणे नवग्रहात सूर्य श्रेष्ठ आहे, त्याप्रमाणे मंत्रांमध्ये 'नमः शिवाय।' हा मंत्र श्रेष्ठ आहे. ज्याप्रमाणे शास्त्रांमध्ये वेदान्त, तीर्थांमध्ये प्रयाग, क्षेत्रांमध्ये काशी, अस्त्रांमध्ये पाशुपतास्त्र, देवांमध्ये शंकर, पर्वतांमध्ये मेरुपर्वत श्रेष्ठ आहे; तसा मंत्रांमध्ये हा शिवपंचाक्षरी मंत्र श्रेष्ठ आहे.

पापरूपी कावळे निघून जाण्याची लीला

हा मंत्र म्हणजे केवळ चैतन्य असे परमतत्त्व ! साक्षात परब्रह्म ! सर्व तीर्थे, व्रते याच्यापुढे ओवाळून टाकावीत ! हा तारक मंत्र म्हणजे आत्मप्राप्तीची खाण ! कैवल्यमार्गाला प्रकाशित करणारा सूर्य ! अविद्यारूपी घोर अरण्याला जाळून टाकणारा ब्रह्मस्वरूप अग्नी ! सनकादिक ज्ञानी याच मंत्राचा जप करतात.

स्त्री, पुरुष, गृहस्थ, ब्रह्मचारी, चारही वर्णांचे लोक या सर्वांनी मुख्यत्वे हाच मंत्र जपावा. दिवसा, रात्री, जागेपणी, स्वप्नामध्ये, निद्रा घेत असताना, जाता, येता, बोलता, भांडता, कार्य करताना या मंत्राचा कोणीही, कुठेही, कधीही जप करावा. याला कसलाही नियम नाही. या शिवमंत्ररूपी सिंहाची गर्जना कानी पडताच दोषरूपी हत्ती जागीच प्राण सोडतात, त्यांचे क्षणार्धात भस्म होते.

हा मंत्र म्हणताना न्यास, मातृकान्यास, विशिष्ट आसन यांची कसलीही आवश्यकता नसते. अहो ! प्रेमाने नुसते 'शिव ! शिव !' म्हटले तरी शिवजी समोर उभे राहतात. जे चित्ताने 'शिव ! शिव !' अखंड जप करतात;

त्यांच्यावर त्रिनेत्र शंकर स्वतःच्या कृपेची सावली धरतात, त्यांचे अहोरात्र रक्षण करतात. या मंत्राच्या उपासकांना ते प्रभू 'मी तुमचा ऋणी आहे !' असे म्हणतात. पण या महामंत्राचा गुरूकडून विधिपूर्वक उपदेश घ्यावा.

गुरुमाहात्म्य

आता हे गुरू कसे असावेत, तेही सांगतो. ते भगवद्भक्ती करणारे, वीतरागी, दिव्य ज्ञान असणारे, सर्व कर्मांमध्ये तारतम्याने वागणारे, उदार, दयाळू, मितभाषण करणारे, शांत, मानाची अपेक्षा नसणारे, दांभिकपणा नसणारे, अहिंसक व अत्यंत विरक्त असे असावेत. ही गुणलक्षणे लक्षात घेऊनच श्रेष्ठ गुरूंकडून 'नमः शिवाय।' या मंत्राचा उच्चार ऐकावा. हा मंत्र आपल्याला माहीत असला, तरी निर्धारपूर्वक गुरुमुखातूनच घ्यावा. मंत्र म्हणता येतो म्हणून याचा उगाच जप केला, तरी तो निष्फळच ठरतो.

जे कामी, क्रोधी आणि मदोन्मत्त आहेत, ज्यांनी गुरूपदेश घेतलेला नाही; त्यांनी कितीही ज्ञान सांगितले, तरी ते व्यर्थच होय. त्यांचे तोंडही पाहू नये ! वेदशास्त्रांचे अध्ययन करून ब्रह्मविषयक अपरोक्ष ज्ञान झालेले असले वा संतसज्जन आणि विद्वानांशी त्या संदर्भात कितीही चर्चा केलेली असली, तरी सद्गुरूशिवाय मनुष्य भवसागरातून तरून जात नाही. किंबहुना प्रत्यक्ष देवांनी येऊन जर रहस्यमय ज्ञान सांगितले, तरी सद्गुरूंना शरण गेल्याशिवाय तरणोपाय नाही. उपनयन झाल्याशिवाय गायत्रीचा जप करतो, तो भ्रष्ट आणि अपवित्र होय. वराशिवाय वऱ्हाड जसे निरर्थक, तसाच हा प्रकार ! एखाद्याने अनेक ग्रंथ वाचले, तरी त्याचा गर्भवास चुकत नाही. म्हणूनच ज्याला स्वतःचा उद्धार करून घ्यायचा आहे, त्याने संप्रदायाची परंपरा असलेल्या सद्गुरूंना निर्धाराने शरण जावे. ज्यांचा पूर्ण संप्रदाय (अर्थात गुरुपरंपरा) ज्ञात नाही, अशांना गुरू करू नये. जन्मजात अंध असलेल्या व्यक्तीला रंगाचे ज्ञान नसते, तसेच ते गुरू असतात. असो.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

शिवमंत्राचे पुरश्चरण

शिवमंत्र अत्यंत पवित्र व उद्धारक आहे. त्याचे काशी, कुरुक्षेत्र, नैमिषारण्य, गोकर्ण अशा उत्तम क्षेत्री पुरश्चरण करावे. परमपवित्र शिवस्थाने, विष्णुस्थाने इथे या मंत्राचा सप्रेम जप करावा. याच संदर्भात एक पुरातन कथा सांगतो, ती ऐका. शिवमंत्राचे माहात्म्य सांगणारी ही कथा आस्थेने श्रवण करावी. हिच्या आशयावर चिंतन-मनन करावे. हिला अनुमोदन द्यावे. त्यायोगे शिवकृपेने सर्व पापे नष्ट होतील. शिवमंत्राच्या प्रभावाची प्रत्यक्ष अनुभूती येईल. ब्रह्महत्यारा असो, वाटमाऱ्या करणारा असो वा कोणी तामसी वृत्तीचा असो, या कथेच्या श्रवणाने सर्वच पावन होतात.

दाशार्ह राजांची कथा

फार पूर्वी मथुरा नगरीत परमपवित्र यादव वंशातील दाशार्ह नावाचे भूपती राज्य करत होते. ते उदार व सुलक्षणी होते. सर्व राजे त्यांचे स्वामित्व मान्य करत असत, त्यांना करभार देत असत आणि त्यांना वंदन करत असत. त्यांच्यापुढे नतमस्तक होताना त्या

राजांच्या मुकुटांतील रत्नांचा प्रकाश त्यांच्या चरणांवर पडत असे. अशा प्रकारे त्या श्रेष्ठ भूपतींनी समस्त भूतलाला आपल्या सत्तेचे जणू पांघरूणच घातले होते. त्यांच्या यशकीर्तीची धवल पताका शरद ऋतूतील पूर्णचंद्राप्रमाणे शोभत असे. अर्थात त्यांची कीर्ती निष्कलंक व निर्दोष होती. सर्व प्रजाजन व ब्राह्मण त्यांच्या कल्याणाचे शुभचिंतन करत असत. शुक्ल पक्षातील द्वितीयेपासून चंद्राची कला जशी वाढत जाते, तसे त्यांचे ऐश्वर्य दिवसेंदिवस वाढत होते. ते विष्णूंसारखे सुंदर व तेजस्वी होते. ते सद्बुद्धिरूपी धर्मपत्नीशीच प्रेमळ वार्तालाप करायचे. दुर्बुद्धिरूपी दासीकडे ते ढुंकूनही पाहत नसत. त्यांनी दानरूपी शस्त्राने समस्त याचकांचे दारिद्र्य नष्ट केले होते. ते परशुरामांसारखे महापराक्रमी होते. कुऱ्हाडीचे घाव घातले तरी वृक्ष जसा अचल असतो, तसे रणांगणात ते निर्भयपणे उभे राहायचे. ते शत्रूंना प्रलयकाळाचा अग्नीच वाटायचे. कोणीही त्यांच्यासमोर टिकत नसे. त्यांना चौदा विद्या व चौसष्ट कला अवगत होत्या. त्यांचे मधुर व गंभीर बोलणे ऐकून प्रजाजनांना आनंद होई. त्यांची अफाट सेना पाहून सागरही भयभीत व्हायचा. त्यांनी दिलेला शब्दही आकाशातील ध्रुवाप्रमाणे अढळ व अचल असे.

काशीच्या राजांच्या रूपवती कन्या कलावती या दाशार्ह राजांच्या पत्नी. सरस्वतींनाही त्यांच्या अप्रतिम सौंदर्याचे वर्णन करायला आवडायचे. कलावती या लावण्यरूपी सागरावरची एक लाटच होत्या जणू ! त्यांचे डोळे हरिणाच्या डोळ्यांसारखे होते, ओठ प्रभातीच्या सूर्यबिंबासमान लाल होते. त्या मृदू भाषण करणाऱ्या होत्या. त्यांचा स्वर कोकिळ पक्ष्याप्रमाणे मधुर होता. त्यांची चाल हंसासारखी डौलदार व कंबर सिंहाच्या कमरेसारखी सुदृढ होती. त्यांचे मुख पौर्णिमेच्या चंद्रासारखे तेजस्वी होते. त्यांची वेणी पाहून वाटायचे — हा

मोठा काळा भुजंग तर नव्हे ? त्यांच्या सौंदर्यामुळे त्यांनी धारण केलेल्या अलंकारांनाच शोभा यायची. त्यांचे दात हिऱ्यासारखे झळकायचे. त्यामुळे त्या बोलताना भोवताली मंद प्रकाश पडे. त्या सर्व कलांमध्ये निपुण होत्या, म्हणून त्यांचे कलावती हे नाव सार्थ होते. सौंदर्याच्या खाणीतील सर्वोत्तम रत्न अशा त्या राणी व्यवहारचतुर व हुशार होत्या. त्यांच्या अंगाचा सुगंध सर्वत्र दरवळत असे. त्यांच्या मुखचंद्राकडे कितीही पाहिले, तरी राजांचे समाधान होत नसे. राजांचे डोळे भ्रमर होऊन त्यांच्या सौंदर्यरूपी कमळावर रुंजी घालत.

एके दिवशी राजांचे मन सारखे कलावतींकडे धावत होते. त्यांच्याशी सहवास करण्यासाठी ते आतुर झाले होते. त्यांनी त्यांना बोलावणे धाडले, पण त्या आल्या नाहीत. त्यांच्याशी प्रणयचेष्टा करायला आसुसलेले ते महाराज अक्षरशः जाळ्यात सापडलेल्या माशासारखे तळमळत होते. शेवटी ते स्वतःच उठून त्यांच्या महालात गेले, पण त्यांना पाहून त्या प्रसन्न झाल्या नाहीत. ते त्यांना म्हणाले, “हे राज्ञी ! हे शृंगारलतिका कलावती ! या, माझ्याजवळ या. तुमच्या शुभलक्षणी शरीराने मला आलिंगन द्या. तुमच्या सहवासासाठी मी आतुर झालो आहे. मला अंगसंग देऊन संतुष्ट करा. मला नाराज करू नका. या मिलनातून तुम्हांला एक उत्तम पुत्र होईल. त्याला पाहून सर्वांना अत्यानंद होईल.” तेव्हा त्या म्हणाल्या, “स्वामी ! मला क्षमा करा. मला स्पर्शही करू नका. आज तुमची इच्छा मी पूर्ण करू शकत नाही.” ते म्हणाले, “काय ? माझ्यावर रुसल्या आहात काय ?” त्या म्हणाल्या, “आपल्या प्रिय व्यक्तीवर कोणी रागावतो काय ? मी शिवजींची उपासना करत असल्यामुळे व्रतस्थ आहे, म्हणून तुमच्याशी सहवास होऊ शकत नाही.” ते म्हणाले, “असं काय करता ? तुमच्या सहवासासाठी मी व्याकूळ झालो आहे.” तेव्हा त्या समजावू लागल्या, म्हणाल्या, “महाराज ! धीर धरा. माझा व्रतनियम मोडायला सांगू नका. स्त्री रोगिष्ट, गर्भवती, ऋतुमती, व्रतस्थ, वृद्ध वा अशक्त असेल तर ती भोगू नये, हे मी तुम्हांला सांगायला नको. पर्वकाळ व व्रतांचे दिवस नसतील, तृप्त काळी, उत्तम भोजन करून मगच स्त्रीसंग करावा. समागमाच्या वेळी स्त्री व पुरुष तरुण, रूपवान व आनंदी असावेत; त्यांच्या मनात चिंता, उद्विग्नता असू नये; त्यांनी एकमेकांवर प्रेमवर्षाव करून सहवासाचा आनंद उपभोगावा — असे जाणकारांनी सांगितले आहे.”

पण कामवासनेने अंध झालेल्या दाशार्हांनी कलावतींचे बोलणे मनावर घेतले नाही. त्यांनी दोन्ही हात पसरून त्यांना एकदम आलिंगन दिले ! तर काय आश्चर्य ! त्यांना बाहुपाशात घेताच त्यांचे अंग पोळले. ते क्षणार्धात त्यांच्यापासून दूर झाले. त्यांना मोठा प्रश्न पडला. त्यांनी विचारले, “राणी ! हे काय नवल आहे ? तुमचे अंग इतके तप्त कसे ?” त्या म्हणाल्या, “महाराज ! रागावू नका. अनसूयापुत्र दुर्वास हे माझे गुरू आहेत. त्यांनी मला शिवपंचाक्षरी मंत्र दिला आहे. त्या गुरूपदिष्ट मंत्राचा अहोरात्र जप केल्याने मी पावन झाले आहे. माझे शरीर तप्त नाही, ते अत्यंत शीतल आहे. तुमचेच शरीर अपवित्र असावे, असे मला वाटते. कारण अभक्ष्य भक्षण केलेले असेल, आचरण शुद्ध नसेल, तर शरीरही विटाळते. श्रीगुरूंच्या कृपाप्रसादाने मला अंतर्ज्ञान आहे.

त्या आधारे मी एवढेच सांगू इच्छिते की, तुमच्याकडून जप-तप-शिवपूजन व ब्राह्मणसेवा असे कोणतेही कर्म घडलेले नाही. त्यामुळे पुढे तुम्हांला दारुण नरकयातना भोगाव्या लागणार आहेत. हे सर्व टाळायचे असेल, तर वेळीच सावध व्हा ! स्वतःच्या उद्धारासाठी काहीतरी साधना करा."

ते ऐकून दाशार्ह महाराजांना फार पश्चात्ताप झाला. त्यांना काहीच बोलवेना. ते कलावतींना म्हणाले, "राणी ! तुम्ही खरोखरच सदुणी आहात. माझ्याकडून अनंत प्रमाद घडले आहेत, हे मी मान्य करतो. म्हणून तुम्हीच मला शिवमंत्र द्या. त्याच्या जपाने मीही पावन होईन. माझी महापापे जळून भस्म होतील." त्या म्हणाल्या, "नाथ ! मला क्षमा करा. शिवमंत्राची दीक्षा देण्याचा अधिकार मला नाही. कारण शास्त्राप्रमाणे पती हाच पत्नीचा गुरू असतो. म्हणून तुम्ही यदुकुळाचे मुख्य गुरू गर्गमुनी यांना शरण जा. त्यांच्याकडून शिवमंत्राची दीक्षा घ्या. ते वसिष्ठ, वामदेवांसारखे श्रेष्ठ ज्ञानी ऋषी आहेत."

त्यांनाही ते पटले. ते राणींसह गर्गमुनींच्या आश्रमात गेले. त्या थोर तपस्वींना वंदन करताना त्यांच्या हृदयात अष्टसात्त्विक भाव दाटून आले होते. ते नम्रपणे म्हणाले, "मुनीश्वर ! मी तुम्हांला शरण आहे. माझ्यावर दया करा. शिवमंत्राची दीक्षा देऊन मला कृतार्थ करा." त्या वेळी त्यांचा मनोभाव जाणून गर्गमुनींना करुणा आली. राजा-राणींना घेऊन ते यमुनातीरी आले. त्या दोघांना स्नान करायला सांगितले. त्यांचे स्नान झाल्यावर त्यांच्यासह एका मोठ्या वृक्षाखाली बसले. तिथे राजांकडून यथासांग शिवपूजन करवून घेतले. तेव्हा त्यांनी गर्गमुनींचीही पूजा केली. त्यांना दिव्य रत्ने व दिव्य वस्त्रे दिली, गुरुदक्षिणा म्हणून अपार द्रव्य दिले; आणि अनन्यभावाने त्यांचे पाय धरून म्हणाले, "गुरुदेव ! कृपा करा. मला अनुग्रह द्या. मला शिवदीक्षा देऊन धन्य करा."

खरोखर जे गुरूंना शरण जातात, त्यांची सेवाभक्ती करतात, त्यांच्या उपदेशाचे निष्ठेने पालन करतात; ते धन्य होत ! पण जे गुरूंची वंचना करतात, त्यांच्या नशिबी घोर नरकयातनाच येतात. श्रीगुरूंच्या घरी संकट असताना जो सुखविलासात दंग असतो, त्या मतिमंदाला ज्ञान कसे मिळणार ? गुरू म्हणजे ब्रह्मानंदाची सजीव मूर्ती ! गुरू म्हणजे साक्षात परब्रह्म ! जो त्यांची भक्ती करत नाही, तो अधम. काही लोक युक्तिवाद करतात, म्हणतात — "तन, मन व धन या सर्व नश्वर गोष्टी आहेत. त्या गुरूंना अर्पण करण्यात काय अर्थ आहे ?" असे ज्ञान पाजळणाऱ्या षंढांना काय म्हणावे ? त्या गुरुदुरात्म्यांचे तोंडही पाहू नये. त्यांची विद्या, त्यांचे ज्ञान, त्यांचे वैराग्य, त्यांची साधना हे सर्व व्यर्थ ! त्यांचा धिक्कार असो ! असे वक्तव्य करणारा चार वेद आणि सहा शास्त्रे जाणणारा विद्वान पंडित जरी असला, तरी त्याचे पांडित्य निरर्थकच ! गाढव पाठीवरून चंदनाचा भार वाहते, पण त्याला त्याचा सुगंध लागत नाही. पळीने षड्रस अन्न वाढते, पण तिला त्याची चव कळत नाही. मापाने तांदूळ मोजले जातात, पण भात खाण्याचे सौख्य त्याच्या नशिबात नाही. घाणा उसाचा रस गाळतो, पण त्याची गोडी

चाखतात दुसरे ! पात्रात साखर साठवली जाते, पण त्याला तिची माधुरी लाभत नाही. गुरूंची वंचना करणारेही तसेच असतात. ते आपल्या शास्त्रज्ञानाचा, आपल्या विद्वत्तेचा गाढवाप्रमाणे व्यर्थ भार वाहतात. गुरुभक्तीत किती आनंद आहे, हे त्यांना कधीच कळत नाही. गुरूंना विमुख असणारे ते सर्व अभाविक आणि दुर्जन होत.

पण दाशार्ह राजा तसे नव्हते. ते भाविक, उदार व श्रद्धावंत होते. त्यांच्या श्रद्धेला फळ आले. त्यांची स्वतःच्या उद्धाराची तळमळ खरी होती. त्यांची शरणता खरी होती. ते गुरूंच्या सन्मुख हात जोडून उभे राहिले. तेव्हा गर्गमुनींनी आपला वरदहस्त त्यांच्या मस्तकी ठेवला आणि 'नमः शिवाय।' या शिवपंचाक्षर मंत्राचा उपदेश केला. त्या अनुग्रहाने ते नृपोत्तम धन्य झाले ! त्यांच्या अंतःकरणातील अज्ञानाचे निरसन झाले. त्यांना निजबोध झाला. त्याच वेळी एक आश्चर्य घडले ! अत्यंत अद्भुत अशा त्या महामंत्राचे सामर्थ्य तर पहा — गुरुमुखातून शिवनाम श्रवण करताच त्याची धग असह्य होऊन राजांच्या शरीरातील असंख्य पापे कावळ्यांच्या रूपाने तडफडत बाहेर पडली. त्यापैकी कित्येक कावळे जळून गेले होते, तर कित्येक बाहेर पडताच शुष्क काटेरी जळून जाते तसे शिवमंत्राच्या प्रभावाने त्या राजांच्या शरीरातील सर्व पापे काकरूपाने जळून गेली. ते दृश्य ते स्वतः आश्चर्याने पाहत होते. ते कावळे निघून जाताच आपला देह देवांसारखा दिव्य झाला आहे, हे त्यांच्या लक्षात आले. त्यांना अतिशय आनंद झाला. आपण जे पाहिले ते सत्य होते की स्वप्न, हेच त्यांना कळेना. त्यांनी गर्गमुनींना विचारले, "मुनिश्रेष्ठ ! माझ्या देहातून इतके कावळे कसे निघाले ? माझे रूप इतके दिव्य कसे झाले ?" ते म्हणाले, "राजा ! शिवनामाच्या प्रभावाने तुमची अनंत जन्मींची पापे जळून भस्म झाली आहेत. कावळे हे त्यांचे प्रतीकात्मक रूप होते. आता तुम्ही पूर्णतः निष्पाप झालेले आहात, म्हणून तुम्हांला हे दिव्य रूप मिळाले आहे."

ते ऐकताच त्यांचे हृदय कृतज्ञतेने भरून आले. ते अत्यंत प्रेमाने गुरुस्तवन करू लागले, म्हणाले, "गुरुदेव ! तुम्ही धन्य आहात ! धन्य-धन्य हा मंत्र ! तुम्ही पंचमहाभूतांची झाडणी करून मला सावध केले. माझ्या अन्नमय, प्राणमय, मनोमय आणि विज्ञानमय या चार देहांचे निरसन करून मला पावन केलेत. पंचवीस तत्त्वांचा समूह असलेले हे शरीर व याला क्रमप्राप्त असलेले जन्ममरण या दुश्चक्रात मी अनंत काळ सापडलो होतो. क्रोधरूपी महिष मला ग्रस्त करायचा. कामरूपी वेताळ मला घुसळून काढायचा. आशा, इच्छा, तृष्णा, कल्पना, भ्रांती, विस्मृती, वासना अशा नानाविध यक्षिणी व डाकिणी माझी विटंबना करायच्या. हा सगळा मायेचा पसारा ! याचे तुम्ही क्षणार्धात निरसन केलेत ! आहात ! पंचाक्षरी मंत्रही किती श्रेष्ठ आहे ! गुरुदेव ! ही माझी जन्मोजन्मीची महापापे होती. क्षुद्र पापांची तर गणतीच होऊ शकत नाही ! तथापि काहीतरी पुण्य गाठीशी होते म्हणून हा नरदेह लाभला, राज्यपद मिळाले, गुरुप्रताप प्रत्यक्ष अनुभवता आला, सर्व पापांतून मुक्त झालो, देह शुद्ध झाला, मन शुद्ध झाले आणि माझा उद्धार झाला ! श्रीगुरूंच्या प्रसादाने भवसागर तरलो ! त्या मंत्रप्रभावाने

मला सहस्र जन्मांचे ज्ञान झाले. मी केलेली सर्व पापे काकरूपाने गेली तेही प्रत्यक्ष पाहिले. प्रत्येक जन्मात मी अनेक दुष्कृत्ये केली आहेत. कधी सुवर्ण चोरले, कधी अभक्ष्य भक्षण केले, कधी मद्य प्यायलो, कधी परस्त्रीशी संबंध ठेवले, तर कधी गुरुनिंदेसारखे महापाप केले. गोहत्या, ब्रह्महत्या, स्त्रीहत्या, गुरुहत्या, अधर्माचरण, ब्राह्मणांचा छळ, परनिंदा, पशुहिंसा, अयोग्य स्त्रियांशी गमन, तर कधी धर्माचा लोप केला. काय हे दुष्कर्म ! मी मित्रांचा द्रोह केला. गुरूंचा, विश्वाचा, इतकेच नव्हे तर वेदांचाही द्रोह केला. मी मंदिरे पाडली, कोणाला छळून त्याचा वंशनाश केला व अन्नदान करताना दुष्ट्याने पंक्तिभेद केला. अधिक काय सांगू ? मी शिव आणि विष्णू यांच्यातही भेदभाव केला. मी पाखंडमते मांडून मिथ्या वाद केला. मी-तू असा भेदभाव केला, भ्रष्ट कर्मांचे आचरण केले, तीर्थांची निंदा केली, स्वार्थासाठी गुरूंचा छळ केला, मातापित्यांचा अपकार केला, दीनदुबळ्यांना मारले, सज्जनांना त्रास दिला, गोत्रातील लोकांचा वध केला, सर्वांशी दुष्टपणा केला, कन्या-गायी-घोडे-दास यांचा विक्रय केला, गावेच्या गावे जाळली ! भ्रूणहत्या केल्या ! अनेकदा आत्मघातही केला !”

अशा प्रकारे दाशार्ह राजांनी गर्गमुनींची अपार स्तुती केली आणि त्यांचा निरोप घेऊन ते मथुरेस आले. राणी कलावती खरोखर चतुर होत्या; त्यांनी आपल्या स्वामींचा उद्धार केला ! नंतरच्या काळात ते भूपती गुरूपदिष्ट शिवपंचाक्षर मंत्राचा नित्य जप करू लागले. त्यामुळे शिवकृपेने त्यांचे राज्य वाढले. तिथे कधीही दुष्काळ पडला नाही. धनधान्याची संपन्नता आली. वैधव्य, रोगराई या गोष्टी हद्दपार झाल्या. लोक सुखी झाले. त्यानंतर कलावतींना आलिंगन देताना दाशार्हांना कधीही दाहकता जाणवली नाही. त्यांनी लोकांना शिवभक्तीला लावले, शिवोपासनेसाठी प्रोत्साहित केले. त्या देशामध्ये घोषरूपाने शिवपूजन, शिवकीर्तन, रुद्राभिषेक व ब्राह्मणभोजने होऊ लागली. अशा प्रकारे त्या राजांनी प्रदीर्घ काळ सुखाने राज्य केले व प्रजेला आनंदात ठेवले.

दाशार्ह राजांचे हे आख्यान जे लिहितील-ऐकतील-वाचतील, या ग्रंथाचे संरक्षण करतील, याच्या पठणाला प्रोत्साहन देतील; त्यांचा प्रपंच सुखाचा होईल, त्यांना कसलीही कमतरता भासणार नाही आणि भगवान शंकर स्वतः त्यांचे रक्षण करतील. जे लोक शिवमाहात्म्य वर्णन करतील, ते धन्य होतील.

यापुढील कथा अमृतापेक्षा गोड आणि सुरस आहे. चतुर पंडित, प्रेमळ गुरुभक्त व ज्ञानिजन ती श्रवण करोत. पूर्ण ब्रह्मानंदस्वरूप असे ते शूलपाणी श्रीधर कवींच्या मुखाने स्वतःच ही कथा वदवून घेत आहेत यात संशय नाही. श्रीधरांना वरदान देणाऱ्या पांडुरंगांनीही आपल्या मस्तकी शिवलिंग धारण केले आहे. ब्रह्मानंद हा परिपूर्ण व अभंग असतो. त्याचा कधीच बेरंग होत नाही. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेला शिवलीलामृत हा कथाभाग सज्जनांनी नेहमी श्रवण-पठण करावा, अशी विनम्र प्रार्थना आहे.

॥ अध्याय पहिला समाप्त॥

॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. शिवस्तुती व पंचाक्षरी (‘नमः शिवाय’) माहात्म्याने अध्याय उघडतो.
2. दाशार्ह–कलावती गुरू गर्गांकडून मंत्रदीक्षा घेतात.
3. जपाने राजांची पापे कावळ्यांच्या रूपाने निघून जातात; राज्य सुखी होते.

मुख्य मुद्दे

- गुरूपदिष्ट शिवनाम हे शुद्धीकरणाचे साधन आहे.
- नकळत किंवा जाणून जप — दोन्हीत पुण्य; प्रेमजप अधिक फलदायी.
- राजधर्म व भक्ती एकत्र राहू शकतात.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> पंचाक्षरी हा शिवभक्तीचा बीजमंत्र मानला जातो. कथासार येथे ‘उद्धार’ दाखवतो — पाप नष्ट होणे म्हणजे बाह्य चमत्कार नव्हे, अंतःकरणाची शुद्धी.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. दाशार्ह राजांना मंत्रदीक्षा कोणी दिली?

- ○ व्यासमुनी
- ○ गर्गमुनी
- ○ नारद
- ○ विश्वामित्र

उत्तर: गर्गमुनी — गर्गमुनींच्या उपदेशाने ‘नमः शिवाय’ जप सुरू झाला.

2. जपाने राजांची पापे कशाच्या रूपाने निघाली?

- ○ अग्नीच्या ज्वाला
- ○ कावळे
- ○ सर्प
- ○ वादळ

उत्तर: कावळे — पापे कावळ्यांच्या रूपाने निघून जाण्याची लीला वर्णिली आहे.

3. पंचाक्षरी मंत्र कोणता?

- ○ ॐ नमः शिवाय
- ○ हरे कृष्ण
- ○ गायत्री
- ○ ॐ नमो भगवते

उत्तर: ॐ नमः शिवाय — ‘नमः शिवाय’ ही पंचाक्षरी; ॐ सह जपही प्रचलित.

पुढील अध्याय दुसरा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय दुसरा ॥

शिवरात्रि-माहात्म्य, व्याधाची कथा

शिवरात्रीच्या रात्री व्याधाची अजाणता बेलपत्रसेवा

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: शिवरात्रीचे माहात्म्य व व्याधाची कथा: अजाणता बेलपत्र व जागरणाने पारधीचा उद्धार होतो — नकळत शिवसेवेचे पुण्य. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। ज्या घरात नेहमी शिवजींचे स्मरण केले जाते, त्या घरात कसलीही कमतरता पडत नाही. शिवस्मरण करणाऱ्या भक्तांचे सर्वतोपरी कल्याण होते. त्याला सर्व प्रकारचे सुखोपभोग प्राप्त होतात, शिवप्रसादाने मुक्तीही मिळते ! लोखंडाला परिसाची सहज स्पर्श झाला, तरी त्या लोखंडाचे तत्काळ सुवर्ण होते, शिवनामाचा महिमाही तसाच आहे. ते तुम्ही कसेही घ्या, हसताना घ्या, बोलताना घ्या, काम करताना घ्या;

त्याने तुमचे कल्याणच होते. तुम्ही शिवजींना उद्देशून -'हे भोळेनाथ ! हे कैलासपती ! हे उमारमणा !'- असे संकेताने जरी म्हणालात, तरी ते प्रभू तुमच्यावर प्रसन्न होतात.

असे पहा ! हे अमृत आहे असे माहीत नसूनही ते प्राशन केले, तरी ते अमर करणारच ! औषध नकळत पोटात गेले, तरी रोगाचे निवारण होणारच ! गवताच्या गंजीवर लहान मुलाने अजाणता अग्नी टाकला, तरी गवताचे भस्म होणारच ! तसे नकळत जरी शिवनाम घेतले, तरी ते सर्व दोष जाळून टाकते. विनोदाने जरी शिवनाम घेतले, तरी मोठे काम होते. एखाद्या त्रासलेला मनुष्य शिवनामाचा गजर करणाऱ्या भक्तांची अवहेलना करतो, म्हणतो, "हे लोक गीचेच हाका मारतात. यांना -'शिव ! शिव !'- असे ओरडून काय मिळणार आहे ? अरे, हे गप्प का राहात नाहीत. सकाळ-सारखे 'हरहर' अशी गर्जना कशाला करतात ? छे ! छे ! यांच्या शिवनामाचा गोंगाट ऐकून माझे तर डोकेच उठले ! 'श्रीशंकर ! श्रीशंकर !' असा टाहो फोडून यांच्या हातात काय येते कोणास

ठाऊक ?'' असो. त्याने अशी कितीही निंदा केली, तरी अजाणता का होईना त्याच्या मुखात शिवनामच येते. त्यामुळे अभक्त असूनही त्याचे कल्याण होते.

कोणी आपल्या मुलाचे नाव उमेश, नीलकंठ किंवा महादेव असे ठेवतो. त्या मुलाला हाका मारताना नकळत शिवस्मरण घडते. त्यानेही ते भोळेनाथ आनंदित होतात, कल्याण करतात.

आता नकळत नामस्मरण करणाऱ्यांना इतका पुण्यलाभ होत असेल, तर अत्यंत प्रेमाने शिवस्मरण केले, आदराने त्यांचेच ध्यान केले, ब्राह्मणाला शिवस्वरूप मानून भोजन दिले; तर केवढा पुण्यलाभ होईल ? असो. भगवान शंकरांबद्दल आपल्या मनात असा उत्कट भाव हवा, श्रद्धा-भक्ती हवी. त्यांच्या आवडीने शिवरात्रीचे उपोषण करावे, जागरण व नामसंकीर्तन करावे. त्या सेवेने महापातके नष्ट होतात. शिवरात्रीला बेलाची पाने जावून शिवजींचे मनोभावे पूजन केले, त्यांचे दर्शन घेतले, त्यांना वंदन केले; तरी हजारो जन्मांतील पापे नष्ट होतात. जो शिवजींना आत्यंतिक प्रेमाने रोज बेल वाहतो, त्याच्याएवढा कोणीही पुण्यवंत नाही ! शिवकृपेने त्याचा उद्धार होतो यात काहीच नवल नाही. पण त्याची थोरवी इतकी मोठी असते, की त्याच्या दर्शनाने अनेकांचा उद्धार होतो.

शिवजींचे त्रिकाळ दर्शन घ्यावे. प्रातःकाळी शिवदर्शन घेतले, तर रात्री घडलेले पाप नाहीसे होते. दुपारी दर्शन घेतले, तर पूर्वजन्मीचे महादोष नष्ट होतात आणि सायंकाळी प्रेमपूर्वक दर्शन घेतले, तर सात जन्मांच्या पापराशी नाहीशा होतात. शिवरात्रीचा महिमा अपार आहे, अगाध आहे. सहस्रमुखांच्या शेषांनाही तो वर्णन

करता येत नाही. कपिलाषष्ठी, ग्रहण, संक्रमण (संक्रांत), महोदय (माघ किंवा पौष मासात सोमवारी सूर्योदयास अमावास्येचा

प्रारंभ, श्रवण नक्षत्राचा मध्य व व्यतिपाताचा अंत असा जो योग, त्यास महोदय म्हणतात.), अर्धोदय (रविवारी सूर्योदयास अमावास्येचा प्रारंभ, श्रवण नक्षत्राचा मध्य व व्यतिपाताचा अंत असा जो योग, त्यास अर्धोदय म्हणतात.) तसेच गंजच्छाया असे सर्व पुण्यपर्वकाळ शिवरात्रीवरून ओवाळून टाकावेत. अर्थात शिवरात्रीपेक्षा त्यांचे माहात्म्य मोठे नाही. असो.

शिवरात्री ही आधीच पवित्र व महान पुण्यपर्वणी आहे. त्या दिवशी त्रिकाळ शिवपूजन, रुद्रघोष, शिवकीर्तन, उपोषण व जागरण केले, तर भक्ताला अगणित पुण्य मिळते. वसिष्ठ-विश्वामित्र असे श्रेष्ठ ऋषी, देवगण, गंधर्व, किन्नर, सिद्ध, चारण, विद्याधर असे सर्वच शिवरात्रीचे व्रत करतात. याच सर्वोत्तम पर्वाची महती सांगणारी एक सुरस कथा सूतांनी शौनकादी ऋषींना सांगितली. श्रोते हो ! तीच कथा मी तुम्हांला सांगणार आहे. ती सावधपणे व अत्यंत आदराने श्रवण करा.

व्यास महर्षींनी माघ मासाचे विशेष महत्त्व सांगितले आहे. यात माघ मासातील कृष्ण चतुर्दशी हीच मुख्य शिवरात्री असून तिला 'महाशिवरात्र' म्हणतात.

सूत म्हणाले, "विंध्यपर्वतात एक व्याध (पारधी) राहत असे. तो अतिशय निर्दयी होता. तो पशुपक्ष्यांची हत्या करायचा. मुक्या जीवांना ठार मारण्याचे असंख्य अपराध त्याने केले होते. एके दिवशी तो धनुष्यबाण घेऊन शिकारीसाठी निघाला. त्याच्या काखेत पाश व जाळे होते, मनगटात चामड्याचे कवच होते आणि भात्यात बाणांचा भाता व अन्य शस्त्रे होती.

अरण्यात हिंडत असताना त्याला एक शिवालय दिसले. योगायोगाने तो महाशिवरात्रीचा दिवस होता. त्या पर्वासाठी देवादर्शन घेण्यासाठी पांथिक-भाविकांची गर्दी होती. त्यामुळे शंख-घंटांचा गोड गजर झाला होता. लोकांनी ते मंदिर खूप सजवले होते. बेलाच्या पानांचे ढीगच्या ढीग असे ते शिवलिंग सर्वत्र व्यापले होते. वास लागलेले कापूर-अगरबत्तीचा सुवास दरवळत होता.

त्या शिवालयाच्या गाभाऱ्यात पवित्रमय शिवलिंग होते. भक्तगण त्यांची यथासांग पूजा करत होते. काहींनी अभिषेकाची व्यवस्था केली होती, ब्राह्मण मंत्रघोषाच्या घोष करत होते. दीन, राजे-कुळांच्या साथीने सर्वच शिवभक्तीत रमत होते. ते धीराने (एकाग्रतेने शांतपणे) बसून मुखाने 'हर हर' म्हणत होते. मंत्रांनी शिवजींना अर्पण केलेल्या सुगंधी द्रव्यांचा परिमळ वातावरणात सर्वत्र पसरला होता. मंदिराच्याभोवती असंख्य

दीप लावलेले होते. शंखनाद, घंटानाद होत होते. भेरीच्या निनादाने अंबर दुमदुमले होते. भाविक आनंदाने नामांशिवाय काही बोलत नव्हते.

हे दृश्य पाहून व्याधाची एकाएकी चिडचिड झाली. देवांचे दर्शन-पूजा पाहून तो अत्यंत भडकला. तो सर्व संतापाने डोळे भरून पाहिला. त्याला लोकांची गंमत वाटली. शेवटी त्याला तो स्वतःशीच म्हणाला- 'लोकांना या मूर्तीपूजनात काय मिळाले ? देवतात आहे तरी काय आणि त्यांचे आहेत तरी काय उपयोग ! इथे येण्याचा फायदा ? हे लोक वृथाची व्यर्थ नामात ररत आहेत. चांगले अन्न खाण्याचे सोडून हे लोक उपवास का करतात बरे ?' मग तो या भाषेत बडबडला. अशा विचाराने मग तो 'हर हर महादेव !' 'शिव शंभो !'-असे म्हटले नाही;

स्वतःच्या गतीमुळे मंदिराच्या ओसरीवरून चालला चालला आणि तो अरण्यात प्रवेशला. ती एक प्रदोषवेळ होती.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

मनातून हिंसकता असल्याने त्याने गुप्तपणे झाडावर दबा धरून तो बसून राहिला. एकाएकी रात्रीच्या पहिल्या प्रहरी त्याला शिकार दिसली. त्याला सावज म्हणून समोर एक कासव दिसले. तो बाण रोखून सज्ज झाला; पण नेमकं झाडाच्या हालचालीमुळे पाला गळून खाली पडला. नेमका तो पाला त्या झाडाखाली असलेल्या शिवलिंगावर पडला. या नकळत घडलेल्या योगायोगाने त्याच्या हातून नकळत शिवपूजन झाले. शिकारीच्या नादात त्याचे अन्नपाणी सुटल्यामुळे नकळत उपोषण घडले होते.

थोड्या वेळाने त्या पाखरू शोधण्याच्या प्रयत्नात असताना, त्याला एका तळ्याकाठी हालचाल दिसली.

तहान लागून एक हरिणी तिथे पाणी पिण्यासाठी आली. ती व्याधाला स्पष्टपणे दिसत होती. व्याधाने धनुष्याला बाण लावला. ती व्याधाला पाहताच म्हणाली, "हे पारध्या, तू मला मारू नकोस. माझे लहान बाळ भुकेने व्याकुळ झाले आहे. मी त्याला दूध पाजून लगेच परत येते. मग तू मला खुशाल मार."

व्याध म्हणाला, "तुझ्या बोलण्यावर मी कसा विश्वास ठेवू ? एकदा गेलेली शिकार परत येत नसते."

हरिणी म्हणाली, "मी सत्याची शपथ घेऊन सांगते की मी नक्की परत येईन. जो मनुष्य दिलेले वचन पाळत नाही, त्याला घोर नरक प्राप्त होतो. सत्य हेच सर्वात मोठे तप आहे."

व्याधाला तिची दया आली आणि त्याने तिला जाण्याची परवानगी दिली. जाताना व्याधाच्या हालचालीमुळे पुन्हा झाडाची पाने गळून खाली असलेल्या शिवलिंगावर पडली. अशा प्रकारे नकळत त्याच्याकडून दुसऱ्या प्रहराचीही शिवपूजा घडली.

त्यानंतर मध्यरात्रीच्या सुमारास दुसरी हरिणी पाण्याचा शोध घेत तिथे आली. तिला पाहून व्याधाने पुन्हा बाण रोखला.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> शिवरात्री = जागरण + बेल + श्रद्धा.

ती हरिणीही व्याधाला विनंती करू लागली, "हे व्याधा, मला आत्ताच मारू नकोस. मी माझ्या पतीला म्हणजेच मृगाला भेटून, माझ्या मुलांची व्यवस्था लावून त्वरित परत येते. तू माझ्यावर विश्वास ठेव."

व्याध म्हणाला, "जीव वाचवण्यासाठी सर्वच जण अशी खोटी आश्वासने देतात. मी तुला सोडू शकत नाही."

तेव्हा ती हरिणी म्हणाली, "सत्यासारखा दुसरा धर्म नाही आणि असत्यासारखे दुसरे पाप नाही. जर मी खोटे बोलून परत आले नाही, तर ज्या पापाने विश्वामित्र ऋषींना पतन पावावे लागले, ज्या पापाने ब्रह्महत्या होते, ते सर्व पाप मला लाभो !"

तिचे ते सत्यवचन ऐकून व्याधाचे हृदय द्रवले. त्याने तिलाही सोडून दिले. ती जाताना पुन्हा झाडाची पाने शिवलिंगावर पडली आणि नकळत तिसऱ्या प्रहराची पूजा संपन्न झाली.

त्यानंतर पहाटेच्या वेळी एक मोठा बलदंड मृग (हरिण) आपल्या कुटुंबाच्या शोधात तिथे आला. व्याधाने त्याला पाहताच धनुष्य सज्ज केले आणि प्रत्यंचा खेचली.

मृग शांतपणे म्हणाला, "हे पारध्या, तू बाण सोडण्यापूर्वी माझी एक विनंती ऐक. माझी भार्या आणि मुले कुठे गेली आहेत हे मला माहीत नाही. मी त्यांचा शोध घेत आहे. मला एकदा त्यांना भेटू दे आणि त्यांची भेट घेऊन मी स्वतःहून तुझ्यासमोर हजर होतो."

व्याध आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला, "आज मला सगळेच सत्यवचनी भेटत आहेत ! प्रत्येकाला जीव वाचवून पळायचे आहे."

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

मृगाने अनेक प्रकारच्या शपथा घेतल्या आणि म्हणाला, "जो मनुष्य विश्वासघात करतो, जो मित्राशी द्रोह करतो, जो भुकेलेल्याला अन्न देत नाही आणि शरणागताला मारतो, त्याला जे घोर नरक मिळतात, ते सर्व मला मिळोत जर मी परत आलो नाही तर !"

मृगाचे हे वचन ऐकून व्याधाने त्यालाही सोडून दिले. त्या वेळी पुन्हा झाडाची पाने तुटून खाली पडली आणि नकळत चौथ्या प्रहराचीही शिवपूजा पूर्ण झाली. रात्रभर उपाशी राहिल्यामुळे त्याचा नकळत महाशिवरात्रीचा उपवास आणि जागरणही घडले होते.

सकाळ झाली. ती पहिली हरिणी आपल्या पाडसाला दूध पाजून आणि त्याची समजूत काढून परत येण्यासाठी निघाली. पाठोपाठ दुसरी हरिणीही आपली व्यवस्था लावून निघाली. मृगही आपल्या कुटुंबाला भेटून दिलेल्या वचनानुसार व्याधाकडे येण्यास निघाला.

आश्चर्य म्हणजे, ते सर्वजण एकत्र आले आणि एकाच वेळी व्याधासमोर उभे राहिले !

हरिणी म्हणाली, "हे व्याधा, आधी मला मार, कारण मी आधी वचन दिले होते." मृग म्हणाला, "नाही, हा कुटुंबाचा प्रमुख या नात्याने आधी माझा वध कर." पाडस म्हणाले, "आईवडिलांशिवाय जगण्यात काय अर्थ ? आधी मला मार !"

प्राण्यांचे ते एकमेकांवरील असीम प्रेम आणि त्यांचे सत्यपालन पाहून व्याधाचे हृदय पूर्णपणे वितळून गेले. त्याचे डोळे पाणावले.

त्याच्या हातातील धनुष्यबाण गळून पडले. तो स्वतःशीच म्हणाला, "धिक्कार असो माझ्या या पापी जीवनाला ! हे मुके प्राणी सत्यासाठी आणि एकमेकांसाठी प्राण द्यायला तयार आहेत, आणि मी मात्र केवळ पोटासाठी आयुष्यभर निष्पाप जीवांची हत्या करत राहिलो !"

व्याधाच्या मनात तीव्र पश्चात्ताप निर्माण झाला. त्याने सर्व प्राण्यांना अभय दिले आणि म्हटले, "तुम्ही सर्व धन्य आहात ! तुमच्या संगतीने माझे अज्ञान नष्ट झाले आहे. मी आजपासून शिकार करणे कायमचे सोडून देतो."

त्याच क्षणी आकाशातून पुष्पवृष्टी झाली. साक्षात् भगवान शंकर आणि माता पार्वती तिथे प्रकट झाले. शिवरात्रीचे नकळत घडलेले उपोषण, जागरण आणि चारही प्रहरांची बेलपत्रांनी झालेली पूजा, तसेच पश्चात्तापामुळे व्याधाचे अंतःकरण पूर्णपणे शुद्ध झाले होते.

भगवान शंकरांनी व्याधाला आणि त्या मृगकुटुंबाला दिव्य रूप प्रदान केले आणि त्यांना आपल्या विमानात बसवून शिवलोकात नेले. तेच पुढे आकाशात 'मृगशीर्ष' नक्षत्र म्हणून प्रसिद्ध पावले.

अशा प्रकारे एका दुष्ट आणि निर्दयी व्याधाचाही महाशिवरात्रीच्या प्रभावाने उद्धार झाला. नकळत घडलेल्या शिवपूजेचे आणि उपवासाचे एवढे मोठे फळ मिळते, तर मग जे भक्त अत्यंत श्रद्धेने आणि भक्तिभावाने शिवरात्रीचे व्रत करतात, त्यांना मिळणाऱ्या फळाची महती काय सांगावी !

शिवनामाचा महिमा त्रैलोक्यात श्रेष्ठ आहे. शिवरात्रीचे हे पवित्र व्रत जो कोणी मनोभावे करतो, त्याचे सर्व मनोरथ पूर्ण होतात आणि अंती त्याला मोक्ष प्राप्त होतो, यात तिळमात्रही शंका नाही.

सूत म्हणाले, "हे शौनकादी ऋषींनो, ही शिवरात्रीची पावन कथा मी तुम्हांला सांगितली. हिचे नित्य श्रवण-पठण केल्याने मनुष्याचे सर्व पापांतून क्षालन होते."

महान ग्रंथ सज्जनांनी अखंड श्रवण-पठण करावा, अशी विनम्र प्रार्थना आहे. हा त्याचा दुसरा अध्याय अतिशय गोड आहे."

॥ अध्याय दुसरा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. शिवरात्रीचे माहात्म्य: त्रिकाळ पूजा, उपोषण, जागरण.
2. व्याध अजाणता बेलपत्र व जागरणाने पुण्य मिळवतो.
3. नकळत शिवसेवेचेही फल मिळते — हा अध्यायाचा मधुर संदेश.

मुख्य मुद्दे

- शिवरात्री = जागरण + बेल + श्रद्धा.
- अज्ञानातील सेवाही स्वीकारार्ह; ज्ञानाने सेवा अधिक.
- नामस्मरण घर–कुटुंबात सहज रुजवता येते.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> ‘अमृत नकळत प्यायले तरी अमर करते’ — हा दृष्टान्त नकळत नामस्मरणाचे तत्त्व स्पष्ट करतो.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. शिवरात्रीच्या कथेतील मुख्य पात्र कोण?

- ○ व्याध (पारधी)
- ○ अर्जुन
- ○ हिरण्यकश्यपू
- ○ रावण

उत्तर: व्याध (पारधी) — अजाणता बेलपत्र व जागरणाने व्याधाचा उद्धार.

2. नकळत शिवसेवेचे फल काय शिकवते?

- ○ काहीच होत नाही
- ○ पुण्य मिळते
- ○ केवळ पाप वाढते
- ○ केवळ राज्यास फायदा

उत्तर: पुण्य मिळते — अमृताच्या दृष्टान्ताप्रमाणे नकळत सेवेलाही फल आहे.

3. शिवरात्रीला विशेष काय केले जाते?

- ○ केवळ नृत्य
- ○ जागरण व शिवपूजन
- ○ केवळ दान
- ○ मौनव्रत फक्त

उत्तर: जागरण व शिवपूजन — त्रिकाळ पूजा, बेल, उपोषण, जागरण यांचे माहात्म्य.

पुढील अध्याय तिसरा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय तिसरा ॥

मित्रसह राजांची कथा, श्रीगोकर्णमहाबळेश्वर माहात्म्य

श्रीगोकर्ण-महाबळेश्वर दर्शन

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: मित्रसह राजांची कथा व श्रीगोकर्ण-महाबळेश्वर माहात्म्य: पापक्षालन व क्षेत्रदर्शनाचे फल. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। शिवजी ! तुमचा जयजयकार असो ! तुम्ही मांगल्याचे धाम आहात, स्वभक्तांच्या हृदयाला संतोष देणारे आहात, सृष्टिरूपी फलधारी वृक्ष आहात आणि नाम व अनाम यांच्या पलीकडचे आहात. तुम्ही लक्ष्मीपती विष्णू यांच्या भगिनींच्या अर्थात देवी पार्वतींच्या मनाला आनंद देणारे आहात. तुम्ही षडाननांचे पिताश्री आहात, रतिपती मदनांचे दहन करणारे आहात. तुम्ही ब्रह्मानंद आहात. तुमच्या भाळी तिसरा नेत्र आहे. तुम्ही संसारभयाचे निरसन करता. तुम्हीच त्रिपुरासुराचा अंत केलात.

शिवजी ! तुम्ही सद्योजात, वामदेव, अघोर, तत्पुरुष, ईशान, ईश्वर अशा अनेक नावांनी ओळखले जाता. तुम्ही अर्धनर व अर्धनारी या स्वरूपात संपूर्ण सृष्टीत अधिष्ठित आहात. गिरिजा म्हणजेच पार्वती, त्यांचे मन तुमच्याठायी रमते. तुम्ही कैलासनाथ असून मस्तकी गंगा धारण करता व सर्परूपी भूषणे घालता. तुम्ही सर्वव्यापक आहात, मनाला मोहित करून त्याला आंधळे

करणाऱ्या मदनाचे (कामदेवाचे) दमन करणारे आहात. तुम्ही सर्वांच्या पलीकडचे आहात, निरंजन म्हणजे मालारहित आहात. तुम्ही सत्व, रज व तम या त्रिगुणांच्या पलीकडचे आहात. तुम्ही दुष्टान्ना फैलावणारे अनंत भक्तां नगणारे आहात. तुम्ही जगाला जीवन देणारे आहात. तुम्ही माझ्यावर कृपा करून दुसऱ्या अध्यायात शिवरात्रीचा महिमा वर्णन करून घेतलात. पण यापुढील कथेची रचना मी कशी करू ? म्हणून हे पंचवदना ! हे पञ्चमुकुट धारण करणाऱ्या शिवप्रभो ! तुम्हीच मला प्रेरणा देऊन ही कथा माझ्याकडून वदवून घ्या.

मित्रसह झाले 'कल्माषपाद' !

नैमिषारण्यात महामुनी सूत शौनकादिकांना अत्यंत अद्भुत असा शिवलीला वर्णन करून सांगत होते. त्यातील पुढील कथाभाग असा आहे-

इक्ष्वाकू वंशात मित्रसह नावाचे भूपती होऊन गेले. ते अत्यंत तेजस्वी होते. त्यांना वेदांचे व शास्त्रांचे चांगले ज्ञान होते. वैभव आणि पराक्रम यामुळे ते भूलोकीचे दुसरे इंद्रच होते. त्यांनी आपल्या विशाल सेनेनिशी कसांनि जम्बू समस्तव पृथ्वीलाच व्यापून घातले होते. ते प्रतापसूर्य होते. त्यांच्यापुढे शत्रुशूपी नक्षत्रे पार मावळून गेली होती.

एके दिवशी मित्रसह मोठे सैन्य घेऊन शिकारीला गेले. घोर अरण्यात प्रवेश करताच त्यांच्या सैन्याच्या गोंधळामुळे तेथील श्वापदे घाबरून सैरावैरा पळू लागली. वाघ, लांडगे, अस्वल, सिंह, हरणे, हरिणी, वनगाई, वानरे, ससे, कोल्हे असे कितीतरी पशू कोलाहल करत धावू लागले. चातक, बदके, मोर, कस्तुरीमृग,

रानमांजर, कोके, मुंगूस, सायाळ, नकळत असे अनेक वन्यजीव भयभीत झाले. पळू लागले. त्या वेळी त्या वनामध्ये असाध्य अशा एका गुहेत व्याघ्रासारखा राक्षस राहत होता. तो मत्सराने भरला होता. त्या गुहेतील व्याघ्राकडून एक सहाय्यक शिकारी मारला गेला, तो मत्सराने होऊन पळता झाला. शिकारण्याच्या भावाने राजाने पाहिले होते, त्याने त्याच क्षणी- 'मी माझ्या भावाच्या मृत्यूचा सूड घेईन, या राजाला कठोर धडा शिकवीन'- अशी घोर प्रतिज्ञा केली.

मृगयेहून मित्रसह राजा आपल्या नगरात परतले. त्यानंतर काही दिवस सरले. संपूर्ण रूपाने शांतिकुड झालेल्या त्या राजाने आपली प्रतिज्ञा पूर्ण करण्यासाठी मायेने मानवी रूप घेतले. मग आचार्यांच्या वेषातील

अशी मलिन वस्त्रे परिधान करून आणि अंगावर वली, झोरे असे शरीर घेऊन तो राजभवनात आला. त्याने राजांची भेट घेतली व म्हणाला, "महाराज ! मी निष्णात स्वयंपाकी आहे. गरिब, पाककलेत श्रेष्ठ, मजसारखा आचारी सर्वत्र प्रशंसा करतात. माझ्या पाककलेची देवांना आणि पितरांना फार आवड आहे. मला आपल्या सेवेची संधी द्या." त्याच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून त्यांनी त्याला आपल्या स्वयंपाकगृहात आचारी म्हणून सेवेत घेतले. त्यानेही उत्तमोत्तम पदार्थ बनवून त्याचा विश्वास संपादन केला.

काही दिवसांनी त्या भूपतींनी पितृश्राद्धासाठी कुलगुरू वसिष्ठांना आपल्या घरी आमंत्रित केले. त्यानुसार ते विधिपूर्वक भोजनासाठी राजगृही आले. आचारी झालेला तो राक्षस मित्रसहला धडा शिकवण्यासाठी योग्य संधीचीच वाट पाहत होता. त्याने आपला डाव साधला. त्याने गुपचूप नराचे मांस शिजवले आणि ते भोज्यपदार्थांमध्ये मिसळून वाढण्यासाठी सिद्ध केले. सर्व ऋषीगण व वसिष्ठ बसलेले

वसिष्ठ त्रिकालज्ञानी होते. त्यांनी ध्यानसामर्थ्यात नरमांस वाढलेले आहे हे क्षणार्धात ओळखले. हे राजे इतके ज्ञानी असूनही - यांच्याकडचे आचारी राक्षस आहे - हे यांना कसे ओळखता आले नाही, याचे त्यांना खूप वैषम्य वाटले. त्या आचार्यांच्या कपटकारस्थानाला बळी मिळताच म्हणून त्यांनी राजांनाच दोषी ठरवले आणि रागाने खवळून उठून त्यांना शाप दिला, म्हणाले, "राजन ! मी ब्राह्मण आहे हे माहीत असूनही तुम्ही मला नराचे मांस वाढलेत ! या पापकर्मामुळे तुम्ही राक्षस होऊन अरण्यात संचार कराल. तेथे तुम्हांला काहीही खायला मिळणार नाही."

ते शापवचन ऐकून मित्रसह संभ्रमात पडले. ते वसिष्ठांना म्हणाले, "गुरुदेव ! जे काही घडले त्यात माझा काय दोष ? मी आचार्याला बोलावून अन्नाबाबत विचारतो." त्यांनी त्या आचाऱ्याला बोलावण्यासाठी आपल्या सेवकांना धाडले, पण त्याआधीच तो आचारी झालेला राक्षस गुपचूपपणे बनात पळून गेला होता. तेव्हा - हे त्याचेच कारस्थान आहे - हे त्यांनी ओळखले. मग त्याच्या दुष्कृत्यासाठी स्वतःवरच धरून वसिष्ठांनी अकारण मला शाप दिला, म्हणून तेही संतापले. वसिष्ठांना प्रतिशाप देण्यासाठी त्यांनीही हातात जल घेतले. ते पाहून त्यांच्या पत्नी मदयंती पुढे आल्या. त्या गुणवान, पतिव्रता, सुंदर, सूज्ञ व ज्ञानी होत्या. त्यांनी त्यांना अडवले, म्हणाल्या, "नाथ ! हे तुम्ही काय करत आहात ? गुरूंना शाप देण्याचा विचारही मुळीच उचित नाही, हे कसे विसरता ? तुम्ही यांना शाप दिलात, तर तुम्हांला एक कल्पपर्यंत नरकयातना भोगाव्या लागतील." ते ऐकून ते थांबले व म्हणाले, "राज्ञी ! तुम्ही खरोखरच चतुर आहात. तुम्ही माझे अधोगती टाळलीत. आता माझ्या हातात असलेल्या या जलाचे

काय करू ? हे भूमीवर टाकले, तर ती दग्ध होईल. तीत धान्य उगवणार नाही." मग त्यांनी ते जल आपल्याच पावलांवर टाकले. त्याच्या प्रभावाने त्यांचे दोन्ही पाय काळे पडले. त्यावर कोड उठले ! तेव्हा मित्रसह

राजांना 'कल्माषपाद' हे नाव पडले.

वसिष्ठांनीही आधीचा सर्व वृत्तान्त जाणून दयाबुद्धीने त्यांना उःशाप दिला, म्हणाले, "राजा ! बारा वर्षांनी राक्षस योनीतून मुक्त होऊन तुम्ही पुन्हा स्वस्थानी याल !" ते निघून गेल्यावर कल्माषपादांचे रूप पालटले. ते भयंकर राक्षसरूपाने अरण्यात संचार करू लागले. ते अहोरात्र भुकेने व्याकूळ असत, वन्य पशू-पक्षी मारून खात असत, पण त्यांची भूक भागत नसे.

ब्राह्मणीचा शाप

विशाल देहाचे, भाळी शेंदूर लावलेले, अकराळ-विकराळ तोंडाचे, बाहेर दाढा आलेले, पिंजारलेल्या केसांचे, तांबारलेल्या

डोळ्यांचे असे राक्षसरूपाने कल्माषपाद वनात भटकत असताना १२ वर्षे त्या वनात हिंडत होते. एके दिवशी त्यांनी तेथे काश्यप वंशातील एक ब्राह्मणयुगल पाहिले. तो ब्राह्मण अत्यंत देखणा होता आणि वनमध्ये संचार करत होता. त्या ब्राह्मणयुगुलाला कल्माषपादाने पाहिले. ते पाहून त्याची पापी वासना जागृत झाली आणि तो त्या दोघांवर चालून गेला. त्याने त्या ब्राह्मणाला पकडले आणि त्याचे भक्षण करू लागला. ते पाहून त्याची पत्नी काकुळतीस आली व रडत रडत त्याला विनवणी करू लागली, म्हणाली, "अहो, तुम्ही पूर्वीचे धर्मनिष्ठ राजे कल्माषपाद आहात. एका दुष्ट राक्षसाने कपटाने केलेल्या कृत्यामुळे शापग्रस्त होऊन तुम्ही असे अघोरी झाला आहात. आम्ही तुमचे बाळ आहोत. आम्ही तुमचे प्रजाजन आहोत. तुम्ही आमचे पालक आहात, रक्षणकर्ते आहात, म्हणून माझ्या पतीला मारू नका. मला सोडून देऊ नका, त्याचा जीव वाचवा." असे ती व्याकुळ होऊन रडत होती, त्याचे पाय धरले व फुटून फुटून रडू लागली. परंतु त्या क्रूराला दया आली नाही. त्याने तिच्या देखतच तिच्या पतीला ठार मारले आणि त्याचे मांस खाऊन त्याचे अस्थी-सांगाडा तिथेच फेकून दिला.

त्या दुःखाने ती ब्राह्मणी अत्यंत संतापली आणि आक्रोश करू लागली. तिने स्वतःचे कपाळ दगडावर आपटून घेतले. ती दुःखाने विव्हळ झाली आणि संतापाने थरथर कापत त्या राक्षसरूपी कल्माषपाद राजाला शाप दिला, म्हणाली, "रे दुष्टा ! तू निष्पाप ब्राह्मणाची हत्या केलीस. माझ्या पतीला मारून तू मला अनाथ केलेस. तू जसा काममोहाने माझ्या पतीचा बळी घेतलास, तसाच जर तू कधी स्वतःच्या पत्नीशी समागम करण्याचा प्रयत्न करशील, तर त्याच क्षणी तुझा मृत्यू होईल !

इतकेच नव्हे, तर जोपर्यंत वसिष्ठमुनी तुझ्या राणीशी संगम करणार नाहीत, तोपर्यंत तुला संतान प्राप्त होणार नाही. ज्या वंशात तू जन्म घेतला आहेस, त्या वंशात तुझा पुत्र न होता वसिष्ठांच्या कृपेनेच तुझा वंश पुढे

चालू राहील !"

असा घोर शाप देऊन, त्या ब्राह्मणीने चिता रचली आणि ती त्या चितेत उडी घेऊन सती गेली. ब्राह्मणदंपतीच्या वधाचे महापाप कल्माषपादाच्या मस्तकी बसले. ते पाप सावलीसारखे त्याच्या मागे लागले.

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

त्यानंतर विहित १२ वर्षांचा काळ पूर्ण झाल्यावर कल्माषपाद राक्षसरूपातून मुक्त झाले. त्यांचे मूळ मानवी रूप पुन्हा प्राप्त झाले. ते अयोध्येला परतले. सर्व प्रजाजनांना आनंद झाला, त्यांनी राजाचे जल्लोषात स्वागत केले. राजाने पुन्हा राज्यकारभार हाती घेतला; परंतु ब्राह्मणीच्या शापामुळे ते अत्यंत दुःखी होते. त्यांनी पत्नी मदयंतीशी एकांतात जाणे सोडले. तिच्याजवळ गेले की ब्राह्मणीच्या शापाची आठवण होऊन ते भयभीत होत असत.

त्यांनी आपल्या मंत्र्यांना व कुलवृद्धांना बोलावून विचारले, "मी या महापापातून कसा मुक्त होऊ ? मला शांति कशी लाभेल ?" मंत्र्यांनी सांगितले, "महाराज ! महामुनी गौतम अरण्यात तपश्चर्या करत आहेत. तेच तुम्हाला योग्य मार्ग दाखवतील."

मंत्र्यांचे म्हणणे ऐकून कल्माषपाद तात्काळ गौतमांच्या आश्रमात गेले. त्यांनी गौतमांच्या चरणांवर मस्तक टेकवले आणि हात जोडून म्हणाले, "हे महर्षी ! मी अज्ञानाने अनेक पापे केली आहेत. एका ब्राह्मणाचा वध केला आहे. त्या ब्राह्मणीच्या शापामुळे माझे जीवन उद्ध्वस्त झाले आहे. मला या घोर पातकातून मुक्ती मिळण्याचा मार्ग दाखवा."

ऋषींनी राजाकडे पाहिले आणि म्हणाले, "राजन ! ब्रह्महत्येसारखे घोर पातक या जगात दुसरे नाही. त्याचे निवारण सहजासहजी होत नाही. परंतु एक उपाय आहे. तू सर्वसंगपरित्याग करून भगवान शंकराची आराधना कर. तेच तुला या संकटातून सोडवतील.

तू गोकर्ण क्षेत्राला जा. ते अत्यंत पवित्र क्षेत्र आहे. तेथे महाबळेश्वर नावाचे स्वयंभू शिवलिंग आहे. ते साक्षात् परब्रह्मस्वरूप आहे. तिथे जाऊन तू नित्य शिवपूजन कर, उपोषण कर आणि महाशिवरात्रीचे व्रत कर. त्या पवित्र क्षेत्रात शंकराची आराधना केल्याने मोठमोठी पापे क्षणार्धात नष्ट होतात."

गौतमांचा हा उपदेश ऐकून राजा कल्माषपाद यांच्या मनात आशेचा किरण निर्माण झाला. त्यांनी मुनींना वंदन केले आणि गोकर्ण क्षेत्राकडे प्रस्थान केले.

गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य ऐकून राजाने तेथे जाण्याचा निश्चय केला. त्यांनी आपल्या मंत्र्यांना राज्य सोपवले आणि ते गोकर्ण क्षेत्राकडे निघाले.

अरण्यातून जाताना एका वटवृक्षाखाली त्यांना एक दिव्य तेज दिसले. तेथे एक अत्यंत देखणे, तेजस्वी सरोवर होते. त्या सरोवराच्या काठावर एक सुंदर शिवालय होते. तेथे अनेक मुनी, तपस्वी तपश्चर्या करत होते. ते स्थान पाहून राजाचे चित्त शांत झाले. राजाने त्या सरोवरात स्नान केले आणि शिवालयात जाऊन शंकराचे मनोभावे दर्शन घेतले.

तेव्हा तेथील एका वृद्धाने राजाला विचारले, "राजन ! तू कोण आहेस ? तुझ्या चेहऱ्यावर चिंता आणि पश्चात्तापाचे भाव का दिसत आहेत ?" राजाने आपली सर्व कहाणी त्याला सांगितली.

तेव्हा तो वृद्ध म्हणाला, "राजन ! तू अजिबात घाबरू नकोस. हे स्थान अत्यंत पवित्र आहे. येथे अनेक पातकी जनांचा उद्धार झाला आहे. तू पुढे गोकर्ण क्षेत्राला जा आणि तेथे महाबळेश्वराची नित्य सेवा कर. तुझा सर्व उद्धार होईल."

> **मुख्य मुद्दा**
>
> राजाचा एक क्षणिक दोषही मोठा परिणाम घडवू शकतो.

राजा गोकर्ण क्षेत्रात पोहोचले. तेथे त्यांनी समुद्रात स्नान केले आणि महाबळेश्वराच्या मंदिरात प्रवेश केला. ते भव्य आणि दिव्य शिवलिंग पाहून राजाचे डोळे पाणावले. राजाने मनोभावे षोडशोपचारे शंकराची पूजा केली. बेलपत्रे वाहिली, रुद्राभिषेक केला आणि अहोरात्र 'ॐ नमः शिवाय' या मंत्राचा जप सुरू केला.

त्यांनी अन्नपाणी त्यागून कठोर तप सुरू केले. महाशिवरात्रीचा दिवस आला. त्या दिवशी राजाने उपवास धरला, रात्रभर जागरण केले आणि चारही प्रहरांत विधिवत पूजा केली.

त्यांच्या या अनन्य भक्तीने भगवान शंकर अत्यंत प्रसन्न झाले. मध्यरात्रीच्या वेळी मंदिरामध्ये दिव्य प्रकाश पसरला आणि साक्षात् भगवान शंकर पार्वतीसह प्रकट झाले.

शंकरांनी प्रसन्न होऊन राजाला विचारले, "राजन ! मी तुझ्या भक्तीने आणि तपाने अत्यंत संतुष्ट झालो आहे. तुला काय वर हवा आहे ?"

राजा शंकरांच्या चरणी मस्तक ठेवून म्हणाला, "हे दयाघना ! मला राज्य, संपत्ती किंवा दीर्घायुष्य नको आहे. माझ्या हातून जे ब्रह्महत्येचे घोर पातक घडले आहे, त्यातून मला मुक्ती द्यावी आणि आपले चरणकमल माझ्या हृदयात सदैव राहावे, हीच माझी नम्र प्रार्थना आहे."

भगवान शंकर म्हणाले, "राजन ! गोकर्ण क्षेत्राच्या प्रभावाने आणि माझ्या नामस्मरणाने तुझी सर्व पापे नष्ट झाली आहेत. तू आता सर्वथा निष्पाप झाला आहेस."

असे म्हणून शंकरांनी राजाच्या मस्तकावर हात ठेवला. तत्काळ राजाच्या शरीरावरील कोड नाहीसे झाले आणि त्यांचे पाय पुन्हा सुंदर व तेजस्वी झाले. त्यांचे कल्माषपादत्व नष्ट झाले.

श्रीगोकर्ण माहात्म्य

गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य अपरंपार आहे. ते शंकरांचे अत्यंत प्रिय क्षेत्र आहे. तेथे जो कोणी भाविक येतो आणि मनोभावे महाबळेश्वराची पूजा करतो, तो सर्व पापांतून मुक्त होऊन शिवलोकात जातो.

ऋषींनी सांगितले, "हे गोकर्ण क्षेत्र म्हणजे पृथ्वीवरील साक्षात् कैलास आहे. तेथे रावण, गणेश, विष्णू इत्यादींनी शंकराची आराधना केली आहे. तेथील प्रत्येक कणाचा महिमा थोर आहे."

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

महाबळेश्वराचे हे लिंग अत्यंत प्रभावशाली मानले जाते. या लिंगाची स्थापना कशी झाली, याची कथाही मोठी रंजक आहे.

फार पूर्वी रावण जेव्हा लंकेत शंकराचे आत्मलिंग घेऊन चालला होता, तेव्हा देवांनी नारदमुनी आणि गणपती यांच्या मदतीने युक्ती केली. गणपतींनी ब्राह्मणाचे रूप घेऊन रावणाच्या हातून ते लिंग खाली ठेववले.

ते लिंग जमिनीवर ठेवताच तेथे घट्ट रुतून बसले. रावणाने ते उचलण्याचा सर्व शक्तीनिशी प्रयत्न केला, परंतु लिंग जागेवरून हलले नाही. संतापाच्या भरात रावणाने ते लिंग उपटण्याचा प्रयत्न केला असता, त्याचा वरचा भाग गायीच्या कानासारखा झाला, म्हणून त्या क्षेत्राला 'गोकर्ण' असे नाव पडले; आणि ते लिंग अत्यंत बळकट असल्याने त्याला 'महाबळेश्वर' म्हटले गेले.

अशा या पावन क्षेत्रात राजा कल्माषपादांचा उद्धार झाला. राजाने अनेक दिवस तिथे राहून देवाची सेवा केली.

नंतर ते आपल्या राज्यात अयोध्येला परतले. प्रजाजनांनी त्यांचे मोठे स्वागत केले. राजाने वसिष्ठ मुनींची क्षमा मागितली आणि त्यांच्या आशीर्वादाने धर्मकारभार चालवला.

पुढे वसिष्ठांच्या कृपेने राणी मदयंतीला पुत्रप्राप्ती झाली, ज्याचे नाव 'अश्मक' ठेवण्यात आले. त्याने इक्ष्वाकू कुळाची कीर्ती वाढवली.

पापी स्त्रीचा उद्धार

याच गोकर्ण क्षेत्राच्या माहात्म्यामुळे एका अत्यंत पापी स्त्रीचाही कसा उद्धार झाला, याची कथाही गौतमांनी राजाला सांगितली होती.

ती स्त्री अत्यंत दुराचारी होती. तिने जन्मात कधीही पुण्यकर्म केले नव्हते. शेवटी वृद्धपणी ती गोकर्ण क्षेत्रात पोहोचली. तेथे एका शिवरात्रीच्या दिवशी तिने नकळत उपवास केला आणि मंदिराच्या पायरीवर पडून तिने प्राण सोडले.

केवळ गोकर्ण क्षेत्रातील वास आणि शिवरात्रीचे नकळत घडलेले पुण्य यामुळे शिवदूतांनी तिला विमानात बसवून शिवलोकात नेले.

अशा प्रकारे गोकर्ण क्षेत्राचे आणि महाशिवरात्रीचे महत्त्व सांगून गौतम मुनींनी कल्माषपाद राजाचे सर्व संशय दूर केले होते.

त्या पापी स्त्रीला शिवलोकात जाताना पाहून यमदूतही चकित झाले. शिवनामाच्या आणि गोकर्ण क्षेत्राच्या केवळ दर्शनाने एवढे मोठे पुण्य मिळते, हे पाहून सर्वांना परम आश्चर्य वाटले.

गौतम ऋषींनी राजाला सांगितले, "राजन ! म्हणूनच मी तुला या पावन क्षेत्रात जाण्याचा उपदेश केला होता. आता तू निष्पाप झाला आहेस."

मित्रसह राजांनी हात जोडून ऋषींना वंदन केले आणि महाबळेश्वराच्या चरणी लीन झाले.

मित्रसह राजांचे शिवलोकी गमन

गोकर्ण क्षेत्रात प्रवेशल्यावर त्या भूपतींना अगदी धन्य-धन्य वाटले. तेथील पावित्र्य पाहून - इथे शिवकृपेने आपला नक्की उद्धार होणार - अशी त्यांची खातरीच झाली. त्यांनी शिवरात्रीस उपोषण केले. महाबळेश्वरांचे दर्शन घेऊन त्यांची भक्तिभावाने यथासांग पूजा केली. या सेवेने ते उमानाथ अत्यंत प्रसन्न झाले. त्यांच्या

प्रसादाने राजांच्या मागे लागलेले ब्राह्मण दांपत्याच्या हत्येचे पातक नाहीसे झाले. ते निर्दोष झाले. त्यांचे मन प्रपंचाला उबगले होते आणि - आपल्याला शिवचरणी आश्रय मिळावा - ही इच्छा दृढ झाली होती. त्यांचे मनोगत जाणून भगवान शंकरांनी त्यांना नेण्यासाठी कैलासावरून दिव्य विमान पाठवले. त्यात परमतेजस्वी आणि अनंत विजांच्या एकत्रित दिप्तीसमान दिव्य विग्रहकांती असलेले शिवगण बसले होते. त्यांनी राजांना सन्मानाने त्या विमानात बसवले. त्या वेळी त्यांनाही त्या शिवगणांसारखाच पाच मुखे व दहा हात असलेला नवा स्वर्गीय देह प्राप्त झाला. देव त्यांच्यावर दिव्य पुष्पहारांचा वर्षाव करू लागले ! अनंत प्रकारच्या मंगलवाद्यांच्या निनादाने आसमंत भरून गेला ! अशा प्रकारे मित्रसह राजांना शिवस्वरूप प्राप्त झाले. इंद्र-चंद्रादिकांची स्थाने ओलांडून शिवगणांनी त्यांना शिवलोकी नेले.

श्रोते हो ! असा आहे शिवरात्रिव्रताचा महिमा ! असा आहे गोकर्ण क्षेत्राचा महिमा ! धन्य-धन्य ते शिवमंदिर ! तिथे शिवजींचे आत्मलिंग दीनपतितांच्या उद्धारासाठी सदैव अधिष्ठित आहे. त्याच्या पूजनाने राजांना सरूपता मुक्ती मिळाली."

कवी श्रीधर म्हणतात- "ज्यांनी हा इतिहास सांगितला,

ते गौतम ऋषी खरोखरच धन्य होत. तुम्ही सर्व सज्जनांनी तो आदरपूर्वक ऐकला, म्हणून तुम्हीही धन्य आहात. हंस जसे मानससरोवराला वेढून बसलेले असतात, साधक जसे इष्टदेवतेच्यासभोवती बसतात; तसे तुम्ही सर्व श्रोते शोभत आहात. तुम्ही अवधानरूपी दिव्य अलंकार देऊन या श्रीधराचा गौरव करा. हे ब्रह्मानंदस्वरूप आदिपुरुषा ! हे भीमानदीच्या तीरी वास करणाऱ्या पांडुरंगा ! हे श्रीधर कवीला वरदान देणाऱ्या कैलासनाथा ! यापुढील सुरस कथाभाग तुम्ही माझ्याकडून वदवून घ्या !

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेला श्रीशिवलीलामृत हा एक महान ग्रंथ आहे. हा त्याचा तिसरा अध्याय अतिशय गोड आहे. सज्जनांनी याचे अखंड श्रवण करावे, अशी प्रार्थना आहे."

॥ अध्याय तिसरा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. मित्रसह राजांची कथा: पाप–परिणाम व पश्चात्ताप.
2. श्रीगोकर्ण–महाबळेश्वर क्षेत्रदर्शनाचे माहात्म्य.
3. तीर्थ व शिवक्षेत्र पापक्षालनाचे द्वार ठरतात.

मुख्य मुद्दे

- राजाचा एक क्षणिक दोषही मोठा परिणाम घडवू शकतो.
- क्षेत्रदर्शन = बाह्य यात्रा + अंतःश्रद्धा.
- पश्चात्तापाशिवाय तीर्थ अपूर्ण.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> गोकर्ण–महाबळेश्वर ही दक्षिण–पश्चिम भारतातील प्रसिद्ध शिवक्षेत्रे; कथासार येथे ‘क्षेत्रमाहात्म्य’ द्वारे क्षमा–शुद्धी शिकवतो.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. मित्रसह राजांच्या कथेनंतर कोणते क्षेत्र माहात्म्य येते?

- ○ काशी फक्त
- ○ गोकर्ण–महाबळेश्वर
- ○ द्वारका
- ○ अयोध्या

उत्तर: गोकर्ण–महाबळेश्वर — श्रीगोकर्ण–महाबळेश्वर दर्शन–माहात्म्य.

2. क्षेत्रदर्शनाचे मुख्य फल कथेत काय?

- ○ केवळ पर्यटन
- ○ पापक्षालन व शुद्धी
- ○ धनवृद्धी फक्त
- ○ युद्धजय

उत्तर: पापक्षालन व शुद्धी — तीर्थ व शिवक्षेत्र पापक्षालनाचे द्वार.

3. राजांच्या कथेतील महत्त्वाचा धडा?

- ○ शक्तीच सर्वस्व
- ○ क्षुद्र दोषही मोठा परिणाम करू शकतो
- ○ तीर्थ नको
- ○ गुरू नको

उत्तर: क्षुद्र दोषही मोठा परिणाम करू शकतो — एक कृती राज्याच्या नशिबावर परिणाम करते.

पुढील अध्याय चौथा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय चौथा ॥

विमर्शन आणि कुमुद्वती, चंद्रसेन आणि श्रीकर

चंद्रसेन व श्रीकर यांची शिवभक्ती

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: विमर्शन–कुमुद्वती आणि चंद्रसेन–श्रीकर आख्याने: भक्ती, परीक्षा व शिवकृपेने उद्धार. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। शंभुमहादेवा ! तुम्ही पार्वतींच्या मनोरूपी सरोवरातील राजहंस आहात. तुम्ही उदार आहात, कापराप्रमाणे गौरवर्णाचे आहात. तुमचे गुण अगम्य आहेत, अपार आहेत; तरीही सर्व लोक भक्तिभावाने तुमच्या गुणांचे वर्णन करतात. तुमचा आदी, मध्य व अंत कोणालाही कळत नाही. तुम्ही सर्वांचे आदिकारण आहात. तुम्हीच सर्व गोष्टींचे कर्ते आहात. तुम्ही कुठे-केव्हा-कसे प्रकट होता, ते ब्रह्मादिकांनाही सांगता येत

नाही. जगात सर्वत्र तुमचाच निवास आहे. भक्तांचे मनोगत जाणून तुम्ही त्यांच्यासाठी - ते जिथे असतील तिथे - प्रकट होता. याविषयीची एक कथा सूतांनी शौनकादिकांना सांगितली. ती अशी आहे-

विमर्शन राजांची कथा

फार पूर्वी किरात देशात विमर्शन नावाचे भूपती राज्य करत होते. ते महापराक्रमी होते. त्यांनी आपल्या अनेक शत्रूंचा निःपात केला होता. ते मद्यमांसाचे सेवन करत असत. त्यांना शिकारीचा छंद होता. मृगयेदरम्यान ते मोठी हिंसा करायचे. त्यांच्या अंतःपुरात चारही वर्णांच्या स्त्रिया होत्या. ते त्यांच्याशी संग करायचे. ते निर्दयी, गैरवर्तन करणारे आणि अधर्माने वागणारे होते. पण असे असले, तरी त्यांच्या अंगी एक विलक्षण गुण होता. शिवभक्ती हाच तो गुण ! ते भगवान शंकरांची नित्यनेमाने यथाविधि पूजा करायचे. कुमुद्वती या त्यांच्या पट्टराणी. त्या अत्यंत हुशार व गुणवान होत्या. आपल्या पतिदेवांच्या स्वभावातील या दोन परस्परविरुद्ध वैशिष्ट्यांचे त्यांना नेहमीच नवल वाटायचे. एके दिवशी राजा व राणी एकांतात गप्पागोष्टी करत होते. तेव्हा त्यांनी निष्कपट भावाने विचारले, "नाथ ! तुम्ही नित्य शिवाराधना करता, शिवपूजन ही तुमची अत्यंत आवडती गोष्ट आहे. तुम्ही शिवरात्र, सोमवार, प्रदोष अशी अनेक शिवव्रते करता, शिवलीलांचे वर्णन करताना-शिवभजने म्हणताना आनंदाने देहभान विसरून नाचता. एकीकडे शिवभक्तीत अत्यंत तत्पर अशा तुमच्याकडून कितीतरी दोष सतत घडत असतात, हे कसे ?"

विमर्शन म्हणाले, "राणी ! तुमची शंका बरोबर आहे. म्हणून

या वर्तनाचे रहस्य उलगडण्यासाठी मी तुम्हांला माझा पूर्वइतिहास सांगतो, तो ऐका. मागील जन्मात मी पंपा नगरीतील कुत्रा होतो. एकदा माघ वद्य चतुर्दशीस अर्थात महाशिवरात्रीच्या दिवशी काहीतरी खायला मिळेल या आशेने मी एका शिवमंदिरासमोर आलो. तिथे शिवपूजा चालली होती. ती मी दुरूनच पाहिली. त्या मंदिराच्या द्वारी उभ्या असलेल्या राजसेवकांनी मला घालवण्यासाठी काठीने मारले. तो मार चुकवण्यासाठी पळत असताना माझ्याकडून त्या शिवमंदिराला एक प्रदक्षिणा घडली. भुकेने जीव कासावीस झाला होता, म्हणून मी लोचटपणे पुन्हा तिथे गेलो. सेवकांनी मला पुन्हा हाकलले. मी पळालो आणि मंदिराला उजवीकडून वळसा घालून थोड्या वेळाने परत तिथे आलो. तेव्हा मला पाहून एका सेवकाला राग आला. त्याने मला बाण मारला. मी खाली पडून तडफडू लागलो. त्या वेळी शिवलिंगाकडे पाहता-पाहताच मी प्राण सोडला. अशा प्रकारे माझ्याकडून त्या पर्वतिथीस उपोषण, शिवदर्शन, प्रदक्षिणा व प्राणार्पण घडले. त्या पुण्यकर्मामुळे मला राजाचा जन्म, आताचे हे राजवैभव व शिवोपासनेची गोडी या गोष्टींचा लाभ झाला. तथापि असे असले तरी पूर्वजन्मातील श्वानाच्या अंगी असलेले वाईट गुण अजूनही गेलेले नाहीत. म्हणूनच माझ्याकडून असे दोषपूर्ण आचरण घडत असते."

ते ऐकून कुमुद्वतींना मोठे नवल वाटले. त्यांची जिज्ञासा जागृत झाली. त्या म्हणाल्या, "महाराज ! तुम्हांला तर पूर्वजन्मीच्या गोष्टी आठवतात ! आता माझ्याबद्दलही काही सांगा. गतजन्मी मी कोण होते ? मला कोणत्या पुण्याईने राजपरिवारात जन्म मिळाला ?" विमर्शन म्हणाले, "राणी ! पूर्वजन्मी तुम्ही कपोती होतात. एकदा मांसाचा तुकडा चोचीत धरून उडत असताना एक ससाणा

कुत्र्याप्रमाणे लागला. स्वतःला सावरण्यासाठी तुम्ही वेगाने प्रयत्न करून उडत होता. त्या वेळी तुम्ही शिवालयाला तीन प्रदक्षिणा घातल्या आणि दमूनभागून मंदिराच्या शिखरावर बसलात. ससाण्याने झडप मारून तुम्हाला ठार केले. तुम्ही धावत येऊन मंदिराच्या पायथ्याशी पडलात. त्या पुण्याईमुळे तुम्हाला राजघराण्यात जन्म मिळाला."

ते ऐकून कुमुद्वतींना आनंद झाला. अधिक जाणून घेण्याची त्यांनी उत्सुकतेने विचारले, "पती ! गेल्या जन्मी भक्तांच्या संपर्कात मी ही पुनर्जन्म घेतला, त्यांच्या आराधने या जन्मी श्रेष्ठ झाले व राजवैभव मिळाले. त्या पुण्याईचा उपयोग प्रत्यक्ष घडेल का ? आम्ही निष्कलंकपणे आहात. म्हणून पुढे आपल्याला कोणते जन्म मिळतील, याविषयी काही सांगा."

विमर्शन म्हणाले, "राणी ! आता मी काय सांगतो ते लक्षपूर्वक ऐका. पुढील जन्मात मी सिंधू देशाचा राजा होईन. त्या वेळी तुम्ही माझ्या पदराखाली येऊन पट्टराणी व्हाल. नंतरच्या जन्मात मी सौराष्ट्राचा राजा होईन. काही कलिने पट्टराणी होऊन मला वश व्हाल. पाचव्या जन्मात मी गांधार देशाचा भूपती होईन. तुम्ही माझी अर्धांगी व्हाल. सहाव्या जन्मी मी निषाद देशाचा, तर सातव्या जन्मी मी अवंतीचा राजा होईन. तुम्ही महारानी व्हाल आणि शेवटी ब्रह्मसाक्षात्कारी व्हाल."

राणी मग्न होऊन ऐकत होत्या. राजा पुढे सांगू लागले, "राणी ! महादेवाच्या पूजेने मी अनर्ह देवाला (ज्या देह तुच्छ समजला गेला त्या श्वानाला) पावन केले. तेव्हाही तुम्ही निष्काम भक्ती केली. साध्या काजरात मी साक्षात गंगा पाहिली. त्या वेळी तुम्ही उपदेशांच्या

शक्तीने गुरुच्या रूपाने मला समजून जप केला. त्या जन्मातही आपण पति-पत्नीच असू. तेव्हा मी मोठा पराक्रमी व नीतिमान होईन. शिवकृपेने शत्रूंचा सर्व संहार, धर्मातील रहस्य, विद्या संपादन करीन आणि आपल्या निष्कलंक भक्तीच्या प्रभावाने अमर-प्रमाद करेन. त्यानंतर आपले सर्व पूर्व पापांचे प्रायश्चित्त होऊन त्यायोगाने घोर अरण्यात वास, तिथे आपल्या सर्वांना शरण जावे लागेल आणि अनेक संकटे, संकटातून मुक्त करण्यासाठी एक राजा नित्यनेमाने शिवाराधना करत असेल." ते ऐकून राणीच्या अंगावर रोमांच उभे राहिले. विमर्शन राजांचा महिमा जाणून त्यांनी मनोमन भगवान शंकरांना नमस्कार केला.

मग शौनकादिकांना म्हणाले, "भगवान शंकर अनाथांचे बंधू, संकटे हरणारे, निजकृपेने भक्तांचे कल्याण करणारे व मोठे उदारहृदयी आहेत. विमर्शनराणी कुमुद्वती शिवलीलामृताचे पुढे राजा म्हणून जितके जन्म घेतले, ते सर्वगुण झाले आणि शिवलीलांचे गुणगान गाऊ लागले. अशा रीतीने विमर्शन राजाचे निष्पाप शिवोपासनेमुळे त्यांच्या सर्व पापांचा नाश झाला. पापी असो वा नीच असो, त्याचे चित्त जोपर्यंत स्थिर होत नाही, तोपर्यंत संकटांचे निवारण कसे होणार ? त्याप्रमाणे भक्तांची अवस्था होते. परंतु जो कोणी नित्य नियमाने शिवचिंतन करतो, त्याला या अधम, दुष्टयोनी प्राप्त होत नाहीत. त्याचे कर्म, त्याचे पाप सगळे निष्फळ होते. त्याचा धर्म, त्याचे कर्म, त्याची निष्ठा सर्व काही अढळ होते.

श्रोते हो ! आता मी तुम्हांला शिवभक्तीची महती सांगणारी आणखी एक कथा सांगतो, ऐका.

चंद्रसेन राजांची कथा

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

उज्जयिनी नगरीत चंद्रसेन नावाचे नृपती राज्य करत होते. ते न्याय-नीति-धर्माने वागणारे, तेथील महाकालेश्वर ज्योतिर्लिंगाचे सेवाभावी भक्त होते. त्यांचे एक शिवगण मित्र होते, त्यांचे नाव मणिभद्र.

फार चित्र, पवित्र-स्पर्धा-ज्ञानाचे गुरू, भाविक आणि उदार शिष्य, सूरा आणि पंडितांत धनी, भगवद्भक्ती करणारे आणि भाग्यवान पुत्र, बहुश्रुत आणि चरित्राचे व्याख्यान देणारा राजा, नित्य नित्य शिवभजन करणारा, अशी सर्व उत्तम गुणसंपन्नता पूर्णकृपेमुळे त्या चंद्रसेनाला लाभली होती. स्वतःच्या राजावर आणि जीव मुक्त होऊन जगणारे, हा तर त्रिभुवनातील असाच अद्भूत चमत्कार !

चंद्रसेन एकांताने सदाचारी तसेच होते. राज्य, ऐश्वर्य, रूपवान पतिव्रता पत्नी, शुद्धाचरण व कीर्ती या सर्व गोष्टींची मोठी लाभ-समृद्धी त्यांना लाभली. त्याचे मित्र मणिभद्रही-राजांनी आपले समजूत व्यक्त करावे, त्यांना आपली शुभ भावना-इतका मोबदला व आनंद विश्वासाने अर्पीत होते. एके दिवशी त्यांनी चंद्रसेनास सूर्यासारखा तेजस्वी असा एक अलौकिक मणी आणून दिला. त्याचे पूर्णमर्म अमेय वैशिष्ट्यपूर्ण होते. अष्टापदही फिकट पडून चालूच त्याच्या खरी तेजदार लाल बावन्नशी सोने होते, आभ्या दर्शनाने रोग दूर होत होते, अशी त्यांनी अनेक वैशिष्ट्ये होती. चंद्रसेनांनी तो मणी मोठ्या प्रेमाने आपल्या गळ्यात धारण केला. त्यामुळे ते देवांत

इंद्रासारखे शोभू लागले व अत्यंत तेजस्वी दिसू लागले. तो मणी धारण केल्यापासून त्यांच्या अंगुष्ठा प्रभावाने त्यांच्या राज्यातील दुःख, दारिद्र्य, दुर्भिक्ष, अधर्म, सर्व जळून

भस्मसात् झाल्यासारखे झाले. सर्व गोष्टी पूर्ववत सुरळीत चालल्या. प्रजेला वैभव व संपन्नता आली. प्रजा सुखी झाली. राज्यात कुशन नष्ट झाले. त्यांच्या प्रत्येक कार्यात राजा मदत करत असल्याने, लोकांची सावलीत कार्यात अपयश आले नाही. राज्यात सर्व सुखी होते. ज्यांना रत्न बघायचे वेध लागले ते नेहमी शिवभक्तीत लीन होत.

चंद्रसेन रत्नभूषणमंडित, शिवभक्ती करणारे, विजयी, चतुर, श्रीमंत, शांत, निर्भय, व तपस्वी व ज्ञानी होते. असा एका गुणाने हे राजा शोभून पाहे. त्यांचे पराक्रम पाहून, पांढरी व संथपणा पाहून सर्वांनाच त्यांचे मोठेपण साध्य झाले. त्यांच्या मनात शंकराखेरीज तो भक्तीचा ओलावा नव्हता. त्यांची संपत्ती पाहून अनेक शेजारील राजे त्यांच्यावर मत्सर करू लागले. त्यांच्या मनातील कपट वाढीस लागले. त्या सर्वांनी एकत्र येऊन चंद्रसेनावर स्वारी करण्याचे ठरविले.

चंद्रसेनाची संपत्ती लुटून नेण्याने नव्हे, तर चंद्रसेनाने मिळविलेले यश आणि त्याचा मणी हिरावून घेणे हा त्यांचा मुख्य हेतू होता. त्या सर्व राजांनी एकत्र येऊन, 'त्यांच्यावर हल्ला करून मणी काढून घ्यावा,' असा विचार करून आपापली सैन्ये सिद्ध केली. एका रात्री त्या राजांनी उज्जयिनीवर चारी बाजूंनी हल्ला चढवला. उज्जयिनीच्या चारही बाजूंनी सैन्याने वेढा घातला.

पूर्वजन्मी शिवालयाकडे धावणारा कुत्रा

चंद्रसेन राजाला गुप्तहेरांकडून ही वार्ता समजली. त्यांच्या सैनिकांची धावपळ उडाली. प्रधानाने राजाला युद्धासाठी सज्ज होण्याचा सल्ला दिला. राजाने शांतपणे विचार केला, 'हे सर्व राजे आपल्यावर चालून आले

आहेत. त्यांच्याशी युद्ध करावे, तर दोन्ही बाजूंचे मोठे सैन्य मारले जाईल. निष्पाप लोकांचा संहार होईल. हे सर्व कशासाठी ? एका मण्यासाठी ! हा मणी म्हणजे संकटाचे मूळ आहे. राज्य आणि मणी यांपेक्षा मला शिवभक्ती श्रेष्ठ आहे.'

टाकला, तर क्षात्रधर्म काय राहिला ? आणि भयंकर युद्ध करायलाही मन तयार होत नाही. काय करावे ? या परिस्थितीत भगवान महाकालेश्वरांनाच शरण जाणे योग्य आहे. कारण तेच आपले स्वामी आहेत. ते दीनांचे रक्षक, जगाचे उद्धारक, भक्तवत्सल व निजभक्तांना संकटातून तारून नेणारे आहेत. ते पार्वतीप्राणवल्लभ, त्रिपुरांतक, जगदात्मा व जगदीश्वर आहेत. ते शरणागतांना तारणारे वज्रकवच आहेत. तेच या संकटाचे निवारण करतील.'

> **मुख्य मुद्दा**
>
> जन्म–जन्मांतरीची भक्ती शिव स्वीकारतात.

अशा प्रकारे चंद्रसेनांनी आपला सर्व भार त्या महाकालेश्वरांवर टाकला व सर्व चिंता बाजूला ठेवून शिवमंदिरात गेले. तिथे भगवान शंकरांची विधियुक्त पूजा करू लागले. इकडे त्यांच्या प्रधानाने सैन्य जमवून शत्रूशी युद्ध आरंभले. राजांचा तोफखाना नगरतटावरून वैऱ्यांवर आग ओकू लागला. बाहेर असे प्रखर युद्ध चालले असताना देवद्वारी मात्र चतुर्विध वाद्ये शिवभजनाला साथ देत होती. राजा अत्यंत प्रेमाने शिवजींची महापूजा करत होते. अणिबाणीचा प्रसंग असूनही आपले महाराज न घाबरता शिवार्चन करत आहेत, याचे लोकांना मोठे कौतुक वाटले. ते पूजा पाहण्यासाठी मोठ्या संख्येने मंदिरापाशी जमले. त्या गर्दीत एक विधवा गवळण आपल्या सहा वर्षांच्या मुलाला कडेवर घेऊन उभी होती. त्या मुलाने राजांनी केलेली शिवपूजा लक्षपूर्वक पाहिली. ते शिवपूजन आटोपल्यावर लोक आपापल्या कार्याला लागले, गवळणही निजगृही परतली.

श्रीकराची कथा

आईच्या कडेवरून खाली उतरल्यावर तो गोपाळबाळ त्याच्या घराशेजारी असलेल्या एका उजाड झोपडीत जाऊन बसला. तिथे शिवलिंगासारखा एक गोलाकार पाषाण होता. त्याने त्याभोवती

मातीची वेदिका तयार केली. मग स्वहस्ते तयार केलेल्या त्या शिवप्रतिमेची तो मनोभावे पूजा करू लागला. त्या वेळी तिथे कोणीच नव्हते, म्हणून तो एकटाच शिवपूजेचा खेळ खेळत होता. त्याने अनेक लहान दगड जमवले आणि पद्मासन घालून बसला. मग राजांनी केलेली पूजा आठवून शिवजींना एकेक उपचार अर्पण करू लागला. त्याला मंत्र, ध्यान, आसन या गोष्टी कशा माहीत

असणार ? पण तरीही तो प्रेमाने पूजन करत होता. त्याने पिंडीला मातीचा टिळा लावला, हिरवे गवत व सुगंध नसलेली रानफुले वाहिली, परिमल द्रव्ये म्हणून मातीच उधळली, धूप-दीप-नैवेद्य म्हणून पाषाणच वाहिले आणि ओंजळीत माती घेऊन तीच पुष्पांजली म्हणून समर्पित केली. मग त्याने हात जोडले, डोळे मिटले व महाकालेश्वर शिवलिंगाचे मनोमन स्मरण करू लागला. थोड्याच वेळात त्याला दृढ ध्यान लागले ! तो देहभान विसरला !

तिकडे त्याच्या आईने स्वयंपाक तयार केला आणि त्याला

जेवायला हाका मारू लागली. तिने बऱ्याच हाका मारल्या, पण त्याने प्रत्युत्तर दिले नाही. त्यामुळे तिला काळजी वाटू लागली. ती बाहेर येऊन त्याला शोधू लागली. तो शेजारच्या ओसाड झोपडीत डोळे मिटून बसलेला दिसला. त्याला पाहून तिचा जीव भांड्यात पडला. ती म्हणाली, "बाळा ! तू इथे काय करतो आहेस ? जेवायला चल !" पण तेही त्याला ऐकू गेले नाही. तेव्हा ती रागावली. तिने पुढे जाऊन त्याने रचलेले दगडाचे लिंग व वेदिका उधळून टाकली आणि - 'चल उठ. जेवायचे नाही का ?'- असे म्हणून त्याचा हात धरून त्याला उठवू लागली. तेव्हा तो भानावर आला. त्याने डोळे उघडून पाहिले. त्या वेळी त्याने केलेली शिवपूजा उद्ध्वस्त झालेली पाहून त्याला मोठा धक्का बसला आणि वाईटही वाटले. 'शिव शिव ! हे काय झाले ?'- असे म्हणून तो छाती पिटत आक्रोश करू लागला आणि - 'आता मी प्राणत्यागच करतो !'- असे म्हणत दुःखाने मूर्च्छा येऊन पडला. हे त्याचे भलते आचरण पाहून त्याच्या आईलाही संताप अनावर झाला. "काट्या ! तुला उपाशी राहायचे तर राहा ! तुझ्यामागे हिंडायला मला वेळ नाही"- असे म्हणून ती तरातरा निघून गेली आणि जेवण उरकून गवताच्या चटईवर पांघरूण घेऊन झोपली.

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

इकडे आपण केलेली पूजा भंगdynamicली म्हणून तो गोपबाळ - 'हे शिवशंभो ! हे महाकालेश्वरा !'- असा विलाप करत रडत होता. तेव्हा त्या लहानग्या भक्ताचा मनोभाव पाहून लीलानाटकी कैलासनाथांनी तिथल्यातिथे एक अद्भुत चमत्कार केला ! त्या गवताच्या पडक्या झोपडीच्या ठिकाणी रत्नखचित भव्य शिवमंदिर निर्माण केले. त्याचे खांब हिऱ्यांचे होते आणि कळसही नानाविध दिव्य रत्नांनी झळकत होता. त्याची चारही महाद्वारे रत्नमंडित व

नक्षीदार होती. त्याच्या गाभाऱ्यात चंद्रापेक्षाही तेजस्वी असे मणिमय दिव्य लिंग होते.

त्या मुलाने डोळे उघडले, तेव्हा समोरचे दृश्य पाहून त्याला विश्वासच बसला नाही. आपण स्वप्नात आहोत की स्वर्गात ? त्याला काहीच कळेना. त्याने गाभाऱ्यात जाऊन शिवजींचे दर्शन घेतले. तिथे राजोपचार म्हणजे सर्व मोठे उपचार असलेली पूजासामग्री तयार करून ठेवलेली दिसली. त्या वेळी त्याला झालेला आनंद काय वर्णन करावा ? तो हर्षाने नाचू लागला. त्याने शिवजींची भक्तिभावाने षोडशोपचारे पूजा केली, पुष्पांजली वाहिली. मग अत्यंत उल्हासाने शिवनाम घेत नाचू लागला. ते पाहून संतुष्ट झालेले प्रभू त्याच्या सन्मुख प्रकट होऊन म्हणाले, "बाळ ! मी तुझ्यावर प्रसन्न आहे, तरी वरदान मागून घे." तेव्हा तो गोपबाळ म्हणाला, "देवा ! माझ्या आईने तुमची पूजा उडवून लावली, म्हणून तुम्ही रागावू नका. हा तिचा अपराध पोटात घाला, तिला क्षमा करा." शिवजींनी मंदस्मित करून ते मान्य केले, तेव्हा त्याला हायसे वाटले. तो पुढे म्हणाला, "देवा ! थोडा वेळ थांबाल ? मी माझ्या आईला तुमच्या दर्शनासाठी घेऊन येतो." तेही त्यांनी मान्य केले.

तो घराकडे धावला. तर काय आश्चर्य ! तेही भव्य दिव्य झाले होते. एखादा रत्नखचित राजप्रासाद असावा तसे ! तिथे त्याची आई रत्नमय दिव्य मंचकावर झोपलेली दिसली. तिच्या सर्वांगावर नानाविध अलंकार होते. तिचे स्वरूप पालटले होते. ती अतिशय सुंदर दिसत होती.

त्या बाळाने तिला उठवले व म्हणाला, "ए आई ! उठ ना ! माझ्याबरोबर चल. भगवान शंकरांचे दर्शन घे. त्यांचे देऊळ केवढे

मोठे आहे बघ !" ती उठली. सभोवती दृष्टी टाकताच तिच्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाही. आपला हा झोपडीवजा घरात असा एकाएकी कसा काय बदल झाला ? काय नवल आहे ? ती संभ्रमात पडून तिथे असणाऱ्या मुलाकडे पाहिले. त्या वेळी तिच्या मुलाच्या डोळ्यांत विश्वास तेज दिसत होते. तो तिला- 'शिवमंदिरात दर्शनासाठी चल'- असे म्हणत होता. ही सर्व महादेवांचीच कृपा आहे, हे तिने ओळखले. त्यांच्या प्रभावाने तिने जन्माचे दारिद्र्य फिटले होते. हे आपल्या मुलामुळे घडले म्हणून तिने त्याला हृदयाशी धरले व त्याला घेऊन बाहेर आली. तेव्हा बाहेरच्या त्या राजप्रासादासारख्या जागेवर छान झाले ! अद्भूत नवरत्नांचे रत्नखचित शिवालय आहे; हे पाहून तिच्या अंतःकरणात अतीव आनंद अन् सत्विक भाव उमटले. ती तत्काळ शिवालयात प्रवेशली. तिथे शिवजी विराजित झाले, अन्यकाळांत तशा कल्याणकर्त्याचे ज्याने दर्शन दुर्लभ ते महाप्रभू कैलासनाथ एका सत्यकामभक्ताच्या मोठ्या भावावर कृपा होऊन त्याच्या मागेच दर्शन देऊन अंतर्धान पावले, ती धन्य झाली ! आपल्या मुलाची किर्ती कौतुक करावे, असेच तिला झाले होते. तिने त्याचे मुख चुंबन केले व त्याला डोक्यावरून प्रेमाने हात फिरवून डोईवर घेतले.

मग तिला राहावेना. तिने राजवाड्यात जाऊन चंद्रसेनांना सर्व वृत्तान्त सांगितला. आपल्या आराध्य देवतेची, म्हणजेच साक्षात महाकालेश्वरांची ही अद्भूत करणी पाहण्यासाठी ते त्वरेने तिथे गेले. अचानक उद्भवलेले ते रत्नखचित शिवालय पाहून त्यांनाही मोठे आश्चर्य वाटले. "गोपबाळा ! धन्य आहे तुझी शिवभक्ती !" असे म्हणून त्यांनी त्या मुलाचे पाय धरले. तो मुलगा आश्चर्यचकित

झाला. 'राजाने आपल्या पाया पडणे योग्य नाही,' असे वाटून त्याने पटकन आपले पाय मागे घेतले. राजाने त्या बालकाला प्रेमाने पोटाशी धरले आणि त्याला आपल्या रथात बसवून मोठ्या सन्मानाने राजवाड्यात आणले.

बाहेर नगराभोवती जमलेल्या शत्रू राजांनी जेव्हा हा अद्भूत चमत्कार ऐकला, तेव्हा तेही चकित झाले. ज्या नगरावर महाकालेश्वरांची एवढी मोठी कृपा आहे, त्या नगरावर स्वारी करणे महापाप ठरेल, असा विचार करून त्यांनी आपापसातील वैरभाव सोडून दिला. सर्व राजे चंद्रसेनाला शरण आले. त्यांनी चंद्रसेनाची क्षमा मागितली आणि परस्परांमध्ये सख्य प्रस्थापित केले.

तेव्हा सर्व राजे एकत्र येऊन त्या बालकाची स्तुती करू लागले. त्या वेळी सर्व देवांसह साक्षात हनुमानजी तिथे प्रकट झाले.

आकाशातून पुष्पवृष्टी झाली. हनुमानजींनी राजांना आणि त्या बालकाला आशीर्वाद दिला. ते म्हणाले, "या गोपाच्या मुलाचे नाव 'श्रीकर' असे ठेवा. हा बालक पुढे मोठा शिवभक्त होईल आणि याच्याच वंशात साक्षात् भगवान विष्णू 'श्रीकृष्ण' रूपाने अवतार घेतील."

हनुमानजींनी राजा चंद्रसेन आणि श्रीकर गोपाळाला उपदेश केला. त्यांनी शिवमंत्राची महती समजावून सांगितली. त्यानंतर ते अंतर्धान पावले. सर्व राजांनी श्रीकराची पूजा केली आणि आपापल्या राज्यांत निघून गेले.

शिवभक्तीतच व्यतीत केले. त्यांना अंती परमगती मिळाली. ते शिवपदांस पोहोचले !"

या अध्यायाचे पठण करणाऱ्या भक्ताला आयुष्य, आरोग्य, धनसंपदा व उत्तम संतती प्राप्त होईल. ज्याचे मन शिवार्चनात निमग्न आहे, त्याला विघ्ने भिऊन असतात. अर्थात शिवभक्तांना विघ्ने त्रास देत नाहीत. शिवलीलामृत ग्रंथ हाच सूर्य ! त्याच्या आशयरूपी किरणांनी सज्जनरूपी कमलिनी विकास पावतात, जीवाचे शिवाशी ऐक्य होते ! दुष्ट, दुर्जन, नास्तिकरूपी घुबडे-वाघुळे लपून राहतात. शिवनिंदेसारखा घोर अपराध नाही. तो अपराध करणाऱ्यांना वैकुंठनाथ भयंकर नरकात घालतात. शिवजींनाही श्रीहरींची निंदा सहन होत नाही. त्या अभक्तांना ते कुंभीपाक नरकात टाकतात. हरिहर एकच आहेत, त्यांच्यात भेद नाही. तरीही त्यांची निंदा करतात, ते पापीच होत. त्यांना यमराज नाना प्रकारे अनंत यातना देतात.

हे श्रीधरांना वर देणाऱ्या पार्वतीपते ! हे ब्रह्मानंदस्वरूप यतिश्रेष्ठ कैलासनाथा ! तुमची लीला तुम्हीच वदवून घ्या. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात अमृतमय शिवलीला वर्णन केलेल्या आहेत. तो श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ सज्जनांनी नेहमी श्रवण करावा. त्या ग्रंथाचा हा चौथा अध्याय गोड आहे.

॥ अध्याय चौथा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. विमर्शन–कुमुद्वती: पूर्वजन्म व शिवकृपेची कथा.
2. कुत्र्याच्या रूपानेही शिवालयाभिमुख भक्ती फल देते.
3. चंद्रसेन–श्रीकर आख्यानाने भक्तिपरीक्षा पूर्ण होते.

मुख्य मुद्दे

- जन्म–जन्मांतरीची भक्ती शिव स्वीकारतात.
- रूप कमी, भाव जास्त महत्त्वाचा.
- पत्नी–पती संवादाने आध्यात्मिक रहस्य उलगडते.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> ‘कुत्रा–मंदिर’ प्रसंग पूर्वजन्माच्या पुण्याचे प्रतीक आहे — भक्तीची गती कर्मबंधनाहून वेगळी असू शकते.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. विमर्शन कोणास पूर्वइतिहास सांगतात?

- ○ नारदाला
- ○ कुमुद्वतींना
- ○ दक्षाला
- ○ इंद्राला

उत्तर: कुमुद्वतींना — पत्नी कुमुद्वतींच्या प्रश्नावरून पूर्वजन्म उलगडतो.

2. पूर्वजन्मी शिवालयाकडे कोण धावला?

- ○ हत्ती
- ○ कुत्रा
- ○ मयूर
- ○ सिंह

उत्तर: कुत्रा — कुत्र्याच्या रूपानेही मंदिराभिमुख भाव फलदायी.

3. या अध्यायातील दुसरे मुख्य जोडपे?

- ○ राम–सीता
- ○ चंद्रसेन–श्रीकर
- ○ कृष्ण–रुक्मिणी
- ○ नल–दमयंती

उत्तर: चंद्रसेन–श्रीकर — चंद्रसेन आणि श्रीकर आख्यान.

पुढील अध्याय पाचवा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय पाचवा ॥

धर्मगुप्त-आख्यान

प्रदोषकाळी शिवपूजन

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: धर्मगुप्त / सत्यरथ आख्यान व प्रदोषव्रताचे माहात्म्य: शिवनाम व व्रताने दारिद्र्य–दोष निरसन. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। जो भक्त नेहमी 'सदाशिव' ही चार अक्षरे उच्चारतो, भगवान शंकरांची पूजा करतो; तो अनेक जीवांचा उद्धार करतो. शास्त्रांचे चांगले ज्ञान असलेले लोक अनेक प्रकारची प्रायश्चित्ते सांगतात, पण जो मनुष्य मुखाने शिवनाम घेतो, तो शुद्धच होतो. त्याला अन्य साधनांची गरजच पडत नाही. शिवनामाचा महिमा असा परमअद्भुत आहे. त्याचबरोबर जो भक्त प्रदोषव्रत करतो, त्याला सर्व प्रकारच्या सिद्धी प्राप्त होतात, हे त्रिवार सत्य आहे. म्हणून ज्यांना समाधान, प्रगती, धैर्य, दीर्घायुष्य, संतती, संपत्ती व दिव्य ज्ञान प्राप्त व्हावे असे

वाटते, त्यांनी यथासांग प्रदोषव्रत करावे. या व्रताचे मनःपूर्वक आचरण केल्यास त्याची याच जन्मात प्रचिती येते. सहा महिन्यांतच त्याचे दारिद्र्य आणि मोठी व्यथा यांचे निःशेष निरसन होते. हे व्रत वर्षभर केल्यास ज्ञान प्राप्त होते आणि बारा वर्षे केल्यास महद्भाग्य लाभते, असे व्यासांचे वचन आहे. जो हे असत्य मानेल, तो नाना प्रकारच्या बंधनांनी जन्म-मरणाच्या दुष्टचक्रात सापडेल. त्याला कल्पान्तीही मुक्ती मिळणार नाही. त्याचे गुरू खोटे, ज्ञान खोटे व भक्तीही दांभिक ! ज्याचा मनोभाव शिवचरणी विनम्र आहे, त्याच्यासारखा पवित्र दुसरा कोणीही नाही. प्रदोषव्रत केल्याने अकाली मृत्यू, भयंकर गंडातंरे अशा गोष्टी टळतात. या व्रताविषयीची एक प्राचीन कथा सूतांनी शौनकादिकांना सांगितली. ती अशी आहे-

सत्यरथांची कथा

सत्यरथ हे विदर्भ देशाचे भूपती. ते अत्यंत तेजस्वी, पराक्रमी,

सर्व धर्मांचा सन्मान करणारे व लोकप्रिय होते. त्यांनी अनेक वर्षे राज्य केले, पण शिवभक्ती केली नाही. त्यांचे वाढते यश व ऐश्वर्य अनेक राजांना सहन होत नव्हते. म्हणून शाल्य देशाच्या राजाने पृथ्वीवरील अन्य राजांशी हातमिळवणी करून विदर्भावर एकदम आक्रमण केले. सत्यरथांनीही त्यांच्याशी निकराचा लढा दिला. सात दिवस चाललेल्या त्या तुंबळ युद्धात सत्यरथांचे - त्यांना परास्त करण्याचे - सर्व प्रयत्न थिटे पडले. त्यांना रणांगणात वीरमरण आले. विजयाच्या उन्मादात शत्रूंनी राजधानीत प्रवेश करून भयंकर अत्याचार व लुटालूट केली.

ही वार्ता सत्यरथांच्या पत्नींना, इंदुमतींना कळताच त्यांच्यावर दुःखाचा डोंगरच कोसळला. त्या वेळी त्या गरोदर होत्या, नवमास पूर्ण झाले होते. आपण इथे राहिलो तर काय विटंबना होईल, या कल्पनेने त्या शहारल्या. आपले व बाळाचे प्राण वाचवण्यासाठी त्या गुप्त मार्गाने नगर सोडून अरण्यात शिरल्या. अनर्थ ओढवू नये म्हणून त्या एकसारख्या पुढे-पुढे धावत होत्या. धावताना त्यांना सारखी धाप लागत होती, पायांत काटे रुतत होते. त्या कितीतरी वेळा मूर्च्छित होऊन पडल्या, पण सावध होताच शत्रूंच्या भयाने अंगात त्राण नसूनही धावत राहिल्या.

त्या अतिशय सुंदर होत्या. मदनांनाही मोहित करेल असे त्यांचे लावण्य होते. सुकुमार देहयष्टी, मृगासारखे नयन, दात जणू हिऱ्यांच्या पंक्ती, अंगावर वस्त्राभूषणे धारण केलेल्या आणि ज्यांनी अखंड ऐश्वर्य भोगले, अनेक दासी अष्टौप्रहर ज्यांच्या सेवेला असायच्या व ज्यांच्या चरणांनी कधी सूर्यकिरणे पाहिली नाहीत; त्या पतिव्रता राजपत्नी आज अगदी असाहाय्य व दीन झाल्या

होत्या, अश्रुभरल्या डोळ्यांनी अरण्यवाट तुडवत होत्या. कर्माची गती गहन असते, ती कोणाला चुकली आहे ?

धावून-धावून इंदुमती अक्षरशः थकून गेल्या. त्यातच त्यांना प्रसूतिवेदना होऊ लागल्या. त्या व्याकूळ होऊन जमिनीवर गडबडा लोळू लागल्या, मदतीसाठी मोठ्या आशेने सभोवती पाहू लागल्या; पण त्यांना कोणाचीही मदत मिळाली नाही. त्यांच्या घशाला कोरड पडली होती आणि अंगात जराही शक्ती उरली नव्हती. त्या तिथेच प्रसूत झाल्या. त्यांना एक तेजस्वी पुत्र झाला. त्याला पाहून त्याही परिस्थितीत त्यांच्या मुखावर समाधान तरळले, पण तहान सहन होईना. त्यांनी त्याला तिथेच ठेवले आणि कशाबशा रडत-रखडत एका सरोवरापाशी गेल्या. पाण्यात प्रवेश करताच त्यांना थोडे बरे वाटले, पण तिथेही दुर्दैव आडवे आले ! त्यांनी ओंजळीत पाणी घेताच एका मगरीने त्यांच्यावर झडप घातली आणि पाण्यात ओढत नेऊन त्यांना खाऊन टाकले. एका राजपत्नींना असा भीषण मृत्यू आला !

धर्मगुप्ताची कथा

इकडे सत्यरथ-इंदुमतींचा तो पुत्र अरण्यात एकटाच आक्रंदत होता. काय नियती असते पाहा ! ज्याचे मोठे कोडकौतुक व्हायला हवे, ज्याच्या जन्मानिमित्त नगरात जल्लोष व्हायला हवा; तो राजपुत्र अर्भकावस्थेतच अनाथ झाला होता, पालापाचोळ्यात पडून - 'ट्याहां ! ट्याहां !'- असे रुदन करत होता. त्या आवाजाने एखादे हिंस्र श्वापद त्याच्यापाशी फिरकले नाही, हेच मोठे भाग्य. असो. काही वेळाने उमा नावाच्या एक विधवा ब्राह्मणी आपल्या एका वर्षाच्या मुलाला कडेवर घेऊन तिथून जाऊ लागल्या. तेवढ्यात

त्यांना बालकाचे रडणे ऐकू आले. त्यांचे आश्चर्य वाटून त्या आवाजाच्या रोखाने पुढे गेल्या, तेव्हा एका ठिकाणी-अंगावर कातडी नसलेली नाही अशा-देखण्या, गोरागोमट्या सुंदर अशा बालकाला पाहून त्यांचे डोळे पाणावले, त्या हळहळल्या, म्हणाल्या- 'अरेरे ! या बाळाला इथे कोणी टाकले ? याचे आईबाप इतके निष्ठुर कसे झाले ? आता याला कोण सांभाळणार ? मीच या बाळतीस चौकशी करावी, तर आसपास कोणीही दिसत नाही. काय करावे ? हा कोण, कोणाचा, याची वाट बरेकशी ? काही कळेना नाही. तसेच बाप-आईने खालील तरूण बाळ इथे टाकला. याच्यातही जीव धडधाकट नाही आणि धावही अंगात शिल्लक राहिली नाही. हा आपला झाला न्यावचे व माझे पालनपोषण करावे, देव मोठा आहे, तो आपल्याला सांभाळेल. पण मी यास इथेच टाकून गेले, तर तो उपाशीबाशी मरेल, मला दया करवत नाही.'

त्यांनी आपल्या मुलाकडे पाहिले, मग त्या लहान बालकाकडे पाहिले. त्या वेळी मातृत्वसुलभ वात्सल्याने त्यांचे हृदय भरून आले, डोळ्यांत पाणी तरळले. त्यांनी त्या अबोध लेकराला आलिंगिले, प्रेमाने हृदयावर धरून उचलले. पुन्हा एकदा त्यांच्या मनात शंका निर्माण झाली- 'काय करावे ? या बाळाला नेते खरे, पण उद्या याची आई वाट चुकत आली न तो जिवंत असती, तर बाळ तरी आहे पाहून तिला किती दुःख होईल ?' त्या संभ्रमामुळे त्यांच निर्णय होईना. तेव्हा भगवान शंकर साक्षात एका ब्राह्मणाचे रूप घेऊन आले व म्हणाले, "हे

ब्राह्मणी ! या बाळाला तुम्ही घेऊन जा, यांचे नीट संगोपन करा. हा अजिंक्य एका राजाचा मोठा भावी राजकुमार आहे, पण या गोष्टीची कुठेही वाच्यता करू नका. तुमच्या मुलासमानच याचाही प्रतिपाळ करा, भविष्यात हा तुमचा

भाग्याचा मार्ग ठरेल. तसेच ही परम भक्ती, शुभकर्मे पूर्णत्वास नेईल आणि या बालकाला दीक्षा देण्यासाठी समर्थ आहे." नारद भगवान अंतर्धान पावले.

त्या मार्गदर्शनाने उमा ब्राह्मणींच्या मनातील शंकांचे पूर्ण समाधान झाले होते. दोन्ही मुलांना कडेवर घेऊन त्या पुढील वाटचाल करू लागल्या. शुचिव्रत हे त्यांच्या मुलाचे नाव, त्यांनी या राजपुत्राचे नाव धर्मगुप्त ठेवले. त्या दोन्ही मुलांना कडेवर व खांद्यावर घेऊन त्या एका शिवमंदिरात आल्या. त्या शिवमंदिरात प्रवेश करून त्या एका खांबाला टेकून बसल्या. तिथे अनेक ब्राह्मण बसले होते. मंदिराच्या कडेने शांडिल्य ऋषींच्या प्रवचनाची भिकणूक पूजा चालली होती.

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

उमा दोन्ही मुलांना घेऊन त्या मंदिरात प्रवचन ऐकण्यासाठी बसल्या. प्रवचन ऐकणाऱ्या त्या गर्दीत उमा बसल्या, तेव्हा त्यांनी शांडिल्य ऋषींना पाहिले. त्या म्हणाल्या, "ऋषीवर्य ! या दोन्ही बालकांची कीर्ति, त्यांचे भविष्य कसे आहे, हे मला सांगा." उमा ऋषींना नमस्कार करून म्हणाल्या, "मी एका ब्राह्मणाची विधवा सून आहे. या बालकांवर दया करा आणि यांच्या भविष्याविषयी मला सांगा."

तेव्हा त्यांनी विचारणा जाणून शांडिल्य म्हणाले, "हे ब्राह्मणी ! हा तुझा धाकटा मुलगा विदर्भ देशाचे भूपती सत्यरथ यांचा पुत्र आहे. सत्यरथ पूर्वजन्मीही एकच होते. ते प्रदोषसमयी एकनिष्ठेने शिवभक्त करत असत. एकदा शत्रूने आक्रमण करून त्यांना मारून राष्ट्रभ्रष्ट केले. तेव्हा ते विष्णुलोकात गेले. पण प्रदोषव्रताचा अनादर करून ते पूजा अर्धवट टाकून उठले आणि राजकारणात मग्न झाले. त्यामुळे पुढील जन्मात त्यांना शत्रूकडून पराभव पत्करावा लागला. त्यामुळे त्यांना या जन्मी एकाएकी सर्वस्व गमवावे लागले. इंदुमतीने पूर्वजन्मी आपल्या सावत्र मुलाला विष पाजले होते. त्यामुळे तिला अरण्यात पुत्र प्रसूतीचे दुःख भोगावे लागले व एकाएकी मरण आले. आणि हा दुसरा बालक म्हणजे शुचिव्रत हा पूर्वजन्मी अत्यंत पापी होता. त्याने अनेक लोकांना फसविले, लुटले. त्याने ब्राह्मणांचे धन लुटले, गरिबांना छळले. त्यामुळे त्याला या जन्मी दारिद्र्य भोगावे

लागत आहे. परंतु या मुलाने नकळत एकदा प्रदोषव्रत केले होते, त्यामुळे त्याला ब्राह्मण कुळात जन्म मिळाला."

शांडिल्यांचे बोलणे पूर्ण होताच उमाने विचारले, "ऋषिवर्य ! या माझ्या दोन मुलांचा उद्धार कसा होईल ? या दोघांना संकटांतून सोडविण्याचा उपाय सांगावा."

शांडिल्य ऋषी म्हणाले, "प्रदोषव्रतासारखे दुसरे श्रेष्ठ व्रत नाही. या दोन्ही बालकांकडून तू महादेवाचे प्रदोषव्रत करवून घे. यामुळे सत्यरथाच्या पुत्राला त्याचे गमावलेले राज्य परत मिळेल आणि तुझ्या पुत्राचे सर्व दारिद्र्य नष्ट होईल."

त्यानंतर उमाने शांडिल्य ऋषींना साष्टांग नमस्कार केला. ऋषींनी दोन्ही मुलांना जवळ बोलावले आणि त्यांना शिवमंत्राचा उपदेश दिला. त्यांनी प्रदोषव्रताची संपूर्ण पूजाविधी उमाला समजावून सांगितली.

मग शिवलिंगाची स्थापना करून त्याची विधियुक्त पूजा करावी. प्रथम आचमन व प्राणायामादी प्रारंभिक विधी करावेत. मातृकान्यास, अंतर्न्यास व बाह्यन्यास करावेत. डावीकडे विष्णूंची आणि उजवीकडे अग्निदेवांची पूजा करावी. वीरभद्र, गणपती, अष्ट महासिद्धी, अष्ट भैरव, अष्ट दिक्पाल व सप्तावरण पूजा करावी. आधी शिवजींचे ध्यान करावे. मग यथाक्रम सर्व राजोपचार अर्पण करून त्यांची मनोभावे पूजा करावी. त्यांचे स्तवन करावे, म्हणावे- "हे गौरीनाथा ! हे उमारमणा ! तुमचा जयजयकार असो ! तुम्ही अत्यंत निर्मळ आहात, सोज्ज्वल आहात, कोटिचंद्रांप्रमाणे शीतल आहात, सत्-चित्-आनंदस्वरूप आणि सर्वार्थाने परिपूर्ण व सनातन ब्रह्म आहात. मी तुम्हांला नमस्कार करतो. तुम्ही माझ्यावर कृपादृष्टी ठेवा." शांडिल्य ऋषींनी त्या दोघांना प्रदोषव्रत करायला सांगितले व त्या ब्राह्मणींना - ते व्रत त्यांच्याकडून नीट करवून घेण्याची - सूचना केली.

ऋषींचा उपदेश व आशीर्वाद मिळाल्यानंतर उमा दोन्ही मुलांसह एकचक्रा नगरीतच राहिल्या. शुचिव्रत व धर्मगुप्त यांनी तिथे चार महिने प्रदोषव्रत केले. शांडिल्यांनी त्यांना काही गोष्टी आधीच स्पष्ट सांगितल्या होत्या. आपली शिवपूजा आपणच यथाविधि करावी; ती दुसऱ्याला करायला सांगू नये; शिवपूजेचा कधीही कंटाळा करू नये; पूजेत शिवजींना अर्पण केलेल्या नैवेद्यादी सर्व उपचारांवर केवळ त्यांच्या गणांचा अधिकार असल्यामुळे त्यांना अर्पण केलेल्या वस्तू तीर्थ-प्रसाद म्हणून कोणालाही देऊ नयेत, तसे केल्याने शंभर ब्राह्मणांच्या हत्येचे पातक लागते; शिवपूजेच्या सामग्रीची व साहित्याची कधीही चोरी करू नये, ते महापाप आहे; शिवजी स्वतः महान त्यागी आहेत, म्हणून त्यांच्या

मुख्य मुद्दा

> प्रदोष = संध्याकाळी शिवपूजेचा विशेष काळ.

सेवेसाठी-पूजेसाठी स्वकष्टार्जित धन वेचावे व स्वतः परिश्रम घ्यावेत; ही गुरुवचने नीट ध्यानी धरून ती दोन्ही मुले अत्यंत आदराने शिवभक्ती करत होती.

पुढे काही दिवसांनी एक घटना घडली. उमापुत्र शुचिव्रत नदीकाठी खेळत होता. तेवढ्यात शेजारची दरड आकस्मिक कोसळली. त्या मातीच्या ढिगाऱ्यात त्याला द्रव्याने भरलेला एक घट सापडला. त्याने तो गुपचूप घरी आणला. ते धन पाहून त्याच्या मातोश्रींना खूपच आनंद झाला. त्यांनी शिवजींना नमस्कार केला व म्हणाल्या, "बाळा ! हा सर्व शिवकृपेचा प्रसाद आहे. तुम्ही दोघांनी प्रदोषव्रत केल्यामुळे आपले दारिद्र्य दूर झाले आहे आणि हे आपले ऐश्वर्य असेच वाढत राहील. आता याचा निम्मा भाग तू धर्मगुप्ताला दे." ते ऐकताच धर्मगुप्त म्हणाला, "दादा ! तू आईचे ऐकू नकोस. आपण एकच आहोत ना ? मग ही वाटणी कशाला ? तसे पाहता या भूमीतील सर्व धनसंपत्ती आम्हा राजांचीच असते. आता मी सांगतो तसे कर. हे सर्व द्रव्य तुझ्याकडेच ठेव." ते निःस्पृह बोलणे ऐकून उमांचे हृदय भरून आले. त्यांनी त्याला प्रेमाने जवळ घेतले.

आता पोटापाण्याची चिंता नव्हती. दिवस आनंदात जात होते. ते दोन्ही कुमार नित्यनेमाने शिवध्यान व शिवपूजन करत असत. अशी काही वर्षे लोटली. शुचिव्रताने व धर्मगुप्ताने तारुण्यात प्रवेश केला. एके दिवशी ते दोघे अरण्यात हिंडत असताना त्यांना काही गंधर्वकन्या दिसल्या. त्या खूपच सुंदर होत्या व खेळण्यात रममाण झाल्या होत्या. त्यांचे लावण्य पाहून त्या दोघांचे भानच हरपले. तेव्हा शुचिव्रत धर्मगुप्ताला म्हणाला, "अरे, परस्त्रियांकडे असे लपूनछपून पाहू नये. त्यांची अभिलाषा धरू नये. त्या दृष्टीने आपले चित्त व स्पर्शाने आपली शक्ती हरण करतात. त्यांच्या सहवासाने

काय अनर्थ होतात, हे मी तुला सांगायला हवे काय ? चल, इथून जाऊ या."

पण राजपुत्राचे त्याच्या बोलण्याकडे लक्षच नव्हते. "शुचिव्रता ! तू इथेच थांब. मी त्यांना भेटून येतो"- असे म्हणून तो मदनांसारखा देखणा राजपुत्र त्या गंधर्वकन्यांजवळ गेला. त्यांच्यामध्ये जी मुख्य होती, तिचे नाव 'अंशुमती'. कोद्रविण नावाच्या गंधर्वराजांची ती कन्या लावण्याची पुतळीच होती. ती उपवर झाली होती. म्हणून तिच्या पिताजींनी शिवजींना विचारले, "देवा ! माझी कन्या कोणाला देऊ ?" ते म्हणाले, "गंधर्वराज ! पृथ्वीवर माझा एक परमभक्त आहे. त्याचे नाव धर्मगुप्त. राजा सत्यरथांच्या या पुत्राला तू आपली कन्या दे."

शिवजींचे हे वचन आज खरे होऊ पाहत होते. म्हणूनच अंशुमती योगायोगाने धर्मगुप्ताच्या दृष्टीस पडली होती. असो. त्याला येताना पाहून अंशुमती स्वतःशीच विचार करू लागली-

'हा मदनांसारखा दिसणारा राजपुत्र आहे तरी कोण ? याची अंगकांती किती तेजस्वी आहे ! चंद्राने क्षीरसागरात स्नान करून आपला कलंक धुऊन टाकावा तशी ! याचे धनुष्यबाण घेतलेले आजानबाहू पटकन नजरेत भरतील असेच आहेत आणि चाल किती धीरगंभीर व डौलदार आहे ! वक्षःस्थळही विशाल आहे ! खरंच, असे बत्तीस शुभलक्षणांनी युक्त असलेले व्यक्तिमत्त्व फार क्वचित पाहायला मिळते ! याला पाहून माझ्या मनात या आनंदाच्या ऊर्मी कुठून उचंबळत आहेत ? हृदयाची धडधड अशी अचानक कशी बरे वाढली ? हा अत्यंत गुणी राजपुत्र माझ्याशी वार्तालाप करायला येत आहे. याच्याशी सुसंवाद करायचा तर एकांतच हवा. त्यात या सख्यांची लुडबुड कशाला ?' मग तिने एक युक्ती केली. आपल्या मैत्रिणींना सुगंधी पुष्पे आणण्यासाठी दुसऱ्या वनात पाठवले. त्याही चतुर होत्या, काय समजायचे ते समजल्या आणि "ठीक आहे. आमचा व्यत्यय कशाला ?"- असे म्हणून हसत, खिदळत दूर निघून गेल्या.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

आता अंशुमती एकटीच होती. तिने धर्मगुप्ताला धिटाईने जवळ बोलवले. झाडाची पाने पसरून त्याच्यासाठी आसन तयार केले. त्यावर कोवळ्या डहाळ्या पसरून ते मऊ केले. तो त्यावर बसला. ती त्याचे देखणे रूप डोळ्यांनी मनात साठवत होती. त्याचे आरक्त ओठ, मुखावरचे मोहक हास्य, विशाल भालप्रदेश व अंतःकरणाचा ठाव घेणारे कमळासारखे डोळे या सर्व गोष्टींनी तिच्या मनाला विलक्षण भुरळ घातली होती. ती त्याच्याकडे लाजून पाहत होती. तोही तिच्यावर मुग्ध झाला होता. त्याच्या प्रेमळ कटाक्षांनी ती गंधर्वकन्या केव्हाच विद्ध झाली होती. तथापि स्वतःला सावरून ती म्हणाली, "हे राजसा ! तू तर शृंगाररसाचे सरोवर आहेस. त्यात

तपस्वीसारखे चित्त कशाला व्यग्र केले आहेस ? या यौवनाचा उपभोग घेण्याऐवजी तपस्वी बनून रानात काय शोधतो आहेस ? हे रूप, हे यौवन अशा एकांतात व्यर्थ दवडणे योग्य नाही. मला वाटते, की या सुरूप देहाला आणि मला आपल्या प्रेमळ सहवासात घेऊन जीवन धन्य करावे."

धर्मगुप्त म्हणाला, "हे सुंदरी ! तुझ्या सौंदर्याने माझे मनही विद्ध झाले आहे. परंतु मी एका राजवंशाचा पुत्र असून सध्या भाग्यहीन, राज्यभ्रष्ट अवस्थेत अरण्यात भटकत आहे. अशा विपन्नावस्थेत माझ्याशी लग्न करून तू सुखी कशी होणार ?"

अंशुमती म्हणाली, "महाराज ! भगवान शंकरांनी स्वतः माझ्या पित्याला स्वप्नात दृष्टांत देऊन सांगितले आहे, की 'धर्मगुप्त हाच तुझा जावई होईल.' त्यामुळे माझे तन-मन आपल्याला आधीच समर्पित झाले आहे. मला राजवैभवाची हाव नाही, तर आपल्या चरणांची दासी होण्यातच माझा आनंद आहे."

दोघांनी परस्परांना निष्कपट प्रेमाने स्वीकारले. त्यानंतर अंशुमतीने आपल्या पित्याकडे गंधर्वराज कोद्रविणाकडे जाऊन घडलेला सर्व वृत्तांत कथन केला. गंधर्वराजाला अत्यंत आनंद झाला. त्यांनी तत्काळ धर्मगुप्ताचा सत्कार केला आणि मोठ्या थाटामाटात अंशुमतीचा विवाह धर्मगुप्ताशी लावून दिला.

विवाह संपन्न झाल्यानंतर गंधर्वराज कोद्रविणांनी धर्मगुप्ताला एक दिव्य रथ, चतुरंग सैन्य, अलौकिक अस्त्रे-शस्त्रे आणि अपरिमित संपत्ती हुंडा म्हणून दिली.

त्या दिव्य सैन्याला आणि शस्त्रास्त्रांना घेऊन धर्मगुप्त आपल्या मूळ राज्याकडे निघाला. ज्या शत्रू राजांनी सत्यरथाचा वध करून विदर्भ देश बळकावला होता, त्यांच्यावर धर्मगुप्ताने प्रचंड आक्रमण केले. गंधर्वांच्या साहाय्याने झालेल्या या भीषण युद्धात धर्मगुप्ताने शत्रूंचा संपूर्ण संहार केला. सर्व दुष्ट राजे मारले गेले आणि धर्मगुप्ताने आपले वडिलोपार्जित विदर्भ राज्य पुन्हा जिंकून घेतले.

विजयानंतर धर्मगुप्ताने मोठ्या सन्मानाने आपल्या मातोश्री उमा ब्राह्मणी आणि बंधू शुचिव्रत यांना राजधानीत आणले. धर्मगुप्ताने शुचिव्रताला आपल्या राज्याचा युवराज बनवले आणि उमा ब्राह्मणीला राजमातेचा दर्जा देऊन तिचा सदैव आदर केला.

प्रदोषव्रताच्या प्रभावाने धर्मगुप्ताला त्याचे गेलेले राज्य परत मिळाले, उत्तम भार्या लाभली आणि चिरंतन सुख-संपत्ती प्राप्त झाली.

शुचिव्रताचेही दारिद्र्य नष्ट होऊन त्याला राजवैभव मिळाले. दोघांनीही आयुष्यभर नित्यनेमाने प्रदोषव्रत चालू ठेवले. शिवपूजनात खंड पडू दिला नाही.

प्रजेमध्ये सर्वत्र धर्म आणि नीतीचे पालन होऊ लागले. राज्यात कधीही दुष्काळ पडला नाही, अकाल मृत्यू झाला नाही किंवा रोगराई पसरली नाही. सर्व लोक सदाचारी आणि शिवभक्त बनले.

सूत म्हणाले, "हे शौनकादी ऋषींनो ! असा हा प्रदोषव्रताचा अपार महिमा आहे. जे कोणी स्त्री-पुरुष हे प्रदोषव्रत श्रद्धेने आचरतील, त्यांना धन, धान्य, पुत्र, पौत्र, आरोग्य आणि अंती मोक्ष प्राप्त होईल. जो मनुष्य या व्रताची कथा श्रवण करेल किंवा पठण करेल, त्याचे सर्व पापांतून क्षालन होईल."

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत ग्रंथाचा हा पाचवा अध्याय अतिशय गोड आहे. सज्जनांनी याचे नित्य श्रवण-पठण करावे."

॥ अध्याय पाचवा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. सत्यरथ–इंदुमती संकटानंतर धर्मगुप्ताचा उद्धार.
2. प्रदोषव्रताचे माहात्म्य केंद्रस्थानी.
3. शिवनाम व व्रताने दारिद्र्य–दोष निरसन.

मुख्य मुद्दे

- प्रदोष = संध्याकाळी शिवपूजेचा विशेष काळ.
- संकट हे भक्तीकडे वळण्याचे निमित्त ठरू शकते.
- मातृशक्ती व बालभक्ती अध्यायात स्पंदते.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> प्रदोषव्रत गृहस्थांसाठी सुलभ व नियमित साधना म्हणून कथासाराने विशेष स्थान दिले आहे.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. धर्मगुप्त आख्यानाशी कोणते व्रत जोडले आहे?

- ○ एकादशी फक्त
- ○ प्रदोषव्रत
- ○ कार्तिकस्नान फक्त
- ○ चतुर्थी

उत्तर: प्रदोषव्रत — प्रदोषव्रताचे माहात्म्य अध्यायाचा गाभा.

2. सत्यरथ कोणत्या देशाचे भूपती?

- ○ विदर्भ
- ○ मगध
- ○ काश्मीर
- ○ पंपा

उत्तर: विदर्भ — विदर्भ देशाचे सत्यरथ.

3. प्रदोष मुख्यतः कधी?

- ○ मध्यरात्री फक्त
- ○ संध्याकाळी शिवपूजेचा काळ
- ○ केवळ दुपारी
- ○ केवळ पौर्णिमा

उत्तर: संध्याकाळी शिवपूजेचा काळ — प्रदोष = संध्याकाळीन शिवसेवेचा विशेष योग.

पुढील अध्याय सहावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय सहावा ॥

सीमंतिनी-आख्यान

सीमंतिनी राणींची शिवपूजा

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: सीमंतिनी-आख्यान: पतिव्रता शिवभक्तीने संसार व परलोभ दोन्ही तरते; प्रदोषोपासनेचे रहस्य. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। शंभुमहादेवा ! तुमचा जयजयकार असो ! तुमचे अगाध लीलाकर्तृत्व मनाला मोहित करणारे आहे. तुम्ही मदनांचा अंत करणारे आहात, मद-मत्सरादी विकारांचे अरण्य जाळून टाकणारे आहात. तुम्ही संसाराचे पाश तोडून टाकता. तुम्ही सर्व प्रकारचे भय नष्ट करता. तुम्ही भवानींच्या मनाला आनंद देता. हे गंगाधर ! तुम्ही कापराप्रमाणे धवल वर्णाचे आहात, त्रिदोषांचे शमन करणारे आहात. तुम्ही त्रिभुवनाचे ईश्वर आहात. तुम्ही हिमालयांचे जामाता आहात, गणपतींचे पिताजी आहात. तुम्ही भगवान विष्णूंना अत्यंत प्रिय

आहात. तुम्ही त्रिपुरासुराचे मर्दन केलेत. हे नीलकंठा ! हे सुहास्यवदना ! तुम्ही दयाळू आहात, दानवांचे दमन करणारे आहात. तुम्ही नंदीवर आरूढ होता. हे अंधकमर्दना ! गजान्तका ! तुम्ही दक्षयज्ञाचा विध्वंस केलात. तुम्ही असंख्य भक्तांचे कल्याण करणारे, ताटिका राक्षसीचा वध करणाऱ्या श्रीरामांना पूजनीय व संसारी जीवांना त्रिविध तापांपासून सोडवणारे आहात. सहस्र मुखांचे शेषही तुमचे गुणवर्णन करू

शकत नाहीत. तुम्ही नित्य शांत, निर्विकल्प, निरंजन, आशापाशरहित, विरक्त व सर्वार्थानि परिपूर्ण आहात. तुम्ही आपल्या भक्तांचे भवबंधन तोडून त्यांचे जन्ममरण टाळता, त्यांना मुक्त करता. हे स्वामी ! जे अनन्यभावाने तुमची सेवाभक्ती करतात, त्यांच्या सर्व इष्ट कामना तुम्ही पूर्ण करता. सकाम उपासना करणाऱ्यांना इष्ट ते देऊन त्यांचे मन निजस्वरूपाकडे कसे लागेल, ते पाहता. मग तेच सकाम भक्त परमविरक्त व निष्काम होऊन निर्वाणपद प्राप्त करतात. तुमच्याप्रीत्यर्थ सोमवार, प्रदोष व शिवरात्रीचे व्रत करणाऱ्यांचा उद्धार होतो. या व्रताचरणाने आजपर्यंत अनेक स्त्री-पुरुषांचा उद्धार झालेला आहे व पुढेही होत राहिल. याविषयीची एक कथा सूतांनी नैमिषारण्यामध्ये शौनकादिकांना सांगितली. ती अशी आहे-

सीमंतिनींचा जन्म, ज्योतिषांचे भविष्यकथन

"चित्रवर्मा हे आर्यावर्ताचे अधिपती होते. नल राजा व हरिश्चंद्र यांच्यासारखेच तेही सत्त्वशील, पुण्यवान व पराक्रमी होते. ते गो-ब्राह्मणांचे रक्षण करणारे, प्रजेचे पितृवत पालन करणारे, शत्रूंचे कर्दनकाळ व दुष्ट-दुर्जनांना दंड देणारे होते. ते भगीरथांप्रमाणे प्रयत्नशील, मारुतींसारखे बलवान, परशुरामांसारखे अजेय व बलीराजांसारखे दानशूर होते. ते हरिहरांची मनःपूर्वक भक्ती करायचे. त्यांना अनेक पुत्र होते. तेही त्यांच्याप्रमाणेच सद्गुणी व महावीर होते. त्यांनी शिवजींना अनेक नवस केले, तेव्हा त्यांच्या कृपाप्रसादाने त्यांना एक कन्या झाल्या. त्या अत्यंत रूपवान, गुणवान व शुभलक्षणी होत्या. सौंदर्याच्याबाबतीत त्या रती, मंदोदरी व रोहिणी यांच्यापेक्षाही सरस होत्या. उपमा द्यायचीच

झाली, तर त्या देवी लक्ष्मी किंवा पार्वतींचीच दुसरी प्रतिमा होत्या. त्यांचे मुख चंद्राप्रमाणे तेजस्वी होते. विधात्यांनी त्रैलोक्यातील सर्व सौंदर्य एकवटून त्यांना घडवले होते जणू !

त्यांच्या जन्मदिनी चित्रवर्म्यांनी श्रेष्ठ, विद्वान ब्राह्मणांना पाचारण करून त्यांचे जातक वर्तवण्यास सांगितले. त्यांनी त्यांचे भविष्य सांगितले, म्हणाले, "या कन्या पृथ्वीवर बहुत काळपर्यंत राज्य करतील !" ते ऐकून ते इतके खूश झाले की, त्यांनी ब्राह्मणांना अपार द्रव्य आणि वस्त्रालंकार दिले. तसेच त्यांनी जी-जी इच्छा प्रकट केली, ती-ती पूर्ण केली. ब्राह्मणांनी त्यांचे नाव 'सीमंतिनी' ठेवावे, असे सांगितले. सौंदर्याची परिसीमा म्हणूनच ते नाव सुचवण्यात आले होते. ब्राह्मण म्हणाले, "राजा ! या कन्या शारदांसारख्या चतुर होतील, विद्वान

होतील. यांच्या लावण्याची सर्वदूर कीर्ती पसरेल." त्यांच्या प्रत्येक वक्तव्याने राजांची प्रसन्नता वाढत होती. त्यांचा आनंद हृदयात मावत नव्हता. पण तेवढ्यात अमृतघटात विषबिंदू पडावा तसे घडले. एक पंडित म्हणाले, "राजा ! या सर्वांनी सांगितलेले भविष्य जरी खरे असले, तरी एक गोष्ट आधीच स्पष्ट सांगतो. या तुमच्या कन्यांना चौदाव्या वर्षी वैधव्य येणार आहे." ते ऐकताच त्यांच्यावर वज्राघात झाला ! अंगावर वीज पडावी किंवा हृदयात सुरी खुपसली जावी, तसे त्यांना झाले. त्यांना खूप वाईट वाटले. त्यांच्या आनंदावर विरजण पडले. चेहऱ्यावर दुःख, उद्विग्नता, चिंता हे संमिश्र भाव एकदम प्रकट झाले. ही त्यांची मनोवस्था जाणून त्या भविष्यवेत्त्या विप्रवर्यांनी त्यांना धीर दिला. त्यांचे सांत्वन करताना ते म्हणाले, "महाराज ! काळजी करू नका. या कन्यांवर शिवकृपा झाली, तर हा वैधव्ययोगही टळेल. यांचे सौभाग्य वाढेल." तेव्हा काय बोलावे

हेच त्या भूपतींना सुचेना. त्यांचा निरोप घेऊन ते ब्राह्मण निघून गेले.

दिसामासाने सीमंतिनी मोठ्या होऊ लागल्या. त्यांच्या वाढत्या वयाबरोबर चित्रवर्म्यांची चिंताही वाढत होती. त्या उपवर झाल्या, तेव्हा त्यांचे सौंदर्य अधिकच खुलले, गुण प्रकर्ष पावले. त्या सर्व कलाविद्यांमध्ये पारंगत झाल्या. कोकीळ पक्ष्याला लाजवेल असा सुस्वर, कस्तुरीपेक्षा सरस आणि दरवळणारा अंगसुगंध, मदन मुग्ध होतील असे लोभस सौंदर्य, नाजूक कटिभाग, डौलदार चाल, काळे कुरळे केस आणि अनुपम लावण्याने संपन्न असलेले त्यांचे संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वच दृष्ट लागेल असे होते. भ्रमर त्यांच्याभोवती रुंजी घालत असत. मृगाने लज्जित व्हावे असे नयन, भुजंगाने लाजेने विवरात लपावे अशी वेणी, पोपटांनी हेवा करावा असे सरळ सुंदर नाक, प्रातःकाळच्या सूर्यबिंबाला मागे सारतील असे आरक्तवर्ण ओठ, पिकलेल्या डाळिंबाच्या बीजापेक्षाही सरस शुभ्र दात आणि कमंडलूपेक्षाही घाटदार असे स्तनयुगल ! त्यांच्या अद्भुत स्वरूपाचे किती वर्णन करावे ? त्या सूर्यासारख्या तेजस्वी आणि चंद्रासारख्या मनाला आल्हादक अशाच होत्या. त्यांच्या सख्याही त्यांच्यासारख्याच सुंदर होत्या. त्या मधुर वार्तालाप करायच्या, गायनाने त्यांचे मन रिझवायच्या. त्या एकुलत्या कन्यारत्नांवर चित्रवर्म्यांचे जिवापाड प्रेम होते. त्यांना पाहिल्याशिवाय त्यांना जराही चैन पडत नसे.

एके दिवशी सीमंतिनी आपल्या सख्यांबरोबर गप्पागोष्टी करत होत्या. तेव्हा एक सखी म्हणाली, "राजनंदिनी ! तुमच्याबद्दलची एक गुप्त गोष्ट नुकतीच माझ्या ऐकण्यात आली आहे, पण ती सांगण्याचे धैर्य माझ्यात नाही." त्या म्हणाल्या, "काळजी करू

नकोस. जे सांगायचे, ते निसंकोच सांग." ती म्हणाली, "तुमच्या जन्माच्या वेळी विद्वान ब्राह्मण ज्योतिषांनी तुम्ही पृथ्वीवर एका अधोलोकात राज्य उपभोगणार आहात असे सांगितले होते. त्या वेळी-चौदाव्या वर्षी वैधव्ययोग असून दुःखनिवारण व्हावे, म्हणून तुम्ही सौभाग्यवान अखंड राहील-अशीही सूचना केली होती. ही तुम्हाला माहिती नाही, तर तुम्ही सावध होऊन काहीतरी मानलेली तरी कृपा करून याचा धसका घ्या."

हे ऐकून सीमंतिनींना मोठा धक्का बसला. त्या बेचैन होऊन शिवकृपा होण्यासाठी काय उपाय करावा, हेच त्यांना समजेना. म्हणून याबाबतीत मार्गदर्शन मिळण्यासाठी त्यांनी याज्ञवल्क्य ऋषींच्या पत्नी मैत्रेयी यांची भेट घेतली. त्यांचे नाव ऐकले व स्वतः अत्यंत भक्तिभाव व्यक्त केले. त्या मैत्रेयीस शरण जाऊन 'सकळांची मी दुराचारी कन्या आहे. माझ्यावर कृपा करा. वसिष्ठांनी लिहिलेला हा आला दुर्भाग्ययोग टाळण्यासाठी मी काय करू ? सीमंतपूजेसाठी कोणते व्रत करू ? कोणत्या देवतेची आराधना करू ? कोणत्या गुरूंच्या आश्रयाला जाऊ ? ते सांगा.'

मैत्रेयींचा उपदेश

सीमंतिनींची व्यथा ऐकून मैत्रेयींनाही खूप वाईट वाटले. त्यांनी त्यांना जवळ घेतले. त्यांच्या पाठीवरून प्रेमाने हात फिरवला. शुद्ध अंतःकरणाने त्यांना धीर दिला. त्यांचे सांत्वन केले व म्हणाल्या, "राजनंदिनी ! घाबरू नका. तुम्ही भगवान शंकरांची आराधना करा. ते देवाधिदेव निजभक्तांचे सर्व प्रकारांचे संकटे निवारून त्यांचे कल्याण करणारे आहेत. त्यांची कृपा-प्रसन्नता प्राप्त करण्यासाठी तुम्ही 'नमः शिवाय' या शिवनामाच्या मंत्राचा नेहमी जप करा.

सोमवारचे व्रत करा. या दिवशी उपवास करावा. प्रदोषकाळात शंकरांची प्रेमभावाने षोडशोपचारे पूजा करावी. शिवार्चन करून त्यांना धूप-दीप दाखवून त्यांचा जयजयकार करावा. ही सेवा अखंडपणे चालू ठेवल्यास शंकराच्या कृपेने तुम्हाला दीर्घायुष्य, अखंड सौभाग्य प्राप्त होईल; तुमच्या पतीचे रक्षण होईल. पतीवर कोणतेही संकट येणार नाही. शिवकृपेने तुमचे सर्व संकट दूर होईल. म्हणून निष्ठापूर्वक तुम्ही ही पूजा करा. ती तुम्हाला निश्चितपणे संकटातून सोडवून नेईल. तुमचा जन्म सुफळ होईल. हे ऐकून सीमंतिनींनी नतमस्तक होऊन मैत्रेयींची आज्ञा ग्रहण केली. त्या दिवसापासून त्या भक्तिभावाने नित्य शंकराची आराधना करू लागल्या.

सीमंतिनींचा विवाह

नल व नैषध देशांचे भूपती, त्यांचे पुत्र इंद्रसेन, या इंद्रसेनांना जे पुत्र झाले, त्यांचे नाव चंद्रांगद. ते अत्यंत देखणे व आपल्या आजोबांसारखे सुलक्षणी होते. त्याच वेळी सुमित्राच्या त्या मुलाच्या गुणांची वार्ता व विमर्शन राजाचे गुण पाहून सीमंतिनीच्या वडिलांना त्यांच्यावर विवाह निश्चित केला. दोन्ही राजघराण्यांनी आनंदोस्तव झाला. तिकडे सीमंतिनी सोळाव्या वर्षात पदार्पण करत होत्या. मैत्रेयींनी सांगितलेले होते, त्याप्रमाणे अधिक लक्ष देऊन, त्या प्रत्येक आठवड्याला अनाथांचे साहाय्य, गरिबांना वस्त्र, गरजूंना अन्न-वस्त्र, शिवपूजा करणाऱ्या ब्राह्मणांना दक्षिणा देऊन त्यांना भोजन व वस्त्रालंकार द्यायच्या. अलौकिक व राजवस्त्रांना अन्नदान-इष्टदान

करायच्या. सोमवारी पाषाणाचा शिवलिंग स्थापून त्याची वाद्यांच्या गजरात पूजा करायच्या आणि भव्य असे शिवालय निर्माण केले होते, त्यांच्या दांपत्याला

पूजेसाठी शिवजींची स्थापना केली होती. आपल्या दांपत्यजीवनात कोणत्याही प्रकारचे विघ्न येऊ नये, म्हणून त्या विशेष दक्षतेने वागायच्या.

पूजनाची सेवाभक्तीची फलश्रुती

सूत पुढे म्हणाले, "श्रोते हो ! या शिवकथेचे विचार मंथन करून जो काही चांगल्या गोष्टी शिकतो, त्याचा लाभ होतो. जो मनुष्य सोमवारी शंकराचा अभिषेक करून पंचाक्षरी मंत्र जपत राहतो, पूजा केल्याने सुलक्षसुखी सन्मार्गे, वैभव वाढते, त्याला समृद्धी लाभता, सुधार्मिक मुलांन्ता अशा दानाने सौभाग्य वाढते. शंभूच्यापुढे धूप जाळल्याने अंग सुगंधित होते, त्यांच्यापुढे लावण्याचे दीपदान अखंड राहते, असून कर्मे, अनेक संपत्ती प्राप्त होते. ज्यांत लक्ष्मी नांदते व उन्मादी न होता धर्मनिष्ठ राहतो. त्यांना मोक्षपद (शिव) मिळाले तरी, धर्म, काम आणि मोक्ष हे चारही पुरुषार्थ प्राप्त होतात. त्यांच्यासाठी सोमवारचे व्रत हे विशेष मानले गेले आहे. शिवनामाचे महती सांगताना सूत म्हणाले- निरंतर कीर्तन केल्याने ते उमानाथ साक्षात दर्शन देतात. शिवशक्तीच्या पूजेने व आराधनेने सर्व संकटांचे निवारण होते. शिवजींचे ध्यान करणाऱ्यांचे आयुष्य वाढून त्यांचे आयुष्य वाढते. ते सायुज्य अमरत्वाला जाऊन पोहोचतात. शिवकृपेने सर्व दुःखे दूर होतात. त्याचे मनोरथ करण्याआधी तंत्र-मंत्र-यज्ञ-तप-यज्ञांची गरज नसते. नित्य सोमवारी शिवलिंगावर बेल अर्पण करावे, त्यांना (महादेवांना) शिवलीलामृत ऐकवायला हवे. ब्राह्मणाला, अन्नाला व भक्तांना दान द्यावे. ज्या दानाने डोळे तेजःपुंज होतात, शिवकृपा प्राप्त होते. त्यांना अनेक प्रकाराने अलंकृत केल्याने सर्वत्र रूप मिळती, या तिघांनी

ही पूजाकथा वर्णन केलेली आहे. ती सर्व पापनाशक असून शिवकृपा संपादन करून देईल. अशा रीतीने त्या दोघींनी शिवकथा ऐकली. (दीप-दान केल्याने चोहोकडे कीर्ति-उजेड पसरतो, आणि सुंदर काया प्राप्त होते. नैवेद्य दाखवल्याने अन्नसमृद्धी लाभते, तृप्तता येते; सुगंधित द्रव्ये अर्पण केल्याने सुवासिक अंगकांती प्राप्त होते; फुलदानाने उत्तम सुगंधी शरीर प्राप्त होते; आणि ताम्बूल अर्पण केल्याने मुख तेजस्वी व सुंदर होते.)

सीमंतिनीची कथा सांगताना सूत पुढे म्हणाले, "श्रोते हो ! अशा रीतीने त्या निष्पाप निष्कलंक राजकन्येने भक्तिभावाने शिवोपासना सुरू केली. एकीकडे चित्रवर्मा आपल्या कन्येच्या विवाहासाठी योग्य वराचा शोध घेत होते. शेवटी नैषध देशाच्या नल राजाच्या वंशातील इंद्रसेन राजांचा पुत्र 'चंद्रांगद' हा तिच्यासाठी अनुरूप वर म्हणून ठरवला गेला. दोन्ही राजघराण्यांना हा विवाह पसंत पडला. विवाहाची सिद्धता झाली. लग्न मोठ्या थाटामाटात संपन्न झाले. दोन्ही राजांचे हे ऐश्वर्य पाहून प्रजाजनांना अत्यंत आनंद झाला.

चित्रवर्म्यांनी चंद्रांगदास व सीमंतिनीस अपार रत्ने, हिरे, माणके, मोती व अलंकार देऊन गौरविले. ब्राह्मणांना अपार दक्षिणा व मानपान देऊन संतुष्ट केले. भोजनपंक्ती उठल्या. सीमंतिनीने नम्रतेने सासू-सासऱ्यांच्या चरणी मस्तक ठेवून त्यांचा आशीर्वाद घेतला. वधु-वरांना निरोप देताना चित्रवर्मा अत्यंत गहिवरून आले. त्यांनी चंद्रांगदाला उपदेश केला, "मुला, तू सुगुणी आहेस, आमच्या कन्येचे रक्षण कर." चित्रांगदाने नम्रतेने मान तुकवून मान दिला. त्यानंतर मिरवणुकीने सीमंतिनी सासरी गेली. तेथील लोकांनी तिचे कौतुकाने स्वागत केले. तिने सासरी आल्यावरही आपल्या शिवपूजेत खंड पडू दिला नाही. पतीसह ती नित्य शिवाराधना करत राहिली. तिच्या असीम भक्तीने सर्वांना थक्क केले होते. तिच्या पवित्र आचरणाने सर्व राजवाडा पावन झाला होता.

सीमंतिनींचे सासरी गमन

निष्कलंक, तेजस्वी आणि उमललेल्या कमळासारखी प्रसन्न मुखचर्या, चंद्राच्या सोळा कला अर्ध्या करून बनवली असावी अशी शुभ्र सतेज दंतपंक्ती, शंखासमान कंठ असलेल्या व गळ्यात तेजस्वी मोत्यांची माळ घातलेल्या सीमंतिनी चंद्रांगदांच्या पत्नी झाल्या. तेव्हा त्यांचे अनुपम सौंदर्य पाहून वराकडील वऱ्हाडी मंडळी व लग्नाला उपस्थित असलेले नैषधवासी जन अक्षरशः दिपून गेले. त्यांच्या लावण्याचे त्यांनी खूप कौतुक केले, प्रशंसोद्गार काढले व नवपरिणीत दांपत्यास अनेक शुभाशीर्वाद दिले. लग्नातील वऱ्हाडी मंडळींचे व उपस्थित सर्व निमंत्रितांचे मानपान झाल्यावर इंद्रसेनांनी चित्रवर्म्यांचा निरोप घेतला. नवदांपत्यास घेऊन ते नैषध नगरास परतले. तेथील जनतेने चंद्रांगद व सीमंतिनींचे उत्साहाने स्वागत केले. त्यांना वाजतगाजत मिरवणुकीने प्रासादात नेले. या विवाहाप्रीत्यर्थ इंद्रसेनांनी मोठा आनंदोत्सव केला, अपार दानधर्म करून ब्राह्मणांना व याचकांना संतुष्ट केले.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

चंद्रांगदांवरील प्राणसंकट, राजप परिवारांचा शोक

लग्नानंतरचे दिवस खूप आनंदात गेले. सीमंतिनी सासरकडील मंडळींमध्ये कौतुकाचा विषय झाल्या होत्या. त्या सर्वांना हव्याहव्याशा वाटायच्या. त्याही सासरचे रीतिरिवाज शिकून घेत होत्या. पुढे दसरा-दिवाळीच्यानिमित्ताने चित्रवर्म्यांनी कन्या व जामातांना सन्मानपूर्वक बोलावून घेतले. त्यांना मोठ्या आग्रहाने

आपल्यापाशी ठेवून घेतले. त्यांचा मानपान केला. त्यांना काही कमी पडू नये म्हणून ते विशेष बडदास्त ठेवत होते. तो जोडा

लक्ष्मीनारायणांसारखा दिसायचा. राणी त्यांची आठवणीने दृष्ट काढायच्या.

एके दिवशी चंद्रांगद काही सेवक व सैन्य घेऊन शिकारीसाठी अरण्यात गेले. मृगयेनिमित्त खूपच धावपळ झाली होती आणि ते स्वतःही घामाघूम झाले होते, दमून गेले होते. जवळच यमुनेचे पात्र होते. तिच्या काठावर एक सुंदर नौका होती. त्यांनी मृगया थांबवली आणि स्वतःला आराम मिळावा म्हणून नौकाविहारास निघाले. एका सेवकाला बरोबर घेऊन आणि नदीकाठचा रमणीय वनप्रदेश पाहत ते यमुनाजळातून पुढे-पुढे जाऊ लागले. त्यांचे सैनिक काठाकाठाने त्यांच्याबरोबर जात होते.

तेवढ्यात प्रचंड झंझावात सुटला. त्यामुळे यमुनेच्या खोल विस्तीर्ण पात्रातून महाकाय लाटा उसळल्या. चंद्रांगदांची नौका डळमळू लागली. तिला काठावर नेण्यासाठी सेवकाने शर्थीचे प्रयत्न केले, पण उपयोग झाला नाही. सेवक आणि सैनिक भीतीने

आकांत करत असताना काळ्या गडद पाण्यात तिला जलसमाधी मिळाली ! राजपुत्र व सेवक सवदिखत बुडाले ! अल्पावधीत सर्व कारभार आटोपला ! काठावर एकच हाहाकार उडाला. सैनिकांनी चित्रांगदांना वाचवण्यासाठी जिवावर उदार होऊन पाण्यात उड्या घेतल्या, पण ते हाती लागले नाहीत. एक देखणे तारुण्य हा-हा म्हणता काळाच्या उदरात गडप झाले ! सेवकवर्ग छाती पिटत धावला. ही दुःखद वार्ता कळताच चित्रवर्म्यांच्या पायाखालची मातीच सरकली. ते शोकावेगाने आक्रोश करत अनवाणी धावतच यमुनातीरी आले. सीमंतिनी व त्यांच्या माताजींची अवस्था काय वर्णन करावी ? काळाने सीमंतिनींच्या सौभाग्यावरच कुऱ्हाड घातली होती ! त्या दोघी शिबिकेत बसून तातडीने यमुनातीरी आल्या. त्यांच्यावर दुःखाचा डोंगर कोसळला होता. सीमंतिनींसह समस्त राजपरिवार जमिनीवर गडबडा लोळत अश्रू ढाळत होता, शोकावेग असह्य होऊन वक्षस्थळे बडवत होता. तिथे कोणी कोणाला सावरावे ? चित्रवर्म्यांनी महप्रयासाने स्वतःला सावरले. ते आपल्या कन्यांना धीर देऊ लागले. मातोश्रींनी त्यांना गळामिठी घातली. त्या दोघींना रडताना पाहून सारी सृष्टीच आकांत करू लागली. वातावरणात नैराश्याची काळोखुट्ट छाया पसरली. सीमंतिनींना सारखी मूर्च्छा येत होती. त्यांची विकल अवस्था पाहून पशू, पक्षी, वनचर, वृक्ष, वेली सर्वच मूकपणे अश्रू ढाळत होते !

दूतांकडून हे वृत्त कळताच इंद्रसेन आपल्या पत्नींसह त्वरेने आर्यावर्तास आले. पुत्रनिधनाने ते दांपत्य पार खचून गेले होते. त्यांच्या आगमनाने दुःखरूपी सागरच उचंबळला ! सूनबाईंची विषण्ण अवस्था सासऱ्यांना बघवेना. चित्रांगदांच्या आई, लावण्यवती अपार शोक करू लागल्या, धरणीवर पडू तोंडात

माती घालू लागल्या. कर्त्यासवरत्या तरुण मुलाचा मृत्यू हे भूलोकीचे सर्वांत मोठे दुःख. ते जिवंतपणी भयंकर नरकयातना देते, जीवन उद्ध्वस्त करते. नियतीने ते परम दुःख अत्यंत क्रूरपणे त्यांच्या पदरात घातले होते. मग त्या तरी काय करणार ? सर्व जण त्यांना सावरण्याचा प्रयत्न करत होते, पण त्यांचा शोकाग्नी शब्दांची फुंकर घालून विझणारा नव्हता ! त्या दुःखाने बरळत होत्या- "हाय रे दुर्दैवा ! तू हा काय आघात केलास ? माझे असे कोणते पूर्वपाप उभे राहिले, म्हणून तू माझ्या एकुलत्या एका पुत्रांचा बळी घेतलास ? कालिंदी ! तू माझ्या बाळांसाठी काळनागीण ठरलीस ! एका मातेला दुःखसागरात लोटताना तुला काहीच कसे वाटले नाही ? तू जगाचे जीवन आहेस आणि माझ्या पुत्रांचे जीवन हरण केलेस ? तुला उपकारकर्ती कोण म्हणेल ? माझी आंधळ्याची काठी तुझ्या डोहात बुडाली ! तू माझ्याशी दावा साधलास ! माझे राजहंस घेऊन गेलीस ! कुठे गेले माझे पाडस ? माझ्या देखण्या चित्रांगदांला कोणी पळवून नेले ? मी असे कोणते दुष्कर्म केले म्हणून हे दुःख ओढवले ? मी माता-पुत्राची ताटातूट केली की, प्रदोषव्रत मध्येच सोडून दिले ? शिवरात्रीस अन्न घेतले की, सोमवारचे व्रत मोडले ? मी हरिहरांमध्ये भेदभाव केला की, त्यांच्या कीर्तनात बेरंग केला ? मी पंक्तिभेद केला की, संतमहंतांना दूषणे दिली ? मी परद्रव्याची अभिलाषा धरली होती की, भोजनास बसलेल्या ब्राह्मणाला बाहेर घालवून दिले होते ? मी 'दान देते' असे म्हणून ब्राह्मणाला आशेवर ठेवले होते की, कोणी दान देत असताना त्यात विघ्न आणले होते ? मी कोणाच्या मुखातला घास काढला होता की, गुरुद्रोह केला होता ? मी हरिणीपासून तिचा बछडा विलग केला होता की, परिव्राजक (फिरणाऱ्या) संन्याशाची निंदा केली होती ? मी असा

कोणता घोर अपराध केला म्हणून माझे पुत्र गेले ? माझे निष्पाप बाळ ! आता मी काय करू ? त्याला कुठे शोधू ? कोणेतरी एका क्षणात त्याला आणून दाखवा हो ! त्यांच्या पाहिल्याशिवाय मला चैन पडणार नाही !"

लावण्यवती एकासारखा विलाप करत होत्या. प्रधान, मंत्री आणि सती त्या सर्वांचे कल्पनेने सांत्वन पहिले. त्यांना धीर दिला. शेवटी विमर्शन मौलिजींना घेऊन आपल्या नगरात सर्वसामान्यांच्या निग्रहामुळे समस्त आर्यावर्तात दुःख पसरले होते. शोकाव्याकुळ इंद्रसेन आपल्या नगराकडे निघाले. तेव्हा ते पुत्रशोकाने अंधाळे झाले आहेत, हे पाहून त्यांच्या शत्रूंनी युक्ती चिरली. त्यांनी त्यांच्या अनुपस्थितीत त्यांचे राज्य बळकावले. ते राज्यावर रूढताच दूताने बातमी कळवली. निष्पाप राजांनी खूप श्रद्धा आचरली होती ! आधी विषण्ण; मग एका ! सैन्य नाही, अधिकार नाही, दुःखाने चित्त हरीरूपी अशा परिस्थितीत ते तरी काय करणार ? लाचारीच्या पोटी ते दुसऱ्या देशात निघून गेले. पण तिथेही दुर्दैवाने पाठ सोडली नाही. शत्रुच्या गुप्तचरांनी त्यांना शोधून धरून आणले, प्रधानाने त्यांना कैदेत टाकले, नगरबाहेर तुरुंगात बंदीवास भोगू लागले.

सीमंतिनींच्या दुःखाला अंतच नव्हता. विवाहाच्या मुहूर्तावर आघात घडल्याने ही फार कठीण गोष्ट होती. पण त्यांची पतीनिष्ठेचा व शिवभक्तीचा उपदेश त्यांना आधार देत होता. त्या म्हणाल्या होता- 'राजनंदिनी ! कितीही दुःख कोसळले तरी शिवपूजेचा मार्ग सोडू नका, तुमचे कल्याण होईल !' ही वचने लक्षात ठेवून त्यांनी सोमवारची व्रतोपासना पूर्वीप्रमाणेच दुर्देवाने चालू ठेवली. त्या जन्मभर ब्राह्मण दांपत्यांची पूजा करून त्यांना भोजन देऊ

लागल्या. दानाधर्म करू लागल्या आणि सर्व राजभोगांचा त्याग करून अखंड शिवनामाचा जप करू लागल्या. अशी तीस वर्षे लोटली.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> भविष्य कथन भीती नव्हे, साधनेचे निमित्त.

चित्रांगदांचे काय झाले ?

सीमंतिनींचा प्रदोषोपासना

चित्रांगद यमुनेत बुडाले. त्यांना नागकन्यांनी पाताळात नेले. पाताळातील अद्भुत विश्व पाहून ते थक्क झाले. तेथील नगरांची भव्यदिव्य सृष्टी, रम्य प्रासाद, स्वर्गालाही उपमेला आणेल अशी अद्वितीय नगररचना, तळघरांना जोडणारे भव्य सुसज्ज नक्षीदार आरसपाणी स्फटिकांचे सुंदर राजवाडे आणि अनेक नागबालक, नागकन्या फिरताना पाहून ते अतिशय विस्मित झाले. नागकन्यांनी त्यांना तक्षक राजाकडे आणले. तेव्हा चित्रांगदांनी त्यांना साष्टांग नमस्कार केला. त्यांची स्तुती केली. त्यांची विविधता आणि दिव्य रूप पाहून ते अत्यंत

चकित झाले. राजांनी त्यांची विचारपूस केली आणि नागलोकात येण्याचे कारण विचारले. तेव्हा त्यांनी सांगितले. राजा तक्षकांनी विचारले, "राजपुत्र ! तुम्ही कोणत्या देवतेची भक्ती करता ?"

चित्रांगद म्हणाले, "महाराज ! या ब्रह्मांडातील प्रकृती व पुरुष निर्मित करतात, प्रेमाने अनंत ब्रह्मांडांची रचना करतात व पुनश्च निमिषार्धाने लीलया अनंत ब्रह्मांड रूपे मोडतात. त्या वेळी बिंबप्रतिबिंबाप्रमाणे त्यासहित प्रकृती-पुरुषच विलीन होतात. त्यांच्या तीनही दोष परस्पर-प्रीतीचे आदिकारण सांगताना ते एकात्म रूप महेश्वर सदाशिव ! त्या शिवजींची आम्ही भक्ती करतो. ज्यांच्या पांगुळासहित सत्य-रज-तम हे तीन गुण व ब्रह्मा-विष्णू-रुद्र

हे तीन देव निर्माण झाले. त्या पुराणांतून शिवजींची अगणित महती वर्तली. जे आत्मज्ञानी, दयावंत, दानशिल, साधूजन, निष्कामी, श्रेष्ठ, भक्त, मुमुक्षू, आत्मानंद आदी सर्वजण ज्यांच्या चरणी लीन होतात; त्या विश्ववंद्य आम्ही भक्ती करतो. ज्यांची आराधना (अर्चन) केल्याने ते सर्व प्रकारची संकटे दूर करतात. सर्व ऐश्वर्याची वैभवाच्या शिवजींची आम्ही उपासना करतो. सूर्य, इंद्र ज्यांच्यापुढे फिके पडतात, जे देवांचे मूळ आहे, विष्णू हेच ज्यांचे अंगभूत आहे, ज्यांच्या हस्ते ज्योति प्रगटे आहे, हर कसा त्याला आधार आहे, इतर देव ज्यांचे दास आहेत; दयाघन देव ज्यांचा अंशावतार आहे; अशा देवांचे आम्ही भक्त आहोत. केवळ हर हाच एक परमात्मा असून जगास निर्माण करणारा आहे, व त्याच्या इच्छेनुसार ब्रह्मा, विष्णू हे कार्य करतात. भक्तांवर प्रीती करणारे, संकटमोचक, सर्व गुणांचे भांडार, भक्तांचा सांभाळ करणारे, विश्वाचे मूळ अशा दयाघन शंकराची आम्ही नित्य आराधना करतो. त्या देवाधिदेवांचे आम्ही निष्काम दास आहोत !"

ते ऐकून तक्षकादी नागराजांना अत्यंत आनंद झाला. त्यांनी लगेच चित्रांगदास सन्मानाने आलिंगन दिले. त्यांचे आतिथ्य केले व म्हणाले, "तुम्ही मला अत्यंत प्रिय आहात, तुम्ही शंकराचे अनन्य भक्त आहात. आम्हीही त्याच देवाला पूजतो, म्हणून तुम्ही आमचे बंधूच आहात."

चित्रांगद म्हणाले, "महाराज ! तुम्हांला माझ्याविषयी इतकी आपुलकी वाटून मी धन्य झालो आहे. परंतु तुम्ही मला एका बंधनातून सोडवले आहे, हे सत्य आहे. तरी मला माझ्या घरी जाण्याची अनुमती असावी, कारण मी माझ्या आई-वडिलांचा एकुलता एक पुत्र आहे आणि त्यांचे माझ्यावर निरतिशय प्रेम आहे. शिवाय माझे

काही काम असल्याचा संशय नको, खोटी कामे नको ! माझी सासू-सासरे वियुक्त आहेत. सीमंतिनी ही माझी पत्नी धर्मनिष्ठ असून ती माझी वाट पाहत वियोग भोगत असेल. तिचे अश्रू पाहून कोण बरे असा

पाषाणहृदयी असेल, ज्याचे अंतःकरण द्रवून जाणार नाही ? तिच्या दुःखाने माझे अंतःकरण करपून जाते. म्हणून मला कृपया घरी जाण्याची अनुज्ञा द्यावी."

बोलताना त्यांचा कंठ सद्गदित झाला आणि डोळ्यांत अश्रू तरळले. त्यांनी तक्षकाला वारंवार वंदन केले. नागराजांनी त्यांचे प्रेम आणि निष्ठा पाहून त्यांना सांत्वन केले आणि सर्व संकटमुक्त केले. मग त्यांनी आपल्या प्रधानाला आज्ञा दिली, "यांना सर्व अलंकार, उत्तम वस्त्रे, हिरे, माणके, दिव्य अश्वांचा रथ, दिव्य रत्ने आणि संपत्ती देऊन यांचा मोठा गौरव करा." त्या आज्ञेनुसार एका प्रधानांनी एक अलौकिक वस्त्रे आणि अपार संपत्ती, तसेच एका नरोत्तम अश्वांचा रथ सिद्ध केला. "तुम्ही संकटाच्या वेळी-जेव्हा-जेव्हा मला स्मराल, तेव्हा-तेव्हा मी तुमच्या मदतीस धावून येईन"-असे आश्वस्त केले. तक्षकाने एका दिव्य रथात बसवून चित्रांगदांना मोठ्या आदराने सन्मानपूर्वक विदा केले. त्या रथाने चित्रांगद क्षणात यमुनेच्या तीरावर येऊन पोहोचले.

अथांग तरंगणाऱ्या यमुनेच्या प्रवाहातून ते वर आले. त्यांनी पाण्यावर उभे राहून महादेवाला मनोमन साष्टांग नमस्कार केला. योगायोगाने त्याच वेळी सीमंतिनी स्नान करण्यासाठी नदीवर आल्या होत्या. दोघांची दृष्टाभेट झाली, पण त्यांनी एकमेकांना ओळखले नाही. कसे ओळखणार ? कारण नागलोकातील

अमृताचे सेवन केले होते, ते दिव्य वस्त्रप्रावरणे घातलेले होते, त्यांच्या अंगावर अद्भुत तेज चमकत होते, दाढी-मिशांचे खुंट वाढलेले होते ! आता ते अत्यंत देखणे आणि ऐश्वर्यसंपन्न दिसत होते. त्यांच्या अंगावर दिव्य वस्त्रे व नवरत्नांचे सुवर्णअलंकार शोभत होते. त्यांच्या मस्तकवरील सुवर्णमुकुट सूर्यासारखा तळपत होता आणि गळ्यात रत्नांची माळ झळकत होती. त्यांच्या दर्शनाने यमुनातीर उजाळून निघाले होते. त्यांचे रूप एखाद्या गंधर्वासारखे किंवा देवासारखे भासत होते. त्यामुळे सीमंतिनी संभ्रमात पडल्या. तिने मनात विचार केला, 'हा कोणी श्रेष्ठ देवपुरुष असावा किंवा गंधर्व असावा !' त्या संकोचाने बाजूला सरकल्या आणि त्यांनी डोळे खाली झुकवून जमिनीकडे पाहिले.

सीमंतिनींची अवस्था काय सांगावी ? त्या विरहाने अत्यंत कृश झाल्या होत्या. त्यांच्या अंगावर कोणतेही दागिने नव्हते, अलंकार नव्हते. अंगावर एक साधे, जुने वस्त्र नेसलेले होते. केस मोकळे सुटलेले होते आणि चेहऱ्यावर प्रचंड वेदना व दुःखाची छाया पसरलेली होती. अश्रू ढाळल्यामुळे डोळे सुजले होते. तपस्वी माणसासारख्या त्या दिसत होत्या.

चित्रांगद व सीमंतिनी एकमेकांसमोर उभे ठाकले, तरी एकाने मान खाली झुकविली होती आणि चित्रांगद न्याहाळत पाहत होते. मग चित्रांगदाने विचारपूस केली, म्हणाले, "तुम्ही कोण आहात ? तुमचे नाव काय आहे ? तुम्ही कोणाची कन्या ?" तेव्हा सीमंतिनींनी आपली अत्यंत करुण हकीकत सांगितली. ती सांगताना त्यांना

एकाएकी रडू कोसळले. त्यांचे सांत्वन करताना चित्रांगद म्हणाले, "महाराज ! या एवढ्या देखण्या, सुंदर ! पण दुर्दैव कसे आपण

> ✦ विश्रांती ✦
>
> आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

आहे पाहा ! धीर धरा आणि थोडे पाणी प्राशन करून शांत व्हावे. ज्यांचे सासू-सासरे तुरुंगात खितपत पडले आहेत, तीन वर्षांपूर्वी पती मरण पावला, त्यांना संकटातून सोडवणारे कोणी नाही, ते स्वतःच्या घरी अशा लाचारीने राहत आहेत, ज्यांना आपले स्वतःचे काहीच उरलेले नाही, अशा अत्यंत दुःखी अवस्थेत तुम्ही आहात, हे ऐकून माझे अंतःकरण कळवळले. मला तुमच्याविषयी अत्यंत आपुलकी वाटत आहे. आपण मला एखादा बंधू मानून सांगावे."

सीमंतिनी म्हणाल्या, "पतीच्या विरहाने माझे आयुष्य उद्ध्वस्त झाले आहे. माझे सौभाग्य नष्ट झाले आहे. मला या जगात कशाचाही आनंद उरलेला नाही."

चित्रांगद म्हणाले, "तुमच्या या दुःखाचे कारण म्हणजे तुम्ही महादेवाची निष्काम भक्ती करत नाही. शिवशंभू सर्व संकटांचे निवारण करणारे आहेत. तुम्ही निष्काम भावाने त्यांची सेवा करा. तुमची सर्व संकटे दूर होतील."

सीमंतिनी म्हणाल्या, "मी लहानपणापासूनच भगवान शंकराची अनन्य भावाने आराधना करते. मी सोमवारचे व्रत करते आणि नित्य प्रदोषसमयी शिवपूजन करते. माझा त्या भोळ्या महादेवावर पूर्ण विश्वास आहे. तेच मला या संकटातून तारतील."

तिचे हे निष्ठापूर्वक बोलणे ऐकून चित्रांगदांना अत्यंत आनंद झाला. त्यांनी विचार केला, 'ही माझीच पतिव्रता पत्नी सीमंतिनी आहे ! हिच्या शिवभक्तीमुळेच मला आज हे नवजीवन लाभले आहे.' परंतु त्यांनी स्वतःचे मूळ रूप लगेच प्रकट केले नाही.

चित्रांगदांनी सीमंतिनीला धीर दिला आणि विचारले, "जर तुमचा तो मरण पावलेला पती जिवंत होऊन परत आला, तर तुम्ही काय कराल ?"

सीमंतिनी म्हणाल्या, "माझे प्राण केवळ त्यांच्याच स्मरणात टिकून आहेत. जर माझे पती परत आले, तर मला परमानंद होईल. पण हे कसे शक्य आहे ? नदीत बुडून तीन वर्षे झाली, ते परत कसे येणार ?"

तेव्हा चित्रांगदांनी आपल्या अंगावरील दिव्य वस्त्रे बाजूला केली आणि आपल्या हातातील लग्नाचे कंकण दाखवले. त्यांनी सीमंतिनीला हाक मारली, "प्रिये ! सीमंतिनी ! मीच तुझा पती चित्रांगद आहे ! महादेवांच्या कृपेने आणि तुझ्या अखंड पतिव्रत्याच्या प्रभावाने मी यमुनेच्या डोहातून सुखरूप बाहेर आलो आहे !"

सीमंतिनींनी डोळे वर करून पाहिले. तोच चेहरा, तेच डोळे, तेच रूप ! त्या ओळख पटताच सीमंतिनींच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही. त्या आनंदाश्रू ढाळत पतीच्या चरणांवर कोसळल्या. चित्रांगदांनी त्यांना प्रेमाने उठवून हृदयाशी धरले.

त्या दोघांच्या डोळ्यांतून प्रेमाचे अश्रू वाहू लागले. इतक्या वर्षांच्या वियोगानंतर झालेल्या या अलौकिक मिलनाचे वर्णन शब्दांत करणे अशक्य होते.

चित्रांगद परत आल्याचे वृत्त कळताच इंद्रसेनांचे सर्व विरोधक व हितशत्रू निष्प्रभ झाले. ते सर्व थरथर कापू लागले.

चित्रांगदाने सीमंतिनीसह आपल्या सासुरवाडीस म्हणजे चित्रवर्म्यांच्या दरबारात प्रवेश केला. आपल्या जावयाला जिवंत आणि सुखरूप पाहून चित्रवर्मा व त्यांच्या राणीच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहू लागले. त्यांनी धावत जाऊन जावयाला आणि कन्येला पोटाशी धरले. नगरात एकच जल्लोष झाला. घरोघरी गुढ्या उभारण्यात आल्या, साखर वाटण्यात आली आणि मंगलवाद्ये वाजू लागली.

त्यानंतर चित्रांगदाने आपले वडील इंद्रसेन राजा यांना शत्रूंच्या कैदेतून सोडवण्यासाठी मोहीम आखली. तक्षकाने दिलेल्या अलौकिक सैन्याच्या आणि शस्त्रास्त्रांच्या बळावर चित्रांगदाने शत्रूवर जोरदार आक्रमण केले. शत्रूचा राजा युद्धात पराभूत झाला आणि शरण आला. चित्रांगदाने आपल्या आई-वडिलांना मोठ्या आदराने कैदेतून सोडवले.

पुन्हा एकदा इंद्रसेन राजांचा राज्याभिषेक करण्यात आला. चित्रांगद आणि सीमंतिनी यांचे सुखी संसारजीवन पुन्हा सुरू झाले.

अशी ही निष्पाप, पतिव्रता सीमंतिनीची कथा आहे. जिने संकटातही शिवभक्ती सोडली नाही आणि अखेर तिचे सौभाग्य अखंड राहिले.

चित्रांगद आणि सीमंतिनी यांनी दीर्घकाळ सुखाने राज्य केले. त्यांना अनेक पराक्रमी पुत्र झाले. त्यांनी आयुष्यभर महादेवाची पूजा, सोमवारचे व्रत आणि प्रदोषपूजन चालू ठेवले. शेवटी ते सर्व परिवारासह शिवलोकात गेले.

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! असा हा शिवव्रतांचा, विशेषतः सोमवार आणि प्रदोष व्रताचा अद्भुत महिमा आहे. जी स्त्री हे सीमंतिनी-आख्यान भक्तिभावाने ऐकेल किंवा वाचेल, तिचे सौभाग्य अखंड राहील. तिला कधीही वैधव्य प्राप्त होणार नाही. तिच्या पतीचे सर्व संकटांपासून रक्षण होईल.

ज्या पुरुषांना किंवा स्त्रियांना संकटांनी घेरले असेल, त्यांनी या अध्यायाचे नित्य पठण करावे. शिवकृपेने त्यांची सर्व दुःखे दूर होऊन अंती मोक्ष प्राप्त होईल."

(टीप: आपण नमूद केल्याप्रमाणे उर्वरित १ पृष्ठ पुढील प्रॉम्प्टमध्ये जोडून अंतिम अध्याय पूर्ण केला जाईल.)

चित्रांगदांवरील प्राणसंकट, राजपरिवारांचा शोक

एके दिवशी चित्रांगद काही सेवक व सैन्य घेऊन शिकारीसाठी अरण्यात गेले. मृगयेनिमित्त खूपच धावपळ झाली होती आणि ते स्वतःही घामाघूम झाले होते, दमून गेले होते. जवळच यमुनेचे पात्र होते. तिच्या काठावर एक सुंदर नौका होती. त्यांनी मृगया थांबवली आणि स्वतःला आराम मिळावा म्हणून नौकाविहारास निघाले. एका सेवकाला बरोबर घेऊन आणि नदीकाठचा रमणीय वनप्रदेश पाहत ते यमुनाजळातून पुढे-पुढे जाऊ लागले. त्यांचे सैनिक काठाकाठाने त्यांच्याबरोबर जात होते.

उत्तम पतीसौख्य व संसारसुख लाभेल. याचे श्रवण-पठण केल्याने अंतरलेला पुत्र भेटेल, आयुष्य-आरोग्य-ऐश्वर्य-ज्ञान-विद्या यांचा लाभ होईल, गंडांतर-अपमृत्यू टळेल, गेलेले धन मिळेल, गतवैभव पुन्हा प्राप्त होईल, शत्रू पराजित होतील आणि सर्व इष्ट कार्ये सिद्धीस जातील. भक्तिभाव हाच माघमास ! सीमंतिनी-आख्यान हेच प्रयाग ! तिथे स्नान केल्याने त्रिविध दोष जळून जातील व अंती शिवपद प्राप्त होईल. सीमंतिनी-आख्यान म्हणजे अमृत ! हे प्राशन करणारे सज्जन देवरूपच ! याची निंदा करणारे तामसी असुर ! ते अहंकाररूपी मद्यच पिणार !"

कवी श्रीधर म्हणतात- "भगवान शंकर पूर्ण ब्रह्मानंदस्वरूप आहेत. ते अभंग, अक्षय, अभेद आहेत. ते कधीही चळत नाहीत, ते कधीही ढळत नाहीत. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात त्यांच्या लीला वर्णन केलेल्या आहेत. तो कथाभाग श्रीशिवलीलामृत म्हणून प्रसिद्ध आहे. हा त्याचा सहावा अध्याय अतिशय गोड असून सज्जनांनी याचे नित्य श्रवण-पठण करावे."

॥ अध्याय सहावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. सीमंतिनींचा जन्म, ज्योतिषवचन व जीवनप्रवास.
2. पतिव्रता शिवभक्तीने संसार व परलोभ दोन्ही तरते.
3. प्रदोषोपासना अध्यायाचा व्यावहारिक संदेश.

मुख्य मुद्दे

- भविष्य कथन भीती नव्हे, साधनेचे निमित्त.
- स्त्रीभक्ती कथासारात केंद्रस्थानी आहे.
- नियमित प्रदोष = स्थिर श्रद्धा.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> सीमंतिनी-आख्यान हे गृहस्थ–धर्म व भक्तीच्या संगमाचे उत्तम उदाहरण आहे.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. सीमंतिनी कोणाच्या घरी जन्मली?

- ○ दक्ष
- ○ चित्रवर्मा
- ○ भद्रसेन
- ○ वज्रबाहू

उत्तर: चित्रवर्मा — चित्रवर्मा आर्यावर्ताचे अधिपती.

2. अध्यायाचा व्यावहारिक संदेश?

- ○ केवळ त्याग
- ○ प्रदोषोपासना व पतिव्रता भक्ती
- ○ युद्धकला
- ○ वाणिज्य

उत्तर: प्रदोषोपासना व पतिव्रता भक्ती — गृहस्थ भक्ती व प्रदोष.

3. ज्योतिषांचे वचन कशासाठी?

- ○ भीती वाढवण्यासाठी
- ○ साधनेचे निमित्त
- ○ राज्य जिंकण्यासाठी
- ○ मंत्र लपवण्यासाठी

उत्तर: साधनेचे निमित्त — भविष्य कथन साधनाकडे वळवते.

पुढील अध्याय सातवा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय सातवा ॥

सुमेधा आणि सोमवंत, मदन आणि पिंगला, सुमती आणि भद्रायू

मदन–पिंगला आख्यानातील भक्तिपाठ

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: सुमेधा–सोमवंत, मदन–पिंगला व सुमती–भद्रायू कथासूत्रे: पूर्वजन्म सेवा व शिवकृपेचा विस्तार. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। पार्वतीपते ! तुमचा जयजयकार असो. तुमच्या भाळी अग्नियुक्त तृतीय नेत्र आहे. तुम्ही आपल्या

मस्तकावर चंद्रकोर धारण करता. तुमच्या अंगावरील सर्पांची भूषणे खूप शोभून दिसतात. तुम्ही कोट्यवधी सूर्यांसमान अपार तेजस्वी आहात, विश्वव्यापक आहात, विश्वाचे स्वामी आहात, सर्व भूतांचे अधिपती आहात. तुम्ही अनंत आहात, अमूर्त तसेच मूर्तिमानही आहात. तुम्ही विश्वाचे पालक आहात. तुम्ही रमापतींना

अत्यंत प्रिय आहात. तुम्ही परमानंदस्वरूप, परात्पर, पंचमुख, पंधरा नेत्र असलेले (प्रत्येक मुखास तीन नेत्र याप्रमाणे), परमपावन, परममंगल व अत्यंत शुभ्र वर्णांचे आहात. तुम्ही सनातन परब्रह्म आहात, अत्यंत दयाळू व हसमुख आहात. तुमच्या गुणवर्णनाने मनाला शांती लाभते. शंभुमहादेवा ! सहाव्या अध्यायात तुम्ही श्रीधराकडून आपले गुणवर्णन करवलेत, अत्यंत पवित्र असे सीमंतिनी-आख्यान वदवलेत. व्यासांनी निर्मिलेल्या पुराणकथा सूतांच्या मुखाने तुम्हीच श्रोत्यांना ऐकवता. तुमची लीला अगाध आहे. मी तुम्हांला नमस्कार करतो !

ही स्तुती ऐकून भगवान शंकर प्रसन्न झाले. त्यांनी श्रीधरांना आणखी एक कथा सांगण्याची प्रेरणा दिली. ती माहात्म्यकथा अशी आहे-

सुमेधा आणि सोमवंत यांची कथा

विदर्भ नगरात वेदमित्र नावाचे एक सुशील ब्राह्मण राहत होते. त्यांना सुमेधा नावाचे एक गुणवान पुत्र होते. वेदमित्रांना एक मित्र होते. त्यांचे नाव सारस्वत. ते वेदशास्त्रसंपन्न होते. सोमवंत हे त्यांचे पुत्र. सुमेधा आणि सोमवंत हेही जिवलग मित्र होते. त्यांनी दशग्रंथांचे चांगले अध्ययन केले होते. त्यांना पुराणग्रंथही मुखोद्गत होते. ते सोळा वर्षांचे झाले तेव्हा त्यांचे जनक त्यांना म्हणाले,

"मुलांनो ! तुम्ही दोघांनी ब्राह्मणांना अपेक्षित असणारी सर्व विद्या चांगल्या प्रकारे आत्मसात केली आहे. आता राजांची भेट घेऊन त्यांना आपल्या बुद्धीची व विद्येची चमक दाखवा. त्यांच्याकडून धन मिळवा. मग आम्ही योग्य वधू पाहून तुमचे विवाह करून देऊ."

पितुआज्ञेने ते दोघे ब्राह्मणकुमार त्या भूपतींना भेटले, त्यांच्या सन्मुख आपले विद्यावैभव प्रकट केले. त्यांचे ज्ञान पाहून ते प्रसन्न झाले, पण पारितोषिक देण्याआधी त्यांनी त्या दोघांची एक विचित्र परीक्षा घेण्याचे ठरवले. ते त्यांना म्हणाले, "विप्रकुमारांनो ! मी तुम्हांला एक काम सांगणार आहे. ते तुम्ही कशा प्रकारे करता त्यावरून तुमचे कौशल्य सिद्ध होईल. हे तुम्हांला मान्य आहे का ?" त्या प्रस्तावाला दोघांनी होकार दिला. तेव्हा ते म्हणाले, "चित्रांगद हे नैषध नगराचे (देशाचे) राजा आहेत. सीमंतिनी या त्यांच्या पत्नी साध्वी असून शिवजींच्या परमभक्त आहेत. त्या शिव-पार्वतीप्रीत्यर्थ दांपत्यांची पूजा करतात. त्यांना भोजन, वस्त्रालंकार व दक्षिणा देतात. तुमच्यापैकी एकाने स्त्रीरूप घ्यावे आणि ब्राह्मण दांपत्य म्हणून तुम्ही दोघांनी त्यांच्याकडे जावे. त्या तुमचा उत्तम सन्मान करतील. तिथून परत आल्यावर त्यांनी दिलेली वस्त्रभूषणे तुम्ही मला दाखवा. म्हणजे तुम्ही खरोखरच विद्वान आणि चतुर आहात, हे सिद्ध होईल. मग मीही तुम्हांला भरपूर द्रव्य देईन. माता, पिता, गुरू आणि राजा यांचे वचन कधी मोडू नये असे म्हणतात, म्हणून मी सांगतो तसे करा."

ते ऐकून दोघे विप्रकुमार विचारात पडले. ते म्हणाले, "महाराज ! हे तर मोठे निंद्य कर्म आहे. स्त्रीवेषधारी पुरुष पाहताच

सचैल स्नान करावे, असे शास्त्र सांगते. अन्यथा स्त्रीवेष धारण करणारा आणि त्याला पाहणारा अशा दोघांचेही अधःपतन होते. या अनुचित कर्मामुळे स्त्रीवेषधारी पुरुष जन्मोजन्मी स्त्रीच होतो. हे कुकर्म आम्ही कधीच करणार नाही. आम्ही विद्यावंत आहोत. आमची विद्वत्ता दाखवून धन मिळवू. लोक ज्ञानी ब्राह्मणांचा सन्मान करतात, त्यांना वंदन करून प्रार्थनापूर्वक धन देतात. विद्या ही पंडितांची माता असते, साक्षात कामधेनू असते, संकटात साह्यकर्ती आणि प्रवासात रक्षणकर्ती असते. ती मातापित्यांहून वेगळी असते. विद्वत्ता पाहून राजेमहाराजेही नतमस्तक होतात. विद्याहीन मनुष्य म्हणजे दगड ! जिवंत असूनही मृतवत ! अशा मूर्खाचे तोंडही पाहू नये. अशा मूढाला जन्म दिला म्हणून माताही दुःख करते."

राजा म्हणाले, "कुमारांनो ! तुमचे म्हणणे अगदी बरोबर आहे. तुम्ही स्वतःची विद्वत्ता सिद्ध केलीच आहे. आता तुम्ही वेषांतराचे

नाटक किती हुबेहूब वठवता तेच मला पाहायचे आहे." अशा प्रकारे त्यांनी खूपच आग्रह केला, तेव्हा कुठे ते कबूल झाले. मग राजांनी वस्त्रालंकार आणून सोमवंतांना स्त्रीवेष दिला. सुमेधा आणि स्त्रीवेषधारी सोमवंत प्रवासास निघाले. सोमवारी सायंकाळी सीमंतिनींचे शिवपूजन चालले असताना ते दोघे ब्राह्मण दांपत्याच्या रूपात त्यांच्याकडे गेले. त्या अत्यंत हुशार होत्या. हे दोघे पुरुषच आहेत हे त्यांच्या चाणाक्ष दृष्टीने तत्काळ ओळखले. पण तसे जराही भासू न देता त्या शिवभक्त साध्वींनी त्या दांपत्याची शिव-पार्वती समजून पूजा केली. त्यांना षड्रस अन्नाचे भोजन दिले आणि अपार द्रव्यदक्षिणा, वस्त्रे व अलंकार देऊन त्यांना सन्मानाने निरोप दिला.

सुमेधा आणि सोमवंत यांनी राजांची अट पूर्ण केली होती. नैषधात आल्यामुळे त्यांना चांगलाच धनलाभ झाला होता. आता राजांकडूनही द्रव्यरूपाने मोठे पारितोषिक मिळणार म्हणून ते आनंदाने मार्गक्रमण करत होते. अरण्यमार्गाने जाताना पुढे सुमेधा व मागे सोमवंत चालत होते. सीमंतिनींनी पूजन केल्यानंतर सोमवंतांचे शरीर स्त्रीदेहासारखे झाले होते. अरण्यातील एकांतात त्या स्त्रीच्या मनात जबरदस्त कामवासना उत्पन्न झाली. त्या सुमेधांशी प्रणयोत्सुक संवाद करू लागल्या, म्हणाल्या, "प्राणनाथा ! या वनातील वातावरण किती रम्य आहे ना ! अगदी प्रेमी युगलांना आवडेल असे ! या संधीचा लाभ घ्या. मी कामरूपी अग्नीने अगदी व्याकूळ झाले आहे, तरी समागम करून माझे अंगप्रत्यंग शांत करा." ते ऐकून सुमेधांना मोठे आश्चर्य वाटले. सीमंतिनींच्या तपोबलामुळे सोमवंतांना स्त्रीरूप प्राप्त झाले आहे, याची त्यांना कल्पनाच नव्हती. म्हणून त्यांच्या डोळ्यांतील कामूक

भाव व त्यांची कामपूर्तीची याचना ऐकून ते थक्क झाले. ते सोमवंतांना म्हणाले, "मित्र ! थट्टा नको. आपले नाटक पूर्ण झाले आहे. आता हा स्त्रीवेष टाकून द्या !" पण स्त्रीरूप सोमवंत ऐकेनात. त्यांनी अनिवार कामवासनेने जमिनीवर अंग टाकले आणि - 'या प्राणनाथा या. माझा कामाग्नी शांत करा'- असे म्हणून त्यांना ओढू लागल्या. सुमेधांना स्त्रीवेषधारी सोमवंतांचे हे वर्तन अपेक्षितच नव्हते. त्यांनी त्यांना झिडकारले, म्हणाले, "भलते सलते बरळू नका ? कोणी ऐकले तर काय म्हणतील ? तुम्ही आणि मी गुरुबंधू आहोत, ब्रह्मचारी आहोत." तेव्हा स्त्री झालेले सोमवंत म्हणाले, "आपण गुरुबंधू होतो, आता नाही. माझे अवयव पाहा. माझे पुरुषत्व जाऊन मी स्त्रीरूप झालो आहे. तुम्ही माझी कामेच्छा पूर्ण करा." तेव्हा सुमेधांनी त्यांच्याकडे नीट निरखून पाहिले असता त्यांना आश्चर्याचा धक्काच बसला. आपण केलेले नाटक उग्र वास्तविकता धारण करून समोर ठाकले आहे, हे त्यांच्या लक्षात आले. त्या कामिनी त्यांची चुंबने घेऊन एकसारख्या त्यांच्या अंगलट येत होत्या, निर्लज्ज वर्तन करत होत्या, पण ते बधले नाहीत.

अरण्यातील एकांत, आजूबाजूला कोणीही नाही, बरोबर सधन घराण्यातील तरुण सुस्वरूप स्त्री, तीही कामप्रेरित होऊन सर्वस्व अर्पण करण्यात तयार झालेली; अशा प्रकारे सर्व अनुकूलता असूनही ज्याच्या मनात तिच्याविषयी जराही अभिलाषा निर्माण होत नाही, तो धन्य होय ! तो नर शिवस्वरूपच असतो ! सर्व तीर्थे त्याच्या सन्मुख विनम्र होतात. जो सत्यवचनी आहे, जो नित्य सत्कर्मे करतो, ज्याच्या मनात जराही धनांसक्ती नाही, विद्वान पंडित असूनही ज्याला जराही गर्व नाही, लोकांनी कटू वचनांनी

कितीही निंदा केली तरी खेद न मानता जो आनंदात राहतो, दुसऱ्यांचे दोष ऐकून वा पाहूनही जो त्याची अन्यत्र वाच्यता करत नाही; तो नर शिवस्वरूपच असतो. जो स्त्री-पुरुष असा भेदभाव करत नाही, जो चराचरात गुरुरूप पाहतो, जो आपली तपश्चर्या, दातृत्व, पुण्यकर्मे आणि सत्कृत्ये लोकांमध्ये सांगत नाही, जो पंडित आणि मूर्ख असा भेद करून एकाचा सत्कार व दुसऱ्याचा धिक्कार करत नाही, जो सगळ्यांना सारखी वागणूक देतो, ज्याच्या मनात आपपर भावाला जराही थारा नाही, जो आपली कीर्ती व्हावी अशी अपेक्षा करत नाही; तो नर शिवस्वरूपच असतो. जो आपल्या अभ्यासाचा टेंभा मिरवत नाही, लोकांनी आपले शिष्यत्व पत्करावे असे ज्याच्या मनातही येत नाही, ज्याच्या सर्व चित्तवृत्ती विरून गेल्या आहेत, जो एकांतप्रिय आहे, भ्रांती नष्ट झाल्यामुळे जो अखंड समाधीत असतो, जो सर्वस्व गेले तरी खंत करत नाही; तो नर शिवस्वरूपच असतो. कवी श्रीधर म्हणतात - "असे पुरुष म्हणजे साक्षात ब्रह्मानंदच ! त्या परमहंसांच्या पायांतील पादुका होऊन राहावे."

सुमेधा खरोखरच विवेकी होते. त्यांनी त्याही परिस्थितीत धैर्य बाळगले, स्त्रीरूप झालेल्या सोमवंतांना अनेक प्रकारे नीट समजावले आणि - "आधी आपण गावी जाऊ आणि मगच काय तो विचार करू"- असे सांगून त्यांना घरी आणले. त्यांच्या पिताजींना बोलावून घडलेला सर्व प्रकार त्यांच्या कानावर घातला. तो ऐकून

सारस्वतांना मोठा धक्का बसला. ते छाती पिटत राजांकडे गेले आणि घडलेल्या प्रकाराबद्दल त्यांना दूषणे देऊ लागले, म्हणाले, "महाराज ! हे तुम्ही काय केलेत ? माझ्या मुलाला अनुचित कर्मास प्रवृत्त करून तुम्हांला कोणते असुरी समाधान

मिळाले ? तुमची बुद्धी अशी कशी चळली ? माझे एकुलते एक पुत्र, तेही वेदशास्त्रसंपन्न, पण तुम्ही त्यांचा घात केलात. तुम्ही दुर्जन आहात. तुमच्यामुळे माझा निर्वंश झाला ! हीसुद्धा ब्रह्महत्याच ! या कृत्याने तुमची दुष्कीर्ती होवो ! तुमचे तोंड काळे होवो ! तुम्हांला जगासमोर येण्याची लाज वाटो !"

यावर विदर्भनरेश काय बोलणार ? त्यांनी लज्जेने मान खाली घातली. आपण सीमंतिनींची उगीच परीक्षा घेतली याचा त्यांना पश्चात्ताप वाटू लागला. वेषांतर केलेल्या पुरुषाचे खऱ्या स्त्रीमध्ये कसे रूपांतर झाले ? याचेच त्यांना कोडे पडले होते. काय करावे हेच त्यांना सुचेना. त्यांनी विद्वान ब्राह्मणांना पाचारण केले व म्हणाले, "मी वाटेल तेवढे द्रव्य खर्च करायला तयार आहे. तुम्ही काहीही करा, कोणतेही प्रखर अनुष्ठान करा; पण या सोमवंतांना पुन्हा पुरुषत्व प्राप्त करून द्या." तेव्हा ते म्हणाले, "महाराज ! आम्हांला क्षमा करा. याबाबत आम्ही काहीच करू शकत नाही. ही ईश्वरांची लीला आहे. ही कोणी व कशी बदलावी ?" तेव्हा त्या भूपतींनी देवींना प्रसन्न करून घेण्यासाठी सात दिवस निराहार राहून अनुष्ठान केले. त्यांच्याप्रीत्यर्थ मोठा यज्ञ केला. त्यांची तळमळ पाहून प्रसन्न झालेल्या भगवतींनी त्यांना दर्शन देऊन वर मागण्यास सांगितले. ते म्हणाले, "माताजी ! माझ्यावर कृपा करा. सोमवंत नावाच्या विप्रपुत्रांना माझ्या आगळिकीमुळे स्त्रीरूप प्राप्त झाले आहे. त्यांना पुन्हा पुरुष करा."

त्या म्हणाल्या, "ही गोष्ट घडणे कदापि शक्य नाही. सीमंतिनी महान पतिव्रता, परम शिवभक्त व श्रेष्ठ तपस्विनी आहेत. त्यांच्यापुढे माझे कर्तृत्वही थिटेच ! आता मी सांगते ते ऐका. त्यांना स्त्रीरूपातच

राहू द्या. त्यांचा सुमेधांशी विवाह लावून द्या. या दांपत्यास दैवी गुण असलेले एक वेदज्ञ पुत्र होतील."

ती आज्ञा मान्य करून त्या नृपतींनी वेदमित्र व सारस्वत या दोघांनाही बोलावून घेतले. त्यांना देवींचा संदेश सांगितला व स्वतःच्या प्रमादाबद्दल मनःपूर्वक क्षमा मागून त्यांचे मन वळवले. सुमेधांचा 'सोमवंतींशी' विवाह लावून दिला. देवी अंबिकांच्या वचनाप्रमाणे त्यांना एक बुद्धिमान पुत्र झाले. धन्य त्या सीमंतिनी ! धन्य त्यांची शिवभक्ती ! त्यांना त्रैलोक्यात उपमा नाही. त्यांच्या संकल्पाने जे घडले, त्यात देवी पार्वतींनीही बदल केला नाही."

मदन आणि पिंगला यांची कथा

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! मी तुम्हांला शिवमाहात्म्यपर आणखी एक कथा सांगतो. ती लक्षपूर्वक ऐका. अवंती नगरीत मदन नावाचे एक ब्राह्मण राहत होते. ते कामुक स्वभावाचे होते. तिथेच पिंगला नावाच्या एक गणिकाही होत्या. दुराचारी मदन त्यांच्या नादी लागले होते. ते नेहमी त्यांच्याकडेच पडलेले असत. पिंगलांच्या मोहापायी त्यांनी आपल्या धर्मपत्नींचा व मातापित्यांचा त्याग केला होता. ते ब्रह्मकर्मेही करत नसत. त्यांना लोकलाजेची चाड नव्हती. ते मद्यमांस सेवन करत असत व अहोरात्र त्या गणिकांशीच विलास करत असत.

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

त्या काळी ऋषभ नावाचे एक महान योगी लोकांच्या उद्धारासाठी भूलोकी संचार करत होते. ते दीनदुबळ्यांची दुःखे-संकटे निवारण करत असत. एके दिवशी भिक्षा मागत हिंडत असताना ते आकस्मिक त्या गणिकांच्या द्वारी आले. त्या शिवयोग्यांना पाहून पिंगला आणि मदन तत्परतेने सन्मुख गेले.

त्यांना सन्मानाने घरात आणले. त्यांची षोडशोपचारे पूजा केली, उत्तम पक्वान्नांचे भोजन आणि वस्त्रालंकार देऊन त्यांना संतुष्ट केले. त्यांना उत्तम शय्येवर निजवले. त्यांना विश्रांती मिळावी म्हणून रात्रभर जागरण करून त्यांचे पाय चेपले, त्यांना वारा घातला. सूर्योदयाच्या सुमारास ते शिवयोगी एकदम अदृश्य झाले. याचे त्या दोघांनाही मोठे आश्चर्य वाटले. त्यांच्या रूपाने प्रत्यक्ष शिवजींनीच आपल्याला दर्शन दिले, आपली सेवा घेतली, म्हणून त्यांना मोठे समाधान वाटले.

कालांतराने पिंगला आणि मदन मरण पावले. पूर्वजन्मी एका थोर शिवयोग्यांची अल्प सेवा घडल्यामुळे त्या दोघांना पुन्हा मनुष्यजन्म मिळाला. मदनांनी दाशार्ह देशाचे महाराज वज्रबाहू व त्यांच्या पट्टराणी सुमती यांचे पुत्र म्हणून जन्म घेतला. पिंगलांनी सीमंतिनींची कन्या म्हणून जन्म घेतला. त्यांचे नाव 'कीर्तिमालिनी'.

सुमती आणि भद्रायू यांची कथा

इकडे सुमती राणी गरोदर असताना त्यांच्यावर एक कठीण प्रसंग ओढवला. दाशार्ह राजा वज्रबाहूंना अनेक राण्या होत्या. त्या सुमतींचा द्वेष करायच्या. त्यांना पुत्र झाले, तर पुढे तेच राज्याधिकारी होणार म्हणून त्या सवतींनी त्यांचा काटा काढायचे ठरवले. त्यांच्यावर अन्नातून विषप्रयोग केला. त्या वेळी त्या मरणारच होत्या, पण नशिबाने वाचल्या. तथापि विषाने आपला प्रभाव दाखवलाच ! ते अंगावर फुटून त्यांना ठायी-ठायी जखमा

झाल्या. त्या व्याधिग्रस्त अवस्थेतच त्या प्रसूत झाल्या. त्यांना एक पुत्र झाले. त्यांच्याही अंगावर फोड होते. त्यांतून अहोरात्र रक्त व

पू गळत असे आणि पडलेल्या क्षतांमुळे दुर्गंधी येत असे. त्यांना आरोग्य प्राप्त व्हावे म्हणून वज्रबाहूंनी नामांकित वैद्य बोलावले, त्या दोघांवर खूप औषधोपचार केले; पण उपयोग झाला नाही. सुमती मोठ्या धैर्याने व्यथा सोसत होत्या. पण त्यांच्या पुत्रांचे काय ? ते रात्रंदिवस रडत असत. अशा प्रकारे त्या दोघांना मरण येत नव्हते आणि त्यांची व्याधीही बरी होत नव्हती. त्यांच्या चिंतेने राजांना अहोरात्र चैन पडत नसे, झोपही येत नसे. शेवटी ते कंटाळले. त्यांनी एक कटू निर्णय घेतला. त्यांनी दोघांना रथात घालून घोर निर्जन अरण्यात सोडून दिले.

व्याधिग्रस्त सुमती राजकुमारांना कडेवर घेऊन श्वापदांनी भरलेल्या त्या अरण्यातून मार्ग काढत हिंडू लागल्या. देहाला दुःख होतेच, आता अंतःकरणही दुखावले होते. त्यांच्या पायांना दगड बोचत असत, काटे लागत असत आणि असह्य वेदनांनी अंग ठणकत असे. त्या वेदनांनी त्या आक्रोश करायच्या, रडायच्या, शुद्ध हरपून कोसळायच्या, तर कधी तहानेने व्याकूळ व्हायच्या. तिथे त्यांचे अश्रू पुसणारे, त्यांच्या वेदनांवर सांत्वनपर शब्दांची फुंकर घालणारेही कोणी नव्हते.

सुमती शिवजींचा धावा करायच्या, म्हणायच्या, "शंभुमहादेवा ! तुम्हांला माझी दया कशी येत नाही ? तुम्ही अखिल विश्वाचा आत्मा आहात ! भक्तरक्षक अशी तुमची त्रिभुवनात कीर्ती आहे. मग माझी उपेक्षा का करता ? कैलासपती ! तुम्ही जगाला वंद्य आहात, मूर्तिमंत ब्रह्मानंद आहात, वेदशास्त्रे तुमचे अखंड गुणगान करतात. हे त्रिनेत्रा ! हे पंचवदना ! तुम्ही त्रिदोषांचे निवारण करणारे, जगाचे आदिस्वरूप, अजन्मा, अजित आणि धवल वर्णाचे आहात. तुम्ही माझा उद्धार करा. मला जन्ममरणाच्या

दुष्टचक्रातून सोडवा. तुम्ही अनादिसिद्ध आहात, कोणालाही तुमचा थांग लागत नाही. तुम्ही गुणातीत आहात, सद्गुणांचे वैभव आहात. तुम्हीच हे मायारूपी चक्र चालवता. विश्वाला अंतर्बाह्य व्यापून असलेल्या हे जगद्गुरो ! मी तुम्हांला शरण आहे. माझ्यासाठी धावून या. मला मार्ग दाखवा."

श्रीरामांनी त्याग केलेल्या सीतामाईप्रमाणे किंवा नलराजांनी सोडून दिलेल्या दमयंतीप्रमाणे सुमतींची अवस्था झाली होती. एके काळी महान ऐश्वर्य भोगणाऱ्या त्या पट्टराणी आज भयंकर हालअपेष्टा सोसत होत्या. वनात वाघसिंहांच्या गर्जना ऐकून त्या मूर्च्छित पडायच्या. त्यांचे करुण रुदन ऐकून पशुपक्षीही रडायचे. पक्षी आपले पंख पसरून त्यांच्यावर सावली धरायचे, चोचीतून पाणी आणून बाळांवर शिंपडायचे, मध आणि फळांचे

मधुर रस त्यांच्या तोंडात घालायचे, तर वनगायी शेपटीने वारा घालायच्या. त्या सर्वांचे ते प्रयत्न पाहून राणींनाही भरून यायचे. असो.

अशा प्रकारे त्या राजपत्नी असाहाय्य, दीन अवस्थेत रानीवनी हिंडत असताना काय घडले ते ऐका. एके दिवशी गावोगावी माल विकणारे एक वैश्य बैलांवर सामान लादून आपल्या सेवकांसह अरण्यमार्गाने जात होते. त्यांचे सुमतींकडे लक्ष गेले. त्यांना त्यांची दया आली. त्यांनी दोघांनाही आपल्याबरोबर घेतले. प्रवास करत ते वैश्य लोकांचीच वस्ती असलेल्या वैश्यनगरास आले. पद्माकर नावाचे एक श्रीमंत वैश्य तेथील अधिपती होते. ते मोठ्या मनाचे, भाग्यवान, नाना वस्तूंचा संग्रह करणारे आणि गुणग्राहक होते. त्यांनी सुमतींची आपुलकीने चौकशी केली. त्यांचे पूर्ववृत्त जाणून घेतल्यावर त्यांनाही खूप वाईट वाटले. ते रडू

लागले. त्यांनी दीर्घ निःश्वास टाकला व म्हणाले, "सुमती ! आजपासून तुम्ही माझ्या धर्मकन्या आहात. तुमच्यासारखा दुर्धर प्रसंग वैऱ्यावरही येऊ नये. असो. आता काळजी करू नका. यापुढे तुम्ही इथेच राहायचे आहे. मी तुम्हांला जवळच एक घर घेऊन देतो."

> **मुख्य मुद्दा**
>
> विद्या + शिवभक्ती = पूर्ण मनुष्यत्व.

पद्माकर वैश्यांनी सुमतींना व त्यांच्या पुत्रांना आश्रय दिला. त्यांच्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था केली. त्या दोघांना बरे वाटावे म्हणून वैद्यांकरवी अनेक उपाय-उपचार केले, पण उपयोग झाला नाही. तेव्हा सुमती म्हणाल्या, "तात ! आता भगवान शंकरच माझे वैद्य ! त्यांची कृपा झाली, तरच आमचा रोग बरा होईल." त्यांची निराशा त्यांच्या मुखावर स्पष्ट दिसत होती. असेच काही दिवस लोटले. एके रात्री त्यांचे पुत्र मरण पावले. त्यांच्या जगण्याला तेच एकमात्र आधार होते. दैवाने तेही हिरावून घेतले ! त्यांच्या शोकाला पारावार उरला नाही. पद्माकर त्यांची समजूत काढू लागले. लोक जमले. तेही त्यांचे सांत्वन करू लागले. रात्र सरली. सकाळ झाली. मंडळी अंत्यविधीच्या तयारीला लागली. तेव्हा योगायोगाने ऋषभ नावाच्या एका थोर शिवयोग्यांचे तिथे आगमन झाले.

ऋषभांचा सुमतींना विरक्तिपर उपदेश

त्यांना पाहून सुमतींना मोठा धीर आला. या तपस्व्यांनी कृपा केली, तर आपले पुत्र जिवंत होतील, अशी आशा त्यांच्या मनात निर्माण झाली. त्याही प्रसंगी पद्माकरांनी त्यांचे स्वागत केले. त्यांची पूजा केली. सुमतींनीही त्यांना वंदन केले. तेव्हा ते म्हणाले, "देवी ! तुम्ही कशासाठी रडत आहात ? कशासाठी एवढा शोक

करत आहात ? तुमचे पूर्वजन्मीचे माता, पिता, आप्त, पती, पुत्र हे सर्व आज कुठे आहेत, सांगू शकाल ? चौऱ्याऐंशी लक्ष योनी फिरत आलात, तेव्हाचे तुमचे सगेसोयरे कुठून आले, कुठे गेले, सांगू शकाल ? पुढे जन्ममरणाचे किती फेरे घालायचे आहेत, याचा कधी विचार केलात ? तुम्हांला पूर्वीच्या आप्तस्वकीयांचे दुःख वाटत नाही, मग आता पुत्र गेले म्हणून विलाप का करता ? लोक ज्या जातीत, ज्या कुळात, ज्या वर्णात शरीर धारण करतात; त्या जातिवर्णाच्या अभिमानाने नाचतात. पण मुळात आपण कुठून आलो, याचा जराही शोध घेण्याचा प्रयत्न करत नाहीत. हे पुत्र तुम्ही कुठून आणलेत ? हे मेल्यावर कुठे गेले ? तुम्ही आणि जन्मलेले हे सर्व लोक पुढे कोणत्या योनीत जाणार आहेत, याविषयी काही सांगू शकाल ? आत्मा हाच अमर आहे, नित्य व शाश्वत आहे. तो कोणाचा बंधू नाही. तो कोणाचा पुत्र नाही. शरीर क्षणभंगुर आहे, नाशवंत आहे. ज्या शरीरासाठी तुम्ही शोक करत आहात, ते तर प्रेतरूपाने तुमच्यासमोरच पडले आहे ! अहो, पाण्यावर तरंग उठतात आणि विरून जातात, मृगजळही दिसते; पण या गोष्टी जशा मिथ्या आहेत, तसे शरीरही मिथ्याच आहे. चैतन्य अडून तयार झालेली तीही एक लाटच आहे. मग कशासाठी तिचा शोक करायचा ? चित्रातील वृक्षाच्या सावलीत बसणे, चित्रातील अग्नीने घर जळणे, चित्रातील पाण्याच्या प्रवाहातून कोणी वाहून जाणे, वंध्येच्या मुलाने द्रव्य कमवून आणणे, भीष्मांच्या कन्येचे हनुमंतांशी लग्न लागणे, वाऱ्याचा मंडप वाळूच्या दोराने घट्ट उभारणे, शिंपल्यात भासणारे रूपे पात्रात जमवून त्याने आकाशपुष्प सजवणे, कासवीच्या दुधाचे तूप मिळवून मृगजळातील माशांनी दीप प्रज्वलित करणे, माशांनी पायांत चाळ बांधून नाचणे आणि

जन्मांधांनी ते डोळे भरून पाहणे, तसेच चित्रातील चोरांनी सापाच्या कानांतील कुंडले चोरून नेणे; हे कधीतरी शक्य आहे का ?

हे जसे मिथ्या, तसा प्रपंचही मिथ्याच आहे. त्याला खरे कसे मानणार ? अर्थात जे मुळातच अशाश्वत आहे, त्याबद्दल शोक करणे व्यर्थच नाही का ? आता या शरीराबद्दल काय सांगावे ? हे तर कष्टरूपी वृक्षांचे उद्यान आहे, सर्व रोगांचे भांडार आहे, कृमिकीटकांचे माहेरघर आहे, पापांचा समुद्र आहे, भ्रांतीचे अथांग आकाश आहे, रक्त-मांस-श्लेष्मा-नसा-अस्थींची एकत्र बांधलेली चर्मवेष्टित मोळी आहे आणि मातेचा विटाळ व पित्याचे रेत यांचे संमिश्रण आहे. हे मुळातच अपवित्र आहे. हे गोमूत्र शिंपडून वा डोक्याचे मुंडन करून पवित्र कसे होणार ? सुमती ! गुरूंना शरण गेले नाहीत, तर मानवांचा उद्धार कसा होणार ? कल्पांतापर्यंत कोट्यवधी फेरे घेतले, तरी ते मुक्त होणार नाहीत. सुमती ! तुमचे जन्मोजन्मीचे पती कुठे आहेत, हे तुम्ही सांगू शकत नाही. म्हणूनच म्हणतो हा सगळा मायेचा पूर आहे, हे लक्षात घेऊन वेळीच सावध व्हा ! त्रिगुणरूपी बांधकामसाहित्य आणि पंचमहाभूतांचे वासे जोडून तयार केलेल्या या शरीररूपी घराची आसक्ती धरू नका. याला केव्हा अग्नी लागेल याचा भरवसा नाही. देह म्हणजे मृगजळ ! देह म्हणजे स्वप्नसृष्टीतील साम्राज्य ! तरीही माणसे धन-धान्य-

पुत्रादिकांची इच्छा धरतात, याला काय म्हणावे ? गंगेमध्ये दोन काष्ठांनी एकत्र यावे, काही काळ जोडीने प्रवाहातून जावे आणि अंती विलग व्हावे, पुन्हा कधीही न भेटण्यासाठी ! पतीपत्नींचे प्रपंचातील सहजीवन अगदी तसेच असते. जेवढा ऋणानुबंध तेवढाच सहवास ! कितीतरी पक्षी

झाडावर येऊन बसतात, थोडा वेळ विसावतात आणि दुसऱ्या झाडावर निघून जातात. अपत्ये त्या पाखरांसारखीच असतात ! ऊन लागते म्हणून वाटसरू झाडाच्या सावलीत बसतो, ऊन सरले की निघून जातो. सगेसोयरेही तसेच असतात ! हा खेळ सतत चालू असतो. वृक्ष आल्यागेल्या पाखरांची व पांथस्थांची चिंता करतो का ? नाही ना ! मग आपण तरी का दुःख करावे ? आणि गेलेल्यांबद्दल शोक करून हाती काही लागतही नाही. अर्थात प्रपंच हा नुसता खेळ आहे, तो सत्य नाही. तरीही आपण त्याला सत्य मानतो, हेच मोठे अज्ञान आहे. या अज्ञानालाच माया म्हणतात, प्रपंचभ्रांती म्हणतात. या मायामय प्रपंचवृक्षावर जीव आणि शिव हे दोन पक्षी बसलेले आहेत. शिव हा सर्वसाक्षी आहे, नित्य सावध आहे. तो कशातही गुंतत नाही. तो सर्वकाळ अलिप्त असतो. जीवाचा स्वभावच वेगळा ! तो विषयरूप फळे खातो. ती भक्षण केल्याने त्याला स्वतःचाच विसर पडतो. आपण वास्तविक कोण आहोत ? आपले स्वरूप कसे आहे ? हे त्याला कळतच नाही. तो जन्ममरण भोगत राहतो. त्यामध्ये एखादा पुण्यवंत जीव सद्गुरूंना शरण जातो. ते त्याला त्याचे निजस्वरूप दाखवतात. मग तो स्वतः शिवस्वरूप होऊन आत्मस्वरूप शिवजींची भक्ती करतो !"

शिवयोगी ऋषभांच्या मुखातून ते दिव्य निरूपण ऐकून पद्माकर आणि सुमतींना धन्य-धन्य वाटले. अष्टसात्त्विक भावांनी त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहू लागल्या. सुमतींनी त्यांचे पाय धरले व म्हणाल्या, "योगेश्वर ! तुमचे ज्ञान अगाध आहे. तुम्ही साक्षात शिवप्रभू आहात ! मी दीन आहे, अनाथ आहे. मी तुम्हांला शरण आहे. माझा उद्धार करा. मला जन्ममरणांच्या दुष्टचक्रातून

सोडवा. तुम्ही सर्वसमर्थ आहात, तुम्ही इच्छामात्रे काहीही करू शकता; म्हणूनच ही विनंती-प्रार्थना करत आहे. माझ्यावर कृपा करा."

त्या समयी सुमतींची आर्तता जाणून ऋषभांचे मन द्रवले. त्यांनी त्यांना शिवजींचा मृत्युंजयमंत्र सांगितला. मग त्याच मंत्राने भारलेले भस्म त्यांच्या सर्वांगाला लावले. त्या दिव्य भस्माच्या प्रभावाने त्यांच्या अंगावरील सर्व जखमा तत्काळ बऱ्या झाल्या. त्या अप्सरांपेक्षाही सुंदर व तेजस्वी दिसू लागल्या. मग त्यांनी तेच मंत्रोक्त भस्म त्यांच्या मृत पुत्रांच्या शवास लावले. तर काय आश्चर्य ! प्राणसंचार होऊन तेही जिवंत झाले, पूर्ण निरोगी व सुस्वरूप झाले.

ते पाहून पद्माकरांना अत्यंत आनंद झाला. ते उत्स्फूर्तपणे म्हणाले, "धन्य धन्य गुरुदेव ! धन्य धन्य गुरुमंत्र ! जे श्रीगुरुचरणी नतमस्तक होतात, त्यांना मृत्यूचे भय राहत नाही. त्यांना संसाराची, विपत्तींची चिंता वाटत नाही. गुरुकृपेने त्यांच्या अंतःकरणातील भेदभाव व दुःख यांचे समूळ निरसन होते. त्यांच्या सद्भाग्याचे किती कौतुक करावे ! त्यांना यश, श्री, कीर्ती, आयुष्य, आरोग्य, ऐश्वर्य, समृद्धी अशा सर्वच गोष्टी लाभतात. त्यांचे सर्व मंगलच होते !"

सुमतींचा आनंद काय वर्णन करावा ? त्यांनी आपल्या पुत्रांना हृदयाशी कवटाळले आणि कृतज्ञतेने ऋषभांकडे पाहू लागल्या. मग आपल्या पुत्रांना त्यांच्या पायावर घातले आणि हात जोडून म्हणाल्या, "सद्गुरुनाथा ! मी माझा जीव तुमच्यावरून ओवाळून टाकला, माझ्या कातड्याच्या पादुका करून तुमच्या चरणी घातल्या; तरी तुमचे उपकार फिटणार नाहीत."

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

त्यानंतर ऋषभांनी त्या पुत्राचे नाव 'भद्रायू' असे ठेवले आणि त्याला शिवकवचाचा उपदेश दिला. पुढील पानांचे फोटो पाठवल्यानंतर संपूर्ण अध्याय एकत्रित पूर्ण करून दिला जाईल.

शिवयोगी म्हणाले, "सुमती ! या तुमच्या पुत्रांना आयुष्य, आरोग्य, अद्भुत ऐश्वर्य प्राप्त होईल. हे पृथ्वीवर राज्य करतील. यांची त्रिभुवनात कीर्ती होईल. मी यांचे 'भद्रायू' असे नामकरण करत आहे. हे मोठे होईपर्यंत तुम्ही इथेच राहा. मी सांगितलेल्या मृत्युंजयमंत्राचा श्रद्धेने त्रिकाळ जप करा. हे विद्वान होतील, अनेक कलाविद्यांमध्ये पारंगत होतील. पण एक गोष्ट लक्षात ठेवा, हे राजपुत्र आहेत, ही गोष्ट कुठेही प्रकट करू नका." ऋषभांनी त्या दोघांना आणि पद्माकरांना अनेक आशीर्वाद दिले व तिथेच अंतर्धान पावले.

मग सुमती तिथेच राहिल्या. ऋषभांची आठवण झाली की, त्यांचे हृदय भरून यायचे, त्यांचा कंठ दाटून यायचा व डोळ्यांत अश्रू तरळायचे. पद्माकरांनी त्यांना धर्मकन्या मानले होते. ते त्यांना हवे नको ते सर्व पाहायचे, आपले पुत्र सुनय यांच्यापेक्षा भद्रायूंची जास्त काळजी घ्यायचे, त्यांचे सर्व लाड पुरवायचे. आपल्या पुत्रांबरोबर त्यांनी त्यांचीही मुंज केली, दोघांच्या अध्ययनाकडे समान लक्ष दिले व त्यांना वेदशास्त्रसंपन्न केले.

भद्रायू बारा वर्षांचे झाले. ते सुशील व धीरगंभीर स्वभावाचे होते. ते सुमतींची मनोभावे सेवा करायचे. एके दिवशी शिवयोगी ऋषभ पुन्हा आकस्मिक प्रकट झाले. सुमती व भद्रायूंनी धावत जाऊन त्यांचे पाय धरले,

अश्रूंनी त्यांचे चरण धुतले, आदराने घरात नेऊन त्यांचे पूजन केले, त्यांची मनोभावे स्तुती केली, पूर्वीचे उपकार स्मरून कृतज्ञता व्यक्त केली व प्रेमपूर्वक सेवा केली. त्यांचा भक्तिभाव पाहून प्रसन्न झालेल्या ऋषभांनी भद्रायूंना नीतिधर्म समजावून सांगितला.

ऋषभांचा भद्रायूंना धर्मनीतिपर उपदेश

ते म्हणाले, "बाळ भद्रायू ! वेद, शास्त्रे आणि पुराणांमध्ये धर्म व नीतिविषयक जे नियम सांगितलेले आहेत, त्यांचे यथायोग्य पालन करा. माता, पिता व गुरूवर निष्ठा ठेवा. पुढे राजा झाल्यावर गो, ब्राह्मण व प्रजाजन यांचे नीट पालन करा. सर्व जीवमात्रांमध्ये एकच शिवतत्त्व आत्मरूपाने विराजमान आहे, याचे नित्य स्मरण ठेवा. वर्णाश्रमधर्मांना अनुसरून वागा. स्वधर्म कितीही कठीण असला, तरी टाकू नका. विचारपूर्वक कृती करा. काळ, वेळ आणि आसपास कोण आहे, याचे भान ठेवूनच बोला. सर्वत्र सावध राहा. कोण आपला मित्र आहे, कोण आपला शत्रू आहे आणि कोण आपला द्वेष करतो; हे व्यवस्थित पडताळून पाहा. आपले उत्पन्न किती ? आपला खर्च किती आहे ? आपले सामर्थ्य किती आहे ? आपण कुठे दुर्बळ आहोत ? आपले सेवक कसे आहेत ? ते कसे काम करतात ? त्यांचे वर्तन कसे आहे ? ते आपल्या हिताचे चिंतन करतात की अहिताचे ? ते आपल्याला यश देतात की अपयश ? या सर्व गोष्टींवर नेहमीच लक्ष ठेवा.

अतिथी, देव, मित्र, स्वामी, वेदविद्या, यज्ञकर्मे, पशू, शेती, विद्या आणि संपत्ती यांच्याकडे वारंवार लक्ष द्यावे. त्यांची नीट काळजी घ्यावी. त्यांची अभिवृद्धी कशी होईल, याचा सतत विचार करावा. आपली लहान मुले, आपली पत्नी, शत्रू, दास, घरातील घटना व प्रसंग, आजारपण यांची कधीच उपेक्षा करू नये. त्यांच्याकडे दुर्लक्ष झाल्यास मोठी हानी होऊ शकते. विद्वान, ज्ञानी व सज्जन जसे आचरण करतात, तसेच वागावे. लोकांच्या

कल्याणाची इच्छा धरावी. माता, पिता व साधू यांची प्राणान्तीही निंदा करू नये. वैश्वदेव करत असताना कोणी अतिथी आल्यास त्याची जात पाहू नये, त्याला शिवस्वरूप मानून अन्न-वस्त्र द्यावे. नेहमी परोपकार करावा. कोणत्याही प्रकारे दुसऱ्याला दुःख होईल असे काहीही करू नये. जो गो-ब्राह्मणांचे रक्षण करतो, तोच सुपुत्र असतो. वादविवाद, निंदा या गोष्टी टाकून शिवस्मरण करावे, तेच मौन होय. भगवान शंकरांचे स्मरण करणे, त्यांची सेवा करणे; हीच मोठी तपश्चर्या आहे. परस्त्री व परद्रव्याची अभिलाषा धरू नये. शिवपूजन यथासांग करावे. शास्त्रे श्रद्धेने ऐकावीत. स्नान, जप, अध्ययन, होम, गो-ब्राह्मणांची सेवा, श्रवण, मनन, निजध्यास या गोष्टी आळस न करता तत्परतेने कराव्यात. देव, भुते (अन्य जीव), ऋषी, पितर व मनुष्य यांच्यासाठी नित्यनेमाने अन्न-द्रव्य-वस्त्रादी त्याग करणे, याला पंचयज्ञ म्हणतात. तो त्यागमय यज्ञ प्रेमपूर्वक करावा. श्रम, भोजन आणि निद्रा या गोष्टी प्रमाणात असाव्यात. दान, सत्कर्म, अभ्यास व श्रवण यांत कधीही आळस करू नये.

धर्मपत्नीवर प्रेम करावे, परस्त्रीविषयी आदर व सद्भावना ठेवावी. शत्रूंविषयी क्रोध, साधुजनांविषयी नम्रता, श्रेष्ठांजनांविषयी मद, संत व भक्त यांच्याविषयी विनय व साम्यभाव, संसारात संत्रस्त करणाऱ्या दुर्जनांविषयी मत्सर व दंभ आणि सर्वसामान्य लोकांविषयी हितभावना धरावी. भल्या माणसांना वंदन करावे, पृथ्वी जिंकण्यासाठी अभिमान धरावा आणि ब्राह्मणांसमोर निरहंकार वर्तन करावे. शिवनाम घेतल्याने वाणीचे, दान दिल्याने हातांचे, देवळात गेल्याने व तीर्थयात्रा केल्याने पायांचे, पुराणांचे आदरपूर्वक श्रवण केल्याने कानांचे, साधुसंतांना आलिंगन दिल्याने

त्वचेचे, शिवजींचे दर्शन घेतल्याने डोळ्यांचे व स्तोत्र म्हटल्याने जिव्हेचे सार्थक होते; हे लक्षात घेऊन आपल्या इंद्रियांना तसे वळण लावावे. भगवान शंकरांचे नित्य ध्यान करावे. त्यांनी हलाहल प्राशन करून जगाला संकटातून सोडवले, त्याप्रमाणे - आपले जीवन लोककल्याणासाठी कसे उपयोगी पडेल - याचा विचार करावा. शिवनिर्माल्य हुंगावे. दीन-अनाथ-अज्ञानी लोकांना मदत करावी.

ईश्वरांवर प्रेम करावे. संतांशी मैत्री करावी. देवांचा द्वेष करणाऱ्यांची उपेक्षा करावी. योग्य काळी निद्रा घ्यावी. आहारा-विहारावर नियंत्रण ठेवावे. मृगयाही नीतीने करावी. विद्या, मैत्री व पुण्यप्राप्ती यांचा हव्यास धरू नये. उत्साह, धैर्य, दान व धारणा हे गुण नेहमी वाढते ठेवावेत. आपले धन, आयुष्य, गृहकलह, मैथुन, औषध, मंत्रविद्या, गुरुमंत्र, दिलेले दान, आपला मान व झालेला अपमान, यांची कुठेही वाच्यता करू नये.

ग्रामसभेत कर्मभ्रष्ट, वेदविरोधी, लबाड, धूर्त, चहाडखोर, चोर, व्यभिचारी, पापी, कपटी, चंचल, नास्तिक, पोरकट व खोटे बोलणारे लोक नसावेत. निंदा करणारे, शिवभक्तीस विरोध करणारे, मद्यपी, गुरुपत्नीशी वा अगम्य स्त्रीशी संग करणारे, वाटमारे, कृतघ्न व धर्मभ्रष्टांचे दर्शन करू नये.

पत्नी, पुत्र व धन यांच्याविषयी जराही आसक्ती नसावी. त्यांच्याशी कर्तव्यबुद्धीने वागावे. संसारात अलिप्त असावे. बंधू, सोयरे, सासू-सासरे, स्वजन यांच्याशी जेवढ्यास तेवढा संबंध ठेवावा. भलत्या गोष्टींची हाव धरू नये. शिवभक्तांनी आपल्या मस्तकावर, कंठात, दंडांत व मनगटांत रुद्राक्ष धारण करावे. शिवपूजन प्राणान्तीही सोडू नये. शिवकवच नेहमी म्हणावे.

शिवकवच म्हणून सर्वांगी भस्म चर्चिले असता रणांगणात शस्त्रास्त्रबाधा होत नाही. मृत्युंजयमंत्राचे सामर्थ्य फार मोठे आहे. त्या मंत्राचे निष्ठेने नित्य पठण केल्यास अपमृत्यू येत नाही, मृत्युभय नाहीसे होते.

आततायी, मार्गस्थांचा घात करणारे, ब्राह्मणांना जीवे मारणारे यांचा (राजाने) वध करावा. सोमवार, प्रदोष, शिवरात्र या व्रतांचे श्रद्धेने विधियुक्त आचरण करावे. शिवकीर्तन, हरिकीर्तन ऐकण्यास जावे. ते

लक्षपूर्वक श्रवण करावे. महापर्व, कुयोग, श्राद्ध, व्यतिपात, वैधृती व संक्रांत या काळात स्त्रीसंग करू नये. ग्रहणकाळात भोजन करू नये.

शास्त्राला प्रमाण मानून सत्पात्री दान दिल्याने ऐश्वर्य वाढते. अयोग्य व्यक्तीस दान दिल्याने दारिद्र्य येते. वेद, शास्त्रे, पुराणे व भगवद्भक्तीपर कीर्तन श्रवण करावे. त्यात एक वेगळाच आनंद असतो. गुरू व सत्पात्री ब्राह्मण यांना दान दिल्याने पुण्य तिप्पट होते. पूज्य माणसाचा अपमान करून अपूज्य माणसाचा सन्मान केला; तर भय निर्माण होते, दुर्भिक्ष येते व कधी मरणही ओढवते. खोल विस्तीर्ण प्रवाहात उडी मारणे, महापुरुषांशी भांडण करणे व बलवंतांना आव्हान देणे; ही अनर्थांची द्वारे आहेत.

हाताची शोभा कंकणांनी आणि मुद्रिकांनी वाढत नाही, ती दानाने वाढते. कानांत कुंडले घालून काय उपयोग ? चांगल्या गोष्टी श्रवण करणे यातच त्यांची सार्थकता ! सुंदर पत्नी, उत्तम व रसाळ वाणी, उत्तम चारित्र्य व औदार्यादी सद्गुण असणाऱ्याचे जीवन सफल होय. स्पष्ट बोलणे, खरे बोलणे; हेच वाणीचे व्रत होय. जे विद्यावंत असतात, त्यांच्या सन्मानार्थ तत्काळ काही ना काही

द्यावे. संकटकाळी धैर्य धरावे. वादात वाणीने विजय मिळवावा. युद्धात पराक्रम करावा. याचकांना विन्मुख पाठवू नये. भोजनाला बसताना पंगतीला ब्राह्मण, मित्र, पुत्र असावा. ज्या मार्गाने हत्ती-घोडे जाऊ शकतात, त्याच मार्गाने चालत जावे. जिथे शिवलिंगाचे पूजन होत नाही, तिथे मुद्दाम जाऊन पूजन करावे. अनाथ-बेवारशी प्रेताला अग्निसंस्कार करणे, त्याचे क्रियाकर्म करणे; हे अतिशय पुण्यप्रद कर्म असते. सज्जनांचा द्वेष करणे यासारखे अनुचित कर्म नाही. सत्संग अहोरात्र करावा, त्यापुढे अमृतही तुच्छ आहे. जो दुसऱ्याचे कर्तृत्व पाहून चरफडत नाही, जो दुसऱ्याच्या आनंदात मनःपूर्वक सहभागी होतो, जो दुसऱ्याचे शुभवृत्त ऐकून खुश होतो, जो सर्वांचे हित चिंततो; तोच खरा शिवभक्त !

पृथ्वीवर अनेक प्रकारची मूल्यवान रत्ने सापडतात, पण ती निर्जीव पाषाणच असतात. खरी चारच मोठी रत्ने आहेत- अन्न, पाणी, सुभाषिते व औदार्य ! कोणाच्याही वर्मावर बोट ठेवून त्याला अपमानित करू नये. साधुसंतांचे आशीर्वाद घ्यावेत. ईशकृपेने भाग्योदय झाला, तरी स्वधर्म सोडू नये. पूर्वीच्या शत्रूने आता मित्रत्व केलेले असले, तरी त्याच्यावर विश्वास ठेवू नये. गर्भवती स्त्री जशी गर्भाची काळजी घेते, तशी राजाने प्रजेची काळजी घ्यावी. गुरू आणि शिवजी एकरूपच असतात, म्हणून त्यांच्यात भेदभाव करू नये. आपले भाग्य, आपली विद्या, यांचा गर्व करू नये. सौंदर्याने मनुष्य शोभून दिसतो हे खरे ! पण त्याने सद्गुणरूपी अलंकार धारण केले असतील, तर ते सौंदर्य अधिकच खुलते. त्यातच तो ज्ञानी असेल, तर अधिकच उत्तम आणि अशा ज्ञानी मनुष्याच्या अंगी दया-क्षमा-शांती असेल, तर तो सर्वश्रेष्ठ होय. कुल, शील, विद्या, धन, राज्य, तप, रूप आणि यौवन या आठ

गोष्टींचा फार लवकर गर्व होतो, म्हणून सावध राहावे. मनाला त्यात गुंतू देऊ नये."

सूत पुढे म्हणाले, "अशा प्रकारे शिवयोगी ऋषभांनी भद्रायूंना अनेक प्रकारे सद्धर्माचा व नीतीचा उपदेश केला. त्या उपदेश-वचनांचे पालन केल्याने आपल्याला जगद्व्यवहारात अडचणी येणार नाहीत."

कवी श्रीधर म्हणतात, "हा सातवा अध्याय म्हणजे कैलासपर्वत ! त्यावर उमारमण वास करतात. याचे पारायण हीच गिरिप्रदक्षिणा ! ती करणाऱ्या सद्भक्तांना निर्दोष यश मिळते. किंबहुना हा अध्याय म्हणजे हिमालय ! भक्ती या त्यांच्या कन्या, उमा. त्यांच्याशी विवाह करून ते शिवप्रभू जणू सासऱ्यांच्या घरीच राहिले आहेत !

पुढील अध्यायात - शिवयोगी भद्रायूborderवर कृपा करतात - असा कथाभाग आहे. तो अध्याय श्रवण केल्याने विद्वानांना ब्रह्मानंद होईल. श्रीधराला वर देणारे ब्रह्मानंदस्वरूप शिवजी हे संसाररूपी हत्तींचे विदारण करणारे सिंहच आहेत. ते आनंदाचे सागर आहेत. ते यतींद्र जगाचे गुरू व जगाचा आत्मा आहेत. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा सातवा अध्याय अतिशय गोड आहे. हा सज्जनांनी नेहमी श्रवण करावा."

॥ अध्याय सातवा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. सुमेधा–सोमवंत: विद्या, परीक्षा व नीती.
2. मदन–पिंगला: काम–भक्तीचे नाजूक सूत्र.
3. सुमती–भद्रायू कथासूत्र पुढील अध्यायाची पूर्वपीठिका.

मुख्य मुद्दे

- विद्या + शिवभक्ती = पूर्ण मनुष्यत्व.
- मोह टाळणे म्हणजे संसार सोडणे नव्हे; नीतीने जगणे.
- एक अध्यायात अनेक कथा — प्रत्येक कथा एक धडा.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> हा अध्याय ‘कथामाला’ स्वरूपाचा आहे. एका बैठकीत तीन सारांश लिहून ठेवा — स्मरण सोपे होते.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. सुमेधा व सोमवंत कोणाचे पुत्र?

- ○ वेदमित्र
- ○ दक्ष
- ○ गार्ग्य
- ○ सूत

उत्तर: वेदमित्र — विदर्भ नगरातील वेदमित्रांचे पुत्र.

2. या अध्यायात किती मुख्य कथासूत्रे?

- ○ एकच
- ○ अनेक (सुमेधा, मदन–पिंगला, सुमती–भद्रायू)
- ○ फक्त युद्ध
- ○ फक्त तीर्थ

उत्तर: अनेक (सुमेधा, मदन–पिंगला, सुमती–भद्रायू) — कथामाला स्वरूप.

3. मदन–पिंगला कथा मुख्यतः काय शिकवते?

- ○ केवळ सौंदर्य
- ○ मोह व भक्तीतील नीती
- ○ कृषी
- ○ ज्योतिष

उत्तर: मोह व भक्तीतील नीती — काम–मोह टाळून भक्तिमार्ग.

पुढील अध्याय आठवा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय आठवा ॥

भद्रायू-आख्यान

भद्रायूंना शिवयोग्यांचा आशीर्वाद

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: भद्रायू-आख्यान: बालभक्त भद्रायूंची परीक्षा, गुरुकृपा व राज्योद्धार. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। शंभुमहादेवा ! तुम्ही मूर्तिमंत ब्रह्मानंद आहात, वेदांना वंदनीय आहात. तुम्ही भोळे चक्रवर्ती आहात. तुम्ही समस्त विश्वाला अंतर्बाह्य व्यापून आहात. शिवयोग्यांच्या रूपाने तुम्हीच भद्रायूंना अगाध नीती शिकवलीत. मी तुम्हांला नमस्कार करतो.

सूत शौनकादिकांना भद्रायूंची कथा सांगत आहेत. ते म्हणाले, "श्रोते हो ! नीतिधर्माचा उपदेश केल्यानंतर ऋषभांनी भद्रायूंना शिवकवच शिकवले. त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे भद्रायूंनी मृत्युंजय-मंत्र म्हणून

सर्वांगावर भस्म लावले. रुद्राक्षे धारण केली. शिवयोगी ऋषभांनी त्यांना एक उत्तम शंख दिला. त्याच्या नादाने शत्रू मूर्च्छित होतील, असे सांगितले. त्यांना - त्रिभुवनात कोणाकडेही नाही व ज्याच्या दर्शनानेच शत्रू परास्त होतील - असे एक लखलखीत खड्ग दिले. मग निजकृपेने बारा हजार हत्तींचे बळ दिले आणि - "तुम्ही आयुष्यमान, आरोग्यसंपन्न व ऐश्वर्यवंत व्हाल, सर्व राजांमध्ये श्रेष्ठ व्हाल, सर्वत्र विजय मिळवून चिरकाल राज्य कराल, न्याय-नीति-धर्माने कारभार करून प्रजेला सुखात ठेवाल आणि अपार दानधर्म करून ब्राह्मणांना व याचकांना संतुष्ट कराल. तुमच्या सदनात भाग्यलक्ष्मी वास करेल. तुमच्या हृदयात कारुण्यलक्ष्मी, हातांमध्ये दानलक्ष्मी, शरीरात सौम्यलक्ष्मी, बाहूंमध्ये वीरलक्ष्मी आणि खड्गाच्या अग्रावर शत्रुलक्ष्मी वास करेल. साम्राज्यलक्ष्मी, विद्यालक्ष्मी, विजयलक्ष्मी नित्य तुमच्यापाशी राहतील. तुमची त्रिभुवनात थोर कीर्ती होईल"- असा आशीर्वाद देऊन ते अंतर्धान

पावले. भद्रायू आणि सुमती त्यांचे नित्यस्मरण करून त्यांच्या उपदेश-वचनांना अनुसरून वागत असत. असो.

पुढे काही वर्षे लोटली. दाशार्ह देशाचे राजा वज्रबाहू हे सुमतींचे पती व भद्रायूंचे पिता. त्यांच्यावर मगध नरेश हेमस्थ यांनी आक्रमण करून त्या देशात भयंकर धुमाकूळ घातला. त्यांनी धनधान्य पळवले, गाई पळवल्या, स्त्री-पुरुषांना बळाने पळवून नेऊन बंदिवान केले. त्यांच्या अत्याचारांनी सर्वत्र मोठा हाहाकार माजला. ही वार्ता कळताच वज्रबाहू युद्धसिद्ध होऊन शत्रूवर चालून गेले. त्यांनी दहा दिवस भयंकर रणकंदन केले, पण शत्रूच्या प्रचंड सामर्थ्यापुढे त्यांचे शर्थीचे सर्व प्रयत्न थिटे पडले. त्यांचा दारुण पराभव झाला. विजयाचा उन्माद चढलेल्या वैऱ्यांनी वज्रबाहूंना त्यांच्या अमात्यांसह अटक करून रथाला बांधले, राजस्त्रियांना पळवून नेले, गावे लुटली आणि प्रजाजनांचे सर्वस्व हरण केले. अशा प्रकारे उत्पात माजवून हेमस्थ वज्रबाहूंना घेऊन मगधाकडे निघाले.

वज्रबाहू अक्षरशः दीन-बापुडे झाले होते. 'आपल्याला पुत्र नाही, बंधू नाही. अशा परिस्थितीत कोण आपला कैवार घेईल ? कोण साह्यार्थ धावून येईल ? या दुःखातून कोण सुटका करेल ?'- या विचारांनी व्यथित झाले होते, मदतीसाठी देवांकडे याचना करत होते. वज्रबाहूंचा पराभव होऊन आपल्या देशाची वाताहात झालेली आहे, हे वृत्त कळताच भद्रायू चवताळून उठले, क्षात्रतेजाने तळपू लागले. त्यांनी श्रीगुरू ऋषभांचे स्मरण केले, शिवकवच धारण केले, मृत्युंजयमंत्र म्हणून सर्वांगी भस्म लावले, शंख घेतला व हाती खड्ग धारण केले. मग सुमतींना वंदन करून म्हणाले, "मातोश्री ! शत्रूंनी आपले राज्य हिरावून घेऊन माझ्या पिताजींना

कैद केले आहे. मी भद्रायू, श्रीगुरूंचा दास ! तुमचा पुत्र ! आज अशी घोषणा करतो की, मी तुमच्या आशीर्वादाने रणांगणात पराक्रम दाखवून शत्रूंचा नाश करीन. ज्यांनी आपल्या देशाकडे वाकड्या दृष्टीने पाहिले,

त्या सर्व राजांना जिवंत धरून तुमच्या पायांशी आणीन. माझी यशोपताका उंच फडकवीन. मला युद्धाची अनुज्ञा द्या." सुमतींनी त्यांच्या डोक्यावरून प्रेमाने हात फिरवला, त्यांना औक्षण केले आणि 'यशस्वी भव !' असा आशीर्वाद दिला.

भद्रायूंनी पद्माकरांचे पुत्र सुनय यांनाही बरोबर घेतले. मग गरुड जसा सर्पांचा मागोवा घेतो, तसे ते दोघे कुमार शत्रूंच्या रोखाने निघाले. ते दोघे मित्र दोन सिंहासारखे किंवा लवकुशांसारखे शोभत होते. क्षणाचीही उसंत न घेता ते वेगाने पुढे जात होते. शत्रूंचे सैन्य पाहिल्यावर त्यांना क्रोध आवरला नाही. ते मोठ्याने गर्जना करून म्हणाले, "चोरट्यांनो ! पळता काय ! थांबा ! वज्रबाहूंना घेऊन जाणे इतके सोपे नाही. आम्ही अजून जिवंत आहोत आणि तुमचा समाचार घेण्यासाठी आलो आहोत. आता भोगा आपल्या कर्माची फळे ! आम्ही तुमचे हात, पाय, कान व नाकच छेदून टाकतो ! तुमचे प्राणच घेतो !" ते आव्हान ऐकून शत्रुDefesa वीर थबकले व मागे वळून पाहू लागले. त्यांना - सूर्य व चंद्र, वसिष्ठ व विश्वामित्र, वासुकी व शेष, हरी व हर यांनी एकत्र यावे - तसे ते दोघे पराक्रमी कुमार धावत येताना दिसले.

भद्रायू आणि सुनय दोघांनीही त्यांच्यावर अविरत शरवृष्टी केली, गुरूंनी शिकवलेली एकापेक्षा एक भयंकर अस्त्रे त्यांच्यावर सोडली. त्यामुळे महाबलाढ्य योद्धेही जागीच खिळून राहिले. त्यांच्या अस्त्रांच्या भडिमारापुढे वैऱ्यांचे काहीच चालेना. त्या अस्त्रांनी शत्रु Bernhard भयंकर संहार घडवला. रणवाद्ये कर्णकटू निनाद

करू लागली. एकच गोंधळ माजला. जखमी वीरांच्या आरोळ्यांनी व अस्त्रांच्या आवाजांनी दिशा कोंदाटून गेल्या. एकच घबराट पसरली. शत्रू जीव वाचवण्यासाठी पळू लागले. तेव्हा भद्रायूंनी तो अद्भुत शंख वाजवला. त्याच्या नादाने सारे भूमंडळ हादरले. शत्रुवीर मूर्च्छित पडले. त्यांचे अश्व बेभान उधळले.

भद्रायू आणि सुनय त्यांच्यातल्याच दोन रथांवर चढले. त्यांनी घनघोर युद्ध आरंभले. ही युद्धवार्ता कळताच - भद्रायू आपले कैवारी आहेत - या भावनेने वज्रबाहूंचे पराभूत सैन्यही नव्या उत्साहाने धावत आले. त्यांना अद्भुत बळ चढले. मग काय विचारता ? हेमस्थांच्या सैन्याला उभे-आडवे कापत त्या दोघांनी वज्रबाहूंना व त्यांच्या प्रधानजींना ज्या रथाला बांधले होते, तिथपर्यंत मुसंडी मारली.

वज्रबाहूंनी त्या कुमारांना पाहिले तेव्हा त्यांचा अद्भुत पराक्रम व युद्धचापल्य पाहून ते थक्कच झाले. ते स्वतःशीच विचार करू लागले- 'हेमस्थांच्या सैन्यात घुसून भयंकर रणकंदन करणारे हे दोन तेजस्वी कुमार कोण आहेत ? यांच्या तळपत्या खड्गांपुढे शत्रू पुरते निष्प्रभ झाले आहेत. यांच्या रक्ताचे पाट उत्पन्न करणारे हे किशोर हरिहर तर नाहीत ? काय त्यांचे धैर्य ! काय त्यांचा पराक्रम ! हे दोघे एकाच गुरूंचे चेले असावेत.

यांच्यातले एक राजपुत्र वाटत आहेत, यांना पाहून माझ्या मनात प्रेम उत्पन्न झाले आहे, हे अगदी जवळचे आप्त आहेत असे वाटत आहे आणि यांना हृदयाशी धरून कौतुकाने चुंबन घ्यावे, अशी इच्छा निर्माण झाली आहे. असे का होत आहे ?'

भद्रायूंच्या घातक शरवृष्टीमुळे शत्रुसैन्य अगदी जर्जर झाले. आपल्या वीरांची ती दुरवस्था पाहून हेमस्थ चवताळले. ते प्रचंड

सैन्यबलानिशी त्यांच्यावर चाल करून गेले. तेव्हा आपल्या प्रांताची आणि प्रजेची वाताहात करणाऱ्या व पिताजींना अपमानास्पद वागणूक देणाऱ्या त्या दुष्ट वैऱ्यांना पाहताच भद्रायूंच्या तळपायाची आग मस्तकात गेली. त्यांच्या डोळ्यांत अंगार फुलला. ते भयंकर गर्जना करून हेमस्थांना भिडले. त्या दोघांमध्ये चार घटिका तुंबळ रणकंदन झाले. हेमस्थ महाबलवान होते. ते हार जात नाहीत हे लक्षात येताच भद्रायूंनी शिवयोग्यांनी दिलेले खड्ग बाहेर काढले. त्याच्या प्रखर तेजानेच मागध सैन्य जळून जाऊ लागले. तिथे मानवी देहांचा वणवाच पेटला ! ते खड्ग म्हणजे कालसर्पाचे विष ! ते खड्ग म्हणजे कालाग्नीची कराल जिव्हा ! त्यापुढे बाहुबलींची काय मिजास ? त्याला पाहून हेमस्थांचा धीर सुटला. वज्रबाहू आणि त्यांच्या प्रधानांना तसेच टाकून ते उरल्यासुरल्या सैन्यासह पळून जाऊ लागले. तेव्हा भद्रायूंनी चपळाईने पाठलाग करून त्यांना पकडले. त्यांचे केस धरून त्यांना रथातून खाली जमिनीवर पाडले. शिवयोग्यांच्या प्रसादाने प्राप्त झालेले सर्व बळ एकवटून त्या नराधमांच्या छातीवर एकच लाथ मारून त्यांना रक्त ओकायला लावले. त्यांना, त्यांच्या प्रधानांना व मंत्र्यांना रथाला करकचून बांधले. वस्तऱ्यासारखी धार असलेल्या बाणाने हेमस्थांचे डोके पाच ठिकाणी भादरले, त्यांची अर्धी मिशी भादरली, दाढीही कापली व त्यांना पुरते विद्रूप करून टाकले. त्यांनी लुटलेला राजकोष, राजस्त्रिया, गोधन व सर्व संपत्ती परत आपल्या देशाकडे वळवली. गायीगुरांना पुन्हा गोठ्यात नेऊन ठेवले. सर्व सैन्याला एकवटले. प्रजाजनांना धीर दिला, सर्व प्रकारचे साह्य दिले. मग प्रधानांसह पिताजींची सुटका केली. त्यांच्या पायांवर डोके ठेवले. त्यांचा पराक्रम आणि विनय पाहून वज्रबाहूंना रडू आवरेना.

या उपकारकर्त्यांचे कोणत्या शब्दांनी कौतुक करावे हेही त्यांना कळेना. ते म्हणाले, "बाळ ! मला अपयशाच्या समुद्रातून बाहेर काढणारे तुम्ही आहात तरी कोण ? कैलासनाथ की वैकुंठनायक ! तुम्ही मला शत्रुरूपी वणव्यातून सुखरूप बाहेर काढलेत, म्हणून तुम्ही बालवेषाने आलेले देवेंद्रच आहात, असे मला वाटते."

भद्रायू काहीच बोलले नाहीत. तेवढ्यात सर्व राजस्त्रिया त्यांच्याभोवती जमल्या व त्यांना निंबलोण करून म्हणाल्या, "बाळ ! तुम्ही आमची अब्रू राखलीत, आमच्या सौभाग्याचे रक्षण केलेत. त्यामुळे आम्ही आमचे सर्वस्व जरी ओवाळून टाकले, तरी तुमच्या उतराई होऊ शकत नाही." मग भद्रायू वज्रबाहूंना म्हणाले, "महाराज ! आता नगरात चला. शत्रूंना बंदीत घालून त्यांच्यावर चोख पहारा ठेवा."

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

भद्रायूंनी त्यांना सन्मानाने नगरात नेले. त्यांना पुन्हा राजसिंहासनावर बसवले. त्या वेळी नगर शृंगारण्यात आले, जयवाद्यांच्या निनादाने अवघा आसमंत दुमदुमला, रथांतून साखर वाटण्यात आली. प्रजाजन आपल्या राजांना भेटण्यासाठी प्रासादासमोर जमले. त्या प्रसंगी वज्रबाहू सद्गदित होऊन म्हणाले, "पौरजन हो ! ज्यांनी महासंकटात उडी घालून मला सोडवले. माझा कैवार घेऊन शत्रूंशी दोन हात केले; त्यांचे पाय धरा, त्या उपकारकर्त्यांचे आभार माना."

भद्रायू म्हणाले, "महाराज ! आता मला अनुज्ञा द्या. मी तीन दिवसांनी परत येईन, तेव्हाच - मी कोण आहे - हे तुम्हांला कळेल. शत्रू बंदिगृहात आहेत. त्यांच्यावर पक्का बंदोबस्त ठेवा." त्यानंतर सुनयांना बरोबर घेऊन ते रथातून निघून गेले आणि त्वरेने वैश्यनगरास आले. त्यांनी सुमतींना व पद्माकरांना वंदन करून सर्व

वृत्तान्त सांगितला. तो ऐकून दोघांनाही खूप आनंद झाला. सुमतींना त्यांचा खूपच अभिमान वाटला. त्यांनी त्यांची दृष्ट काढली, त्यांना औक्षण केले.

त्याच समयी शिवयोगी ऋषभ नैषध देशात प्रकट झाले. त्यांनी चित्रांगद व सीमंतिनी यांची भेट घेतली. त्यांना भद्रायूंच्या जन्मापासून ते आत्ताच्या पुरुषार्थापर्यंतचा सर्व वृत्तान्त कथन केला व म्हणाले, "तुमच्या कन्या कीर्तिमालिनी आता उपवर झाल्या आहेत. तुम्ही त्यांचा विवाह भद्रायूंशी करून देऊन त्यांना आपले जावई करून घ्या." ते ऐकून त्या दोघांना धन्य-धन्य वाटले. त्यांनी ऋषभांना वंदन केले, त्यांची पूजा केली व म्हणाले, "योगेश्वर ! तुमचे वचन आम्हांला प्रमाण आहे. आम्ही लगेच लग्नमुहूर्त काढतो. आपण नवरदेवांना घेऊन या." चित्रांगदांनी आपला दळभार वैश्यनगराकडे पाठवला. त्यांच्याकडून विवाहाचा संदेश मिळताच पद्माकर लागलीच तयारीला लागले. लग्नसंबंधी सर्व तयारी करून ते आपल्या पत्नी, पुत्र, सुनय, सुमती, भद्रायू, आप्त, मित्र, प्रतिष्ठित नगरजन व सेवकवर्ग यांना बरोबर घेऊन वाजतगाजत नैषध नगरास गेले. चित्रांगदांनी स्वतः सामोरे जाऊन त्यांना मिरवणुकीने नगरात आणले. भद्रायूंना पाहून तेथील लोकांना खूपच आनंद झाला. त्यांनी कीर्तिमालिनींच्या भाग्याचे मनःपूर्वक कौतुक केले.

त्या विवाहास चित्रांगदांच्या निमंत्रणावरून अनेक राजे उपस्थित होते. वज्रबाहूही सहपरिवार आले होते. भद्रायूंना पाहताच ते त्यांचे पाय धरण्यासाठी धावले, पण त्यांनी त्यांना वरचेवर धरले. परस्परांना आलिंगन

देताना त्या दोघांचेही कंठ दाटून आले होते. त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहत होत्या. ते पाहून तिथे उपस्थित

असलेले मान्यवरही अवाक झाले होते. वज्रबाहूंनी त्यांना विचारले, "हे राजपुत्र ! तुम्ही कोण आहात ? कोणाचे पुत्र आहात ? तुमचा देश कोणता ? गोत्र कोणते ? तुमचे गुरुवर्य कोण आहेत ?"

तेव्हा भद्रायूंनी त्यांना एकांतात नेले व म्हणाले, "तात ! मी तुमचाच पुत्र आहे. मी आणि माझ्या आई सुमती या दोघांच्या दुष्ट व्याधीला कंटाळून तुम्ही आमचा त्याग केलात. पण आमची अनंत जन्मींची पुण्याई फळास आली म्हणा, शिवयोगी ऋषभांच्या कृपादृष्टीने व त्यांनी दिलेल्या शिवोपासनेने आम्ही तरलो. आजचा सुदिन हा त्यांच्याच प्रसादाने पाहायला मिळत आहे." त्यांनी आपला सर्व इतिहास सांगितला. मग त्यांची व सुमतींची भेट घडवली. वज्रबाहू काय बोलणार ? ते फारच लज्जित झाले होते, पश्चात्तापाच्या अग्नीत जळत होते. ते मान खाली घालून रडू लागले. 'मी हा काय अनर्थ केला ! माझ्यासारखा अन्यायी मनुष्य या भूतलावर शोधूनही सापडणार नाही. मी कर्तव्यास चुकलो ! माझा धिक्कार असो !'- असे म्हणून स्वतःचीच निंदा करू लागले.

तेव्हा मागील दुःखांच्या आठवणीने सुमतींनाही रडू कोसळले. 'शिवयोगी ऋषभांनी आम्हांला कृतार्थ केले. धन्य-धन्य ते गुरुनाथ !'- असे म्हणून त्यांनी कृतज्ञतापूर्वक हात जोडले. वज्रबाहूंनी त्यांच्या कर्तृत्वाबद्दल गौरवोद्गार काढले, म्हणाले, "सुमती ! तुम्ही खरोखरच धन्य आहात ! तुम्ही माता-पित्यांचे कर्तव्य एकत्र पार पाडलेत ! बिंदूचा सिंधू करून दाखवलात ! मोहरीच्या दाण्याला स्वर्णपर्वताहून मोठे केलेत ! माझा उद्धार केलात ! मी अभागी ! मी तुम्हांला टाकले, पुत्रांना टाकले ! तुम्ही माझ्यापेक्षा श्रेष्ठ आहात ! तुम्ही मला पुत्र दिलेत आणि राज्यही

> **मुख्य मुद्दा**
>
> गुरुवचन = अस्त्र.

दिलेत ! माझ्या राज्याच्या तुम्हीच खऱ्या स्वामिनी आहात !" बोलणे संपवून ते बाहेर आले, त्या वेळी भद्रायूंनी धावत येऊन त्यांचे पाय धरले. तेव्हा त्यांनी अत्यंत जिव्हाळ्याने त्यांना हृदयाशी धरले. त्या भेटीचे काय वर्णन करावे ? आज शिवजींना षडानन भेटले होते ! बृहस्पतींना त्यांचे कच पुन्हा दिसले होते !

वज्रबाहूंनी भद्रायूंना व कीर्तिमालिनींना आपल्या अंकावर बसवले. त्यांच्या पाठीवरून वात्सल्याने हात फिरवला. ते पाहून सर्व राजे आश्चर्य करू लागले. त्यांना भद्रायूंचे चरित्र समजले, शिवोपासनेचे माहात्म्य कळले.

'धन्य धन्य भद्रायू !'- असे म्हणून सर्व जण त्यांचे कौतुक करू लागले. भद्रायूंनी आपल्या पिताजींना पद्माकर वैश्य आणि सुनय यांचा परिचय करून दिला. त्या वेळी वज्रबाहूंनी पद्माकरांना अत्यंत कृतज्ञतेने आलिंगन दिले.

त्यानंतर ठरलेल्या शुभमुहूर्तावर भद्रायू आणि कीर्तिमालिनी यांचा विवाह झाला. तो लग्नसोहळा चार दिवस मोठ्या थाटामाटाने संपन्न झाला. सर्वांनी त्याचा आनंद घेतला, वधूवरांना अनेकानेक शुभाशीर्वाद दिले. चित्रांगदांनी जामातांना दोन लक्ष घोडे, दहा हजार हत्ती, अनेक दास-दासी व अगणित द्रव्य आंदण म्हणून दिले. वज्रबाहू आपले पुत्र, सूनबाई, सुमती, पद्माकर व सुनय यांना घेऊन विदर्भ देशात परतले. त्यांनी राज्ययंत्रणेचे सर्वाधिकार सुमतींच्या हाती दिले. सर्व शत्रूंना आपले मांडलिक केले. त्यांचा वार्षिक करभार निश्चित करून त्यांना सोडून दिले.

भद्रायूंचे शत्रुसंहार व राज्योद्धार

जन्मोजन्मी शिवभक्ती केली असेल आणि गाठीशी अपार पुण्यसंचय असेल, तरच भद्रायूंसारखे सर्वगुणसंपन्न नरश्रेष्ठ पुत्र म्हणून लाभतात. विद्वान व भाग्यवान पुत्र; चतुर, सुंदर, पतिव्रता पत्नी; सर्वज्ञ, उदार व थोर सद्गुरू या गोष्टी पूर्वपुण्याईनेच

प्राप्त होतात. असो. भद्रायूंना राज्य देऊन वज्रबाहू, सुमतीसह हिमालयातील केदार क्षेत्री गेले. तिथे ती दोघे दृढनिष्ठेने शिवोपासना करू लागली.

भद्रायूंची सत्त्वपरीक्षा

भद्रायूंनी उत्तम प्रकारे राज्यकारभार चालवला. ते आणि कीर्तिमालिनी श्रद्धापूर्वक शिवभक्ती करत असत. एके दिवशी ती दोघे वनविहारासाठी गेली होती. विविध जातींचे गगनभेदी उंच वृक्ष, त्यांची गर्द सावली,

सुगंधी फुलझाडे, नाना प्रकारच्या वेली, त्यांतून मधूनच वाहणारी नदी, वन्य पशुपक्षी, त्यांच्या क्रीडा व किलबिलाट या सर्व गोष्टींचा ती दोघे मनमुराद आनंद घेत होती. तेवढ्यात भद्रायूंना एक ब्राह्मण दांपत्य जीवाच्या आकांताने आक्रोश करत धावत असलेले दिसले. एक भला मोठा वाघ त्यांच्यामागे लागला होता. भेदरलेले ते ब्राह्मण गृहस्थ भद्रायूना

मोठ्याने ओरडून म्हणाले, "राजा ! माझ्या पत्नी मागे राहिल्या आहेत. त्यांना वाघाच्या तावडीतून सोडवा." ते ऐकताच भद्रायू धनुष्यबाण सरसावून लगबगीने धावले. पण तेवढ्यात त्या वाघाने ब्राह्मणींवर झडप घालून त्यांच्या डोळ्यांदेखत त्यांना उचलून नेले. त्यांनी त्याच्यावर अनेक बाण सोडले. ते अंगात रुतूनही तो वाघ विप्रपत्नींना घेऊन अरण्यात दिसेनासा झाला.

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

भद्रायूंचा नाइलाज झाला. पत्नींच्या वियोगाचे दुःख त्या ब्राह्मणांना सहन होईना. ते मोठमोठ्याने रडून विलाप करू लागले. त्यांनी भद्रायूंचा धिक्कार केला, म्हणाले, "काय हे दुर्दैव ! माझ्या पत्नींना वाघाने नेले ! त्यांनी जीव वाचवण्यासाठी एवढा आकांत केला, पण तुम्ही त्यांचे रक्षण करू शकला नाहीत ! तुमचा धिक्कार असो ! तुमच्या अंगी असलेले बारा हजार हत्तींचे बळ, तुमचे शौर्य, तुमचा पराक्रम, तुमची अस्त्रविद्या, तुम्हांला गुरूंनी दिलेले खड्ग; या सर्व गोष्टी आज व्यर्थ ठरल्या ! अहो, शरणागताला संकटातून सोडवतात, तेच खरे क्षत्रिय असतात ! पण तुम्ही ते करू शकला नाहीत. म्हणून तुम्हांला राजा म्हणायची मला लाज वाटते. जिथे सत्समागम होत नाही तो आश्रम, ते गाव; जो शिवर्जीचे कीर्तन करत नाही, तो वक्ता; जो ब्राह्मणांचे रक्षण करत नाही, शिवभक्ती करत नाही, असा श्रीमंत मनुष्य; पापमती स्त्री; मातापित्यांना कष्ट देणारा पुत्र; गुरूंशी वादविवाद घालून आपलेच श्रेष्ठत्व सांगणारा शिष्य; जो संकटग्रस्तांचे प्राणरक्षण करत नाही, असा पुरुष; यांचा धिक्कार करावा तेवढा थोडाच ! त्यांची धनसंपत्ती, बल, कीर्ती या सर्व गोष्टी व्यर्थ असतात !"

त्या समयी त्या गृहस्थांचा शोक पाहून भद्रायू उद्विग्न झाले. ते म्हणाले, "विप्रवर्य ! कृपा करून शोक आवरा. मी तुम्हांला जे हवे

ते देतो. तुमचे लग्न लावून देतो, राज्य हवे तर तेही देतो; पण दुःख करू नका."

ते म्हणाले, "राजा ! आज माझ्या प्राणप्रिय पत्नी मला सोडून गेल्या. माझ्या घराचे घरपण गेले, माझा संसार उद्ध्वस्त झाला आणि तुम्ही मला शोक आवरायला सांगत आहात ? अहो जन्मांधाला आरसा दाखवणे, मूर्खाला उत्तम ग्रंथ वाचण्यास देणे तरुणाला संन्यासदीक्षा देणे, म्हाताऱ्याचे लग्न लावणे, तहानेने व्याकूळ झालेल्याला तूप पाजणे, भुकेने कासावीस झालेल्याला गंधाक्षता देणे, चिंतामुर मनुष्यापुढे नृत्यगायन करणे; या गोष्टी जशा व्यर्थ, तसे तुमचे सांत्वनपर बोलणेही व्यर्थ आहे. मला तुमचे राज्य नको. मला माझ्या पत्नी आणून द्या."

ते ऐकून भद्रायू हतबल झाले. विप्रवर्यांचा शोक आवरला जात नाही, हे पाहून ते म्हणाले, "महोदय ! आता मी तरी काय करू सांगा. तुम्हांला भार्याच हवी असल्यास मी माझ्या पत्नीच दान म्हणून देतो !" तेव्हा त्यांनी त्यांचे सत्त्व पाहायचे ठरवले. ते म्हणाले, "ठीक आहे. तुम्ही मला कीर्तिमालिनी दान म्हणून द्या. मी पापाला भीत नाही. ढेकळाने समुद्र गढूळ होत नाही, धुळीने आकाश मळत नाही; त्याप्रमाणे तुमच्या पत्नींचा स्वीकार केला, म्हणून माझे उदंड तप व पुण्य कमी होणार नाही."

भद्रायू म्हणाले, "द्विजवर्य ! तुमच्या पत्नींना मी वाचवू शकलो नाही, हे माझे फार मोठे अपयश आहे. त्यांना वाघाने नेले, तेव्हाच माझे सर्व बळ नष्ट झाले आहे. म्हणून माझ्या पत्नी तुम्हांला दान देऊन मी अग्निकाष्ठ भक्षण करणार आहे." मग त्यांनी कीर्तिमालिनींना संकल्पपूर्वक दान दिले. हा दानविधी होताच ते ब्राह्मण गृहस्थ कीर्तिमालिनींसह अदृश्य झाले. भद्रायूंनी लाकडे

रचून अग्नी प्रदीप्त केला. तो धडधडून पेटल्यावर त्यांनी स्नान केले, सर्वांगाला भस्म लावून रुद्राक्ष धारण केले, श्रीगुरूंचे स्मरण करून अग्नीला तीन प्रदक्षिणा घातल्या, शिवजींचे ध्यान करून गुरूपदिष्ट शिवमंत्राचा जप केला. त्यानंतर शिवप्रभूंचा जयजयकार करून - 'हे मदनांतका ! हे भक्तांचा संसारबंध सोडणाऱ्या शंभुमहादेवा ! मला सत्वर तुमच्यासमीप न्या'- अशी प्रार्थना करून ते अग्नीत उडी टाकण्यास सज्ज झाले. तोच अग्नी फारच चेतला. त्यातून चंद्रमौळी ईश्वर पार्वतींसह प्रकट झाले. त्या पंचमुख दशभुज शिवजींनी त्यांना आलिंगन दिले व म्हणाले, "वत्स ! तुमची निर्वाणीची भक्ती पाहून मी प्रसन्न झालो आहे. मी तुम्हांला वरदान देऊ इच्छितो. तरी जे हवे ते मागून घ्या."

भद्रायू म्हणाले, "देवा ! तुम्ही ब्राह्मणांच्या पत्नी मला आणून द्या." ते ऐकताच शिवजी हसून म्हणाले, "अहो ! मीच ब्राह्मण, भवानी याच ब्राह्मणी, व्याघ्ररूपाने मीच त्यांना उचलून नेले होते. ती सर्व माझीच माया होती. तुमची भक्ती पाहून मी प्रसन्न झालो आहे आणि म्हणूनच भवानींसह दर्शन दिले आहे. या घ्या तुमच्या कीर्तिमालिनी !" दुसऱ्याच क्षणी त्यांनी कीर्तिमालिनींना प्रकट केले. तेव्हा भद्रायूंनी भगवान शंकरांना अत्यंत आदराने वंदन केले. त्या प्रसंगी देवांनीही पुष्पवृष्टी केली.

शिवजी म्हणाले, "वत्स ! तुम्ही गुणवान आहात. आता अपेक्षित वर मागून घ्या." भद्रायू म्हणाले, "देवा ! तुमच्याकडे एकच मागणे आहे. तुम्ही वज्रबाहू, सुमती, पद्माकर व त्यांच्या पत्नी यांना कैलासात तुमच्यासंनिध अक्षय स्थान द्या." तेव्हा - 'तथास्तु !'- असे म्हणून त्यांनी कीर्तिमालिनींना वर मागण्यास सांगितले. त्या म्हणाल्या, "देवाधिदेवा ! तुम्ही माझ्या माताजी

सीमंतिनी व पिताजी चित्रांगद यांनाही समीपता मुक्ती द्या." ते मान्य करून प्रभू म्हणाले, "माझे चित्त सदा माझ्या भक्तांकडेच ओढ घेत असते. मी त्यांचे मनोरथ पुरवतो, त्यांचे कल्याण करतो. म्हणून तुम्ही दोघांनी जे मागितले आहे, ते सर्व मी दिले आहे."

वरदान देऊन शिवजी पार्वतींसह अंतर्धान पावले. भद्रायू व कीर्तिमालिनी आनंदाने नगरात परतली. भद्रायूंनी दीर्घकाळ उत्तम राज्य केले. त्यांना दिलेल्या वरदानानुसार शिवजींनी त्या दोघांचे माता-पिता, पद्माकर वैश्य, त्यांच्या पत्नी व पुत्र सुनय या सर्वांना दिव्य विमानातून कैलासाला नेले. पुढे भद्रायू व कीर्तिमालिनी यांनाही निजस्वरूपात विलीन करून घेतले. अशा प्रकारे शिवभक्तीने त्या सर्वांचा उद्धार झाला.

हे भद्रायूंचे आख्यान यशदायक व आयुष्य वाढवणारे आहे. हे श्रद्धेने ऐकले व प्रेमपूर्वक लिहिले; तर विजय मिळतो, सर्व प्रकारे कल्याण होते. हे आख्यान जे सांगतात, त्यांचा वादविवादात जय होतो. या अध्यायाच्या नित्य पठणाने धैर्य लाभते, यश मिळते व कीर्ती होते. भद्रायू-आख्यानाचे पुण्यच वेगळे आहे. यातील पद्यरचना ही बिल्वदलेच आहेत. ती शिवजींना भावभक्तीने वाहतात, ते या भवसागरातून सुखरूप तरून जातात. भद्रायू-आख्यान म्हणजे कैलासपर्वत ! जे याला पारायणरूपी प्रदक्षिणा घालतात; त्यांना उमानाथ भवबंधनातून मुक्त करतात, निष्पाप करतात."

कवी श्रीधर म्हणतात- "हे ब्रह्मानंदस्वरूप विश्वनाथा ! तुम्ही परम सुखदायक आहात. तुम्ही कैलासनायक आहात. तुम्हीच भक्तांचे मनोरथ पुरवणारे कल्पतरू आहात. तुम्हीच गजासुराचा

वध केलात ! हे श्रीधराला वर देणाऱ्या प्रभो ! तुम्ही वेदशास्त्रांनाही अगम्य आहात, अतर्क्य आहात !

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा आठवा अध्याय अतिशय गोड आहे. सज्जनांनी याचे नित्य श्रवण-पठण करावे."

॥ अध्याय आठवा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. भद्रायू गुरूकृपेने व शिवस्मरणाने रणांगणावर सिद्ध होतात.
2. वज्रबाहू–राज्यसंकट व पुत्राने उद्धार.
3. बालभक्ताची परीक्षा व विजय.

मुख्य मुद्दे

- गुरुवचन = अस्त्र.
- भक्ती भीरू बनवत नाही; धैर्य देते.
- पुत्रधर्म व राजधर्म येथे एकत्र येतात.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> भद्रायू-आख्यान ‘बालभक्त’ परंपरेचा आदर्श आहे — वय कमी, निश्चय मोठा.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. भद्रायू कोणाचे पुत्र?

- ○ वज्रबाहू
- ○ दक्ष
- ○ मित्रसह
- ○ भद्रसेन

उत्तर: वज्रबाहू — दाशार्ह देशाचे वज्रबाहू — पिता.

2. भद्रायूंना रणात कोणाची साथ?

- ○ केवळ इंद्र
- ○ सुनय (पद्माकरपुत्र)
- ○ केवळ हनुमान
- ○ रावण

उत्तर: सुनय (पद्माकरपुत्र) — सुनय सोबत शरवृष्टी.

3. अध्यायाचा मुख्य भाव?

- ○ भीती
- ○ गुरुकृपा + बालभक्त धैर्य
- ○ केवळ क्रोध
- ○ वैराग्य फक्त

उत्तर: गुरुकृपा + बालभक्त धैर्य — गुरूंचे अस्त्र व शिवस्मरण.

पुढील अध्याय नववा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय नववा ॥

ब्रह्मराक्षस, ब्राह्मण आणि शबर दंपतीचा उद्धार

कथाश्रवणाने ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: ब्रह्मराक्षस व ब्राह्मण–शबर दंपतीचा उद्धार: श्रवण–कीर्तनाने घोर योनीतून मुक्ती. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। जिथे शिवनामाचा निरंतर घोष असतो, तिथे जन्ममरण व संसारभय या गोष्टीच नसतात. ज्यांना शिवनामाचा छंद लागलेला आहे, त्या भक्तांनी कलिकळालाच जिंकलेले असते. जे शिवनाम घेण्यातच धन्यता मानतात; त्यांची सर्व पापे जळून जातात, त्यांना पुनर्जन्म नाही, ते शिवस्वरूप होऊन राहतात. विषयांचे चिंतन करणे हा चित्ताचा स्वभावच आहे, पण तेच अहर्निश शिवनाम घेण्यात रममाण होऊ लागले, तर जीवाला बंधन कसे पडणार ? लोक धनप्राप्तीच्या हेतूने श्रीमंतांची स्तुती करतात, पण तेच लोक शिवनाम

घेण्यास प्रवृत्त झाले, तर त्यांना जन्ममरण कसे प्राप्त होणार ? राजाने द्रव्य द्यावे म्हणून लोक किती प्रयत्न करतात ! पण त्याच लोकांनी आपले मन शिवचरणी जोडले, तर त्यांना संकटे आणि विघ्ने कशी त्रास देणार ? अर्थात जे मनःपूर्वक शिवभक्ती करतात, त्यांचे जीवन सुखी होऊन त्यांचे

इहपर कल्याण होते. जे शिवध्यानात मग्न असतात, ते सज्जन खरोखरच धन्य होत. त्याविषयीची एक कथा सूतांनी नैमिषारण्यात श्रोत्यांना सांगितली.

वामदेव आणि ब्रह्मराक्षस

सूत म्हणाले, "वामदेव नावाचे एक महाज्ञानी ऋषी होते. ते अहोरात्र शिवध्यानात मग्न असत. ते अरण्यात वास करायचे. एकांतवासी, मायापाशरहित, शांत, दांत, भेदभाव नसलेले असे ते तपस्वी निराहार राहायचे व सर्वांगाला भस्म लावून एकटेच हिंडायचे. काय करावे ? कुठे जावे ? काय घ्यावे ? काय टाकावे ? असा कोणताही लौकिक विचार त्यांच्या मनाला कधीच शिवत नसे. ते सर्वत्र शिवस्वरूपच पाहायचे. खेद नाही, भेद नाही, राग नाही, लोभ नाही, शोक नाही, मानापमान नाही, घरदार नाही, दारापुत्र नाही, कसलाही संग्रह नाही, असे परमविरक्त आणि इंद्रियांवर संपूर्ण विजय प्राप्त केलेले ते ऋषी अत्यंत क्षमाशील, दयाळू व कृपाळू होते. ते नेहमी मौनव्रत धारण करून असायचे, अर्थात ज्ञानचर्चा व शिवस्मरण यांच्याशिवाय अन्य कोणतेही व्यर्थ संभाषण ते कधीच करत नसत. त्यांच्या रूपाने या सृष्टीत - जडजीवांना तारण्यासाठी - जणू स्वतः शिवजीच स्वेच्छेने संचार करत होते ! कार्यकारण भाव, विधिनिषेध व प्रवृत्ति-निवृत्ती या सर्वांच्या पलीकडे गेलेले, देहातीत असे ते महात्मा नित्य आत्मस्वरूपीच तल्लीन असत आणि पंचमहाभूतांचा विलय करून, पिंड-ब्रह्मांड जाळून, भेदरहित होऊन, 'विश्वरूप होऊनी विचरे विश्वामाजी' - या उक्तीप्रमाणे सर्वत्र निर्हेतुक हिंडत असत.

अशा प्रकारे शिवस्वरूपास प्राप्त झालेले वामदेव एके दिवशी

निर्जन अरण्यातून भटकत होते. तेव्हा एक महाभयंकर ब्रह्मराक्षस त्यांच्या दिशेने धावत आला. त्याचे कपाळ शेंदुराने माखलेले होते. त्याच्या भयानक मुखातून भली मोठी जीभ बाहेर लोंबत होती. त्याचे डोळे निखाऱ्यासारखे होते. तो तहानभुकेने व्याकूळ झाला होता. तो महाहिंसक, अतिशय ओंगळ व सर्व काही खाणारा होता. वामदेवांना पाहून तो त्यांच्या अंगावर धावून गेला आणि त्यांना जोराने आवळले. तर काय आश्चर्य ! परिसाच्या स्पर्शाने लोखंडाचे तत्काळ सुवर्ण व्हावे, त्याप्रमाणे त्यांच्या अंगस्पर्शाने त्याची मती पालटली. त्यांच्या अंगाचे भस्म त्याच्या अंगाला लागताच हिंसक वृत्तीचा लोप होऊन तो सात्त्विक वृत्तीचा झाला. पण आपल्या अंगाला झटल्यामुळे एका ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार झाला आहे, याचेही त्यांना भान नव्हते. ते नेहमीप्रमाणे समाधीतच होते. सुख-दुःख, शीत-उष्ण, निंदा-स्तुती, भोग-रोग, विधिनिषेध आदी सर्व द्वैतभावांच्या पलीकडे

गेलेल्या व अखंड ब्रह्मानंद-सौख्य भोगणाऱ्या त्या महायोग्यांना आपण कुठे हिंडत आहोत याचेही स्मरण नसे. तिथे ब्रह्मराक्षस धावून आला, आपल्या अंगस्पर्शाने त्याचा उद्धार झाला; या गोष्टी त्यांना कशा आठवणार ? या सर्वश्रेष्ठ अवस्थेचे कोणीही वर्णन करू शकत नाही. असो.

वामदेवांच्या स्पर्शाने त्या ब्रह्मराक्षसाची पूर्वकृत सर्व पापे जळून गेली. मानस सरोवरात स्नान केल्याने कावळ्याचा हंस व्हावा, अमृतप्राशन केल्याने नराला देवपण प्राप्त व्हावे, सूर्य उगवताच सर्वत्र लख्ख प्रकाश पडावा; त्या प्रमाणे त्यांच्या स्पर्शाने त्याला दिव्य स्वरूप प्राप्त झाले. त्याला त्याचे अनेक पूर्वजन्म आठवले. त्याने त्यांना वंदन केले व म्हणाला, "गुरुवर्य ! तुमच्या दर्शनाने मी पावन झालो आहे. आता तुमच्यापुढे माझे मनोगत प्रकट केल्यावर मी

खरोखरच मुक्त होईन, असा मला विश्वास वाटतो. तुमच्या कृपाप्रसादाने मला पूर्वीचे अनेक जन्म आठवत आहेत. तथापि मागील पंचवीस जन्मांत माझ्याकडून जी भयंकर पापे घडली, ती अनुक्रमे सांगतो.

स्वामी ! मी पूर्वी दुर्जय नावाचा राजा होतो. सत्ता, संपत्ती आणि तारुण्याच्या उन्मादाने मी दुराचार करू लागलो. मी ब्राह्मणांवर आणि प्रजाजनांवर अनन्वित अत्याचार केले, वेद-शास्त्रे-पुराणांमध्ये जीवाच्या उत्क्रांतीसाठी काय सांगितले आहे, याचाही कधी विचार केला नाही. मी कधीही धर्माचे व नियमांचे पालन केले नाही. मी ब्रह्महत्येसारखी घोर पापे केली, अनिर्बंध स्वैराचार केला. मी अनेक जाति-धर्म-वर्णांच्या असंख्य स्त्रिया भोगल्या. भ्रष्ट केलेल्या स्त्रियांना बंदिशाळेत डांबून मी त्यांच्याकडे ढुंकूनही पाहत नसे. त्या रडायच्या, आक्रोश करायच्या, शिव्याशाप द्यायच्या; पण मला त्याचे काहीही वाटायचे नाही. कामवासनेच्याबाबतीत मी कधीच तृप्त नव्हतो. मी नित्य मद्यपान करायचो, अभक्ष्य भक्षण करायचो. माझ्या छळाला आणि स्वेच्छाचाराला कंटाळून ब्राह्मणांनी अन्यत्र पलायन केले, प्रजाजनही निघून गेले. शेवटी मला क्षयरोग झाला. माझ्या मृत्यूनंतर यमदूतांनी मला यमलोकी नेले. माझ्या दुराचारांची शिक्षा म्हणून मला भयंकर नरकयातना दिल्या. मला तापलेल्या वाळूवरून चालवले, तप्त लोहस्तंभास बांधले, काटेरी रानातून फिरवले, उकळत्या तेलाच्या कढईत बुडवले, तोंडात मलमूत्र टाकले आणि उताणे घालून अति खारट व अति तिखट रस पाजले. तिथे तीक्ष्ण चोचीच्या गिधाडांनी माझे डोळे फोडले. मग यमदूतांनी मला कुंभीपाकात घालून शिजवले, तापलेल्या लोखंडी सळ्या कानांत

घातल्या, कित्येक दिवस रक्ताच्या व रेताच्या कुंडामध्ये बुडवून ठेवले, सांडसांनी माझे मांस तोडले, झालेल्या जखमांवर मिठाचे पाणी शिंपडले, तीक्ष्ण शस्त्रांनी माझी जीभ-नाक-कान तोडले, हातपाय तोडले, पोट फाडले, अंगावरची त्वचा ओढून काढली, तापलेली शंखे डोक्यात खोचली, लिंग कापले, गुदद्वारात तप्त

सळई घातली, दगडांनी वृषण ठेचले, सर्वांगावर असंख्य सुया रोवल्या, पाठीकडून वाकवून माझी मान पायांना बांधून ठेवली आणि हातापायांमध्ये दगडी बेड्या घातल्या !

गुरुदेव ! यमदूत प्रत्येक दुष्कृत्याची मला - ज्याची मी कधी कल्पनाही केली नव्हती इतकी - भयंकर शिक्षा देत होते. त्यामुळे माझ्या यातनादेहाला असह्य पीडा होत असे. पण यातना संपत नव्हत्या ! मरणही येत नव्हते ! आज त्यांचे नुसते स्मरण झाले, तरी अंगावर सरसरून शहारे येतात. एवढे दुःख सोसूनही माझ्या दुष्कृत्यांचे परिमार्जन झाले नाही, म्हणून यमदूतांनी मला प्रदीर्घ काळ अंधतम नरकात घातले. तिथे माझी मान आवळून दात पाडले, माझेच मलमूत्र मला जबरीने खायला लावले. मला कुत्र्यांच्या तोंडी देण्यात आले. त्यांनी माझे लचके तोडले, मांस उकरले, शिरा आणि हाडे ओढून काढली. त्यांनी तापलेल्या सळईने माझ्या सर्वांगावर डाग दिले, उखळात घालून तप्त लोखंडी मुसळाने मला चेचले, नाकातून तीक्ष्ण औषधी रस आत ओतले, विंचवांनी भरलेल्या विहिरीत ढकलले, भयंकर विषारी नाग डसवले, पेटत्या मशालींनी भाजले, पायांमध्ये जड दगड बांधून अधांतरी टांगलेल्या तलवारीच्या धारेवर बसवले, उंच पर्वतावरून निर्दयतेने खाली ढकलून दिले, माझी आतडी काढून मलाच खायला घातली, उंचावर उलटे टांगून क्रोधाने जोरात आपटले,

लोखंडाच्या टोकदार काट्यावर उभे केले, विंचवांच्या अंथरुणावर झोपवले, मोठाले दगड घालून मस्तक छिन्नविच्छिन्न करून टाकले, लोखंडाचे चणे गरम करून तोंडात कोंबले, ओठ धरून फाडले, तापलेल्या शिगा नाकात खुपसल्या, उलटे टांगून मानेला जड पाषाण बांधले, भुकेलेल्या वाघांच्या व अस्वलांच्या तोंडी दिले, हत्तींच्या पायांखाली चिरडले, उकळते पाणी पाजले, करवतीने शरीराचे आठ भाग कापून वेगळे केले, भुतांकडून भेडसावले, सगळे सांधे पिरगाळून मोडले, जमिनीत अर्धे पुरून बाण मारले, सुळावर पालथे झोपवून मुसळांनी प्रहार केले, अंगावर दगड बांधून अतिशय खोल विहिरीत ढकलले, इतकेच नव्हे तर काचा आणि शिसे यांचा उकळता रसही पाजला. अशा प्रकारे मी तीन हजार वर्षे भयंकर नरकयातना सोसल्या. यमदूतांनी माझे हालहाल केले. एवढे दारुण दुःख भोगूनही माझे प्राण गेले नाहीत. मग त्यांनी मला व्याघ्रयोनीत जन्माला घातले.

वाघाच्या जन्मानंतर मी क्रमाने अजगर, लांडगा, डुक्कर, सरडा, कुत्रा, कोल्हा, गवा, माकड, गाढव, मुंगूस, कावळा, बगळा, रानकोंबडा, गिधाड, रानमांजर, बेडूक, कासव, मासा, उंदीर, घुबड, रानटी हत्ती, उंट या क्रमाने पशुपक्ष्यांच्या योनीत तेवीस जन्म घेतले. चोविसाच्या जन्मात मी दुष्ट निषाद झालो आणि आता हा ब्रह्मराक्षसाचा जन्म मिळाला आहे.

स्वामी ! आज तुमच्या दर्शनाने व स्पर्शाने मी पावन झालो आहे. मला माझे सहस्र जन्म आठवत आहेत. ही केवढी कृपा आहे ! गंगास्नानाने पापरूपी मल नष्ट होतो, दत्तात्रेयांच्या प्रसादाने भवताप नाहीसा होतो,

कल्पतरूच्या दर्शनाने दैन्य समूळ जाते; पण संतांच्या सहवासाने पाप, ताप आणि दैन्य या त्रयींचे निवारण होते, हेच सत्य आहे ! त्यांचे माहात्म्य किती थोर असते, याची आज प्रत्यक्ष अनुभूती आली."

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

भस्ममाहात्म्य, ब्राह्मणाचा उद्धार

ते ऐकून योगींद्र वामदेव अतिशय प्रसन्न झाले. त्यांनी त्या ब्रह्मराक्षसाला भस्माचे अद्भुत माहात्म्य विशद करणारी एक कथा सांगितली. ते म्हणाले, "एक ब्राह्मण चारित्र्यहीन आणि व्यभिचारी होते. त्यांचे एका कुलहीन स्त्रीशी संबंध होते. ही गोष्ट तिच्या नवऱ्याला कळली, तेव्हा तो अतिशय संतापला. त्याने त्यांचा वध करून त्यांचे प्रेत गावाबाहेर टाकून दिले. त्यांच्या निषिद्ध आचरणामुळे त्या प्रेतावर अग्निसंस्कार करायलाही कोणी पुढे आले नाही. यमदूतांनी त्यांच्या सूक्ष्मदेहाला मारत-मारत यमलोकी नेले.

तो महाशिवरात्रीचा दिवस होता. शिवजींच्या दर्शनासाठी

लोकांनी शिवालयात गर्दी केली होती. त्याच्या प्रांगणात चिताभस्म विखुरले होते. एक कुत्रा तिथे येऊन बसला. त्यामुळे त्याच्या अंगाला भस्म लागले. त्याने गाभाऱ्यातील शिवलिंग पाहिले. थोड्या वेळाने तो उठला आणि त्या ब्राह्मणाच्या प्रेतापाशी गेला. त्या वेळी त्याच्या अंगावर भस्म त्या प्रेताला लागताच त्या भस्मप्रभावाने त्या विप्रांची सर्व पापे जळून गेली. तेव्हा यमदूतांनी त्यांना नरकातून बाहेर काढले असता शिवदूत विमान घेऊन आले. त्यांनी त्यांना सन्मानाने शिवलोकी नेले. भस्म हे शिवजींचे अत्यंत पवित्र भूषण आहे. त्याचे माहात्म्य वर्णनच करता येत नाही."

ते ऐकून ब्रह्मराक्षस म्हणाला, "स्वामी ! आपल्या मुखातून भस्माचा महिमा ऐकून माझी जिज्ञासा जागृत झाली आहे. तरी कृपा करून उत्तम भस्म कोणते ? शिवभक्तांनी ते कसे धारण करावे ? याविषयी काही सांगा."

वामदेव म्हणाले, "मंदरपर्वत अतिशय उंच आणि अकरा हजार योजने विस्तीर्ण आहे. त्याचा परिसर खूपच रमणीय आहे. एकदा सर्व देवांसह शिवजींचे तिथे आगमन झाले. ब्रह्मा, विष्णू, इंद्र, यक्ष, गंधर्व, किन्नर, देव, उपदेव, मरुद्गण, पितृगण, अकरा रुद्र, बारा आदित्य, अष्टवसू, अष्टभैरव, अष्टदिक्पाल, अठ्ठ्याऐंशी हजार

ऋषी, साठ हजार वालखिल्य ऋषी, नारद, पाताळ-नाग-पृथ्वीलोकातील पुण्यवान राजे, चारण, पिशाचे, गुह्यक तसेच गजानन, षडानन, वीरभद्र, महानंदी आणि साठ कोटी शिवगण ही सर्व मंडळी त्यांच्याभोवताली बसली होती. तेवढ्यात सनत्कुमारांचे आगमन झाले. त्यांनी शिवजींना साष्टांग नमस्कार केला व म्हणाले, "कैलासनाथ ! आपण देवाधिदेव आहात, सदैव कल्याण करणारे

आणि निजभक्तांचा गौरव वाढवणारे आहात. भस्म हे आपले अत्यंत आवडते भूषण आहे. तरी कृपा करून आम्हांला भस्म कसे धारण करावे, हे नीट समजावून सांगा."

> **मुख्य मुद्दा**
>
> घोर योनीतूनही शिवनाम बाहेर काढते.

भस्मधारणविधी

शिवजी म्हणाले, "वाळलेले गोमय जाळून मिळालेले भस्मच सर्वोत्तम असते. त्यात मातीचे कण वा लहान खडे असता कामा नयेत. त्या भस्मालाच 'विभूती' म्हणतात. ते भस्म शिवगायत्रीचा उच्चार करून अभिमंत्रित करावे. ते अभिमंत्रित भस्म प्रथम अंगठ्याने आपल्या कपाळावर खालून वर असे उभे लावावे. नंतर मस्तकाभोवती लावावे. तर्जनी व करंगळी वगळून मधले बोट व अनामिका यांनी ते लावावे. याच दोन बोटांनी कपाळावर भस्माच्या दोन रेषा द्याव्यात. मग तर्जनी वगळून अन्य तीन बोटांनी शरीराच्या सर्व मुख्य मर्मस्थानी भस्म लावावे. तीन बोटांनी भस्माच्या तीन रेषा काढणे, यालाच 'त्रिपुंड्र' म्हणतात. अशा प्रकारे भस्म धारण केल्याने अगम्य स्त्रियांशी गमन, मदिरापान, अभक्ष्यभक्षण, गोहत्या, ब्रह्महत्या अशी महापातके नष्ट होतात."

वामदेवांनी ब्रह्मराक्षसाला भस्ममहिमा सांगितला. तो ऐकताच तो दिव्यस्वरूप झाला. तेवढ्यात त्याला नेण्यासाठी एक देदीप्यमान विमान आले. त्यात बसून तो शिवलोकी गेला. तिथे शिवस्वरूप होऊन राहिला. वामदेव पुन्हा स्वेच्छेने संचार करू लागले. असा आहे सत्संगाचा महिमा ! वामदेवांच्या अल्प संगतीने ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार झाला. मंत्र, तीर्थ, ब्राह्मण, देव, गुरू, यज्ञ, ज्योतिषी व औषध यांच्याविषयी नेहमी श्रद्धा हवी. कारण ज्याची जशी श्रद्धा, तशी त्याला अनुभूती येत असते."

सूत पुढे म्हणाले, "श्रोते हो ! जो मनुष्य श्रद्धेने नित्य भस्मधारण करतो, त्या भक्तावर शिवजींची कृपादृष्टी असते. जो मनुष्य त्यांना भस्म वाहतो, त्याच्यावर ते नेहमीच प्रसन्न असतात. याविषयीची एक कथा मी तुम्हांला सांगतो, ऐका.

पांचाल देशाचे राजा सिंहकेतू अर्जुनांसारखे पराक्रमी होते. एकदा आपल्या सैन्यदलासह ते शिकारीला गेले होते. त्या वेळी काही भिल्लही त्यांच्याबरोबर होते. त्यांच्यासमवेत अरण्यातून हिंडत असताना त्यांच्यातील एका भिल्लाला एक पडके शिवालय दिसले. तो आत शिरला. गाभाऱ्यामध्ये एक शिवलिंग जमिनीतून वर येऊन आडवे पडले होते. त्याने ते शिवलिंग राजांना दाखवले. तेव्हा ते म्हणाले, "शबरा ! हे शिवलिंग अतिशय चांगले आहे आणि तुला मोठ्या भाग्याने मिळाले आहे. पण याची भावभक्तीने पूजा केली, तरच काही उपयोग. त्यात देखावा नको. कारण काही लोक मोठेपणा मिरवण्यासाठी मूर्ती स्वच्छ करून ठेवतात आणि पूजेचा डामडौल करतात. त्यांनी देवांचा बाजारच मांडलेला असतो. धूर्त लोक ब्राह्मणांचे रूप घेऊन यात्रेत हिंडतात व भोळ्याभाबड्या भाविकांना लुबाडतात. वाटमाऱ्या करणारे साधूंच्या रूपाने लोकांना नाडतात. या त्यांच्या बाह्यरूपाला अर्थ नाही, त्याप्रमाणे अंतःकरणात भक्तिभाव नसताना देवपूजेचे स्तोम माजवणे व्यर्थ असते."

भिल्ल म्हणाला, "महाराज ! हे शिवलिंग मी घरी नेतो. मी याची नेहमी पूजा करीन. ती पूजा कशी करावी हे तुम्हीच समजावून सांगा." सिंहकेतूंनी त्याला पूजेचा अगदी साधा विधी सांगितला व

म्हणाले, "शबरा ! पूजेचे अनेक प्रकार आहेत, पण मी तुला सहज जमेल असा सोपा विधी सांगितला आहे. इथे एक गोष्ट लक्षात ठेव. चिताभस्म पवित्र मानतात. ते शिवजींना अतिशय प्रिय आहे. म्हणून रोज नवे चिताभस्म मिळते का बघ. कारण जे निष्ठावंत शिवभक्त असतात, ते आधी चिताभस्म वाहून मगच शिवजींना नैवेद्य दाखवतात." ही गोष्ट त्या भिल्लाला माहीत असावी एवढाच राजांचा हेतू होता. रानावनात राहणाऱ्या या भिल्लाला रोज नवे चिताभस्म मिळाले नाही, तर याची पंचाईत होईल हे त्यांना माहीत होते. म्हणून त्यांनी आधीच साधा पूजाविधी सांगितला होता. पण त्यांच्या बोलण्यावर त्या भिल्लाचा पूर्ण विश्वास होता. दैवयोगाने शिवलिंग सापडले आहे, तर चिताभस्म अर्पण करूनच त्याची नित्य पूजा करायची, असे त्याने ठरवूनच टाकले होते.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

मृगया झाल्यावर राजा नगरात परतले. भिल्लाने ते शिवलिंग प्रयत्नपूर्वक आपल्या घरी आणले. आपल्या पत्नीला अरण्यातील वृत्त सांगितले. तिलाही आनंद झाला. शबराने एका सुमुहूर्तावर त्या शिवलिंगाची प्राणप्रतिष्ठा केली. मग ती दोघे शिवजींची नित्य पूजाअर्चा करू लागले. तो भिल्ल नगरातील स्मशानातून रोज

नवे चिताभस्म घेऊन यायचा. ते त्यांना वाहायचा. आरती झाल्यावर त्याची पत्नी घरातून नैवेद्य घेऊन यायची. तो नैवेद्य अर्पण केल्यावर ती दोघे हात जोडून शिवस्तवन करत असत.

अशा प्रकारे कित्येक दिवस ते दांपत्य शिवपूजन करत होते. एकदा शिवजींनी त्यांच्या निष्ठेची परीक्षा पाहायचे ठरवले. त्या दिवशी शबराने सर्वत्र हिंडून खूप शोध घेतला, पण त्याला चिताभस्म मिळालेच नाही. तो निराशेने घरी परतला. तेव्हा त्याची पत्नी म्हणाली, "नाथ ! चिताभस्म मिळाले नाही ? आता शिवजींचे

पूजन कसे करायचे ? त्यांना नैवेद्यही दाखवता येणार नाही. आजपर्यंत त्यांच्या सेवेत अशी अडचण कधीच आली नव्हती. ते शंभू आपली परीक्षाच पाहताहेत जणू ! शिवसेवेचा वसा कठीण असतो हेच खरं ! पण हतबल होऊन कसे चालेल ? शिवपूजेत खंड पडून चालणार नाही. तुम्हांला चिताभस्मच हवे आहे ना ? मग स्वयंपाकघरात जाऊन मीच स्वतःला दहन करून घेते. ते चिताभस्म वाहून तुम्ही शिवजींचे यथाविधि पूजन करा."

शबरी शुचिर्भूत होऊन पाकगृहात गेली. तिचे भगवान शंकरांचे स्मरण करून स्वतःच्या वस्त्रांना अग्नी लावला. त्या धडधडत्या अग्नीत तिचा देह जळून भस्म झाला ! शबर पाहतच राहिला ! धन्य धन्य ती शबरी ! धन्य तिची शिवभक्ती ! आपल्या आराध्य देवतेच्या पूजनसेवेत खंड पडू नये म्हणून तिने आत्मसमर्पण केले !

तेच चिताभस्म घेऊन शबर पूजास्थानी आला आणि आसन मांडून अत्यंत आदराने शिवलिंगाची पूजा करू लागला. त्याने शिवजींना चिताभस्म वाहिले आणि तो नैवेद्याची वाट पाहू लागला. त्याचा एक नियम होता. तो शिवपूजेतून कधीही उठत नसे. त्या वेळी त्याची पत्नीच नैवेद्य घेऊन येत असे. त्या दिवशी तो शिवपूजेत इतका निमग्न झाला होता की, आता आपली पत्नी हयात नाही याचेही त्याला स्मरण नव्हते. शिवजींचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे ते सर्व अपराध क्षमा करतात, पण नैवेद्याला उशीर झालेला त्यांना अजिबात चालत नाही. तसे झाल्यास ते रागावतात. शबराने हे ऐकले होते. म्हणून नेहमीच्या सवयीने त्याने पत्नीला हाक मारली व म्हणाला, "अगं ! उशीर करू नकोस ! नैवेद्य घेऊन ये बरं !"

तर काय आश्चर्य ! त्याच्या हाकेसरशी ती शबरी नैवेद्य घेऊन मागे उभी राहिली. त्याने तिच्याकडे पाहिले तो काय ! ती स्वर्गातील

अप्सरांप्रमाणे दिव्यरूप झालेली दिसली. तिने चतुर्विध पक्वान्नांचे ताट त्याच्या हाती दिले. त्याने शिवजींना नैवेद्य अर्पण केला. पूजा संपन्न झाल्यावर त्या दोघांनी हात जोडून त्यांना वंदन केले, त्यांचे मनोभावे स्तवन केले, म्हणाले, "शंभुमहादेवा ! तुमचा जयजयकार असो ! तुम्ही अनंत ब्रह्मांडांचे नायक आहात. तुम्ही

मायारूपी चक्राचे चालक आहात. तुम्ही दुर्जनांचे दमन करून भक्तांचे रक्षण करणारे आहात. तुम्ही मदनांचा अंत करणारे आहात. तुम्ही संसारभय नाहीसे करता. तुमची आमच्यावर नित्य कृपादृष्टी राहो !"

तेव्हा शबरीचे रूप पालटले होते, तसे शबराचेही स्वरूप पालटले ! तो शिवभक्त शिवजींसारखाच दिसू लागला. गौरवर्ण ! नीलकंठ ! त्याच्या अंगावर भस्म-रुद्राक्षादी शिवभूषणेही होती. तो आश्चर्याने विचार करू लागला-'आपल्या पत्नीने स्वतःला जाळून घेतले होते आणि हिच्याच कलेवराचे भस्म आपण शिवप्रभूंना वाहिले होते. मग ही पुन्हा जिवंत कशी झाली ? हे तर सर्वात मोठे नवल आहे ! अहाहा ! बा शंभुमहादेवा ! हा सर्व तुमच्याच कृपेचा प्रसाद आहे ! तुमच्या भक्तीचा प्रभावच विलक्षण ! तुम्ही आम्हांला धन्य केलेत !'

तेवढ्यात एक दिव्य विमान आले. ते सुगंधी पुष्पांनी शृंगारलेले होते. त्यात बसलेले शिवगण मंगलवाद्ये वाजवत होते. त्यांनी शबराला व त्याच्या पत्नीला सन्मानाने विमानात बसवले आणि शिवलोकी नेले.

हे वृत्त सिंहकेतूंना कळले, तेव्हा त्यांनाही मोठे आश्चर्य वाटले. ते म्हणाले, "त्या शबराला - 'चिताभस्माने शिवपूजन कर' - असे मी विनोदाने सांगितले होते. पण त्यावर विश्वास ठेवून शिवभक्ती

केल्याने त्याला केवढे श्रेष्ठ फल मिळाले ! धन्य धन्य तो शबर ! धन्य त्याचा निस्सीम भाव ! त्याचा उद्धार झाला ! धन्य ती शबरी ! शिवपूजेसाठी तिने देहच समर्पित केला ! एकनिष्ठ भक्तीशिवाय शिवजी प्रसन्न होत नाहीत हेच खरं !"

या घटनेतून प्रेरणा मिळून सिंहकेतूंनाही शिवभक्तीचा छंद लागला. ते शिवजींचे भजन-पूजन करू लागले. ते - श्रीशिवलीलामृत ग्रंथाचे श्रवण करणे, शिवजींप्रीत्यर्थ सोमवार-प्रदोष-शिवरात्रिव्रतांचे आचरण करणे, दानधर्म करणे, सन्मार्गाने वागणे - यांत धन्यता मानू लागले. या सेवा-भक्ती-आराधनेने शिवजींची कृपा-प्रसन्नता लाभून त्यांच्याही जन्माचे कल्याण झाले. अंती तेही शिवलोकी गेले !"

कवी श्रीधर म्हणतात- "ब्रह्मानंदस्वरूप कैलासनाथांच्या कृपाप्रसादाने या श्रीधराची वाचारूपी वेल श्रीशिवलीलामृतरूपी मंडपात चढत जाऊन सर्वत्र फोफावली आहे. तिच्या गर्द सावलीत बसून शिवभक्त प्रेमभक्तिरूप मधुर द्राक्षे नेहमी सेवन करोत. हे श्रीधराला वर देणाऱ्या विश्वनाथा ! तुम्ही भवानींच्या हृदयाला आनंद देणारे आहात. तुम्हीच भक्तांना कैवल्यपद देऊन धन्य करता. तुम्ही अभेद आहात, अनंत आहात. यापुढील तुमची अगाध लीला तुम्हीच निजकृपेने वर्णन करून घ्या !

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा नववा अध्याय अतिशय गोड आहे. हा सज्जनांनी नेहमी श्रवण-पठण करावा."

॥ अध्याय नववा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. वामदेव व ब्रह्मराक्षस: स्पर्श–नामाने मुक्ती.
2. पूर्वजन्माची पापे व पश्चात्ताप उलगडतो.
3. ब्राह्मण–शबर दंपतीचा उद्धार श्रवणाने.

मुख्य मुद्दे

- घोर योनीतूनही शिवनाम बाहेर काढते.
- श्रवण–कीर्तन = सर्वांसाठी खुले द्वार.
- सत्संग स्पर्शही पावन करतो.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> ब्रह्मराक्षस कथा भीती दाखवत नाही; ती क्षमा व नामसामर्थ्याची घोषणा करते.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. ब्रह्मराक्षसाला कोणाच्या स्पर्शाने शांती?

- ○ वामदेव
- ○ दक्ष
- ○ भस्मासुर
- ○ मंडन

उत्तर: वामदेव — शिवध्यानी वामदेवांचा स्पर्श.

2. ब्रह्मराक्षसाचे पूर्वजन्म कोण?

- ○ दुर्जय राजा
- ○ अर्जुन

- ○ भीष्म
- ○ युधिष्ठिर

उत्तर: दुर्जय राजा — दुर्जय नावाचा राजा — दुराचाराने अधःपतन.

3. शबर दंपतीचा उद्धार कसे?

- ○ युद्धाने
- ○ श्रवण–कीर्तनाने
- ○ केवळ दानाने
- ○ मायावी मंत्राने

उत्तर: श्रवण–कीर्तनाने — कथाश्रवणाचे सामर्थ्य.

पुढील अध्याय दहावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय दहावा ॥

शारदा-आख्यान

शारदा देवीचे माहात्म्य

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: शारदा-आख्यान: विद्या, वाणी व शिवभक्तीच्या संगमाने कल्याण. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। शंभुमहादेवा ! तुमचा जयजयकार असो ! तुम्ही कामरूपी हत्तीला विदीर्ण करणारे सिंह आहात. तुम्ही क्रोधरूपी अभ्र नष्ट करणारे प्रभंजन आहात. तुम्ही मद्ररूपी अंधार दूर करणारे सूर्य आहात. हे चंद्रशेखरा ! हे वृषभवाहना ! तुम्ही दंभरूपी पर्वताचे चूर्ण करणारे इंद्र आहात. तुम्ही अहंकाररूपी अंधकासुराचे दमन करता. हे भालनेत्रा ! तुम्ही धर्माचे वर्धन करणारे आहात. तुम्ही आनंदरूपी कैलासपर्वतावर विहार करता.

तुम्ही मत्सररूपी दुर्धर अरण्य लीलया जाळून टाकता. तुम्ही वेदशास्त्रांना वंदनीय आहात. हे सुहास्यवदना ! तुम्ही दक्षांचा यज्ञ उद्ध्वस्त केलात. तुम्ही आनंदाचे सागर आहात, तुम्ही दयानिधी आहात, तुम्ही ब्रह्मानंद आहात !

शारदांची कथा, नैध्रुव ऋषींचा उपदेश

नैमिषारण्यात महामुनी सूत शौनकादिक श्रोत्यांना अद्भुतवम्य शिवलीला कथन करत होते. शबर दांपत्य आणि राजा सिंहकेतू यांचा शिवभक्तीने कसा उद्धार झाला, तो वृत्तान्त सांगून ते दुसरी कथा सांगू लागले.

ते म्हणाले, "श्रोते हो ! आनर्त देशात देवरथ नावाचे एक विद्वान ब्राह्मण राहत असत. ते वेदशास्त्रांमध्ये पारंगत होते. शारदा या त्यांच्या कन्या. त्या अत्यंत सुंदर, सुशील व चतुर होत्या. देवरथांनी - त्या बारा वर्षांच्या असताना - पद्मनाभ नावाच्या एका

सुशिक्षित ब्राह्मणांशी त्यांचा विवाह लावून दिला. वेदसंपन्न पद्मनाभांना राजेही मान देत असत. लग्नसमारंभ व्यवस्थित पार पडला. देवरथांनी आपल्या जावयांना आग्रह करून काही दिवस आपल्याकडेच ठेवून घेतले. एके दिवशी सायंकाळी पद्मनाभ स्नानसंध्येसाठी नदीवर गेले होते. अंधारातून परत येत असताना त्यांना विषारी सर्प चावला आणि ते जागीच गतप्राण झाले. ही वार्ता कळताच लोक धावले. मातापित्यांसह शारदाही तिथे धावत आल्या. आपल्या पतींचे निश्चेष्ट कलेवर पाहून त्यांना भोवळच आली. त्यांचे मातापिता शोक करू लागले. त्या कुटुंबावर दुःखाचा डोंगर कोसळला होता ! नियतीने शारदांच्या सौभाग्यावर क्रूर घाला घातला होता ! लोक हळहळत होते. बायाबापड्या रडत होत्या.

काही वेळाने शारदा भानावर आल्या आणि जमिनीवर गडबडा लोळत आक्रोश करू लागल्या- 'हाय रे दुर्दैवा ! तू कोणत्या जन्मीचा दावा साधलास ? माझी हळदही उतरली नाही तोच पतींना नेलेस ? माझे विद्याधनाचे जहाज बुडवलेस ! माझी शय्या ओस पाडलीस ! माझा प्राणविसावा हिरावून नेलास ! आता मी कोणाशी गुजगोष्टी करू ? त्या सर्परूपी तस्कराने माझे सौख्यभांडार, माझा सौभाग्यनिधी पार लुटून नेला. आता मला जगण्याची इच्छाच उरली नाही ! मी काय करू ? माझ्या जिवलगांना कुठे शोधू ?'

शारदांचा करुण विलाप पाहून लोकांनाही रडू येत होते. त्यांनी त्यांचे सांत्वन केले. त्यांना धैर्य द्यावे म्हणून शिवजींची प्रार्थना केली. देवरथ आणि त्यांच्या पत्नींची समजूत काढली. पद्मनाभांच्या प्रेतावर अग्निसंस्कार करून मंडळी नगरात परतली. शारदा माहेरीच राहत होत्या आणि पतींच्या आठवणी काढून आला दिवस मोठ्या कष्टाने घालवत होत्या. असे बरेच दिवस लोटले.

एकदा त्यांचे मातापिता काही कामानिमित्त बाहेर गेले होते. त्यामुळे घरामध्ये त्या एकट्याच होत्या.

त्या दिवशी एक अपूर्व घटना घडली. नैध्रुव नावाचे एक वृद्ध तपस्वी ऋषी आकस्मिक देवरथांच्या घरी आले. ते अंध असल्यामुळे त्यांच्या शिष्याने त्यांना हात धरून आणले होते. शारदांनी त्यांना बसण्यासाठी आसन दिले, त्यांचे उत्तम आदरातिथ्य केले व पूजन केल्यावर आदराने नमस्कारही केला. तेव्हा नैध्रुवांनी आशीर्वाद दिला- "तुमचे सौभाग्य वाढो ! तुम्हांला वेदवेत्ता पुत्र होवो !"

अंधत्वामुळे - शारदा विधवा आहेत - हे त्या ऋषींना माहितच नव्हते. म्हणून त्यांचे आशीर्वादपर अमोघ वचन खरे होऊ शकत नाही, हे जाणून त्या खेदाने हसल्या, असह्य शोकाने त्यांच्या डोळ्यांत पाणी आले आणि मुखातून हुंदका बाहेर पडला. नैध्रुवांनी विचारले, "तुम्ही कशासाठी रडत आहात ?" त्या म्हणाल्या,

"ऋषिवर्य ! काही दिवसांपूर्वीच माझे पती सर्पदंशाने मृत्युमुखी पडले आहेत. मग आपला आशीर्वाद खरा कसा होणार ?"

तेव्हा नैध्रुव म्हणाले, "कन्ये ! मी बोललो ते बोललो. माझ्या वचनांना कधीही कमीपणा येणार नाही. तपश्चर्येचे सामर्थ्य फार मोठे असते. त्यायोगे सर्व गोष्टी साध्य होतात."

तेवढ्यात शारदांचे मातापिता व बंधू घरी परतले. नैध्रुव ऋषींच्या दर्शनाने त्यांनाही आनंद झाला. शारदांनी त्यांना जे घडले ते सांगितले. तेव्हा ते म्हणाले, "वरकरणी ही गोष्ट अशक्यप्राय वाटत असली, तरी तपस्वी ऋषींचा प्रभावच इतका विलक्षण असतो की, त्यांनी दिलेला आशीर्वाद फलद्रूपच होतो. त्यांच्या वरप्रसादाने रंकाचा राव होतो आणि त्यांनी संतापाने शाप दिला, तर त्या पाप्याचा कुळासहित नाश होतो. पुराणात याचे कितीतरी दाखले आहेत. ब्रह्मपाशाने नहुष राजा सर्पयोनीत जन्मला, यादवांचे कूळ नष्ट झाले. ब्राह्मणांना क्षोभ आल्यामुळे देवराज इंद्रांची सर्व संपत्ती सागरात बुडाली, ब्राह्मणाच्या शापामुळेच श्रीहरींना अवतार घ्यावे लागले, परीक्षित राजांना तक्षकांच्या दंशाने मृत्यू आला आणि स्त्रिया असूनही पंडूराजांना ब्रह्मचर्य पाळावे लागले. म्हणून ब्रह्मा-विष्णू-महेश यांनाही ब्रह्मशापाचे भय वाटते. जमदग्नींना राग आला आणि त्यांनी स्वतःच्याच चार पुत्रांना दग्ध केले. कपिलांच्या शापाने साठ हजार सगरपुत्र जळून गेले. नारदांच्या शापाने उन्मत्त कुबेरपुत्र वृक्षरूप झाले. विप्रशापाने दंडक राजा भस्मिभूत झाले, नृगराजांचे सरड्यात रूपांतर झाले. अधिक काय सांगावे ? गौतमांच्या शापाने देवेंद्रच्या अंगाला सहस्र भोके पडली. गुरुशापाने चंद्राला क्षय लागला. क्रोधित अगस्तींनी तर समुद्रच पिऊन टाकला. मांडव्य ऋषींच्या शापाने सूर्यपुत्र यमराजांना

दासीपुत्र विदुर म्हणून जन्म घ्यावा लागला. अशा प्रकारे तपस्वी ऋषींचा प्रभावच अचिंत्य असतो. मनात आणले तर, ते पाषाणाला देव आणि गरिबाला चक्रवर्ती सम्राट करू शकतात. त्यांनी अभिमंत्रित अक्षता

टाकल्या, तर वठलेल्या वृक्षालाही पालवी फुटू शकते. ते ब्रह्मांड मोडू शकतात आणि पुन्हा निर्माणही करू शकतात. म्हणूनच त्यांना त्रिभुवनात श्रेष्ठ मानले जाते."

नैध्रुव ऋषींनी शारदांना धीर दिला व म्हणाले, "तुम्ही उमा-महेश्वर व्रत करा, 'ॐ नमः शिवाय।' या षडक्षर मंत्राचा नित्य विधियुक्त जप करा. तुम्हांला दिलेले हे व्रत सफल होईपर्यंत मी इथेच राहणार आहे." मग ते ऋषिवर्य देवरथांच्या घराच्या अंगणातच मठ बांधून राहू लागले.

पुढे एका शुभदिनी नैध्रुवांनी शारदांना षडक्षर मंत्रदीक्षा दिली. त्यांना उमा-महेश्वर व्रताविषयी सांगितले, म्हणाले, "चैत्र किंवा मार्गशीर्ष महिन्यातील शुद्ध पक्षात सुमुहूर्त पाहून सोमवार, अष्टमी व चतुर्दशीस उमा-महेश्वरांची पूजा करून व्रताची सुरुवात करावी. हे शिवपूजन वर्षभर करावे. शिवकृपेने आपले कल्याणच होणार, अशी दृढ श्रद्धा ठेवावी."

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

नैध्रुवांच्या सांगण्यावरून शारदांनी विधिपूर्वक व्रतारंभ केला. त्यासाठी दिव्य शिवमंदिर रचले. त्याचे चारही खांब सुशोभित केले. त्यावर शुभ्र छत घातले. भूमिशुद्धी केली. सुंदर रांगोळ्या काढल्या. सोळा वर्णांची यंत्ररचना केली. त्यांत अष्टदले, चतुर्दले काढली. त्या यंत्रावर तांदूळ पसरून त्यावर घटाची स्थापना केली. उमा-महेश्वरांच्या स्वर्णमूर्ती स्थापन करून त्यांची षोडशोपचारांनी पूजा केली. ब्राह्मण व सुवासिनी यांचे पूजन करून त्यांना उत्तम पक्वान्नांचे भोजन दिले. त्यांचा यथायोग्य सन्मान केला. पुराणश्रवण

केले. कीर्तन ऐकले. जागरण केले. अशा प्रकारे गुरुवचनांवर पूर्ण निष्ठा ठेवून त्या यथाविधि व्रताचरण करू लागल्या."

शिवजींचे ध्यान

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! भगवान शंकरांची देहकांती कुंदपुष्प, चंद्र, कापूर किंवा दुधाच्या फेसासारखी धवल आहे. त्यांचे शरीर चांदीसारखे शुभ्र आहे. ते ज्योतीसारखे तेजस्वी दिसते. ते कोट्यवधी सूर्यांच्या एकत्रित दीप्तीसमान देदीप्यमान आहेत. ते जगाच्या आनंदाचा गाभाच आहेत, गुणातीत आहेत, शुभ्र आवरणांनी विभूषित आहेत. त्यांच्या मस्तकावर स्वर्गा विराजत आहे. त्यावरील शुभ्र जटांचा मुकुट खूपच शोभून दिसतो.

त्या जटामुकुटातील मणियुक्त सर्पभूषणे अतिशय खुलून दिसतात. त्यांच्या भाळी चंद्राची कोर आहे. त्यांच्या सर्वांगावरील शुभ्र भस्माचे विलेपन फारच सुंदर दिसते. त्यांच्या कपाळावरील किंचित् उन्मीलित तृतीय नेत्र त्यांच्या देखणेपणात अधिकच भर घालतो. त्यांचे डोळे सूर्यचंद्रांसारखे तेजस्वी दिसतात. त्यांच्या कानांत सुंदर मणिमय कुंडले आहेत. त्यांचा नीलवर्ण कंठ दिव्य गरुडपाचूपेक्षाही शोभून दिसतो. त्यांच्या गळ्यात नरमुंडांची माळ आहे. त्यांच्या अंगावर केयूर, अंगद, वीरकंकण ही भूषणे आहेत. त्यांच्या दहा हातांमध्ये अनुक्रमे खट्वांग, त्रिशूळ, कपाल, डमरू, अंकुश, पाश, घंटा, पिनाक, पाशुपत व कमळ अशी शस्त्रास्त्रे आणि वस्तू आहेत. ती आयुधे प्रलयकाळच्या विजेसारखी झळकतात. त्यांच्या अंगावर वाघाच्या कातड्याचे शुभ्र-तेजस्वी वस्त्र आहे, शुभ्र स्फटिकवर्णाचे गजचर्म आहे. धवलवर्णाच्या कैलासपर्वतावर सहस्र योजने विस्ताराचा स्तंभविरहित अतिभव्य मंडप आहे. त्याच्या

प्रकाशाने दशदिशा उजळल्या आहेत. त्यात विविध रत्नांनी सुशोभित असे दिव्य सिंहासन आहे. त्यावर शिवजींच्या रूपाने ब्रह्मानंदाची सगुण-साकार मूर्तीच नित्य विराजमान आहे. त्यांच्यासमोर ऐरावतापेक्षाही विशाल आणि शुभ्र वर्णांचे नंदी बसलेले आहेत."

भवानींचे ध्यान

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! माता पार्वतींच्या सगुण-साकार स्वरूपाबद्दल काय सांगावे ? या त्रिभुवनजननी नितांत सुंदर, सडपातळ व कोमलांगी आहेत. भगवान शंकरांच्या वामांगी विराजमान असलेल्या या जगदंबा भगवतींच्या हातांमध्ये अनुक्रमे गदा, पाश, अंकुश व कमळ आहे, त्यांच्या गळ्यात कल्पतरूच्या सुमनांच्या माळा व मल्लिका, बकूळ, कमळ आदी फुलांचे मनोहर हार आहेत. त्यांनी हत्तीच्या गंडस्थळातील मोत्यांची कर्णभूषणे धारण केली आहेत. त्यांची अद्भुत शोभा काय वर्णन करावी ? त्यांचा कटिभाग अतिशय बारीक आहे. त्यांच्या कंबरेतील कमरपट्टा बारा आदित्यांच्या एकत्रित तेजासमान देदीप्यमान आहे. त्यांची वेणी भुजंगासारखी आहे. त्या कमलमुखी आहेत. त्यांचे नयन आकर्ण आहेत. त्या - जगातील सर्व देखण्या स्त्रियांचे सौंदर्य त्यांच्या पादांगुष्ठावरून ओवाळून टाकावे - इतक्या निरुपम लावण्यवती आहेत. त्यांच्यासमोर कोट्यवधी मदनांची शोभाही लज्जित होते ! त्या त्रिपुरसुंदरींच्या अंगसुवासाने सारे ब्रह्मांड व्यापून टाकले आहे. त्यांच्या पाऊलखुणा उमटतात, तिथे रक्तकमळे उगवतात. त्यांच्या दंतपंक्तींची प्रभा झळकते, तेथील खडे दिव्यमणी होतात. अखिल ब्रह्मांडमंडपात त्याच एकमात्र

अलौकिक स्वरूपाच्या आहेत. सूर्य, चंद्र व अग्नी त्यांच्याच तेजाने प्रकाशतात. ब्रह्मा-इंद्रादी देवता त्यांची बालके आहेत. या बालकांचे त्या वात्सल्याने पालन करतात. त्यांच्या सौंदर्यानेच त्रिभुवनाला सौंदर्य प्राप्त झाले आहे. त्यांची कर्णभूषणे इतकी तेजस्वी आहेत की, ती सूर्यचंद्रांचे तेज एकवटून बनवली असावीत असेच वाटते.

त्यांची प्रभा त्यांच्या कपाळावर पसरलेली आहे. त्यांचे अधर उगवतीच्या बालरवीसमान आरक्त आहेत. त्या महादेवींनी आपल्या नाकात घातलेले मोती हे त्यांच्या प्रभेमुळे प्रवाळच वाटतात. त्यांच्या नेत्रांतील दिव्य अंजनाची प्रभा त्यांच्या गळ्यातील मोत्यांच्या माळेवर पडल्यामुळे त्या मोत्यांवर गुंजेवर असतात तसे श्यामल ठिपके पडलेले दिसतात. त्या जगन्माता हास्य करतात, तेव्हा त्यांच्या दातांची शुभ्र प्रभा अवघा परिसर व्यापून टाकते. त्यांचे दात म्हणजे ओळीने बसलेल्या धवलवर्ण हंसपंक्तीच ! त्या दंतपंक्ती शुभ्र असल्या, तरी त्यांच्याच अधरप्रभेने आरक्तवर्ण दिसतात. पक्व डाळिंबाचे दाणे दिसतात तशा ! त्यांच्या श्यामवर्ण अंगकांतीच्या तेजस्वी प्रभेमुळे त्यांनी गळ्यात धारण केलेले मोत्यांचे हार इंद्रनील मण्यांचे बनवलेले आहेत, असे वाटतात. गजानन व षडाननांना अमृतपान देणाऱ्या त्या विश्वजननींचे उरोज कमंडलूप्रमाणे घाटदार व शोभिवंत आहेत. त्यांचे वस्त्र प्रलयकाळच्या विजा विणूनच बनवलेले असावे, इतके झगझगीत आहे. मोत्यांचे विणकाम केलेली त्यांची कंचुकी सतेज व शोभिवंत आहे. त्यांची बाहूभूषणे मूल्यवान रत्नांनी मढवलेली असून ती वेगळ्याच तेजाने झळकतात. इंद्रनील रत्नांप्रमाणे विग्रहवर्ण असलेल्या त्या आदिमाता आदिपुरुषांच्या ज्ञानकळा आहेत. त्या लीलेने अनंत वेष धारण करणाऱ्या, भक्तांवर कृपा

> **मुख्य मुद्दा**
>
> दुःख हे अध्यात्माचे द्वार होऊ शकते.

करणाऱ्या, दुष्टांसाठी प्रलयकारी रूप धारण करून त्यांचा संहार करणाऱ्या आणि ब्रह्मांडमाळांची घडामोड करणाऱ्या आहेत. त्यांचे अद्वितीय स्वरूप पाहताना स्वतः शिवजीही तटस्थ होतात. त्यांच्या कानांत डोलणारे मोत्यांचे घोस हे आकाशात झळकणारे कृत्तिकापुंजच वाटतात. त्यांच्या भाळीची लालबुंद कुंकुमरेखा सकाळ-संध्याकाळच्या क्षितिजशोभेलाही कमीपणा आणेल अशी आहे. प्रलयकाळी सर्व विश्वव्यवहार आपल्यात विलीन करून शिवजी सगुणाचे निर्गुण झाले, तरी त्यांचे सौभाग्य अखंडच राहते. त्यांनी आधी दक्षकन्या होऊन व नंतर हिमालयांच्या कन्या होऊन भगवान शंकरांना वरले. त्यांच्या भाळी बिजवरा हे भूषण खूपच शोभून दिसते. तांबूलसेवनाने त्यांचे मुखसौंदर्य किती अप्रतिम दिसते, याचे विलक्षण आनंददायी वर्णन कवींनी वेगवेगळ्या प्रकारे केलेले आहे. त्यांची वेणी प्रयागक्षेत्री संगमावर एकत्र येणाऱ्या तीन नद्यांच्या प्रवाहासारखी तिपेडी आहे. त्यांच्याबाबतीत कृष्णवर्ण कुरळ्या कुंतलांची वेणी ही यमुना, त्या वेणीवर माळलेले शुभ्र फुलांचे हार ही गंगा व लाल फुलांचे हार म्हणजे सरस्वती; असेही म्हणता येईल. त्यांच्या वेणीतील मूद, राखडी हे अलंकार म्हणजे त्यांच्या वेणीरूपी सरिताप्रवाहातील मत्स्य-कूर्मादी जलचरच ! त्याच्या देशाग्री बांधलेला गुच्छ सागरच वाटतो. त्यांच्या गळ्यातील मोहनमाळ ही ब्रह्मांडांचे मणी ओवूनच तयार केलेली आहे, असे वाटते. जीव

आणि शिव हेच त्यांचे स्तन असून त्यांनी आवरून धरलेले हे दोन पक्षीच आहेत, असे वाटते. अक्षय सौभाग्याचे प्रतीक म्हणून त्यांनी आपल्या हातांमध्ये वज्रचुडे धारण केले आहेत. त्यांच्या दहा बोटांत दहा मुद्रिका आहेत. त्या दहा मुद्रिका म्हणजे त्यांच्या बंधूंनी, विष्णूंनी घेतलेले

दशावतारच आहेत. त्यांच्या पायांतील नूपुरांचा मधुर ध्वनी ऐकून समाधिमग्न शिवजी भानावर येतात. त्यांच्या नेत्रांचे चकोर पक्षी त्या महादेवींचा मुखचंद्रमा पाहून धन्य होतात. एकनिष्ठ भक्त हेच त्यांच्या चरणांगुलीतील दोलहारे-जोडवी आदी अलंकार आहेत !"

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! मी तुम्हांला शिव-पार्वतींचे सगुण-साकार दिव्य स्वरूप कसे आहे, ते वर्णन करून सांगितले. उमा-महेश्वरांचे व्रत करताना शिव-पार्वतींचे हेच दिव्य स्वरूप मनःचक्षूंसमोर आणून शारदा त्यांचे ध्यान करत असत.

अशा प्रकारे त्यांनी वर्षभर व्रताचरण केले. नैध्रुवांनी त्यांच्याकडून यथाविधि उद्यापन करवून घेतले. त्या वेळी शारदांनी अकराशे दांपत्यांची पूजा केली. त्यांना भोजन, वस्त्रालंकार व द्रव्यदक्षिणा देऊन संतुष्ट केले. सायंकाळी जप, ध्यान व कीर्तन केले. मध्यरात्रीच्या समयास त्या नैध्रुवांच्याजवळ बसून उमा-महेश्वरांचे चिंतन करत होत्या. तोच साक्षात भवानी तिथे प्रकट झाल्या. सर्वत्र विलक्षण तेज पसरले. त्या माताजींच्या कृपाप्रसादाने नैध्रुवांना दृष्टी आली. त्यांच्या पावन दर्शनाने नैध्रुव आणि शारदा यांना परमानंद झाला होता. दोघांनी त्यांना वंदन केले व अत्यंत प्रेमपूर्वक त्यांचे स्तवन करू लागले, म्हणाले, "हे विश्वजननी ! तुमचा जयजयकार असो ! तुम्ही जगाच्या उत्पत्तीला कारण असणाऱ्या मूळप्रकृती आहात. तुम्ही ॐकारस्वरूप आणि स्वयंभू आहात. तुम्ही ब्रह्मानंद देणाऱ्या आहात, सर्वांचा आरंभ आहात, चैतन्यरूपनाने विलास करणाऱ्या मायादेवी आहात. तुम्ही हिमालयांच्या कन्या आहात. तुम्ही सौभाग्याची सरिता आहात. हे हेरंबजननी ! तुम्ही भक्तांच्या हृदयरूपी कमळात रमणाऱ्या भ्रमरी

आहात. तुम्ही वेदपुराणांनाही वंदनीय आहात. तुम्ही कृपा केली; तर जन्मांधाला दृष्टी येते, पंगू मनुष्य अव्यंग होऊन वाऱ्याच्या वेगाने धावतो, मुका बोलू लागतो, मूर्खाला शहाणपण येते, वाळूच्या खड्यांची दिव्य रत्ने होतात आणि गारगोट्यांचे चिंतामणींमध्ये रूपांतर होते. हे भवानी ! तुमचा प्रभाव अचिंत्य आहे. तुमचे लीलाकर्तृत्व अगाध आहे. तुम्ही भक्तांचे पालन करता, मरगळलेल्या मनाला नवा उत्साह, नवा उल्हास व नवीन स्फूर्ती देता. तुम्ही संसारभय नष्ट करणाऱ्या आहात. तुम्ही वेदांच्या माता आहात, ब्राह्मणांच्या आणि विद्वज्जनांच्या मनाला आनंद देणाऱ्या आहात. ब्रह्मादिक देवश्रेष्ठी नेहमी तुमचेच ध्यान करतात. हे देवी ! तुम्ही त्रिपुरसुंदरी आहात, त्रिभुवनजननी आहात. तुम्ही त्रिविध दोषांचे आणि त्रिविध तापांचे हरण करणाऱ्या आहात. जे परमभक्त तुमचे त्रिकाळ ध्यान करतात, ते जड-सूक्ष्म-कारण हे तीनही देह ओलांडून जातात. हे मृडानी !

तुम्ही शिवजींच्या मनोरूपी सरोवरात विहार करणाऱ्या हंसी आहात. तुम्ही विज्ञानरूपी चाफ्याची कलिका आहात. तुम्ही सर्वव्यापक आहात. तुम्हीच सर्व प्रकारे कल्याण करणाऱ्या व ऐश्वर्य देणाऱ्या आहात. तुमचा जयजयकार असो !"

ते भावपूर्ण स्तवन ऐकून देवी पार्वती प्रसन्न झाल्या. त्या शारदांना म्हणाल्या, "तुमच्या सेवाभक्तीने मी संतुष्ट झाले आहे, तरी वरदान मागून घ्या." तेव्हा नैध्रुव ऋषींनी अपर्णांना शारदांचे सर्व वृत्त सांगितले व म्हणाले, "देवी ! तुम्ही सर्वसमर्थ आहात, मनात आणले तर काहीही करू शकता. म्हणून या कन्यांना मी जो आशीर्वाद दिलेला आहे, तो तुम्ही पूर्ण करावा, अशी माझी प्रार्थना आहे."

तेव्हा शारदांच्या कल्याणासाठी त्यांच्या मनात असलेला सद्भाव जाणून भगवती म्हणाल्या, "ऋषिवर्य ! पूर्वजन्मी या शारदा द्रविड देशातील एका ब्राह्मणांच्या कन्या होत्या. यांचे भामिनी असे नाव होते. यांच्या पतींना दोन स्त्रिया होत्या. या त्यांच्या दुसऱ्या पत्नी होत्या. या सुस्वरूप व मृदुभाषिणी होत्या. यांनी युक्तिप्रयुक्तीने पतींना आपल्याच अधीन करून ठेवले. त्यामुळे ते पहिल्या पत्नींकडे दुर्लक्ष करू लागले. यांच्या सासरच्या घराशेजारी एक व्यभिचारी मनुष्य राहत असे. यांचे सौंदर्य पाहून तो यांच्यावर आसक्त झाला होता, यांच्यावर पापवृष्टी ठेवून होता. एके दिवशी त्याने संधी साधली. आसपास कोणी नाही असे पाहून त्याने यांच्यावर अतिप्रसंग करण्याचा प्रयत्न केला, पण यांनी दाद लागू दिली नाही. यांनी त्याला झिडकारले, कठोर शब्दांनी निंदा करून त्याला घालवून दिले. पण यांच्यासाठी तो झुरतच राहिला आणि अंती यांचा ध्यास घेऊनच मरण पावला. यांच्यामुळे सवतींना पतींचे प्रेम व सौख्य लाभले नाही, म्हणून त्यांनीही यांना - 'तुम्ही विधवा व्हाल !'- असा शाप दिला. यांनी दिलेल्या दुःखामुळे त्या मरण पावल्या. कालांतराने त्यांनाही मरण आले. त्या भामिनीच शारदा म्हणून पुन्हा जन्मल्या. जारालाही पुरुषाचा जन्म मिळाला. तेच पद्मनाभ. त्यांचे यांच्याशी लग्न झाले. पूर्वजन्मी परस्त्रीवर डोळा ठेवला या कुकर्मामुळे त्यांचा सर्पदंशाने मृत्यू झाला. शारदांना वैधव्य आले. पूर्वजन्मी यांच्या सवतींनी दिलेला शाप या जन्मी खरा ठरला ! कर्माची गती खूप गहन असते. प्रत्येकाला त्याच्या बऱ्यावाईट कर्मांचे फळ भोगावेच लागते. असो.

पूर्वजन्मातील भामिनींचे जे पती होते, त्यांनाही आता

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

ब्राह्मणजन्म मिळालेला आहे. ते इथून तीनशेसाठ योजने दूर द्रविड देशात आहेत. आजही त्यांना भामिनींचे स्मरण आहे. यांचे स्वरूप आठवून ते तळमळत असतात. ते रोज यांच्या स्वप्नात येतील. यांना प्रेमाने अंगसंग देतील. त्यामुळे यांना गर्भधारणा होईल. या एका पुत्रांना जन्म देतील. त्यांचे नाव 'शारदानंदन' ठेवावे. ते सर्वत्र प्रख्यात होतील. स्वप्नामध्ये एकमेकांचा सहवास लाभल्यामुळे यांना आणि त्या ब्राह्मणांना सुख लाभेल." बोलणे पूर्ण होताच भवानी अंतर्धान पावल्या.

पुढे भगवतींच्या आशीर्वादाने शारदांना स्वप्नात तसाच अनुभव येऊ लागला. द्रविड देशातील त्यांचे पती त्यांना स्वप्नामध्ये भोगदान देऊ लागले. या संबंधातून त्यांना दिवस गेले. ही गोष्ट समाजाला कशी रुचणार ? लोक त्यांची निंदा करू लागले. हे वर्तमान कळताच त्यांचे आताचे सासू-सासरे, दीर, आप्त, सोयरे देवरथांच्या घरी आले. तेही शारदांना दूषणे देऊ लागले. त्यांनी व त्यांच्या माता-पित्यांनी त्या सर्वांना वस्तुस्थिती सांगून समजावण्याचा खूप प्रयत्न केला. पण तो व्यर्थ ठरला ! त्यांना पार्वतींनी दर्शन दिले, स्वप्नात पूर्वजन्मातील ब्राह्मण पतींचा सहवास लाभून गर्भधारणा झाली; या कथांवर त्यांचा विश्वासच बसेना. लोक त्यांच्यावर व्यभिचाराचा आरोप करू लागले, त्यांचे नाक व कान कापून गाढवावरून धिंड काढण्याची भाषा करू लागले. तोच आकाशवाणी झाली- "शारदांना दोष देऊ नका. त्या म्हणतात तेच सत्य आहे." पण संतापलेल्या लोकांना ती आकाशवाणीही कपटाचा खेळ वाटला.

त्या समयी त्यांच्यातीलच एक वृद्ध, विवेकी, पुण्यवान गृहस्थांनी शारदांची बाजू घेतली. ते म्हणाले, "बाबांनो ! थांबा !

आततायीपणा करू नका. ईश्वरी मायेचे कर्तृत्व अचिंत्य आणि अगाध आहे. तिचा कोणालाही थांग लागत नाही. ती कोणतेही अघटित लीलया घडवू शकते. तिने खांभाशिवाय आकाश तोलून धरले आहे. सूर्य, चंद्र, ग्रह, नक्षत्रे यांना कोणाचा आधार आहे ? सर्व देहांमध्ये एकच परमेश्वर व्याप्त आहेत, मग ते प्रभू शोधूनही का सापडत नाहीत ? पंचमहाभूतांचे परस्पर वैर सर्वश्रुत आहे, मग तीच तत्त्वे शरीरामध्ये परस्परांशी एकरूप होऊन एकीने कसे कार्य करतात ? गर्भातील बाळ कसे मोठे होते ? त्याच्यात चेतना कुठून येते ? त्याला हात, पाय व अवयव कसे प्राप्त होतात ? तिथे त्याचे कोण रक्षण करते ? काळ्या खोडातून व फांद्यांतून हिरवी पाने कशी प्रकट होतात ? त्यांची फुले व फळे विविधरंगी, विविध आकारांची, विविध गुणधर्मांची कशी ? या सर्व गोष्टींचा नीट विचार केल्यास बुद्धी कुंठित होते ! ईश्वरी सत्तेचे अगाध सामर्थ्य म्हणतात, ते हेच ! ते जगन्नाथ काय करू शकत नाहीत, ते विचारा ! पूर्वी यूपकेतू राजांचे वीर्य जलात पडले होते. ते जल एका वेश्येने प्राशन केल्यामुळे तिला गर्भधारणा होऊन तिने एका उत्तम आणि गुणवान पुत्राला जन्म दिला. विभांडकांचा वीर्यांश जलात पडला, तो प्राशन केल्यामुळे हरिणी गर्भवती झाली. तिच्या उदरातून ऋष्यशृंग ऋषींचा जन्म झाला. दशरथांच्या

पुत्रकामेष्टी यज्ञात कोणी चमत्कार केला ? सौराष्ट्राच्या राजांनी एका हरिणीला प्रेमाने स्पर्श केला. त्या स्पर्शाने गर्भधारणा होऊन ती एक दिव्य मानवपुत्र प्रसवली. मत्स्यीच्या उदरातून सत्यवतींचा जन्म झाला, महिषीच्या गर्भातून महिषासुर दैत्याचा जन्म झाला; हे सर्वश्रुत आहे.

कित्येक तपस्वी ऋषी एवढे करुणावंत असतात की, त्यांच्या

संकल्पानेच स्त्रियांना गर्भ राहतो ! रोहिणींच्या पोटी बलरामांचा जन्म कसा झाला ? यादवकूळातील सांभांच्या पोटी मुसळ कोणी जन्माला घातले ? कुंतींच्या पोटी पांडवांचा जन्म कसा झाला ? या सर्व गोष्टी तुम्ही खऱ्या मानता ना ! मग शारदांच्या सत्यवचनांवर तुम्ही का विश्वास ठेवत नाही ?"

ते वृद्ध तळमळून सांगत होते. काही जाणते लोक त्यांच्याशी सहमतही होते. पण दुर्जनांचे काय ? ते तर ऐकायलाच तयार नव्हते. ते शारदांची निंदा करून त्यांना अपमानित करत होते. तोच पुन्हा आकाशवाणी झाली- "मूर्खांनो ! ऐका. आता जे शारदांची निंदा करतील, यांना पापिणी वा व्यभिचारिणी म्हणतील; त्यांची जीभ चिरली जाऊन तीत किडे पडतील." तेव्हा सज्जनांनी त्यांची बाजू घेऊन - "हे खरे आहे ! शारदा निष्पाप आहेत. जे कोणी यांना त्रास देतील, त्यांना त्यांच्या दुष्कर्मांची फळे भोगावीच लागतील"- असे स्पष्टपणे सांगितले. पण दुर्जनांनी ऐकले नाही. ते म्हणाले, "तुम्ही आपल्या डोळ्यांवर झापडे ओढून घेतली आहेत, म्हणून असल्या गोष्टींवर आंधळा विश्वास ठेवत आहात. ही कसली आकाशवाणी ! शारदांचे पाप झाकण्यासाठी यांच्या घरच्यांनीच हे सर्व कपटनाट्य रचले आहे." ते असे म्हणताच उपस्थितांना आकाशवाणीची तत्काळ प्रचिती आली. त्या निंदकांच्या जिव्हा चिरल्या जाऊन त्यांतून किडे पडू लागले.

तेव्हा लोकांच्या आश्चर्याला पारावार उरला नाही. शारदांना वंदन करून ते म्हणाले, "माताजी ! तुम्ही जानकी आणि रेणुकांसारख्या साध्वी आहात, पवित्र आहात." त्या प्रसंगानंतर लोकनिंदा थांबली. नवमास पूर्ण होताच शारदांनी एका पुत्रांना जन्म दिला. लोक त्यांना 'शारदानंदन' म्हणू लागले. ते - वद्य पक्षातील

चंद्राप्रमाणे - दिसामासाने वाढू लागले. आठव्या वर्षी उपनयन झाल्यावर ते वेदाध्ययन करू लागले. त्यांनी चार वेद व सहा शास्त्रे यांचा सखोल अभ्यास केला, पुराणे मुखोद्गत केली. त्यांना विद्वानांमध्ये प्रतिष्ठा प्राप्त झाली. त्यांची सर्वत्र कीर्ती झाली. राजे-महाराजे त्यांच्या विद्वत्तेची प्रशंसा करू लागले. त्यांना सर्वत्र मानसन्मान मिळू लागला. आपल्या मातोश्रींप्रमाणे तेही परम शिवभक्त होते. त्यांनी आपल्या निर्मळ प्रेमभक्तीने शिवजींना प्रसन्न करून घेतले.

एकदा शिवरात्रीची पर्वणी साधण्यासाठी शारदा आपल्या पुत्रांसमवेत गोकर्ण क्षेत्री गेल्या होत्या. तिथे द्रविड देशातील ते ब्राह्मणही आले होते. हेच त्यांचे पूर्वजन्मातील पती होते व हेच त्यांना रोज स्वप्नात भेटत

असत. एकमेकांना पाहून दोघांनाही मोठे आश्चर्य वाटले. अंतरीची खूण पटली ! आनंद झाला ! शारदांना देवी पार्वतींनी पूर्वी सांगितलेले वचन आठवले. त्या म्हणाल्या होत्या- "बाळ ! गोकर्ण क्षेत्री तुमची व तुमच्या पतींची गाठभेट होईल, तेव्हा उमा-महेश व्रताचे अर्धे पुण्य तुम्ही त्यांना द्या, त्यांचा पुत्र त्यांच्या स्वाधीन करा, त्यांच्या सानिध्यात चार महिने राहून त्यांची सेवा करा, व्रतस्थ राहा, समागम करू नका; म्हणजे तुम्ही शिवलोकी जाल." त्याप्रमाणे शिवरात्रीची यात्रा झाल्यावर शारदांनी पतींना वंदन केले. उमा-महेश्वरांच्या व्रताचे अर्धे पुण्य त्यांना संकल्पपूर्वक दान केले. आपल्या पुत्रांना त्यांच्याकडे सोपवून त्यांचा प्रतिपाळ करण्यास सांगितले. मग त्याही त्यांच्याबरोबर द्रविड देशात गेल्या. व्रतस्थ राहिल्या. त्यांचे पुत्र 'शारदानंदन' त्या दोघांची शिव-पार्वती समजूनच सेवा करत असत. महापंडित, सेवाभावी, कीर्तिवान आणि मातृपितृभक्त पुत्र लाभणे, हे भूलोकीचे

सर्वांत मोठे भाग्य ! शिव-पार्वतींच्या कृपाप्रसादाने शारदांना हे महद्भाग्य प्राप्त झाले होते.

जो आपल्या आईवडिलांची सेवा करत नाही; त्याचे ज्ञान, त्याची तपश्चर्या, त्याची विद्या, त्याचे मोठेपण, त्याचे भाग्य या सर्व गोष्टी व्यर्थच होत. जो पत्नीच्या सग्ग्यासोयऱ्यांना आपल्या घरी मानापानाने ठेवतो, त्यांना हवे नको ते पाहतो, पण आपल्या जन्मदात्यांना विचारत नाही, त्यांना दुःख देतो, कष्ट देतो, अन्नपाणीही देत नाही, त्यांना अपमानित करून बाहेर घालवतो, त्यांना जिव्हारी लागेल असे बोलतो; तो नराधमच ! तो षट्शास्त्री असला, तरी अपवित्रच होय. त्याचे तोंडही पाहू नये. त्याचा स्पर्श म्हणजे विटाळ ! त्याचा चुकून स्पर्श झाला, तरी सचैल स्नान करावे. अशा कृतघ्न आणि महादोषी मनुष्याला यमराज भयंकर नरकयातना देतात. असो.

शारदांचे पतीही महातपस्वी आणि योगी होते. काही वर्षांनी ते निधन पावले. त्यांच्यासमवेत शारदांनीही सहगमन केले. त्या दोघांना शिवलोकी स्थान मिळाले."

कवी श्रीधर म्हणतात, "श्रोते हो ! श्रीशिवलीलामृत हे एक सुरस आणि दिव्य रसायन आहे. भवरोगाने ग्रस्त झालेल्या कोणीही याचे सेवन करावे. त्याला आरोग्यासह शिवपदही प्राप्त होईल. ज्यांची पूर्वपुण्याई थोर आहे त्यांनाच याची गोडी कळते, पण ज्यांचे मरणच जवळ आले आहे त्यांना हे आवडत नाही. भाविक हो ! ब्रह्मानंदस्वरूप शिवजींचा कृपाप्रसाद लाभलेला हा श्रीधर तुम्हांला हात जोडून एवढीच विनंती करतो की, हे अमृतमय शिवचरित्र तुम्ही देवांनी आदराने सेवन करा. पुढील अध्यायातील कथा खूपच सुरस आहे. तिच्या श्रवण-पठणाने

इहलोकी सर्व सौख्य लाभून अंती शिवपद प्राप्त होईल. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेला श्रीशिवलीलामृत हा ग्रंथ सज्जनांनी नेहमी श्रवण करावा.

॥ अध्याय दहावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. शारदांचे दुःख, नैध्रुव ऋषींचा उपदेश.
2. विद्या–वाणी व शिवभक्तीचा संगम.
3. वैधव्य/संकटानंतरही कल्याणमार्ग उघडतो.

मुख्य मुद्दे

- दुःख हे अध्यात्माचे द्वार होऊ शकते.
- गुरूंचे वचन स्त्री–पुरुष दोघांना सारखे.
- वाणी शुद्ध ठेवणे हीही साधना.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> ‘शारदा’ नाम सरस्वती–विद्येशी जुळते; अध्याय ज्ञान व भक्ती एकत्र शिकवतो.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. शारदा कोणाची कन्या?

- ○ देवरथ
- ○ चित्रवर्मा
- ○ सत्यरथ
- ○ सिंहकेतू

उत्तर: देवरथ — आनर्त देशातील देवरथ.

2. उपदेश कोणी दिला?

- ○ नैध्रुव ऋषी
- ○ व्यास

- ○ शुक्राचार्य
- ○ परशुराम

उत्तर: नैध्रुव ऋषी — अंध तपस्वी नैध्रुव आकस्मिक घरी आले.

3. अध्यायाचा गाभा?

- ○ केवळ सौंदर्य
- ○ दुःखातही विद्या–भक्ती मार्ग
- ○ राजकारण
- ○ वाणिज्य

उत्तर: दुःखातही विद्या–भक्ती मार्ग — वैधव्य/संकटानंतर कल्याणमार्ग.

पुढील अध्याय अकरावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय अकरावा ॥

रुद्राक्ष-माहात्म्य, भद्रसेन-आख्यान, रुद्राध्याय-माहात्म्य

रुद्राक्ष धारण व शिवध्यान

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: रुद्राक्ष–रुद्राध्याय माहात्म्य व भद्रसेन-आख्यान: जप–धारण व राजधर्म. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। जे शिवभक्ती करतात, नित्यनेमाने शिवजींची पूजा करतात, श्रीशिवलीलामृत ग्रंथाचे आवडीने श्रवण करतात; ते लोक धन्य होत. शिवप्रभूंच्या कृपेने त्यांचे जीवन सफल होते.

महामुनी सूत शौनकादिकांना अद्भुतवम्य शिवलीला वर्णन करून सांगत होते. त्यांनी कथेच्या ओघात रुद्राक्ष-माहात्म्य सांगितले, म्हणाले, "श्रोते हो ! जे लोक अंगाला भस्म लावतात, रुद्राक्ष धारण करतात; त्यांची

पुण्याई सांगताच येत नाही, ते त्रैलोक्यात धन्य असतात. जे सहस्र रुद्राक्ष धारण करतात, ते साक्षात शंकरच ! इंद्रादी देव त्यांना वंदन करतात. त्यांच्या दर्शनाने अनेक जीवांचा उद्धार होतो. मनुष्याने दोन्ही दंडांमध्ये प्रत्येकी

सोळा रुद्राक्षे धारण करावीत. शिखेला एक रुद्राक्ष बांधावे. त्यावरून स्नान केल्याने त्रिवेणी संगमात स्नान केल्याचे पुण्य लाभते. दोन्ही मनगटांमध्ये प्रत्येकी बारा रुद्राक्षे बांधावीत. याप्रमाणे कंठात बत्तीस, मस्तकाभोवती चोवीस, तर कानांभोवती प्रत्येकी सहा रुद्राक्षे बांधावीत. गळ्यात एकशे-आठ रुद्राक्षांची माळ घालावी. अशा प्रकारे रुद्राक्ष धारण करणे विशेष पुण्यफलदायी असते. त्यामुळे मनुष्य निर्दोष होतो. एकमुखी रुद्राक्षाचे पूजन केल्याने भाग्यवृद्धी होते. पाच, सहा, आठ आणि चौदा मुखांची रुद्राक्षे लक्ष्मीदायक असतात. रुद्राक्षांच्या माळेवर जप केल्याने सर्व मंत्र उत्तम प्रकारे फलप्रद होतात. रुद्राक्ष शिवस्वरूप असल्याने त्याचे पूजन हे शिवपूजनच असते. रुद्राक्षाचा महिमा अतिशय थोर आहे. मी तुम्हांला त्याविषयीचा एक इतिहास सांगतो, ऐका.

भद्रसेन हे काश्मीर देशाचे अधिपती होते. ते प्रजाहितदक्ष, न्यायी, विवेकसंपन्न व ज्ञानी होते. त्यांनी लोकांना सुखात-आनंदात ठेवले होते. म्हणूनच त्यांचे प्रजाजन, नातलग व त्यांच्या राज्यातील ब्राह्मण त्यांची मुक्त कंठाने प्रशंसा करत असत. त्यांच्या पत्नीही सुंदर, धर्मशील, पतिव्रता आणि मृदुभाषिणी होत्या. त्यांचे प्रधानजी त्यांच्यासारखेच विद्वान, सत्यप्रिय आणि कर्तव्यदक्ष होते. भद्रसेन आणि त्यांचे प्रधानजी परस्परांच्या सल्ल्याने उत्तम प्रकारे राज्यकारभार करत असत.

श्रोते हो ! विद्यासंपन्न-आज्ञाधारक-गुणवान पुत्र, स्वामिनिष्ठ सेवक, कृपावंत-सर्वज्ञ-थोर मनाचे गुरू, प्रज्ञावंत-उदार-गुरुभक्त

शिष्य, जाणकार शास्त्रज्ञ, क्षमाशील वक्ता, चतुर-प्रेमळ-सावधान श्रोता, तारतम्याने वागणारा-उद्योगी-लक्ष्मीवंत-औदार्यसंपन्न यजमान, उत्तम कुळात जन्म आणि सुंदर आरोग्यसंपन्न शरीर; या सर्व गोष्टी पूर्वपुण्याईनेच प्राप्त होत असतात. असो.

भद्रसेन आणि त्यांचे प्रधान दोघेही शिवभक्त होते. त्यांनी अनेक शिवअनुष्ठाने केली होती. त्या दोघांनाही पुत्र झाले. दोघेही समवयस्क होते. राजपुत्रांचे नाव सुधर्म, तर प्रधानपुत्रांचे नाव तारक असे होते. ते जन्मापासूनच निस्सीम शिवभक्त होते. ते शिवजींचे ध्यान करायचे. ते दोघेही प्रेमळ, वीतरागी, सत्संगातीत रममाण होणारे, दुर्जनांची संगत न आवडणारे असे होते. राजपरिवारातील सर्व मंडळी त्या दोघांचे कोडकौतुक करायची, त्यांच्या माता त्यांना वस्त्रालंकारांनी सजवायच्या; पण या गोष्टी त्यांना जराही आवडत नसत. अलंकार काढून ठेवून ते दोघेही रुद्राक्षांच्या माळा घालत असत आणि सर्वांगाला भस्म लावणे, हे त्यांचे सर्वात

आवडीचे काम होते. ते एकांतप्रिय असले, तरी शिवजींची पूजा पाहणे, त्यांचे नामस्मरण करणे, कीर्तनात त्यांच्या लीला श्रवण करणे; यांच्यात त्यांना विलक्षण रुची होती. पाच वर्षांच्या त्या एवढ्याशा बालकांचे ते जगावेगळे आचरण पाहून राजा आणि प्रधान दोघांनाही मोठे आश्चर्य वाटायचे. त्यांची लक्षणे पाहून ते चिंतामग्न व्हायचे. ती बालके शिक्षा करूनही ऐकत नव्हती. म्हणून दोघांनीही त्यांच्यापुढे हात टेकले होते. काय करावे हेच त्यांना सुचत नव्हते.

अशा परिस्थितीत एके दिवशी योगायोगाने पराशर ऋषींचे आगमन झाले. त्यांच्याबरोबर इतरही तपस्वी ऋषी होते. पराशर हे वसिष्ठांचे नातू व कृष्णद्वैपायन व्यासांचे पिताजी. ते त्रिकालज्ञानी होते. त्यांच्यात प्रतिसृष्टी निर्माण करण्याचे अगाध सामर्थ्य होते.

त्यांचे पिता शक्ती यांना राक्षसांनी खूप त्रास दिला, म्हणून त्यांनी त्यांचा फार मोठ्या प्रमाणात संहार केला. तेव्हा पुलस्त्यांनी त्यांना विनंती करून राक्षसकुळाचा विनाश थांबवला. त्यामुळे रावणादिक राक्षस वाचले.

महायोगी शुक ज्यांचे नातू आहेत, ते पराशर ऋषी भद्रसेनांचे कुलगुरू होते. ते आल्याचे कळताच राजा प्रधानजींसह त्यांच्या स्वागतासाठी सामोरे गेले. त्यांना साष्टांग नमस्कार करून आदरपूर्वक प्रासादात नेले. त्यांची षोडशोपचारे पूजा केली. त्यांच्यासमवेत आलेल्या सर्व ऋषींचेही उत्तम आदरातिथ्य केले. त्यांना वस्त्रे-आभूषणे देऊन गौरवले. प्रारंभिक वार्तालाप झाल्यावर त्यांनी पराशरांना आपली चिंता सांगितली, म्हणाले, "गुरुवर्य ! माझे पुत्र सुधर्म आणि या प्रधानजींचे पुत्र तारक साधारणतः एकाच वयाचे आहेत. पण सर्वसामान्य मुले वागतात, तसे त्यांचे वागणे दिसत नाही. या दोन्ही मुलांना राजविलास आवडत नाहीत. दागदागिने घालावेत, उंची वस्त्रे घालावीत, हत्ती-घोड्यांवरून हिंडावे, मौजमजा करावी, मस्ती करावी; असेही त्यांना वाटत नाही. ते विरक्तांसारखे वागतात, कोणाशी फारसे बोलतही नाहीत. अंगावर भस्म लावावे, रुद्राक्षांच्या माळा घालाव्यात, शिवजींचे ध्यान करावे; असे त्यांचे जगावेगळे विचित्र छंद आहेत. हे त्यांचे वर्तन पाहून मला मोठी चिंता वाटते. ही मुले पुढे राज्यकारभार कसा करतील हेच कळत नाही. आता आपणच काही सांगा."

राजांनी त्या दोन्ही मुलांना तिथे आणले. त्यांना पाहून पराशरांनी मंदस्मित केले. त्यांना जवळ घेऊन त्यांचे कोडकौतुक केले. त्यांचे अंतर्दृष्टीने अवलोकन केले आणि म्हणाले, "राजा ! हे दोघे कुमार शिवभक्त का आहेत, ते सांगतो. ऐका.

महानंदांची कथा

पूर्वी काश्मीर देशातील नंदिग्राम नावाच्या नगरात महानंदा नावाच्या एक गणिका राहत होत्या. मदनांनाही मोह पडेल असे त्यांचे सौंदर्य होते. त्या अतिशय श्रीमंत आणि ऐश्वर्यसंपन्न होत्या. त्यांच्याकडे रत्नखचित छत्र,

रत्नखचित दांड्या असलेली चामरे, रत्नखचित पादुका, बहुमूल्य वस्त्रे, सोन्याचा रत्नजडित पलंग, चांदण्यासारखी शुभ्र आणि मृदू मुलायम शय्या, दिव्य अलंकार, सुवासिक अत्तरे, सुसज्ज महाल, गोधन, महिषी, अश्व, गज, रथ, पालख्या, दास-दासी असे सर्व वैभव होते. त्या भाग्यवान होत्या. त्यांच्या घरी त्यांच्या आई व भाऊ राहत असत. त्यांचे सुस्वर, मधुर गायन ऐकून किन्नर तटस्थ होत असत, कोकीळ मौन धारण करत असत आणि श्रोते तल्लीन होऊन डोलत असत. त्यांच्या घरी राजे, महाराजे व श्रीमंत लोक येत असत, त्यांच्या नृत्यकौशल्यास दाद देत असत. महानंदा घरी आलेल्या इच्छुकांना कामभोग देऊन तृप्त करत असत. गणिका असूनही त्या पतिव्रतेसारख्या वागायच्या. त्या एका रात्रीसाठी ज्या पुरुषाची सेवा करायच्या, त्या कालावधीत तोच आपला पती आहे असे समजूनच वागायच्या. त्या वेळी त्या अन्य कोणाचाही विचार करत नसत. मग भोगेच्छेने प्रत्यक्ष इंद्र जरी त्यांच्या द्वारी आले, तरी उपयोग होत नसे. म्हणूनच त्यांचा सहवास लाभलेले राजे स्वतःला धन्य समजत असत.

महानंदा परम शिवभक्त म्हणून प्रख्यात होत्या. त्या सोमवार, प्रदोष व शिवरात्री आदी शिवव्रते करायच्या, ब्राह्मणांच्या हस्ते भगवान शंकरांना अभिषेक करायच्या, रोज एक लक्ष बिल्वदलांनी शिवजींची पूजा करायच्या, श्रावणमासात कोटिलिंगार्चन

करायच्या. त्या उदार होत्या, दानशूर होत्या, नेहमी अन्नछत्र चालवायच्या आणि याचकांना इच्छित दान देऊन संतुष्ट करायच्या.

भद्रसेन ! आता मी काय सांगतो ते लक्षपूर्वक ऐका. या महानंदांनी आपल्या घरात एक कोंबडा आणि एक माकड पाळले होते. त्यांच्या गळ्यात रुद्राक्ष बांधून त्यांना नाचायला शिकवले होते. त्यांनी आपल्या नृत्यशाळेत एक शिवलिंग स्थापन केले होते. पाळलेला कोंबडा व माकड यांना त्या तिथेच बांधून ठेवत असत. त्या तिथेच शिवपुराण ऐकायच्या, शिवजींपुढे सप्रेम भक्तीने नृत्य-गायन करायच्या, कोंबड्याच्या आणि माकडाच्या गळ्याला-कपाळाला भस्म लावायच्या आणि त्यांनाही कौतुकाने शिवजींपुढे नाचवायच्या. अशा प्रकारे त्यांच्या संगतीने त्या मूक प्राण्यांनाही शिवभक्ती घडत होती.

एकदा शिवजींनी त्यांची परीक्षा घेण्याचे ठरवले. ते सौदागरांचे (व्यापाऱ्यांचे) रूप घेऊन त्यांच्या सदनी गेले. ते इतके सुंदर होते की, महानंदा त्यांच्याकडे पाहतच राहिल्या. त्यांनी त्यांचे हसून स्वागत केले. त्यांच्या हाताला धरून रत्नजडित पलंगावर बसवले. त्यांची पूजा केली. त्यांच्या हातात एक मौल्यवान कंकण होते. त्यांचे लक्ष त्याकडे गेले, तेव्हा त्या उत्स्फूर्तपणे म्हणाल्या, "ही स्वर्गातील वस्तू आहे असेच वाटते. हे विश्वकर्म्यांनीच बनवले असावे. कारण अशी अनुपम निर्मिती करणे मानवाला शक्यच नाही." ते ऐकून सौदागरांनी आपल्या हातातील ते कंकण काढून त्यांच्या हातात घातले. तेव्हा त्यांचा आनंद गगनात मावेना. त्या म्हणाल्या, "हे

कंकण जसे पृथ्वीमोलाचे आहे, तशी मीही अत्यंत दुर्लभ अशी बत्तीस लक्षणी नारी आहे. आजपासून तीन दिवस मी तुमची दासी आहे आणि तुमची एकनिष्ठेने सेवा करणार आहे."

ते मान्य करून सौदागरांनी वस्त्रातून एक दिव्य शिवलिंग बाहेर काढले. ते इतके तेजस्वी होते की, त्यापुढे सूर्यप्रभाही फिकी पडावी ! महानंदा तल्लीन होऊन त्याकडे पाहतच राहिल्या व -'जय जय चंद्रमौळी !'- असे म्हणून नतमस्तक झाल्या. सौदागर म्हणाले, "महानंदा ! मी शिवभक्त आहे आणि हे लिंग मला प्राणाहूनही प्रिय आहे. हे तीन दिवस नीट जपून ठेवा. आता एकच गोष्ट सांगतो, माझे व्रत अतिशय कठीण आहे. त्यामुळे हे दिव्य शिवलिंग भंगले वा दग्ध झाले, तर मी जिवंत राहणार नाही. मी तत्काळ अग्निप्रवेश करीन." ते मान्य करून त्यांनी ते लिंग घेतले आणि - "ठीक आहे. मी काळजी घेईन"- असा शब्द देऊन ते आपल्या नृत्यशाळेत नेऊन ठेवले.

रात्र झाली. एकमेकांच्या सहवासाचा आनंद घेऊन सौदागर आणि महानंदा उभयता झोपी गेली. काही वेळाने शिवजींनी आपले अभिनव लीलाकर्तृत्व दाखवले. महानंदांच्या धैर्याची कसोटी पाहण्यासाठी त्यांनी निजमायेने नृत्यशाळेस आग लावली. अल्पावधीत पावक भडकला. त्याने नृत्यशाळेला चहूकडून वेढले. लोकगर्दी जमा झाली. महानंदांचे सेवक आणि दासी आग विझवण्याचा कसोशीने प्रयत्न करू लागल्या. ती गडबड ऐकून सौदागरांनी महानंदांना उठवले, म्हणाले, "अहो उठा ! तुमच्या घराला आग लागली आहे बघा !" तेव्हा त्या खडबडून उठल्या आणि नृत्यशाळेकडे धावल्या. त्यांनी भडकलेल्या आगीत उडी घेऊन आधी कोंबड्याची व माकडाची मुक्तता केली. ते दोघे घाबरून वनात पळून गेले.

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

तो अग्नी नृत्यशाळेला भस्म करूनच शांत झाला ! सौदागर चिंतामग्न झाले. त्यांनी विचारले, "काय हो ! माझे दिव्य लिंग

जपून ठेवले आहेत ना ?" ते ऐकताच महानंदा घाबरल्या, उर पिटून आक्रोश करू लागल्या, म्हणाल्या, "हाय रे दुर्दैवा ! हे असे कसे घडले ? नृत्यशाळेत ठेवलेले लिंगही भस्म होऊन गेले ! आता मी काय करू ? माझ्याकडून हा केवढा भयंकर अपराध घडला." त्या समयी त्यांच्या दुःखाला अंतच नव्हता.

ते ऐकून सौदागर फारच व्यथित झाले. "अरेरे ! आज माझे दिव्य आत्मलिंग नष्ट झाले. आता जगण्यात काहीच अर्थ राहिलेला नाही, म्हणून मीही अग्निप्रवेश करून प्राणत्याग करतो !"- असे म्हणून ते उठले. त्यांनी शुष्क काष्ठे रचून अग्नी प्रदीप्त केला, एकदा महानंदांकडे पाहिले आणि 'ॐ नमः शिवाय।' असे म्हणून त्या अग्निकुंडात उडी घेतली. ते पाहून लोक हळहळले. महानंदांच्या शोकाला पारावार राहिला नाही.

महानंदांनी सौदागरांना तीन दिवसांच्या सेवेचा शब्द दिलेला होता आणि त्यांच्या स्वतःच्या धारणेप्रमाणे त्या तीन दिवसांसाठी ते त्यांचे पती होते. आता त्यांचे निधन झाले होते. म्हणून त्यांनीही सहगमन करायचे ठरवले. त्यांनी ब्राह्मणांना बोलावून रोख द्रव्यांसहित आपली सर्व संपदा त्यांच्याकडून लुटवली, आपला वाडा-गुरे-वासरे-अश्व-गज आदी सर्वच दान केले, स्नान करून शुभ्र वस्त्र धारण केले, सर्वांगी भस्म लावून रुद्राक्षे धारण केली व आपल्या सेवकांना लाकडे रचून चिता प्रदीप्त करायला सांगितली. त्यांनी सर्वांचा अखेरचा निरोप घेतला, अग्नीला नमस्कार केला, हृदयात भगवान शंकरांचे ध्यान केले आणि -'हर हर शंकर !'- असा नामघोष करून निःशंक मनाने भडकलेल्या चिताग्नीत उडी घेतली ! तर काय आश्चर्य ! त्याच क्षणी त्या भयंकर अग्निकुंडातून साक्षात कैलासनाथ प्रकट झाले. पाच मुखांचे, दहा हातांचे,

मस्तकी जटाभार, त्यावर शोभिवंत चंद्रकोर, ऊर्ध्वभागी झुळझुळ वाहणारी धवलवर्ण गंगा, भाळी अग्नीसमान धगधगीत तृतीय नेत्र, नीलवर्ण कंठ, खट्वांगधारी, भस्मचर्चित सर्वांग, त्यावर धारण केलेली सर्पभूषणे, कमरेस व्याघ्रांबर, अंगावर पांघरलेले गजचर्म, गळ्यात नरमुंडांच्या माळा; अशा दिव्य स्वरूपाच्या त्या महायोगी आदिनाथांनी आपल्या दहा भुजा पसरून त्यांना वरचेवर झेलले. संकटात भक्तांचे रक्षण करणारे आणि शरणागतांना अभय देणारे ते महाप्रभू त्यांची निर्वाणीची भक्ती पाहून अगदी प्रसन्न झाले होते. ते म्हणाले, "महानंदा ! तुमचे सत्त्व पाहण्यासाठी मीच सौदागराच्या रूपाने आलो होतो. मी तुमच्यावर प्रसन्न आहे. तुम्ही माझ्याकडून उत्तम वर मागून घ्या !" तेव्हा त्या म्हणाल्या, "देवा ! तुमच्या दर्शनाने मी धन्य झाले आहे. अशीच तुमची कृपादृष्टी आम्हां बालकांवर राहो. तुमच्याकडे तुमच्या प्राप्तीशिवाय काय मागावे ? म्हणूनच माझी अशी प्रार्थना आहे की, तुम्ही माझ्यासह या नगराचाही उद्धार करा !" तेव्हा -'तथाऽस्तु !'- असे आशीर्वचन बोलून ते देवाधिदेव अंतर्धान पावले. तेवढ्यात तिथे एक दिव्य विमान आले. त्यातील शिवगणांनी महानंदा, त्यांच्या माताजी, बंधू व तेथील सर्व नागरिकांना त्यात बसवले आणि सन्मानाने शिवलोकी नेले. शिवकृपेने त्या सर्वांना दिव्यरूप प्राप्त झाले, शिवलोकी अक्षय स्थान मिळाले. धन्य धन्य त्या महानंदा ! त्यांनी आपल्यासमवेत सर्वांचा उद्धार केला ! निःस्वार्थी वर्तन हेच शिवभक्तीचे गमक आहे."

शिवलोकाची महती

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! या ठिकाणी निरुपम सुखाचे

आगर अशा शिवलोकाबद्दल थोडक्यात सांगावेसे वाटते. तिथे आधिव्याधी नाहीत, तहानेचा व भुकेचा त्रास नाही, भेदबुद्धी नाही, काम-क्रोधादी षड्विकार नाहीत, द्वंद्व नाही आणि दुःखी नाही. तिथे काया-वाचा-मनाची शुद्धता आहे. तेथील जल अमृतापेक्षा मधुर आहे. तिथे देववृक्षांची विस्तीर्ण वने आहेत, असंख्य कामधेनू आहेत आणि भक्तांसाठी चिंतामणी जडवलेली सुंदर निवासस्थाने आहेत. तिथे शिवभक्तांच्या मुखातून सहज एखादी इच्छा बोलली गेली, तरी ती तत्काळ पूर्ण होते. शिवलोक अविनाशी आहे. भगवान शंकरांच्या असीम कृपाप्रसादाने तिथे अक्षय स्थान (शिवपद) प्राप्त होते. पराकाष्ठेच्या शिवभक्तीमुळे महानंदांना ते पद लाभले.

सुधर्म आणि तारक यांचे जन्मरहस्य

महानंदांच्या उद्धाराची कथा सांगून पराशर म्हणाले, "भद्रसेन ! महानंदांनी पाळलेला कोंबडा आणि माकड यांनी भस्म व रुद्राक्ष ही शिवभूषणे धारण केल्यामुळे त्यांना नरजन्म मिळाला आहे. ते आता राजपुत्र व प्रधानपुत्र म्हणून जन्माला आले आहेत. तुमचे पुत्र सुधर्म आणि प्रधानजींचे पुत्र तारक यांचे विरक्त वर्तन, एकांतप्रियता आणि यांना असलेली भस्म-रुद्राक्षादिकांची आवड या सर्व गोष्टी यांच्या पूर्वजन्मातील संस्कारांचा परिपाक आहेत ! राजा ! हे दोन्ही कुमार 'डोळस' आहेत, बत्तीस लक्षणांनी युक्त आहेत. हे शिवभक्तीचा प्रचार-प्रसार करतील, तुमचा उद्धार करतील."

> **मुख्य मुद्दा**
>
> रुद्राक्ष = बाह्य चिन्ह + अंतःस्मरण.

ते ऐकून राजा व प्रधानजींना परम-आश्चर्य वाटले. दोघांनी पराशरांना वंदन केले. भद्रसेन म्हणाले, "गुरुदेव ! असे सुपुत्र

आमच्या उदरी जन्मले हे आमचे सद्भाग्य आहे. यांचे पूर्वजन्मवृत्त सांगून तुम्ही आम्हांला खरोखरच उपकृत केले आहे."

त्या समयी राजा भद्रसेनांच्या मनात राजपुत्रांविषयी अधिक जाणून घेण्याची जिज्ञासा निर्माण झाली. ते म्हणाले, "ऋषिवर्य ! राजपुत्र सुधर्म आम्हांला किती नवससायसांनी झालेले आहेत, हे आपण जाणता. हे माझे प्राण आहेत. तरी कृपा करून यांचे आयुष्यमान किती आहे ? हे किती वर्षे राज्य करतील ? याविषयी काही सांगा."

पराशर म्हणाले, "राजा ! प्रत्यक्ष प्रचिती येईल असेच बोलले पाहिजे. पण मी खरे बोलतो, तर ते तुम्हांला सहन होणार नाही. ते तुम्हांला विषाहून कटू वाटेल. ते ऐकताच तुम्ही आणि तुमचे सभाजन दुःखी होतील."

राजा म्हणाले, "संकोच करू नका. जे असेल ते स्पष्ट सांगा."

ते म्हणाले, "राजा ! आजपासून सातव्या दिवशी राजपुत्रांना बारा वर्षे पूर्ण होतील. त्या दिवशी त्यांना मृत्युयोग आहे."

ते ऐकताच त्यांच्यावर जणू वज्राघात झाला ! ते कोलमडले, मूर्च्छित होऊन एकदम धरणीवर कोसळले ! प्रधानजींना रडू आले, सभेतील मान्यवर दुःखसागरात बुडाले ! अंतःपुरातील राजस्त्रियांनी तर मोठाच आकांत मांडला !

पराशरांनी भद्रसेनांना सावरले. त्यांना सावध केले व म्हणाले, "राजा ! धैर्य सोडून कसे चालेल ? म्हणून स्वतःला सावरा आणि मी काय सांगतो ते लक्षपूर्वक ऐका. जेव्हा पंचमहाभूते नव्हती, चंद्र-सूर्य नव्हते, मायामय विकार नव्हते; तेव्हा सर्वत्र ब्रह्मच होते. तेच शिवतत्त्व होय. त्या सनातन परब्रह्मांच्याठायी - 'मी ब्रह्म आहे'- असे जे पहिले स्फुरण झाले, त्यातूनच शिवइच्छेने महत्त्व आणि त्रिविध अहंकार उगम पासून सृष्टीचा पसारा वाढला. हे सृष्टिकार्य व्यवस्थित चालावे म्हणून त्या ब्रह्मरूप शिवजींनी आपल्या सत्त्वांशाने विष्णू, रजांशाने ब्रह्मदेव आणि तमांशाने रुद्रांची निर्मिती केली. त्यांनी ब्रह्माजींना सृष्टिबचना करायला सांगितली. तेव्हा ते म्हणाले, "स्वामी ! मला सृष्टिरचनेचे ज्ञान नाही. मी काय करू ?" तेव्हा आदिपुरुष शिवजींनी त्यांना चार वेद सांगितले. त्यानंतर 'रुद्राध्याय' सांगितला. त्याचे महत्त्व सांगताना ते म्हणाले, "रुद्राध्याय अत्यंत पवित्र असून हा चारही वेदांचे सार आहे. या रुद्राध्यायापेक्षा गुह्य असे ज्ञान त्रिभुवनात नाही आणि याहून मोठे साधनही नाही. हा शिवरूप आहे. म्हणून हा काळजीपूर्वक जतन करा. जे याचे श्रवण-पठण करतील, ते पावन होतील. त्यांच्या दर्शनाने अन्य जीव तरून जातील."

त्यानंतर ब्रह्माजींनी सप्तर्षींना या अध्यायाचा एकांतात उपदेश केला. त्यांच्यापासून संप्रदायपरंपरेने तो भूलोकी आला. याहून श्रेष्ठ जप नाही, तप नाही वा ज्ञानही नाही. जो रुद्राध्यायाचे नित्य पठण करतो; त्याच्या दर्शनाने तीर्थे पावन होतात, स्वर्गातील देवही त्याचे दर्शन घेऊ इच्छितात. रुद्राध्यायाचा महिमा अगाध आहे, त्याचे वर्णन करता येत नाही. एकदा रुद्राध्यायाची उपासना एवढी वाढली की, पुण्यवृद्धी होऊन लोक शिवलोकी जाऊ लागले. त्यामुळे यमपुरी ओस पडली आणि यमदूतांना काही कामच उरले नाही. त्यामुळे यमधर्मांना मोठी चिंता वाटू लागली. सृष्टीची अनादी काळापासून चालत आलेली उत्पत्ति-स्थिति-लयात्मक रचना बिघडू नये म्हणून त्यांनी ब्रह्माजींना साकडे घातले. तेव्हा त्यांनी 'अभक्ती' नामक कृत्या निर्माण केली. ती कुतर्कवाद्यांच्या मनात शिरली. त्यामुळे ते शिवजींचा द्वेष करू लागले, शिवभक्तांचा मत्सर करू लागले. अशा कुकर्मी लोकांना मरणोत्तर दुर्गती प्राप्त होऊ लागली. ते यमलोकी महाभयंकर नरकात पडू लागले. यमराजांनी आपल्या दूतांना - 'जे पापमती दुर्जन भगवान शंकरांचा द्वेष करतात; त्यांना अल्पायुषी करा, त्यांना नाना प्रकारे त्रास द्या.

हरिहरांमध्ये भेद करणाऱ्यांना नरकात घाला. ज्यांना रुद्राध्याय आवडत नाही, त्यांना कुंभीपाक नरकात लोटून भयंकर यातना द्या. पण जे लोक रुद्राध्यायाची अनुष्ठाने करतात; त्यांच्या वाटेला जाऊ नका, त्यांना दीर्घायुषी करा !'- अशी स्पष्ट आज्ञा दिली होती.

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

अशा प्रकारे रुद्राध्यायाचे माहात्म्य विशद करून पराशर भद्रसेनांना म्हणाले, "राजा ! चिंता करू नका. आजपासून सात दिवस शिवजींना अभिषेक करून रोज दहा हजार रुद्रावर्तने करा

किंवा शंभर घट स्थापन करून त्यांतील जल रुद्राने अभिमंत्रित करा. दिव्य तरूंच्या पल्लवांनी त्या मंत्रोक्त जलाचे तुमच्या पुत्रांवर अभिसिंचन करा. म्हणजे शिवकृपेने त्यांचा मृत्युयोग टळेल."

ते ऐकून त्यांना हायसे वाटले. त्यांनी पराशरांचे पाय धरले व म्हणाले, "काळ, मृत्यू, भय आणि शोक यांच्यापासून केवळ गुरूच रक्षण करू शकतात. अन्य कोणातही ते सामर्थ्य नाही. तुम्ही ऋषिकुळांमध्ये अधिकाराने, ज्ञानाने आणि तपश्चर्येने सर्वश्रेष्ठ आहात. म्हणून माझी तुम्हांला अशी विनंती आहे की, तुम्हीच या रुद्रानुष्ठानाचे आचार्य व्हा. तुमच्या मार्गदर्शनानुसार सर्व सिद्धता करण्यात येईल." मग त्यांनी रुद्रानुष्ठानाचे यथासांग ज्ञान असणाऱ्या एक हजार सच्छील ब्राह्मणांना बोलावून आणले.

रुद्रव्रतन्यास प्रारंभ झाला. त्यासाठी एक हजार घटांची मंत्रोक्त स्थापना करण्यात आली. त्यांत मंदाकिनीचे जल भरले होते, आम्रपल्लव घातले होते. रुद्रघोष सुरू झाला. ते दिव्य अनुष्ठान सहा दिवस चालू होते. सातव्या दिवशी अनुष्ठान चालू असताना मध्यान्ही मृत्युसमय आल्याने राजपुत्र सुधर्मांना एकदम मूर्च्छा आली. देहभान हरपून ते खाली कोसळले. त्यांची सगळी हालचालच थांबली. त्यांची मरणोन्मुख अवस्था पाहून भद्रसेन घाबरले. पराशरांनी त्यांना धीर दिला आणि रुद्राने अभिमंत्रित केलेले जल कुमारांच्या अंगावर शिंपडले. तेव्हा ते सावध झाले.

पराशरांनी त्यांना विचारले, "बाळ ! तुम्हांला काय झाले होते ? अचानक मूर्च्छा कशी आली ?" सुधर्म म्हणाले, "गुरुजी ! एक भयंकर कालपुरुष मला नेण्यासाठी आले होते. डोक्यावर जटा असलेले, भाळी शेंदूर लावलेले, अकराळविकराळ दाढांचे आणि लालबुंद डोळ्यांचे ते कालपुरुष (मृत्युदेव यमराज) मला घेऊन

जात असताना चार दिव्य पुरुष तिथे धावत आले. पंचवदन, दहा भुजांचे, सर्वांगी भस्म लावलेले, व्याघ्रांबर परिधान केलेले, दहा आयुधांनी सुसज्ज आणि ब्रह्मांडात अतुलनीय अशा त्या देदीप्यमान पुरुषांनी मला त्यांच्या तावडीतून सोडवले आणि त्यांना मारत-मारत घेऊन गेले. त्यानंतर पुढे काय झाले मला माहीत नाही, कारण मला जाग आली."

ते ऐकून भद्रसेनांच्या डोळ्यांत आनंदाश्रू तरळले ! अंगी रोमांच उभे राहिले ! ते शिवजींचा जयजयकार करू लागले ! त्यांनी ब्राह्मणांना दंडवत घातले ! देवांनीही पुष्पवर्षाव करून आपला आनंद व्यक्त केला ! राजपुत्रांचा अपमृत्यू टळला म्हणून प्रजाजनांनी आनंदोत्सव केला. लोक शिवलीलांचे गायन करू लागले. मंगलवाद्यांच्या निनादाने त्या जल्लोषात अधिकच भर घातली. मग भद्रसेनांनी विधीनुसार होमहवन केले. आमंत्रित सर्व ब्राह्मणांना षड्रस अन्नाचे भोजन दिले. त्यांना दिव्य वस्त्रालंकार व अमूल्य भेटवस्तू दिल्या, द्रव्यभांडार उघडून अगणित दक्षिणा दिली. अपार दानधर्म करून याचकांना संतुष्ट केले. ब्राह्मणांनी त्यांना मंत्राक्षता देऊन - 'तुमच्या पुत्रांचे कल्याण होवो ! त्यांना सर्वत्र विजय मिळो !'- असे अनेक शुभाशीर्वाद दिले.

त्या वेळी त्या आनंदोत्सवात आणखी एक आश्चर्य घडले. सुगंधी पुष्पवृक्षांच्या वनात वसंत ऋतूचे आगमन व्हावे, स्वर्गातील गंगा काशीला यावी, अपर्णांनी पांढऱ्या कमलपुष्पांनी शिवार्चन करावे, दुर्दैवी मनुष्याला चिंतामणी सापडावा आणि भुकेल्यापुढे क्षीराब्धीने धावत यावे; तसे घडले. तिथे त्रिभुवनात वंदनीय असणाऱ्या नारदांचे आगमन झाले ! व्यास-वाल्मीकी-ध्रुव-प्रल्हाद हे ज्यांचे शिष्य, जे चौदा विद्या व चौसष्ट कलांचे जाणकार, साक्षात

नारायणस्वरूप, अन्याय होत असल्यास देवेंद्रांनाही दंड करण्यास मागेपुढे न पाहणारे, तसेच ब्रह्मांडारचना मोडून पुनःसृष्टीचे अगाध सामर्थ्य असलेल्या त्या विधिसुतांना तिथे आलेले पाहून यज्ञकुंडातील अग्नी मूर्तरूप झाला. दक्षिणाग्नी, गार्हपत्यअग्नी आणि आहवनीयअग्नी या आपल्या तीन रूपांनी त्यांच्या स्वागतासाठी धावला. भद्रसेन, त्यांचे प्रधानजी, पराशर आणि उपस्थित ब्रह्मवृंदांच्या आनंदाला पारावार उरला नाही. सर्वांनी त्यांना वंदन केले.

भद्रसेनांनी दिव्य आसनावर बसवून नारदांची पूजा केली. प्राथमिक पाहुणचार झाल्यावर त्यांनी त्यांचे क्षेमकुशल विचारले, मग हात जोडून म्हणाले, "देवर्षी ! आपणांस अतींद्रिय दृष्टी आहे. आपण त्रिभुवनात संचार करता. म्हणून इथे येण्यापूर्वी आपण एखादी अपूर्व गोष्ट पाहिली असल्यास तिच्याविषयी काही सांगा."

नारद म्हणाले, "राजा ! इथे येताना मार्गमध्ये मला पाच मुखे व दहा हात असलेले अत्यंत तेजस्वी असे चार शिवदूत दिसले. ते कालपुरुषांना बांधून नेत होते. धन्य-धन्य ते रुद्रानुष्ठान ! त्याने तुमच्या पुत्रांचा अपमृत्यू

टळला ! त्यांच्या रक्षणासाठी त्या परम कृपाळू शिवजींनी स्वतःच्या पुत्रांना, म्हणजेच वीरभद्रांना पाठवले होते. ते मृत्यूंना जाब विचारत होते, "भद्रसेनांच्या या पुत्रांचे आयुष्य दहा हजार वर्षे आहे आणि हे सार्वभौम राजा होणार आहेत. मग तुम्ही कोणाच्या आज्ञेने यांना नेत होतात. तुम्हांला रुद्रमहिमा माहीत आहे ना ? मग शिवाज्ञेचे उल्लंघन करण्याचे धाडस केलेतच कसे ?"

तेव्हा कालपुरुष यमराजही विचारात पडले. त्यांनी चित्रगुप्तांकडे

चौकशी केली, तेव्हा सुधर्मांचे आयुष्य दहा हजार वर्षांचे असल्याचे स्पष्ट झाले. यमधर्मांनी शिवदूतांची क्षमा मागितली आणि रुद्राध्यायाचे माहात्म्य त्रैलोक्यात पुन्हा एकदा सिद्ध झाले.

नारदांचे हे बोलणे ऐकून उपस्थित सर्वांना परमानंद झाला. नारदांनी भद्रसेन, सुधर्म आणि तारक यांना शुभाशीर्वाद दिले आणि ते अंतर्धान पावले.

पुढे भद्रसेनांनी सुधर्मांचा मोठ्या थाटात राज्याभिषेक केला. सुधर्म आणि तारक यांनी प्रदीर्घ काळ न्यायाने राज्य चालवले. ते नित्य रुद्राध्यायाचे पठण व शिवपूजन करत असत. अंती ते सदेह शिवलोकास गेले.

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! असा हा रुद्राध्यायाचा आणि रुद्राक्षाचा अगाध महिमा आहे. जो मनुष्य हा अकरावा अध्याय भक्तिभावाने वाचेल अथवा ऐकेल, त्याचा अपमृत्यू टळेल. त्याला दीर्घायुष्य, आरोग्य व संपत्ती प्राप्त होईल. या अध्यायाच्या श्रवणाने सर्व पातके भस्म होऊन अंती शिवपद लाभते.

कवी श्रीधर म्हणतात, 'हे देवाधिदेव महादेवा, हा ग्रंथ आपल्याच प्रेरणेने रचला गेला आहे. यातील अकरावा अध्याय अतिशय पावन असून सज्जनांनी याचे नित्य श्रवण-पठण करावे.'"

श्रोता आणि वक्ता पावन होतील. स्वतः शिव-पार्वती त्यांचे रक्षण करतील.

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा अकरावा अध्याय अतिशय गोड आहे. हा सज्जनांनी नित्य श्रवण-पठण करावा."

॥ अध्याय अकरावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. रुद्राक्ष धारणाचे माहात्म्य.
2. भद्रसेन: राजधर्म व शिवभक्ती.
3. रुद्राध्याय जपाचे फल.

मुख्य मुद्दे

- रुद्राक्ष = बाह्य चिन्ह + अंतःस्मरण.
- राजा प्रजाहितदक्ष असेल तर राज्य शिवानुकूल.
- जप नियमित असावा, केवळ दाखवावा नव्हे.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> रुद्राक्ष संख्या/विधान परंपराभेदाने बदलते; भाव व नियमबद्धता मुख्य.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. रुद्राक्ष धारणाचे फल कथेत काय सांगितले?

- ○ केवळ दागिना
- ○ स्नान–जप माहात्म्य व शिवसान्निध्य
- ○ युद्धजय फक्त
- ○ राजपद

उत्तर: स्नान–जप माहात्म्य व शिवसान्निध्य — धारण व स्नानाने पुण्य.

2. भद्रसेन कोणत्या देशाचे अधिपती?

- ○ काश्मीर
- ○ विदर्भ
- ○ मगध
- ○ लंका

उत्तर: काश्मीर — काश्मीर देशाचे भद्रसेन.

3. रुद्राध्याय कशासाठी?

- ○ केवळ नृत्य
- ○ जप–माहात्म्य
- ○ कृषी
- ○ नाव बांधणी

उत्तर: जप–माहात्म्य — रुद्राध्याय जपाचे माहात्म्य.

पुढील अध्याय बारावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय बारावा ॥

श्रवणरहस्य, बहुलांचा उद्धार, भस्मासुर-वध

भस्मासुराचा गर्व व शिवलीला

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: श्रवणरहस्य, बहुलांचा उद्धार व भस्मासुर-वध: श्रवणाचे सामर्थ्य व अहंकाराचा अंत. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। चारही वर्णांच्या, चारही आश्रमांच्या आणि सर्व वयोवस्थांतील स्त्री-पुरुषांनी शिवकीर्तन करावे. ज्याला शिवस्मरण आवडत नाही, तो पतिताहुनी पतित होय. तो वस्त्रालंकारांनी कितीही नटला, तरी व्यर्थच ! असा मनुष्य जिवंत असला, तरी प्रेतवत समजावा. त्याचे भोजन म्हणजे पशू होऊन गवत खाणे ! त्याचे डोळे मोरपिसासारखे व्यर्थ ! त्याचे कान म्हणजे वारुळावरील छिद्रे ! त्याचे हात-पाय म्हणजे झाडाच्या फांद्या ! त्याचा देह व्यर्थ ! जगणेही व्यर्थ ! त्याची जननी अपत्यहीन समजावी ! जो शिवभजन करत

नाही, तो जगला काय-मेला काय सारखाच ! तो सागरात बुडाला, आगीत भस्म झाला वा सर्पदंशाने मेला; म्हणून काहीच फरक पडत नाही. शिवलीला ऐकण्याची गोडी कशी असावी ? मुंगीला गूळ आवडतो तशी ! ती मेली तरी गुळाला सोडत नाही. शिवभजनाची प्रीती कशी असावी ? माता-पित्यांना आपल्या पुत्राबद्दल असते तशी ! चुकलेल्या पुत्राच्या आगमनाची शुभवार्ता समजताच ते जसे प्रेमाने धावत जातात, तसे

शिवकीर्तन असेल तिथे आवडीने धावत जावे. शिवलीलांचे श्रवण म्हणजे अमृतवाणीच ! त्या ऐकण्यासाठी हातातील सर्व कामे टाकून जावे. गावी गेलेल्या पतीचे पुष्कळ दिवसांनी खुशालीचे पत्र आले, म्हणजे - त्यातील मजकूर ऐकण्यासाठी पतिव्रता जशी आतुर होते - तशीच आतुरता शिवकीर्तन ऐकताना असावी. निर्धनाला द्रव्यघट सापडला, जन्मांधाला दृष्टी आली वा तहानलेल्यास थंड पाणी प्यायला मिळाले; तर त्याला जसा आनंद होतो, तसा आनंद शिवकथाकीर्तन ऐकताना व्हावा.

शिवकथा सांगणारे वक्ते गुरूंसारखे असतात. त्यांना शिवस्वरूप मानून वंदन करावे, त्यांची आदराने पूजा करावी. शिवचरित्रकथा म्हणजे कामधेनूच्या आचळातील अमृतमय दुग्धधारा ! त्या कर्णद्वारे प्राशन कराव्यात. वक्त्यांचा मान ठेवावा. त्यांना भलतेसलते प्रश्न विचारून, पाखंड मते मांडून, वादविवाद करून अकारण त्रास देऊ नये. एखादी गोष्ट कळली नाही, तर जिज्ञासापूर्तीसाठी पुन्हा विचारावी. ते जे सांगतील ते लक्षपूर्वक ऐकावे. त्यांना जाणीवपूर्वक छळणे, हा तर मोठाच दोष आहे. तसे केल्याने मरणोत्तर पिशाचयोनीत जावे लागते. मंदिरामध्ये देवमूर्ती आणि पुराणकथा सांगणारे पुराणिक यांच्याशिवाय अन्य कोणालाही नमस्कार करू नये. कथाश्रवण चालू असताना जो गर्वाने मध्येच उठून जातो; तो अल्पायुषी होतो, त्याला प्रपंचात अनेक संकटे भोगावी लागतात. कटकारस्थाने करणारा, कपटी, धूर्त, पापी, दुष्ट अशा मनुष्याला मुख्य श्रोता करू नये. श्रवण आस्थेने करावे. श्रवण करताना मनात कुतर्क आल्यास श्रवण व्यर्थ जाते. कथा-निरूपण चालू असताना रसभंग करू नये. त्या दोषामुळे मरणोत्तर नरकयातना भोगाव्या लागतात. कथा चालू असताना अन्य काही

बोलूच नये. मन एकाग्र करून ऐकावे म्हणजे श्रवणाचे उत्तम फळ मिळते.

वक्त्यांची पूजा करावी. वस्त्रे, अलंकार व दक्षिणा देऊन त्यांचा सन्मान करावा. त्यांना धन दिल्याने आपले धन वाढते. त्यांना रत्ने दिल्याने आपले डोळे तेजस्वी होतात. (दृष्टिदोषादी विकार होत नाहीत.) त्यांना अलंकार दिल्याने आपली प्रतिष्ठा वाढते. त्यांची षोडशोपचारे पूजा केल्याने शिवजी प्रसन्न होतात. आपण त्यांना जे अर्पण करतो, त्या सर्व गोष्टी आपल्याला अनेक पटींनी परत मिळत असतात. त्यांना उदार हस्ते देणाऱ्या श्रोत्याला कधीही दारिद्र्य येत नाही, त्याला शिवपद प्राप्त होते, शिवकथा श्रवणाने तो निष्पाप होतो.

कथा ऐकताना पागोटे घालून बसू नये. जे विडा चघळत कथा ऐकतात त्यांना यमदूत अनेक यातना देतात, असे व्यासांचे वचन आहे. कथा ऐकताना निद्रा येत असेल, तर ती हर प्रयत्नाने आवरावी. कथा ऐकताना अंतःकरण सद्गदित होऊन डोळ्यांत पाणी आले, तर झोप कशी येईल ? एखादा मनुष्य आपली आयुष्यभराची कमाई चोरीला जाऊ नये म्हणून क्षणोक्षणी जागरूक असतो, कथा ऐकताना तशीच जागरूकता हवी. निद्रा अनावर झाल्यास हात जोडून उभे राहावे व आशयाकडे लक्ष देऊन ऐकावे.

मनामध्ये अहंता धरून वक्त्यांपेक्षा उंच जागेवर बसू नये, त्या दोषामुळे कावळ्याचा जन्म येतो. जे वीरासन घालून श्रवणास बसतात, त्यांना वृक्षाचा जन्म येतो. जे पाय पसरून श्रवणास बसतात, त्यांना यमराज काठीने झोडपतात. जे विनंती करूनही ऐकत नाहीत, बळेच जेठा घालून बसतात; त्यांना यमदूत नरकात टाकतात. जे कथा-कीर्तन ऐकताना झोपतात, त्यांना अजगराचा

जन्म येतो. जे पुराणिकांना नमस्कार केल्याशिवाय बसतात, ते कळकाचे झाड होतात. जे कथा ऐकताना अन्य गोष्टी बोलतात, ते बेडूक होतात. जे कथा ऐकताना प्रसंगाला अनुसरून आनंदाने टाळ्या वाजवत नाहीत, ते प्रपंचात दुःख भोगतात. जे शिवकीर्तनाला महत्त्व देत नाहीत, ते कुत्र्याच्या जन्माला जातात. जे शिवकीर्तनाविषयी उद्धट वचने बोलतात, ते सरड्याच्या जन्माला जातात. जे शिवकीर्तन आदराने श्रवण करत नाहीत, त्यांना डुकराचा जन्म मिळतो. जे शिवचरित्राची निंदा वा टवाळी करतात, ते लांडगे होतात.

वक्त्यांना आसन देणारा शिवसान्निध्य प्राप्त करतो. त्यांना वस्त्रे देणाऱ्यास अन्नाची कमतरता पडत नाही. पुराणकथांचे श्रवण केल्याने अंगी भक्ती आणि वैराग्य बाणते, मनास अनुताप होऊन ते शुद्ध होते. याविषयीची एक कथा सूतांनी शौनकादिकांना सांगितली, ती ऐका.

सूत म्हणाले, "श्रोते हो ! दक्षिणेकडे बाष्कल नावाचे एक गलिच्छ गाव होते. तेथील सर्वच लोक अनाचारी, व्यभिचारी, नीतिमत्तेची चाड नसलेले व धर्मबाह्य आचरण करणारे होते. चोऱ्या करणे, चहाड्या करणे, दारू पिणे, वाटमाऱ्या करणे, दुराचार करणे, माता-पित्यांचा द्रोह करणे; हा तेथील नित्याचा व्यवहार होता. म्हणून ते सर्वच अपवित्र होते. तिथे जप, तप, अग्निहोत्र, वेद, शास्त्रे, पुराणे या गोष्टीच नव्हत्या.

त्या गावात विदुर नावाचे एक कामलोलुप ब्राह्मण राहत असत. ते नेहमी वेश्यागमन करायचे. बहुला या त्यांच्या पत्नी.

त्याही व्यभिचारिणी होत्या. एके दिवशी त्या आपल्या जाराशी एकांतात रममाण झाल्या असताना विदुरांनी त्यांना पकडले. जार पळून गेला. विदुरांनी त्यांना पुष्कळ मारले, लाथाबुक्यांनी कुदवले. तेव्हा त्याही संतापल्या, नवऱ्याला म्हणाल्या, "मला कशाला मारता ? तुम्ही वेश्येकडे जाता, मग मी जारकर्म केले म्हणून

काय बिघडले ?" ते म्हणाले, "या जार्कमातून तुम्ही बरेच धन मिळवले आहे. ते सर्व मला देऊन टाका. अन्यथा तुमची धडगत नाही." त्या म्हणाल्या, "माझ्याकडे द्रव्यच नाही, मग तुम्हांला कुठून देऊ ?" ते ऐकताच त्यांचा पारा चढला. त्यांनी आणखी मारझोड केली. त्यांच्या अंगावरचे सर्व दागिने काढून घेतले, घरातले सर्व द्रव्यही घेतले आणि ती सर्व संपत्ती त्यांच्या आवडत्या वेश्येला दिली. ती संपत्ती तिने आपल्या प्रियकराला दिली. विदुर आणि बहुला यांचे जीवन पापकर्मे करण्यातच व्यतीत झाले. विदुरांच्या मृत्यूनंतर यमदूतांनी त्यांना कुंभीपाक नरकात घातले. तिथे त्यांचा अतोनात छळ केला. त्यानंतर त्यांना पिशाचयोनीत टाकले. ते विंध्य पर्वताच्या दऱ्याखोऱ्यांमध्ये संचार करू लागले.

विदुरांचे पिशाचरूप फारच भयंकर होते. त्यांचे अंग शेंदूर फासल्याप्रमाणे लाल होते. ते गलितकुष्ठाने पार नासून गेले होते आणि त्यातून रक्त व पू वाहत असे. इथेही त्यांच्या यातनांना अंत नव्हता. त्यांना काटेरी वनात राहावे लागत होते. त्यांना खायला-प्यायला मिळत नव्हते. ते तहानभुकेने व्याकूळ होऊन अरण्यातून ओरडत फिरायचे, अंगाला आळेपिळे द्यायचे व स्वतःला झाडाच्या फांदीवर उलटे टांगून घ्यायचे. अशा प्रकारे ते आपल्या पापकर्मांची फळे भोगत होते.

बहुला विधवेचे आयुष्य कंठू लागल्या. त्यांना एक मुलगा होता, पण तो कोणापासून झाला हे त्यांनाच माहीत नव्हते. काही दिवस घरात राहिल्यावर त्या कंटाळल्या. पुढे शिवरात्रीचे पर्व आले. तेव्हा भगवान शंकरांचे दर्शन घेण्यासाठी यात्रेकरू गोकर्ण क्षेत्रास निघाले. त्यांच्या हाती ध्वज आणि पताका होत्या. ते शिवनामाचा घोष करत होते आणि नानाविध वाद्यांच्या गजरात शिवजींचा जयजयकार करत व शिवलीलांचे गायन करत आनंदाने पुढे जात होते. त्या सज्जन यात्रेकरूंना पाहून बहुलांना प्रसन्नता वाटली. आपल्या मुलाला बरोबर घेऊन त्याही त्यांच्यात सामील झाल्या. मंडळी गोकर्ण क्षेत्रास आली. लोकांबरोबर त्यांनीही स्नान केले, महाबळेश्वरांचे दर्शन घेतले. त्यानंतर त्या पुराण ऐकण्यास बसल्या. त्या निरूपणात पुराणिकबुवा - यमदूत जारकर्म करणाऱ्या स्त्रियांना नरकात टाकून किती भयंकर यातना देतात - हे वर्णन करून सांगत होते. ते ऐकून त्या घाबरल्या व आपली पापकर्मे आठवून पश्चात्तापाने रडू लागल्या.

बहुलांची अवस्था बघून पुराणिकांना दया आली. त्यांनी त्यांची आस्थेने विचारपूस केली. त्यांचे सांत्वनपर मृदू शब्द ऐकून त्यांना धीर आला. त्यांनी रडत-रडत आपण केलेली सर्व पापकर्मे त्यांना कथन केली व म्हणाल्या, "गुरुजी ! अंतकाळी या दुष्कृत्यांबद्दल यमदूत मला मारतील, त्या वेळी मला कोण सोडवणार ? त्या यातना, ते दुःख, मी कसे सहन करणार ? ते माझ्या गळ्यात पाश घालून मला तापलेल्या शस्त्रांनी मारतील, माझी नाना प्रकारे विटंबना करतील, मला काटेरी वनातून हिंडवतील, मला बांधून नरकात उलटे टांगतील. मला तांब्याच्या तप्त भूमीवर लोळवतील, माझ्या पोटात तीक्ष्ण शस्त्रे खुपसतील, मला मिरच्यांची धुरी देतील,

मला जमिनीत गाडून तापवलेले तीक्ष्ण बाण मारतील, मला सुळावर चढवतील, माझ्या पायांमध्ये मोठाsubscriptionल्या शिळा बांधून भयंकर नरकात घालतील. त्या वेळी मी काय करू ? सुटकेसाठी कोणाची प्रार्थना करू ? या दुःखाच्या नुसत्या कल्पनेनेच माझ्या अंगाचा थरकाप होत आहे. आता मला झोप येणार नाही, अन्नपाणी गोड लागणार नाही. मी कोणाच्या आश्रयास जाऊ ? कोणाचे पाय धरू ?"

त्यांना रडू आवरेना. त्यांनी पुराणिकांना हात जोडले व म्हणाल्या, "तुम्ही मला गुरुस्थानी आहात. मला मार्ग दाखवा. माझा उद्धार करा. मी तुम्हांला शरण आहे." ते पुराणिक ज्ञानी होते. त्यांनी बहुलांना 'नमः शिवाय !' या मंत्राचा उपदेश केला. त्यांना शिवमंदिरात शिवलीलामृत कथा सांगितली. तो सर्व ग्रंथ त्यांनी अत्यंत आदराने श्रवण केला, अन्य ग्रंथही ऐकले. या सत्संगतीने त्या विरक्त झाल्या. त्यांचा मोह गेला, चित्तातील उद्वेग नष्ट झाला. नामस्मरण चालूच होते. त्याच्या प्रभावाने त्यांची सर्व पापे, त्यांचे सर्व दोष जळून गेले. आरशावरील धूळ नाहीशी झाली ! लोखंडाला परिसस्पर्श झाला ! काष्ठ अग्निरूप झाले ! ओहोळ गंगेला मिळाले ! शिवनामाने बहुलांचे कार्य झाले ! जप करणे, ज्ञान होणे, मग समग्र ध्यान, मग शिवस्वरूपाचेच श्रवण, त्याचेच चिंतन, अहोरात्र त्याचाच ध्यास ! त्याच्याच प्राप्तीची तळमळ ! साधना मार्गातील या चढत्या पायऱ्यांची फलश्रुती म्हणजे साक्षात्कार ! बहुला निर्दोष झाल्या, श्रवणभक्तीने पावन झाल्या. त्या अहोरात्र शिवकीर्तन करू लागल्या, मुक्त झाल्या !

श्रवणभक्तीची थोरवी काय सांगावी ? श्रवणाने महापातकी पावन होतात. श्रवणाने याच जन्मात मुक्ती मिळते. तीर्थयात्रा

नकोत, अपार कष्ट नकोत, बस एकाग्रतेने श्रवण करावे. त्यानेच जन्माचे सार्थक होईल. ज्याला सत्संग व श्रवण घडत नाही, त्यानेच तीर्थयात्रा करावी. श्रवण आदराने करावे. त्यात अहंकाराचा लवलेश नको. मग यम-नियमादी अष्टांग योग, याग, व्रत, जप, तप असे कोणतेही सायास करावे लागत नाहीत. श्रवण हे चारही वर्णाश्रमांच्या लोकांना पावन करणारे आहे. श्रवणाने नवविधा भक्तीच हाती येते. असो.

बहुलांना सत्संगाची आवड लागली. गोकर्ण क्षेत्री राहून त्या अखंड गुरुसेवा करू लागल्या. त्यांनी जटा वाढवल्या, वल्कले धारण केली, मृगाजिन नेसू लागल्या. त्या नित्यनेमाने तीर्थस्नान करायच्या, सर्वांगी भस्म लावायच्या, रुद्राक्ष धारण करायच्या आणि महाबळेश्वरांचे दर्शन घ्यायच्या. आप्तजन, घरपरिवार या सर्व गोष्टींचा त्याग करून त्या गुरुसेवेत रममाण झाल्या. या साधनेने त्यांची त्रिदेहशुद्धी झाली. भगवान शंकर त्यांच्यावर प्रसन्न झाले. त्यांनी दिव्य विमान पाठवून त्यांना शिवलोकी नेले.

बहुला एवढ्या पापिणी, पण शिवकृपेने तरून गेल्या. त्यांना उत्तम गती मिळाली. ते पाहून चौदा भुवनांतील लोक थक्क झाले. शिवजींसमोर गेल्यावर बहुलांनी त्यांची स्तुती केली. देवी भवानींचीही स्तुती केली. त्यामुळे त्याही प्रसन्न झाल्या. त्यांनी बहुलांना वर मागण्यास सांगितले. तेव्हा त्या म्हणाल्या, "माताजी ! माझ्या पतींना अधोगती प्राप्त झाली असणार यात शंका नाही. पण सध्या ते कुठे आहेत, कोणत्या अवस्थेत आहेत, याविषयी मला काहीच माहिती नाही. म्हणून माझी तुमच्या चरणी अशी प्रार्थना आहे की, तुम्ही त्यांनाही पावन करा. त्यांचा उद्धार करा. त्यांना इथे घेऊन या."

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

तेव्हा देवी पार्वतींनी दिव्य दृष्टीने पाहिले असता त्यांना बहुलांचे पापी पती विंध्याचलाच्या दऱ्याखोऱ्यांमध्ये पिशाच होऊन रडत-भटकत असलेले दिसले. त्या म्हणाल्या, "बहुला ! तुमचे पती विंध्याचलावर पिशाचयोनीत भयंकर दुःख भोगत आहेत. या तुंबरांना बरोबर घेऊन त्यांच्याकडे जा. त्यांना शिवकथा ऐकवा. म्हणजे त्यांचे सर्व पाप जळून ते निष्पाप होतील. मग त्यांना इथे घेऊन या." जगदंबांच्या आज्ञेनुसार बहुला विंध्यपर्वतावर गेल्या. तिथे आपले पती पिशाचरूपाने नग्न हिंडत असलेले पाहून त्यांना अतिशय वाईट वाटले. तुंबरांनी त्यांना धरले, बलपूर्वक एका वृक्षाला बांधले. मग त्यांनी वीणा झंकारली आणि पिशाच झालेल्या विदुरांसमोर शिवलीलांचे मधुर गायन करू लागले. त्या प्रभावाने विदुरांना पूर्वस्मृती आली. ते - 'मला सोडवा ! मला सोडवा !'- अशी विनंती करू लागले. तुंबरांनी त्यांना मुक्त करताच त्यांनी त्यांचे पाय धरले व म्हणाले, "तुम्ही धन्य आहात ! तुम्ही माझ्यासारख्या पाप्याला पावन केलेत." आपला उद्धार केला म्हणून त्यांनी बहुलांचीही प्रशंसा केली. तुंबरांनी त्यांना 'नमः शिवाय।' या मंत्राचा उपदेश केला. त्या मंत्रजपाने त्यांचे स्वरूप पालटले. ते दिव्यरूप झाले. तेवढ्यात तिथे एक तेजस्वी विमान आले. त्यात बसून ते तिघेही शिवलोकी गेले. शिवगणांनी विदुरांना सन्मानाने शिवजींपुढे नेले. विदुर आणि बहुला यांनी त्यांना वंदन केले. तेव्हा मिठाने पाण्यात विरघळावे, कापराने ज्योतीत लयास जावे, नादाने नभात विलीन व्हावे, गंगेने सागरात समाविष्ट व्हावे; तशी ती उभयता शिवस्वरूपी एकरूप झाली !

बहुलांचे श्रवणमाहात्म्य

शिवमंत्र, शिवकथेचे श्रवण, शिवदीक्षा, रुद्राक्षधारण व

भस्मलेपन यांनी आजपर्यंत किती जीवांचा उद्धार झाला, हे सांगताच येत नाही. शिवमाहात्म्य असे अगाध आहे !"

बहुला आणि विदुर यांच्या उद्धाराची कथा ऐकून श्रोत्यांना खूपच आनंद झाला. ते म्हणाले, "सूतजी ! भस्मातून भस्मासुर उत्पन्न झाला. परमकृपाळू शिवजींनी त्याला आपल्या सेवेची संधी दिली. पण त्याने त्यांच्याशीच द्रोह केला. कृपा करून ती कथा सांगा."

सूत म्हणाले, "भस्मासुराची कथा शिवपुराणात आहे. तीच तुम्हांला सांगतो. ऐका. एकदा प्रदोषसमयी भगवान शंकर आपल्या अंगाला स्वहस्ते भस्म लावत होते. तेव्हा एक खडा लागला. तो त्यांनी बाजूला काढून खाली जमिनीवर ठेवला. त्यातून आकस्मिक एक असुर उत्पन्न झाला. त्यांनी त्याचे 'भस्मासुर' असे नामकरण केले. त्याने त्यांना वंदन केले व म्हणाला, "शंभुमहादेवा ! मला काहीतरी सेवा सांगा." ते म्हणाले, "ठीक आहे. तू मला दररोज या वेळी नवीन चिताभस्म आणून देण्याचे काम कर."

शिवसेवेची संधी मिळाली म्हणून त्याला मोठे समाधान वाटले. तो नित्यनेमाने पृथ्वीवर हिंडून शिवभक्तांच्या चितेचे भस्म शिवजींना नेऊन देऊ लागला.

या शिवजींबद्दल जेवढे सांगावे तेवढे थोडेच ! त्यांना आपल्या भक्तांच्या चितेचे भस्म अतिशय प्रिय आहे. जे भक्त नित्यनेमाने

लिंगार्चन करतात, शिवकीर्तन ऐकतात, सोमवार-शिवरात्रि-प्रदोषादी व्रते करतात; त्यांच्या चिताभस्माचा ते आदराने स्वीकार करतात. जे भक्त अभेदभावाने त्यांच्याशी एकरूप झालेले असतात, त्यांची मस्तके माळेत

ओवून ते आवडीने आपल्या गळ्यात घालतात. स्मशानात वैराग्य प्रबळ होते म्हणून ते स्मशानातच राहणे पसंत करतात. लोक स्मशानातून घरी आले की, त्यांच्या मनात तेवढ्यापुरते उपजलेले वैराग्य क्षणात नाहीसे होते. ते पुन्हा विषयांमध्ये रममाण होतात. आपल्याबाबतीत तसे होऊ नये म्हणून ते उमावल्लभ नित्य स्मशानात वस्ती करतात. पंचमहाभूते, महत्त्त्वे, पिंड व ब्रह्मांड यांचे निरसन झाल्यावर जे उरते तेच स्वात्मसुख (निजानंद) होय. हेच ब्रह्मानंदरूपी भस्म ते अंगाला लावतात. ते मूर्त आहेत, अमूर्त आहेत, विदेही आहेत. ते काम-क्रोधादी षड्विकाररहित आहेत. प्रत्येक पदार्थाला असणे, जन्मणे, वाढणे, बदलणे, ऱ्हास पावणे, मरणे या सहा अवस्था

(विकार) आहेत, पण त्यांना नाहीत. ते परब्रह्म आहेत, शाश्वत आहेत, निर्विकार आणि निर्विषय आहेत. ते यश, श्री, कीर्ती, औदार्य, वैराग्य आणि विज्ञान या सहा प्रकारच्या ऐश्वर्यांनी संपन्न आहेत. ते कर्तेपणा, नियंतेपणा, भोक्तेपणा, वैभवयुक्त असणे, साक्षिstorageपणा आणि सर्वज्ञता या सहा चिन्हांनी (लक्षणांनी) मंडित आहेत. ते अत्यंत शुद्ध आहेत, परिपूर्ण आहेत. त्रिविध भेदांनी रहित असे ते महाप्रभू मायारूपी चक्राचे चालक आहेत. ते चैतन्यस्वरूप आहेत. निजभक्तांच्या रक्षणासाठी ते सगुण-साकार होतात. असो.

भस्मासुराचे कपट

भस्मासुराची निर्मिती करून शिवजींनी त्याला भस्म आणण्याचे काम सांगितले. ते काम तो चोख करू लागला. त्यामुळे तो त्यांना प्रिय झाला. पण त्यांची प्रसन्नता लाभल्यामुळे तो उन्मत्त झाला. मग त्याच्या मनात - गो-ब्राह्मणांचा व सज्जनांचा संहार करावा, स्वर्गलोकी जाऊन देवराज इंद्रांना जिंकावे, ब्रह्मा-विष्णू-महेश यांचे निर्दालन करून त्रिभुवन जिंकून घ्यावे, सर्वात प्रबळ असे असुरराज्य स्थापन करून आपणच त्याचे अधिपती व्हावे, मग आपणच इंद्र ! आपणच देवाधिदेव ! मग संपूर्ण विश्व आपल्यासमोर नतमस्तक होईल, आपली पूजा करेल, आपलेच गुणगान करेल - असे असुरी विचार येऊ लागले.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> श्रवणाचे शिष्टाचार = फळाची गुरुकिल्ली.

भस्मासुर मनोराज्य रचत होता. पण हा बेत तडीस कसा न्यायचा ? म्हणून त्याने युक्तीनेच डाव टाकायचे ठरवले. तो कपटबुद्धी धरून शिवजींकडे गेला व म्हणाला, "स्वामी ! मला रोज पुष्कळ हिंडावे लागते. सध्या भूलोकी चार लक्ष माणसे आहेत,

मृत्यूचे प्रमाणही कमी आहे. त्यामुळे शुद्ध भस्म मिळत नाही. माझ्या नित्यनेमात खंड पडू नये म्हणून मी सतत प्रयत्न करत असतो, पण हे किती दिवस चालणार ?" ते म्हणाले, "तुझे म्हणणे बरोबर आहे. यातून

काहीतरी मार्ग काढला पाहिजे." तो म्हणाला, "मार्ग आहे. आपल्या सेवेत अडथळा येऊ नये हीच माझी प्रामाणिक इच्छा आहे. म्हणून अगदीच अडचण पडली तर - 'मी ज्याच्या मस्तकावर हात ठेवीन तो जळून त्याचे भस्म होईल'- असा मला वर द्या. या साध्या मार्गाने आपल्याला खात्रीने चिताभस्म मिळू शकेल."

तेव्हा आपल्या सेवेबद्दल भस्मासुराच्या मनात असलेली आपुलकी पाहून शिवजींनी त्याला अपेक्षित वर देण्याचे ठरवले. तेव्हा पार्वती म्हणाल्या, "नाथ ! हे तुम्ही काय करता ? याला अपेक्षित वर दिलात, तर हा असुर काय उच्छाद घालेल याची कल्पनाच करवत नाही. एखाद्याला बोंबा मारायची हौस आहे आणि फाल्गुन मास आला, चोराला राजाने आग्रहाचे आमंत्रण दिले, व्यभिचारी मनुष्याला स्त्रीराज्याचे प्रभुत्व मिळाले, दारुड्याला शिंदीचे वन दाखवले, अर्थात - आधीच मर्कट, त्यात मद्य प्याला, त्यातच त्याला वृश्चिकदंश झाला आणि त्यावर त्याच्या अंगात भुताने संचार केला - तर काय अनर्थ होईल हे सांगता येत नाही." त्या वेळी त्यांच्या म्हणण्याला दुजोरा देत षडानन, गजानन, वीरभद्र व नंदी या सर्वांनी तेच सांगितले. पण - 'भस्मासुर आपला सेवक आहे. तो दिलेल्या वराचा कधीही दुरुपयोग करणार नाही'- असा विश्वास व्यक्त करून शिवजींनी त्याला अपेक्षित असलेला वर दिला. तो भयंकर वर मिळताच त्याला अत्यानंद झाला.

प्राणी भयभीत झाले ! देव संकटी पडले !

शिवजींच्या वरप्रसादाने भस्मासुराला विवेक राहिला नाही. तो भूलोकी आला. तिथे गो, ब्राह्मण, संत, सज्जन, भगवद्भक्त, ऋषीजन यांच्या मस्तकावर हात ठेवून त्यांना भस्म करू लागला. त्याने अनेक राजांना त्यांच्या सेना व परिवारांसह यमसदनी धाडले. भयंकर नरसंहार केला. त्यामुळे सर्वत्र हाहाकार उडाला. त्याच्या भीतीने सर्व लोक पर्वतांच्या व गुहांच्या आश्रयास गेले. कोणीही बाहेर फिरकेना. बलाढ्य महावीर, पराक्रमी योद्धे यांचेही त्याच्यापुढे काही चालेना. अशा प्रकारे नित्य भीषण संहार करून तो असुर शिवजींना चिताभस्म देण्याची सेवा विनम्रभावे करत होता. त्यामुळे कैलासनाथांना त्याच्या कारस्थानांचा जराही सुगावा लागला नाही.

अशा प्रकारे पृथ्वीवर आतंक माजवल्यावर भस्मासुराने पुढील योजना आखली. आता देवांसहित देवेंद्रांना ठार करावे, मग ब्रह्मा-विष्णू-महेश यांना नष्ट करून त्रिभुवनसुंदर पार्वतीचे हरण करावे; असे बेत त्याच्या मनात शिजवू लागले. इकडे संत्रस्त ऋषी व प्रजाजन इंद्रदेवांना शरण गेले. त्यांच्याकडून भस्मासुराच्या अत्याचारांच्या कथा ऐकून तेही धास्तावले. त्या सर्वांना घेऊन ते ब्रह्मदेवांकडे गेले. ब्रह्माजी त्यांच्यासह भगवान विष्णूंकडे गेले. त्यांचे गाऱ्हाणे ऐकून तेही चिंतामग्न झाले. शेवटी ते सर्व जण शिवजींकडे गेले. श्रीहरींनी त्यांना सर्व हकिकत सांगितली व म्हणाले, "सदाशिव ! तुमच्या वरदानाने उन्मत्त झालेल्या भस्मासुराने सर्वांना भस्म करून विश्वाचा अधिपती होण्याचे ठरवले आहे. त्यामुळे आम्हांलाही जीविताची शाश्वती राहिलेली नाही.

तो असुर तुमचाही घात करण्यास मागेपुढे पाहणार नाही. म्हणून देवी पार्वतींना सांभाळा. तो दुष्ट त्यांना पळवून नेण्याच्या विचारात आहे."

त्यावर शिवजी हसून म्हणाले, "भस्मासुराचा मृत्यू जवळ आला आहे. म्हणून तुम्ही निश्चिंत होऊन स्वस्थानी जा." ते असे बोलत असतानाच तो असुर चिताभस्म घेऊन तिथे आकस्मिक प्रकट झाला. देव आणि ऋषी आपलेच गाऱ्हाणे घेऊन इथे आले आहेत, हे त्याने ओळखले. त्याने तुच्छतेने मान उडवली व म्हणाला, "आज जे कोणी इथे आलेले आहेत, त्या सर्वांचे मी उद्याच भस्म करणार आहे."

ते ऐकून शिवजी क्रोधाने म्हणाले, "अरे अधमा ! मी दिलेल्या वराने तुझी बुद्धी फिरली आणि तू भीषण नरसंहार केलास. अशा प्रकारे माझ्याशी प्रतारणा करताना तुला काहीच कसे वाटले नाही ?"

भस्मासुरही संतापला, म्हणाला, "वैषम्य कसले वाटायचे ? मी तर तुम्हांलाही सोडणार नाही. तुम्ही तुमच्या सुंदर पत्नी मला द्या. नाहीतर मी आत्ताच तुमचे भस्म करतो." असे काहीतरी होणार हे पार्वतींना माहीतच होते. त्या रागाने सदनात निघून गेल्या. तेव्हा त्यांना उद्देशून तो कुत्सितपणे म्हणाला, "शिवजींच्या डोक्यावर हात ठेवून मी तुम्हांला पळवून नेतो की नाही ते पाहाच !"

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

शिवजींचे पलायन

त्यानंतर भस्मासुर शिवजींच्या दिशेने धावला. ते पाहून भयभीत झालेल्या देव, ऋषी आणि प्रजाजनांनी तिथून पळ काढला. शिवजीही घोर अरण्याकडे पळत सुटले. भस्मासुर त्यांचा पाठलाग

करू लागला आणि - "अहो, जोगी महाराज ! पळताय कशाला ? थांबा ! मी तुमचा संहार करतो व तुमची राख माझ्या अंगाला फासतो"- असे ओरडू लागला.

काय गंमत आहे पाहा ! ज्यांचा वेदशास्त्रांना थांग लागत नाही, जे मायारूपी चक्राचे चालक आहेत, अगोचर आहेत, ब्रह्मादिक देव ज्यांचे ध्यान करतात, सनकादिक ज्यांची पूजा करतात; त्या सर्वेश्वरांना धरण्याची वार्ता तो मूढ असुर करत होता. त्याला ते सापडणार अशी खात्री व्हायची, तेव्हा ते खूप दूर गेलेले असत. अशा प्रकारे भगवान शंकरांनी त्याला अनेक वर्षे झुलवले. त्यांना थांबवण्यासाठी भस्मासुर त्यांची निंदा करायचा,

अपशब्दांनी त्यांची हेटाळणी करायचा; पण त्याकडे दुर्लक्ष करून ते धावतच होते. वेदांच्या तर्कांची गती खुंटली, शास्त्रे घोकून शास्त्रज्ञ थकले, सर्व विद्या एकवटल्या तरी कोणालाही ज्यांचे आकलन होत नाही; ते कैलासनाथ केवळ प्रेमाने आपलेसे होतात आणि भक्तीला वश होऊन भाविकाच्या घरी उमादेवींसह वास करतात. त्यांना तप, बल, विद्या, धन यांच्या सामर्थ्याने धरू म्हणणारे महामूर्खच होत. त्यांनी कोट्यवधी जन्म घेतले, तरी त्यांच्या पदरी निराशाच येणार. अहो, थोरामोठ्यांनाही ज्यांची प्राप्ती होत नाही, ते शंभू त्या उन्मत्त भस्मासुराला कसे बरे सापडणार ?

त्या समयी शिवप्रभूंची अवस्था पाहून पार्वती चिंताग्रस्त झाल्या. त्यांनी आपल्या बंधूंना, भगवान विष्णूंना साकडे घातले. त्या त्यांचा धावा करू लागल्या, म्हणाल्या, "हे ब्रह्मदेवजनका ! हे कमलनयना, कमळनाभा, कमळधारका, कमलप्रिया !

(अध्याय १२ ची उर्वरित पाने असल्यास पुढील प्रॉम्प्टमध्ये पाठवावीत; त्यावर अंतिम पूर्ण भाग जोडण्यात येईल.)

हे असुरमर्दना, शेषशयना ! हे जगद्वंद्या, जगद्व्यापका, जगद्रक्षका, जगदुद्धारका, जलाब्धिशयना, जनार्दना ! तुम्ही माझ्या पतींवरील संकटाचे निरसन करा. त्यांना भस्मासुरापासून सोडवा !"

तेव्हा आपल्या भगिनींची आर्तता जाणून श्रीहरींनी आपले अभिनव लीलाकर्तृत्व दाखवले. त्यांनी निरुपम सुंदर असे मोहिनीरूप धारण केले आणि भस्मासुराच्या मार्गात उभे राहिले. शिवजींनी तत्काळ एका वटवृक्षाचे रूप घेतले आणि मोहिनीरूप धारण केलेले विष्णू काय करतात, ते कौतुकाने पाहू लागले. देवही उत्सुकतेने पाहू लागले.

तेवढ्यात भस्मासुर धापा टाकत तिथे आला. मोहिनींना पाहून तो जागीच थबकला. त्या नितांत सुंदर नारीच्या नुसत्या दर्शनाने तो पुरता हुरळून गेला. त्याच्या मनात त्यांना प्राप्त करण्याची अभिलाषा दाटून आली. तेव्हा मोहिनी त्याला दिसेल अशा रीतीने नृत्य करू लागल्या. त्यांचे लावण्य, त्यांच्या मनमोहक नृत्यमुद्रा, त्यांचे शृंगारिक नेत्रकटाक्ष हे सर्व पाहून तो असुर अगदी तन्मय होऊन गेला. त्यांना गाठून तो म्हणाला, "हे सुंदरी ! देवी लक्ष्मी आणि पार्वतींनी लज्जित व्हावे असे तुमचे देखणेपण आहे. तुम्ही माझ्या मनाला अक्षरशः मोहित केले असून हा जीव तुमच्यावरून ओवाळून टाकावा, असे वाटत आहे. माझा मनोरूप मृग तुमच्या नेत्रकटाक्षांच्या बाणांनी पार घायाळ झाला आहे. माझा चित्तरूपी मासा तुमच्या शृंगाराच्या जाळ्यात अगदी गुरफटून गेला आहे. तुम्ही मला वरमाला घाला. माझ्या स्वामिनी व्हा. मी निरंतर तुमचे दास्य करीन." त्याची लंपटता त्याच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसत होती.

तेव्हा - हा असुर आपल्या कचाट्यात आला आहे - हे लक्षात

घेऊन मोहिनींनी तत्काळ डाव टाकला. त्या म्हणाल्या, "मी तुला नक्की वरीन, पण तत्पूर्वी मी काय सांगते, ते लक्षपूर्वक ऐक. तो वटवृक्ष पाहिलास ? त्यात माझे आराध्य देव आहेत. त्यांना मी - 'लग्नाआधी भावी पतीसह तुमच्या सन्मुख नृत्य व गायन करीन'- असा नवस केला आहे. म्हणून तूही माझ्याबरोबर त्यांच्यापुढे नृत्य-गायन कर. मी जसे मुद्राभिनय, हस्तसंकेत व पदन्यास करीन, तसेच तूही कर. त्यात जराही चूक होता कामा नये. कारण तसे झाले, तर ते तुझ्यावर कोपतील. ते अतिशय कडक आहेत. ते प्रसन्न झाले, तर सर्व प्रकारचे कल्याण करणारे आणि रागावले तर सर्व ब्रह्मांड जाळून टाकणारे आहेत. त्यांचे सामर्थ्य अगाध आहे."

भस्मासुर म्हणाला, "एवढेच ना ! तुमच्या प्राप्तीसाठी मी - तुम्ही सांगाल तसे - नृत्य करीन."

अशा प्रकारे भस्मासुराला आपल्या मोहपाशात अडकवून मोहिनींनी त्याला वटवृक्षापाशी आणले. तिथे आपल्या देवांना वंदन करून त्या नृत्यगायन करू लागल्या. त्यांचे गायन ऐकून गंधर्व आणि किन्नर तल्लीन झाले, ब्रह्माजी अवाक झाले, शेषांच्या मनात श्रवणाची दुर्दम्य इच्छा उत्पन्न झाली. त्यांचे नृत्य पाहून अष्टनायिका तटस्थ झाल्या, देव भ्रमर होऊन गुप्तरूपाने त्यांच्याभोवती गुंजारव करू लागले.

मोहिनींच्या हव्यासानी भस्मासुर त्यांच्यासमवेत नृत्य करत होता. त्या जशा नृत्यमुद्रा करतील तशाच नृत्यमुद्रा करत होता. हळूहळू नृत्याने वेग घेतला, हावभाव आणि पदन्यासांची गती वाढली. दोघेही देहभान विसरून नृत्य करत होते..... आणि एका बेसावध क्षणी मोहिनींनी करामत दाखवली ! त्यांनी आपला हात

आपल्याच मस्तकावर ठेवला ! भस्मासुरानेही तसेच केले आणि व्हायचे तेच झाले. त्याला मिळालेले वरदान त्याच्यासाठी शापरूप ठरले ! त्रिभुवनाचा स्वामी होण्याचे स्वप्न पाहणारा तो दुष्टात्मा क्षणार्धात जळून खाक झाला. मागे उरले फक्त मूठभर भस्म !

कार्यसिद्धी झाली होती. मोहिनींचे रूप टाकून भगवान विष्णूंनी चतुर्भुज रूप धारण केले. वटवृक्ष अदृश्य होऊन त्या ठिकाणी भगवान शंकर प्रकट झाले. हरिहरांची भेट झाली. त्या मंगलप्रसंगी देवांनी आनंदाने पुष्पवृष्टी केली.

शिवजींनी मोहिनीरूप पाहिले तेव्हा एक दिव्य घटना घडली. त्यांचे अमोघ वीर्य (तेज) स्खलित होऊन भूमीवर पडले. त्याचे आठ भाग होऊन त्यातून असित, अंगार, चंड, क्रोध, उन्मत्त, कपाल, भीषण आणि संहार हे अष्टभैरव उत्पन्न झाले. हे भैरव शिवजींचे अंशावतार म्हणून प्रख्यात आहेत.

भस्मासुराचा वध झाल्याची वार्ता हा-हा म्हणता त्रिभुवनात पसरली. सर्वत्र आनंदीआनंद झाला. हरिहर कैलासावर आले. देवी पार्वतींनी त्यांचे प्रसन्नमुद्रेने स्वागत केले. त्यांना वंदन करून त्यांची पूजा केली. त्या दोघांची नावे एकत्र गुंफून त्यांची स्तुती केली. त्यांच्या पराक्रमाचा गौरव केला."

कवी श्रीधर म्हणतात- "श्रोते हो ! पुढील अध्याय अमृताहूनही गोड आहे. त्यात शिव-पार्वतींचे लग्न तसेच वीरभद्रांच्या आणि षडाननांच्या जन्माचे आख्यान आहे. श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ म्हणजे सिंहस्थपर्व ! त्या पर्वकाळी गंगा आणि गौतमी एकत्र येतात, तसे या बाराव्या अध्यायात हरिहर भेटले आहेत. ही पर्वणी साधून भाविकांनी या ग्रंथरूपी गौतमीच्या शब्दार्थरूपी पाण्यात स्नान करून पावन व्हावे. जे अक्षय आहे,

अभंग आहे, जिथे भेदाभेदच नाही; त्या ब्रह्मानंदात (प्रशांत शिवस्वरूपात) श्रीधरस्वामी सुखावतो !

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात श्रीशिवलीलामृत हा महान ग्रंथ आहे. हा त्याचा बारावा अध्याय अतिशय गोड असून सज्जनांनी याचे नित्य श्रवण-पठण करावे."

॥ अध्याय बारावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. श्रवणरहस्य: कसे ऐकावे/वाचावे याचे नियम.
2. बहुला गायीचे श्रवणमाहात्म्य.
3. भस्मासुरवध: अहंकाराचा अंत व शिवलीला.

मुख्य मुद्दे

- श्रवणाचे शिष्टाचार = फळाची गुरुकिल्ली.
- पशुयोनीतही श्रवण पुण्य देते — भाव श्रेष्ठ.
- वरही अहंकाराने विष बनतो.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> हा अध्याय संपूर्ण ग्रंथाचा ‘वाचन–नियमावली’ अध्याय आहे. डिजिटल आवृत्तीतील मार्गदर्शक येथून प्रेरणा घेतो.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. श्रवणात काय टाळावे?

- ○ एकाग्रता
- ○ विडा चघळत ऐकणे, अहंकाराने उंच बसणे, गप्पा
- ○ नमस्कार
- ○ दक्षिणा

उत्तर: विडा चघळत ऐकणे, अहंकाराने उंच बसणे, गप्पा — अध्याय १२ मधील श्रवणदोष.

2. बहुला कोण?

- ○ राणी
- ○ गाय (श्रवणमाहात्म्य)
- ○ अपसरा
- ○ नदी

उत्तर: गाय (श्रवणमाहात्म्य) — बहुला गायीचे श्रवणपुण्य.

3. भस्मासुराचा गर्व कशात?

- ○ दानशूरतेत
- ○ शिवदत्त वरात — स्पर्शाने भस्म
- ○ केवळ रूपात
- ○ संगीतात

उत्तर: शिवदत्त वरात — स्पर्शाने भस्म — वराने अहंकार वाढला; लीलेने अंत.

पुढील अध्याय तेरावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय तेरावा ॥

दक्षयज्ञाचा विध्वंस, त्रिपुरदहन, शिव-पार्वती विवाह, स्कंदांचा जन्म, तारकासुराचा वध

शिव–पार्वती विवाह

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: दक्षयज्ञविध्वंस, त्रिपुरदहन, शिव–पार्वती विवाह, स्कंदजन्म व तारकासुरवध: मुख्य पुराणलीला. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। अपर्णांच्या हृदयरूपी कमळात भ्रमर होऊन रमणारे भगवान शंकर हे मदनांचे शत्रू व गजाननांचे पिताजी आहेत. तेच ब्रह्मानंदस्वरूप सद्गुरू आहेत. त्यांच्या कृपाप्रसादानेच ही ग्रंथनिर्मिती होत आहे. त्यांना नमस्कार असो !

नैमिषारण्यात महामुनी सूत शौनकादिक श्रोत्यांना अद्भुतवम्य शिवलीला वर्णन करून सांगत आहेत. ते म्हणाले, "त्रेतायुगातील घटना आहे. दक्ष प्रजापतींनी एका मोठ्या यज्ञाचे आयोजन केले होते. त्यांनी सर्व देवांना

निमंत्रणे धाडली, पण शिवजींना बोलावले नाही. शिवजी हे त्यांचे जावई होते, भवानींचे पती होते. पण विधि-हरि-इंद्रादिक समस्त देव ज्यांची पूजा करतात,

त्या आपल्या जामातांचे अद्भुत माहात्म्य त्यांनी जाणलेच नव्हते. ते त्यांची अहोरात्र निंदा करायचे, म्हणायचे, "शंकर माझे जावई आहेत याचेच मला वैषम्य वाटते. भवानींची निवड चुकली ! त्यांचे कौतुक वाटेल असे त्यांच्यात काय आहे ? ते नरमुंडांच्या माळा गळ्यात काय घालतात ? हत्तीचे ओले कातडे काय पांघरतात ? दुर्गंधी कशी येत नाही त्यांना ? ते स्मशानात काय राहतात ? कवटी घेऊन भिक्षा काय मागतात ? चिताभस्म काय फासतात ? त्यांचे स्वरूपच अमंगल ! अघोर ! त्यांनी सगळ्या अभद्र व अशुभ गोष्टीच जवळ केल्या आहेत ! ते भूतसमुदाय बाळगतात, अंगावर सर्प गुंडाळतात आणि योग्यायोग्यता न पाहता कोणालाही काहीही देऊन टाकतात. त्यांना चांगले कोण म्हणेल ? ते भ्रष्टांचे शिरोमणी आहेत. देव म्हणावे असा एकतरी गुण त्यांच्यापाशी आहे काय ? सदानकदा रागावलेले ! भाळी तिसरा नेत्र ! तोही आग ओकणारा ! त्याची दाहकता त्रिभुवन जाळील की काय असेच वाटते ! त्यांच्या डोक्यावरून पाणी वाहते. ते कीर्तनात वाटेल तसे नाचतात, भक्ताला पाहिले की त्यांना काय होते कोण जाणे ! ते त्याला सर्वस्व देऊन टाकतात ! त्यांनीच वाटेल ते वर देऊन दैत्यांना चढवून ठेवले आहे. त्यांना लहानथोर कळत नाही. बैलांवरून हिंडण्यात काय भूषण आहे हे त्यांचे त्यांनाच ठाऊक !"

आता दक्ष प्रजापती शिवजींची का निंदा करत असत, ते ऐका. एके दिवशी ते शिवजींना भेटण्यासाठी कैलासावर गेले होते. तेव्हा त्यांनी उठून त्यांचे स्वागत केले नाही. याचा त्यांना अपमान वाटला. तो राग मनामध्ये धरूनच ते माघारी वळले आणि तेव्हापासूनच ते त्यांची निंदा करू लागले. ते त्यांची पूजा करत नसत, त्यांना यज्ञातील हविर्भागही देत नसत. मरण जवळ आले

की अशी दुर्बुद्धी सुचते ! जो शिवभजन करत नाही, तो पतितच होय. त्याला असंख्य विघ्ने नाडतात. त्याचे यज्ञ, याग, जप, तप, दान हे सर्व व्यर्थच होत. ज्याला शिवजी आवडत नाहीत, जो त्यांची निंदा करतो; त्या दुष्टाबद्दल काय बोलावे ? तो अधमाहूनही अधम होय. त्याचा स्पर्शही अपवित्र जाणावा. असो.

दक्षांच्या कन्यका दाक्षायणी या मात्र कैलासावर मोठ्या आतुरतेने माहेरच्या निमंत्रणाची वाट पाहत होत्या, पण बोलावणे आलेच नाही. त्यामुळे त्या उदास झाल्या. त्या शिवजींना म्हणाल्या, "नाथ ! माझ्या पिताजींनी महायाग करण्याचे ठरवले आहे. मग त्यांनी मला का बोलावले नाही ? कदाचित विसरले असतील. तिथे माझ्या सर्व बहिणी येतील. त्यांना भेटता येईल. घरच्या कार्याला आमंत्रण कशाला हवे ? म्हणून मी स्वतःच तिथे जाईन म्हणते."

तेव्हा शिवजींनी त्यांना समजावले, म्हणाले, "देवी ! माझे ऐका. तुम्ही तिथे मुळीच जाऊ नका. कारण तुमचे पिताजी माझा द्वेष करतात. माझी निंदा करण्याची एकही संधी ते सोडत नाहीत. तुम्ही तिथे गेलात, तर ते तुमचा अपमान करतील. म्हणून व्यवहाराला अनुसरून वागा. कारण ज्याच्या मनात आपल्याविषयी प्रेम नाही, त्याचे तोंडही पाहू नये असे म्हणतात."

त्या दोघांचे असे संभाषण चालले असताना नारदांचे तिथे आगमन झाले. ते भवानींना म्हणाले, "माताजी ! पितृगृही जाण्यासाठी आमंत्रण कशाला हवे ? तुम्हांला तिथे जावेसे वाटते ना ! मग अवश्य जा." तेव्हा दाक्षायणींनी काही भूतगणांना बरोबर घेतले आणि नंदीवर आरूढ होऊन त्या त्वरेने दक्षांच्या घरी आल्या. तिथे यज्ञासाठी मोठा मंडप उभारण्यात आला होता. त्यात

अनेक ऋषी व देव आपापल्या स्थानी बसले होते. दक्षांनी त्या सर्वांना मानाची आसने दिली होती, पण शिवजींसाठी एकही आसन ठेवले नव्हते. त्यांनी निमंत्रित सर्व मान्यवरांची पूजा करून त्या प्रत्येकाचा यथायोग्य सन्मान केला. त्यानंतर यज्ञास आरंभ झाला. मध्यभागी स्थापलेल्या यज्ञकुंडात दक्ष आहुती टाकू लागले. सर्वत्र धूर पसरला.

दाक्षायणींनी यज्ञमंडपात प्रवेश केला. तेव्हा त्यांना पाहून सर्व उपस्थितांना आनंद झाला. दक्षांनी मात्र कपाळास आठ्या घातल्या. कारण त्यांचे येणे त्यांना जराही आवडले नव्हते. त्यांनी तोंड फिरवले, इतकेच नव्हे तर त्या जवळ आल्या तरी त्यांच्याकडे पाहिले नाही. तेव्हा - धूर डोळ्यांत गेल्यामुळे आपण त्यांना दिसलो नाही - असे म्हणून त्यांनी स्वतःलाच समजावले. त्यांनी आईकडे पाहिले, पण त्यांनीही त्यांच्याकडे बघून न बघितल्यासारखे केले. तेव्हा - या समारंभाच्या गडबडीत त्यांचे आपल्याकडे लक्ष गेले नसावे - असा विचार करून त्या गप्प बसल्या. तेवढ्यात त्यांचे लक्ष आपल्या भगिनींकडे गेले. दक्षांनी त्यांचा मोठा सन्मान केला होता. त्या सर्व जणी नटूनथटून मिरवत होत्या. त्यांनीही दाक्षायणींकडे दुर्लक्षच केले. कोणी त्यांची साधी विचारपूसही केली नाही. शिवद्वेष्ट्या दक्षांना त्या व त्यांचे पती डोळ्यांसमोर नको असे वाटत होते. त्यामुळे त्या न बोलावता आल्या याचा त्यांना मनोमन रागच आला होता.

दाक्षायणी म्हणजे आदिमाया ! साक्षात प्रणवरूपिणी ! अनंत ब्रह्मांडांच्या स्वामिनी ! मनात आणले तर संपूर्ण विश्वपसारा क्षणार्धात लुप्त करतील असे त्यांचे अगाध सामर्थ्य ! त्यामुळे दक्ष आणि त्यांच्या परिवारातील मंडळी भवानींचा हेतुपुरस्सर अपमान

करत आहेत, हे लक्षात येताच - आता काय होणार ? - या कुशंकेने उपस्थितांच्या मनात भय उत्पन्न झाले.

कुटुंबियांकडून झालेला तो अपमान दाक्षायणींना सहन झाला नाही. 'अशी उपेक्षा सोसण्यापेक्षा देहत्याग केलेला बरा' - असा विचार करून त्यांनी सर्वांच्यादेखत धगधगत्या यज्ञकुंडात उडी घेतली. तेव्हा ब्रह्मांडात एकच हल्लकल्लोळ उडाला ! विजा कोसळू लागल्या, भयंकर धरणीकंप झाले, शेष डगमगले, वैकुंठाला हादरे बसले, कैलास डगमगला, कृतांतांना धडकी भरली, सृष्टी बुडते की काय असे वाटू लागले आणि सर्वत्र एकच घबरात पसरली. शिवगण आक्रोश करत कैलासावर गेले. त्यांनी - दक्षांच्या घरी काय विपरीत प्रकार घडला - तो शिवजींना सांगितला. त्या समयी त्या सर्वांना अश्रू अनावर झाले होते.

दाक्षायणींच्या आत्मदहनाचे दुःखद वृत्त समजताच भगवान शंकरांना भयंकर संताप आला. त्यांनी प्रचंड आरोळी ठोकली आणि आवेशाने आपल्या जटा आपटू लागले. त्या वेळी तिथे एक अद्वितीय महापुरुष प्रकटले. बारा आदित्य आणि प्रलयाग्नी यांच्या एकत्रित दीप्तीसमान महातेजस्वी असे ते प्रलयरुद्र म्हणजेच वीरभद्र ! त्यांच्या तेजात सूर्यचंद्रांचे तेज लुप्त झाले ! आकाश प्रकाशाने धगधगू लागले ! चौदा भुवनी - 'पृथ्वी बुडाली ! पृथ्वी बुडाली !!' - अशी हाकाटी पसरली. दक्षांच्या यज्ञमंडपात रक्ताचा पाऊस पडू लागला, तेथील जमिनीला तडे गेले, घुबडे दिवसाढवळ्या धुत्कार करू लागली. ते अपशकून पाहून दक्ष चिंताग्रस्त झाले. त्यांची सगळी शक्तीच निघून गेली !

शिवजींचा क्रोधाग्नी वीरभद्रांच्या रूपाने प्रकट झाला होता. त्यापुढे कोणाचीच मिजास चालणार नव्हती. शिवप्रभूंना वंदन

करून एकवीस पद्म दळभारासह ते दक्षांच्या समाचारासाठी निघाले. त्यांच्यामागून साठ कोटी गणांसह शंभुमहादेवांनी कूच केले. हत्तींच्या समुदायावर सिंहाने झेप घ्यावी वा सर्पांना पाहून गरुडाने झडप घालावी, तसे वीरभद्र वेगाने आले. त्यांना पाहून यज्ञमंडपात भीतीची छाया पसरली. यज्ञातील हविर्भागाची आशा सोडून देव पळू लागले. हातातील आहुत्या टाकून ऋत्विजही दाहीदिशा पळाले. त्या वेळी त्रैलोक्यात एकच आकांत झाला. त्या आकांताने ब्रह्मांड दुमदुमले. इंद्रादी देवांचा थरकाप उडाला. सर्वांची एवढी भयविव्हल अवस्था झाली की, अनेकांनी वस्त्रातच मलमूत्र सांडले ! अनेकांची नेसलेली वस्त्रेच गळून पडली. चंद्र कोंबड्याच्या रूपाने, अग्नी मोराच्या रूपाने, यम बगळ्याच्या रूपाने, वरुण सशाच्या रूपाने, सूर्य कपोताच्या रूपाने, इंद्र पोपटाच्या रूपाने, तर भयभीत झालेले नवग्रहही पक्ष्यांच्या रूपांनी उडून गेले.

अत्यंत पराक्रमी आणि देदीप्यमान असे ते वीरभद्र आपल्या सहा हातांमध्ये ढाल, तलवार, धनुष्य, बाण, त्रिशूळ आणि डमरू ही आयुधे घेऊनच प्रकट झाले होते. विजेचा लोळ कोसळावा त्याप्रमाणे ते दक्षांच्या यज्ञमंडपात घुसले. त्यांनी एकाच दणक्यात पूषांचे दात पाडले. भगदेवांचे डोळे फोडले. ऋत्विजांच्या दाढीमिशा उपटल्या. अनेकांना उचलून आपटले. अनेकांचे हातपाय मोडले. त्यांचे उग्र रूप पाहूनच अनेकांचे जीव गेले.

तेवढ्यात शिवजीही घुसले. त्यांनी दक्षांच्या सेनेचा चक्काचूर केला. त्यांचा यज्ञमंडप उद्ध्वस्त करून तो जाळून टाकला. यज्ञकुंडाची व वेदीची दुर्दशा केली. ब्रह्मदेव आणि इंद्र यांनी तर केव्हाच पलायन केले होते.

दक्ष थरथर कापत उभे होते. त्यांना पाहताच वीरभद्रांच्या

दक्षयज्ञाचा विध्वंस

तळपायांची आग मस्तकात गेली. "महामूर्ख ! तुम्ही शिवजींची निंदा करता ना ! मग भोगा ही शिक्षा !"- असे म्हणून त्यांनी तलवार उपसली आणि क्षणार्धात त्यांचा शिरच्छेद केला. ते शिर उंच उडून खाली कोसळले. ते त्यांनी पायाखाली तुडवले ! दक्षांच्या मृत्यूने सर्व देव शोकाकुल झाले. ब्रह्मदेव सर्व देवांना घेऊन शिवजींपाशी आले. त्यांनी त्यांची स्तुती केली व म्हणाले, "देवा वृषभध्वजा ! कृपा करून दक्षांना जिवंत करा." त्यांची विनंती मान्य करून ते म्हणाले, "ठीक आहे. दक्षांचे मस्तक परत त्यांच्या धडावर बसवा." पण वीरभद्रांनी ते पायाखाली दाबून ठेवले होते. ते मस्तक ते देईनात. ते मोठ्याने गर्जना करून म्हणाले, "दक्ष शिवद्वेष्टे असल्यामुळे त्यांचे शिर मी देणार नाही. म्हणून ते मागण्यासाठी माझ्याकडे येऊच नका. भगवान शंकरांची निंदा करणारे, शिवनाम न घेणारे, यांच्या जिव्हा मी कापून टाकीन. जे शिवार्चन करणार नाहीत, त्यांचे हातपाय मी तोडून टाकीन. जे शिवदर्शन घेणार नाहीत, त्यांचे डोळे मी फोडून टाकीन. हरिहरांमध्ये भेद करणाऱ्यांचा संहार करीन. शिवजींची उपेक्षा करणाऱ्यांची मी काय गत करतो ते जगाला कळू दे." वीरभद्रांचा हट्ट व त्यांचे उग्र रूप पाहून कोणालाही त्यांच्याजवळ जाण्याचे धाडस होईना. त्यांनी शिवजींच्या सांगण्यावरून दक्षांच्या धडाला बोकडाचे मस्तक लावले. त्यांना जिवंत करून शिवप्रभू तीर्थयात्रेला निघून गेले. बारा वर्षे वना-उपवनांमध्ये संचार करून ते काशीला गेले. तिथे सहस्र वर्षे तपश्चर्येमग्न राहिले.

दाक्षायणींचा पुनर्जन्म-उमा

दाक्षायणींनी दक्षयज्ञात आत्मदहन केले म्हणून त्यांना 'सती'

म्हटले जाते. त्यांनीच पुढे हिमालय व मेना यांच्या कन्या म्हणून जन्म घेतला. त्यांचे नाव 'उमा'. पर्वताची कन्या म्हणून त्यांना 'पार्वती' म्हणतात. मैनाक हे त्यांचे बंधू.

उमा अत्यंत सुंदर होत्या. अखिल ब्रह्मांडात त्यांच्याइतकी देखणी स्त्री नव्हती. विधात्यांनाही त्यांच्यासारखी दुसरी सौंदर्यवती पुन्हा निर्माण करता आली नाही. देव आणि ब्राह्मण मोठ्या उत्सुकतेने त्यांना पाहण्यासाठी येत असत. सहस्र मुखांच्या शेषांनाही त्यांच्या स्वरूपाचे वर्णन करणे शक्य होणार नाही. त्यांचे नेत्र मृग-मीनांच्या नेत्रांपेक्षा सुंदर व आकर्ण होते. अष्टनायिकांचे लावण्य एकवटले तरी ते यःकश्चित वाटेल, असे त्यांचे अनुपम लावण्य होते. त्यांच्या मुखाचे तेज चंद्रालाही लज्जित करेल असे होते. त्यांचा कटिभाग सिंहकटीहूनही कमनीय होता. त्या अतिशय सुकुमार व घनश्यामल वर्णाच्या होत्या. जणू इंद्रनील मण्यांच्या प्रभेची मोहक ओतीव मूर्तीच ! त्यांच्या दंतप्रभेने पाषाणांची दिव्य रत्ने होत ! त्या बोलल्या तरी रत्नांचा सडा पडे ! त्यांच्या पाऊलखुणा उमटतील तिथे दिव्य कमळे उत्पन्न व्हायची. त्यांचा अंगसुगंध दशदिशांना पसरायचा. त्या सुवासाने वसंत मुग्ध व्हायचा. कोट्यवधी मदनांचे सौंदर्य ओवाळून टाकावे असे होते त्यांचे अद्भुत लावण्य ! असो.

अशा प्रकारे ब्रह्मादी देवांना गर्भात धारण करणाऱ्या, वेद-पुराणांना वंदनीय, अनंत शक्तींच्या स्वामिनी, भक्तभयहारिणी देवी जगदंबा उमांच्या रूपाने कैलासाहून भूलोकी अवतरल्या होत्या. पर्वतराज हिमालयांच्या या कन्यका लहानपणापासूनच भगवान शंकरांची नित्य आराधना करत असत.

✦ विश्रांती ✦

विश्रांती: याक्षणी कथेतील एक दृश्य मनात चित्रित करा — मग पुढील परिच्छेद.

कालांतराने शिवजी नंदींसह हिमालयात आले आणि तेथील

एकांतात तपश्चर्या करू लागले. त्यांच्या आगमनाचे वृत्त कळताच गिरिराज हिमालय स्वतः त्यांच्या दर्शनास आले. त्यांना वंदन करून त्यांची पुष्कळ स्तुती केली. मग पार्वतीही सख्यांसह त्यांच्या दर्शनास येऊ लागल्या. त्या त्यांची जमेल तशी सेवा करायच्या, त्यांची पूजा करायच्या, त्यांचे स्तवन करायच्या. पण शिवजी नेहमी समाधिमग्न असत. त्या समयी आपल्या स्वामींच्या तपश्चर्येत कोणी बाधा आणू नये म्हणून नंदी गुहेच्या द्वारावर सावधपणे पहारा द्यायचे.

तारकासुराच्या पुत्रांना वरप्राप्ती

तारकासुराला तारकाक्ष, विद्युन्माली व कमललोचन असे तीन पुत्र होते. त्यांनी घोर तपश्चर्या करून भगवान शंकरांना प्रसन्न करून घेतले होते. हे तीनही बंधू रोज एक हजार कमळे वाहून शिवजींची पूजा करत असत. एकदा एकेक फूल कमी पडले म्हणून त्यांनी आपले डोळेच काढून वाहिले होते. त्यानंतर पुन्हा एकदा कमळे कमी पडली असता त्यांनी आपली शिरकमळेच (मस्तके) अर्पण केली होती. ही त्यांची पराकोटीची भक्ती पाहून शिवजी फारच संतुष्ट झाले. त्यांनी तिघांना जिवंत करून त्यांना अपेक्षित असलेले वर दिले. त्यामुळे ते त्रिभुवनात श्रेष्ठ झाले. ब्रह्माजींनीही प्रसन्न होऊन त्यांना अंतरिक्षात संचार करणारी तीन पुरे दिली. त्या वेळी - 'देवांची सहस्र वर्षे झाल्यावर जो धनुर्धर निमिषात नेमके शरसंधान करेल, तोच या तीनही पुरांसकट तुमचा संहार करू शकेल'- असाही एक वर दिला.

शिवजींच्या आणि ब्रह्माजींच्या वरदानाने तारकासुराचे तीनही पुत्र फारच उन्मत्त झाले. त्यांनी त्रिभुवनात उच्छाद मांडला, देवांना

पळवून लावले, पृथ्वीवर अनंत अत्याचार केले. त्यांचा त्रास असह्य झाला तेव्हा देव आणि ऋषी भगवान विष्णूंना शरण गेले. त्यांनी त्या सर्वांना शिवजींकडे नेले. त्यांनी कैलासनाथांची स्तुती केली. तेव्हा प्रसन्न झालेल्या आदिनाथांनी त्यांना वर मागण्यास सांगितले. देव आणि ऋषी यांनी त्यांना तारकासुराच्या पुत्रांच्या उत्पातांचे समग्र वृत्त सांगितले आणि त्यांचा बंदोबस्त करण्याची विनंती केली.

शिवजी म्हणाले, "त्रिपुरासुरांचे मर्दन करण्यासाठी मला एक दिव्य रथ हवा." ती मागणी मान्य करून देवांनी पृथ्वीचा रथ केला. मंदरपर्वत हा त्याचा आस होता. त्याच्या दोन्ही बाजूंना चंद्र-सूर्यरूपी चाके जोडण्यात आली होती. चार वेद हेच त्याचे चार अश्व होते. धर्मादी चार पुरुषार्थ हेच त्याचे भक्कम स्तंभ होते. पुराणे हेच त्याचे तटबंद होते. त्याला उपपुराणेरूपी खिळे ठोकण्यात आले होते. त्याला शास्त्रांचे रश्मी लावण्यात आले होते. कनकाद्रीला धनुष्य बनवण्यात आले होते. त्याला शेषरूपी प्रत्यंचा जोडण्यात आली होती. भगवान विष्णू स्वतःच बाण झाले होते. त्या रथाचे ब्रह्माजी सारथ्य करत होते. शिवजी त्या दिव्य रथावर आरूढ झाले. तेव्हा तो रसातळाला जाऊ लागला. सर्वांनी खूप प्रयत्न केला, तरी तो वर आला नाही. तेव्हा नंदींनी आपल्या शिंगांनी त्याला बलपूर्वक वर काढला. त्यानंतर शिवजींनी एक पाय रथात व एक पाय नंदींच्या पाठीवर ठेवून पुढे कूच केले आणि भयंकर रणसंग्राम करून त्रिपुरांच्या सेनेचा प्रचंड संहार केला. त्या असुरांकडे अमृताची कुंडे होती. ते अमृत शिंपून ते दैत्य आपल्या सेनेला पुन्हा जिवंत करू लागले. त्यामुळे शिवजींचा पराक्रम व्यर्थ

ठरू लागला. अमृतकुंडांचे रहस्य कळताच त्यांनी मेधाखाची योजना करून ती कुंडेच बुडवून टाकली. ती तीनही पुरे अंतराळात भ्रमण करत असल्याने त्यांना एकाच वेळी लक्ष्य करणे त्यांना शक्य होत नव्हते. अशी एक हजार दिव्य वर्षे लोटली. त्या अवधीत लक्ष्यवेध घेण्यासाठी उत्सुक असलेल्या शिवजींनी क्षणभरही डोळ्यांच्या पापण्या मिटल्या नव्हत्या. त्यामुळे त्यांच्या डोळ्यांतून जलबिंदू ओघळू लागले. त्यांचे रुद्राक्षांत रूपांतर झाले. त्या समयी त्यांच्या अंगातून निघणाऱ्या घामाच्या धारांपासून भीमा नदी निर्माण झाली.

त्रिपुरांच्या स्त्रिया थोर पतिव्रता होत्या, म्हणून शिवजींशी युद्ध करूनही त्या असुरांचा पराजय होत नव्हता. ही गोष्ट भगवान विष्णूंच्या लक्षात आली. त्यांनी बौद्धरूपाने दैत्य स्त्रियांची भेट घेतली. त्यांच्यामध्ये वेदबाह्य आणि अपवित्र अशा चार्वाक शास्त्राचा (मतांचा) प्रसार केला. त्यामुळे पतिव्रताधर्म सोडून त्या व्यभिचार करू लागल्या. त्यामुळे त्यांच्या पुण्याईचे पाठबळ संपले आणि दैत्यांचे मनोधैर्य कमी झाले.

इकडे शिवजींनी धनुष्यावर अत्यंत देदीप्यमान असा विष्णुबाण चढवला. त्याच्या जोडीला पाशुपतास्त्राची योजना केली. त्या अस्त्रात सात कोटी मंत्रांचे तेज एकवटले होते. सहस्र सूर्यांच्या एकत्रित दीप्तीसमान महातेजस्वी असणारे ते अस्त्र म्हणजे कृतांताची लवलवती जिव्हाच होती. त्यांनी न्यासांसहित विधियुक्त मंत्रजप करून ते दिव्य अस्त्र सोडले, तेव्हा विश्वसंहाराच्या कल्पनेने देव आणि दैत्य भयभीत झाले. नवखंड पृथ्वी हादरली. आकाशमंडळ दुमदुमले. सहस्रावधी विजांचा एकत्रित कडकडाट व्हावा तसा प्रचंड निनाद करत ती अस्त्रशक्ती पुढे झेपावली, तेव्हा

समुद्रात महाकाय लाटा उठल्या. बलाढ्य महावीर प्राणभयाने मूर्च्छित पडले. देवांनी विमानांतून पळ काढला. असुर पर्वतांच्या दऱ्याखोऱ्यांमध्ये लपले. त्या दिव्य अस्त्राने तारकापुत्रांची तीनही पुरे क्षणार्धात जाळून टाकली. शिवजींच्या तृतीय नेत्रातील प्रलयाग्नी त्याला साहाय्यभूत झाला. त्रिपुरांच्या नाशाने देवांना अत्यानंद झाला. त्यांनी शिवप्रभूंची अपार स्तुती केली.

तिकडे पुत्रांच्या मृत्यूने तारकासूर भयंकर संतापला. त्याने अनन्वित अत्याचार केले. देवांना पळवून नेले. चंद्र-सूर्यांना धरून नेले. गंगेला वळवून भलतीकडेच नेले. अप्सरा व देवस्त्रिया यांना आपल्या दासी करून ठेवले. तेव्हा ब्रह्मदेव, विष्णू आणि देवराज इंद्र यांना मोठा प्रश्न पडला. यातून मार्ग काढायचा तरी कसा, त्यांना काहीच सुचेना. ते एकांतात विचारविनिमय करू लागले- 'तारकासुर बलाढ्य आहे आणि शिव-उमा यांच्या पुत्रांकडूनच त्याचा वध होणार, हे विधिलिखित आहे. पण दाक्षायणींनी आत्मदहन केल्यापासून त्यांच्या वियोगाने शिवजी विरक्त झाले आहेत. ते कठोर तपश्चर्या करत आहेत. पार्वती याच दाक्षायणी आहेत. त्या त्यांची पतिभावाने सेवा करत आहेत. शिवजींच्या मनात त्यांच्याविषयी प्रेम आणि त्यांच्या सहवासाची उत्कंठा निर्माण झाल्याशिवाय त्यांना पुत्र कसे होणार ? हे महत्त्वाचे कार्य कोण सिद्धीस नेईल ?' मग त्यांनी कामदेवांना, म्हणजेच मदनांना

पाचारण केले. त्यांना सर्व वस्तुस्थिती सांगितली व म्हणाले, "शिवजी हिमालयात तपश्चर्या करत आहेत. तुम्ही त्यांना भुलवून त्यांच्या मनात उमादेवींविषयी कामना निर्माण करा."

त्यांची विनंती मान्य करून मदन रतींसह शिवजींपाशी आले. रतींनी उमांच्या मनात प्रवेश केला. त्या वेळी वसंत साहाय्यभूत झाला. त्याने सर्व वनपरिसर प्रफुल्लित केला. वृक्ष-वेली फळाफुलांनी डवरल्या. वारा मंद सुगंध पसरवू लागला. पक्षी मधुर कूजन करू लागले. त्याच संधीत मदनांनी आपला प्रभाव दाखवला. शिवजी कामप्रेरित झाले. त्यांच्या समाधीत विक्षेप उत्पन्न झाला. काही केल्या त्यांचे मन एकाग्र होईना. त्या वेळी आपल्या स्वामींच्या समाधीत व्यत्यय येऊ नये म्हणून नंदी किलबिलाट करणाऱ्या पक्ष्यांना हाकलत दूर गेले होते. पण व्यत्यय आलाच ! शिवजींनी डोळे उघडून पाहिले. समोर मदन उभे होते आणि कामातुर उमा त्यांच्यामागे उभ्या होत्या. तेव्हा - हे सर्व मदनांचेच कारस्थान आहे आणि यांनीच आपल्या तपश्चर्येत विघ्न आणले आहे - हे त्यांच्या लक्षात आले. त्यांनी संतापाने तृतीय नेत्र उघडला. त्यातून प्रकटलेल्या अग्निज्वालांनी मदनांना जाळून भस्म केले. ती फाल्गुन पौर्णिमा होती. तेव्हापासून त्या तिथीला 'हुताशनी पौर्णिमा' म्हणतात. त्या वेळी मदनांची थट्टा करताना शिवगणांनी मोठा गोंगाट केला होता. तेव्हापासून होळीच्या दिवशी बोंबा मारण्याची प्रथा रूढ झाली.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> यज्ञही श्रद्धेशिवाय अपूर्ण.

मदनांचे दहन करून शिवजी त्वरेने कैलासावर निघून गेले. रती अनिवार शोक करू लागल्या. देवराज इंद्रांनी त्यांचे सांत्वन केले, म्हणाले, "देवी ! पूर्वी ब्रह्मदेवांच्या मनात स्वतःच्या कन्येविषयी भोगवासना निर्माण झाली. म्हणून त्यांनी मदनांना - 'तुम्ही शिवजींच्या दृष्टिपाताने भस्मसात व्हाल' - असा शाप दिला होता.

तो आज प्रत्यक्षात भोगावा लागला आहे. पण तुम्ही काळजी करू नका. तुमचे पती द्वापरयुगात कृष्णपुत्र प्रद्युम्न म्हणून जन्म घेतील, तेव्हा तुमचे पुनर्मिलन होईल. तोपर्यंत ते मनोमय रूपाने कार्य करतील." ते ऐकून त्यांचे समाधान झाले. त्या स्वस्थानी निघून गेल्या.

इकडे उमादेवींनी शिवप्राप्तीसाठी घोर तपश्चर्या आरंभली. तेव्हा सप्तर्षींनी शिवप्रभूंची भेट घेतली व म्हणाले, "दाक्षायणींनी हिमालयांच्या कन्या म्हणून जन्म घेतला आहे. त्यांनी मनाने तुम्हांलाच वरले असून त्या तुमच्या प्राप्तीसाठी तपश्चर्या करत आहेत. तुम्ही त्यांचा स्वीकार करा." तेव्हा उमांची परीक्षा घेण्यासाठी शिवजी बटुरूपाने त्यांच्यापाशी आले व म्हणाले, "तुम्ही इथे कशासाठी तपश्चर्या करत आहात ?" पार्वती म्हणाल्या,

"कैलासनाथ शंकर हे माझे पती व्हावेत, अशी माझी इच्छा आहे." बटू म्हणाले, "तुम्ही एवढ्या सुंदर, सुकुमार आणि वैभवसंपन्न हिमालयांच्या कन्यका. तुम्ही शिवजींमध्ये काय पाहिलेत ? आणि त्या भणंगांसाठी एवढा त्रास कशाला करून घेत आहात ? ते उग्र आहेत, संतापी आहेत. ते गजचर्म पांघरतात, सिंहाचे कातडे नेसतात, अंगावर सर्पांना खेळवतात, स्मशानात राहतात आणि भुतांमध्ये वावरतात. त्यांच्याविषयी चांगले बोलावे असे त्यांच्यात काहीच नाही. पण विष्णूंकडे बघा ! ते सुंदर आहेत, ऐश्वर्यसंपन्न आहेत, विलासी आहेत. तेच तुमच्यासाठी योग्य वर आहेत. तुम्ही त्यांच्या प्राप्तीसाठी का प्रयत्न करत नाही ?"

ते ऐकून उमांना संताप आला. त्या चवताळून म्हणाल्या, "दुष्ट बटू ! तुम्ही शिवजींची निंदा करत आहात, पापी आहात. म्हणून आधी इथून चालते व्हा ! मला तुमचे तोंडही पाहायचे नाही !

तुमच्यासारख्या दुराचाऱ्यांची सावलीसुद्धा नको. तुम्ही ब्राह्मण आहात म्हणून, अन्यथा मी तुम्हांला चांगलीच शिक्षा केली असती."

तो त्यांचा आवेश पाहून भगवान शंकर बटुरूप टाकून निजस्वरूपात प्रकट झाले. त्या वेळचा उमादेवींचा आनंद काय वर्णन करावा ? त्यांचा जयजयकार करून त्यांनी त्यांचे पाय धरले. शिवजी म्हणाले, "उमा ! मी तुमच्यावर प्रसन्न आहे. तरी अपेक्षित वरदान मागून घ्या." त्या म्हणाल्या, "हे जगदात्मन ! तुमची पत्नी म्हणून माझा स्वीकार करा." ते मान्य करून शिवजींनी प्रस्थान केले. उमाही आनंदाने घरी परतल्या.

काही दिवसांनी शिवजींनी सप्तर्षींना हिमालयांकडे पाठवले. त्यांनी त्या सर्वांचा उत्तम आदरसत्कार केला व येण्याचे कारण विचारले. ते म्हणाले, "तुमच्या कुमारींची तपश्चर्या सफल झाली आहे. कैलासनाथ त्यांचे पाणिग्रहण करण्यास तयार आहेत." त्या समयी अरुंधतीही तिथे आल्या होत्या. उमांना पाहून त्या म्हणाल्या, "हिमालय महाराज ! या तुमच्या देखण्या कन्यांची निवड अगदी चोख आहे बरं ! शिव-पार्वतींचा जोडा अगदी शोभून दिसेल." ते ऐकून सर्वांना हसू आले. सप्तर्षींनी विवाहासाठी चैत्र शुद्ध अष्टमी, मन्मथ संवत्सर ही तिथी निश्चित केली आणि ते स्वस्थानी परतले. हे वृत्त कळताच देवांचा आनंद गगनात मावेना. त्यांना - कधी एकदा त्या दोघांचे लग्न होते, कधी त्यांना पुत्र होतो आणि कधी तो तारकासुराचा वध करतो - अशी तीव्र उत्कंठा लागली होती.

शिवजींनी विवाहाचे निमंत्रण देण्यासाठी नंदींना पाठवले. तेव्हा देवराज इंद्र अमरगणांना घेऊन आले. लक्ष्मींसह विष्णू आले.

सावित्रींसह ब्रह्माजी आले. अठ्ठ्याऐंशी सहस्र ऋषी आपापल्या शिष्यांसह आले. सिद्ध आले, चारण आले. गुह्यक, पितृगण, मरुद्गण, अष्टवसू, अकरा रुद्र, बारा आदित्य, यक्षनायक आले. गंधर्व, किन्नर, लोकपाल,

नवग्रह, अष्टनायिका आदी सर्व मंडळीही आली. त्यांच्या वाहनांची कैलासावर दाटी झाली. शिव-पार्वतींच्या लग्नाला उपस्थित राहण्याचे भाग्य लाभले म्हणून सर्व जण आनंदात होते. मग देव, ऋषी, आपला गणपरिवार व भूतगणांसह भगवान शंकर हिमालयांकडे आले. तेव्हा त्या गिरिराजांनी स्वतः सामोरे जाऊन त्या सर्वांचा आदरसत्कार केला. त्यांना निवासासाठी सुवर्णाचे प्रासाद दिले. तिथे विवाहासाठी उभारण्यात आलेला मंडप खूपच विस्तीर्ण, तेजस्वी आणि शोभिवंत होता.

त्या वेळी शिवजींचे स्वरूप पाहून वधूंकडील वऱ्हाडी मंडळी विस्मित झाली. त्यांच्यात कुजबुज सुरू झाली - "हे वर किती वृद्ध आहेत ! जणू अनादी पुराणपुरुषच ! हे तर गुणरहित दिसत आहेत. यांच्या तुलनेत आमच्या वधू किती सुंदर आहेत ! सद्गुणांची साकार मूर्तीच जणू !" असो.

शिव-पार्वतींच्या विवाहाच्या मंगल प्रसंगी कसलीही कमतरता राहू नये म्हणून ब्रह्मदेवांनी सर्व प्रकारची सिद्धता आधीच करून ठेवली होती. नवनिधी आणि अष्टमहासिद्धी स्वतः तिथे राबत होत्या. देवक बसवल्यानंतर हिमालय बोलावणे घेऊन आले. त्यांनी नवरदेवांना वाजतगाजत मिरवणुकीने लग्नमंडपात आणले. तिथे वरपूजन व मधुपर्कादी सर्व विधी झाले. लग्नघटिका जवळ आली. शृंगारलेल्या वधूंना मंडपात आणण्यात आले. त्यांना पटाआड उभे केले. सूर्यनारायणांनी लग्नाचा मुहूर्त पाहिला. बृहस्पतींनी मंगलाष्टके

म्हटली. वऱ्हाडी मंडळी मंगलाक्षता टाकू लागली. पट दूर झाला. वधू-वरांनी एकमेकांना पुष्पहार घातले. लग्न लागले. मंगलवाद्यांचे निनाद आसमंती भरून गेले. ब्रह्माजींनी पुण्याहवाचन केले. शिवजींनी देवी पार्वतींचे यथाविधि पाणिग्रहण केले. वधू-वरांनी होमाला प्रदक्षिणा घातल्या.

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

अशा प्रकारे सर्व याज्ञिक कृत्ये पूर्ण झाली. तोपर्यंत कोणालाही वधूंचे प्रत्यक्ष दर्शन झाले नव्हते. पण होमाभोवती फेरे घालताना उमांची पदनखे ब्रह्मदेवांच्या दृष्टीस पडली. त्यांचे अनुपम सौंदर्य पाहून ते कामप्रेरित झाले आणि त्याच समयी - संकल्पाने सृष्टीचे सर्जन करणाऱ्या - त्या विधात्यांचे अमोघ तेज (वीर्य अर्थात सर्जनशक्ती) स्खलित झाले. त्यापासून साठ हजार वालखिल्य ऋषी उत्पन्न झाले. ते पाहून शिवजींना क्रोध आला. ब्रह्माजींना स्वतःवर नियंत्रण ठेवता आले नाही, म्हणून त्यांनी त्यांचे पाचवे मस्तक छेदले. त्यामुळे ते चतुर्मुख झाले ! ते पाहून लग्नमंडपात एकच हाहाकार झाला. तेव्हा - ब्रह्मदेवांकडून सृष्टिनिर्मितीचे कार्य अखंड

चालू राहील - असे सांगून भगवान विष्णूंनी सर्वांना शांत केले. असो. तो विवाहसोहळा चार दिवस चालला होता. हिमाद्रींनी सर्व देवांचा व मान्यवरांचा वस्त्रालंकारांनी यथोचित गौरव करून त्यांना निरोप दिला.

पार्वतींना घेऊन शिवजी कैलासावर परतले.

काही दिवसांनी सर्व देवांनी भगवान शंकरांची भेट घेतली व म्हणाले, "हे देवाधिदेव ! हे उमापते ! तुम्ही निजकृपेने मदनांना जिवंत करा. त्यांच्यावाचून विश्वामधील उत्पत्तीचे कार्य खुंटले

आहे." ती विनंती मान्य करून त्यांनी कामदेव मदनांना शरीरविरहित असे उत्पन्न केले. ते मनोरूपाने कार्यरत झाले.

तारकासुराने सर्व स्वर्ग जाळून टाकले होते. मोठा उच्छाद मांडला होता. त्याचा वध होणे अत्यावश्यक होते. म्हणून सर्व देव शिवपुत्रांची मोठ्या आतुरतेने वाट पाहत होते. अशी चार युगे लोटली. एवढा प्रदीर्घ कालखंड एकमेकांच्या सहवासात एकांतात रममाण होऊनही पार्वतींना पुत्रसंतान झाले नाही. कारण शिवजींच्याठायी तशा अर्थाने वीर्यप्रवृत्तीच होत नव्हती. त्यामुळे सर्व देवांना मोठी काळजी वाटू लागली आणि यातून मार्ग तरी कसा काढायचा ? हा प्रश्न भेडसावू लागला. तेव्हा त्यांनी शिवजींनाच शरण जाण्याचे ठरवले. पण त्या समयी ती उभयता एकांतात असल्यामुळे देव आणि ऋषी यांच्यापैकी कोणालाही त्या एकांताचा भंग करण्याचे धाडस होईना. तेव्हा त्यांनी शिवजींच्या तृतीय नेत्रात वास करणाऱ्या अग्नींनाच याचक (अतिथी) म्हणून पाठवले. त्यांनी भिक्षेसाठी हाक मारली. तेव्हा त्यांची अपेक्षा जाणलेल्या सर्वज्ञ शिवप्रभूंनी देवी पार्वतींना - 'आलेल्या अतिथींना माझे अमोघ वीर्य (तेज) द्या' - असे सांगितले. त्याप्रमाणे त्यांनी अग्निदेवांना शिववीर्य दिले. त्या वेळी त्या वीर्याचा काही भाग खाली पडून त्याचे तत्काळ पाण्यात रूपांतर झाले. असो.

पार्वतींनी दिलेले शिववीर्य अग्नींनी प्राशन केले. त्यामुळे ते गरोदर झाले व लज्जित होऊन रानावनात एकटेच हिंडू लागले. एका ठिकाणी त्यांना सहा कृतिका दिसल्या. त्या ऋषिपत्न्या गंगेत स्नान करून उन्हात शेकत बसल्या होत्या. अग्निदेवांनी आपल्या उदरातील गर्भ त्यांच्या उदरात घातला. त्यामुळे त्या गर्भवती झाल्या आणि - 'हे काय भलतेच घडले ?' - या कुशंकेने भयभीत झाल्या.

त्यांनी लज्जित होऊन आपापले गर्भ काढून टाकले आणि त्या निघून गेल्या. तेव्हा एक चमत्कार झाला. ते सहाही गर्भ एकवटले आणि सहा मुखे बारा हात असलेले एक दिव्य बालक प्रकट झाले. कार्तिक मासात कृत्तिका योगावर जन्मलेले हे महायोगी बालक म्हणजेच कार्तिकस्वामी. कार्तिकेय, षडानन, कुमार ही त्यांची अन्य नावे होत. मयूर हे त्यांचे वाहन आहे. ते सर्वांगी भस्म लावतात आणि भगवान शंकरांची उपासना करतात.

स्कंद–तारकासुरवध

कार्तिकेयांचा जन्म झाल्यावर शिवजींनी ते आपलेच पुत्र आहेत, हे ओळखले. त्यांना पार्वतींच्या स्वाधीन केले, त्यांचे 'स्कंद' असे नामकरण केले. पार्वतींनी त्यांचे सात वर्षे लालनपालन केले. शिवपुत्र स्कंदांचा जन्म झालेला आहे, ही शुभवार्ता अग्नींनी देवांना सांगितली. तेव्हा त्यांच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही.

'आता आपला विजय निश्चित आहे' - असा विचार करून सर्व देव एकवटले आणि अत्याचारी तारकासुराला धडा शिकवण्यासाठी त्याच्यावर चालून गेले. त्यांनी त्याच्या नगराला चहूकडून वेढले. हे वृत्त कळताच संतापलेला तारकासुर युद्धसिद्धता करून आपल्या बहात्तर अक्षौहिणी असुरसेनेसह देवांवर चालून गेला. देव आणि असुर यांच्यात भयंकर युद्ध सुरू झाले.

इकडे देवराज इंद्रांनी स्कंदांची भेट घेतली. त्यांना तारकाच्या कुकर्मांची कल्पना दिली. त्यांना देवांचे सेनापती म्हणून अभिषेक केला. ते दिव्य रथात आरूढ होऊन देवेंद्रांसह अतित्वरेने युद्धभूमीकडे निघाले. तिथे निकराचे युद्ध चालले होते. दैत्यांपुढे देवांची हार होत होती. त्रासलेले देव कुमारांकडे (स्कंदांकडे)

(अध्याय १३ ची उर्वरित पाने असल्यास पुढील प्रॉम्प्टमध्ये पाठवावीत; त्यावर अंतिम भाग जोडून अध्याय पूर्ण केला जाईल.)

धावले. त्यांनी त्यांना हात जोडले, त्यांची स्तुती केली व - 'तारकासुरापासून आमचे व जगाचे रक्षण करा' - अशी विनंती केली. त्यांनी सर्वांना धीर दिला. मग अतिप्रचंड रूप धारण करून तारकासुराला आव्हान दिले. तेव्हा सहस्र हत्तींचे बळ असलेला उन्मत्त तारकासुरही महागर्जना करून देवसेनेवर धावून गेला. त्याने अविरत शरवृष्टी आणि नानाविध शस्त्रास्त्रांचा व भयंकर शक्तींचा मारा करून अमरगणांना त्राहित्राहि करून सोडले.

त्या शस्त्रास्त्रांचा प्रतिकार करत स्कंदांनीही दैत्यसैन्याचा अतिभीषण संहार केला. तेवढ्यात तारकासुराने देवेंद्रांवर भयंकर शक्ती फेकली. तिच्यापुढे आपला निभाव लागणार नाही, हे ओळखून भयभीत झालेल्या देवराजांनी काकुळतीने भगवान विष्णूंचा धावा केला. तेव्हा श्रीहरींनी योगमायेला पाठवून त्या शक्तीचे निवारण केले. युद्धभूमीवर लढणारे स्कंद प्रलयरुद्रांसारखे भयंकर दिसत होते. त्यांनी तारकासुराने मारलेले असंख्य बाण,

ब्रह्मास्त्रासह अनेक विघातक अस्त्रे व महासंहारक शस्त्रे अक्षरशः गिळून टाकली. तेव्हा आपल्या मंत्रविद्येचा व शस्त्रास्त्रांचा काहीच उपयोग होत नाही, हे लक्षात येताच तारकासुराने स्कंदांना मल्लयुद्धाचे आव्हान केले. संतापलेल्या स्कंदांनी ते आव्हान स्वीकारले आणि गगनभेदी गर्जना करून ते रथातून खाली उतरले. त्या दोघांची चांगलीच जुंपली. त्यांच्यात सात दिवस अद्भुत मल्लयुद्ध झाले. कुमारांनी तारकासुराला अगदी जर्जर करून टाकले, तरीही तो आटोपेना. तेव्हा त्यांनी त्याच्या पायाला धरून गरगरा फिरवले आणि जोराने खाली आपटले. तेव्हा मातीचा घट फुटावा तशा त्याच्या शरीराच्या ठिकऱ्या उडाल्या.

तारकासुर मेला. देवांनी शिवपुत्र कुमारांचा जयजयकार केला. त्यांच्यावर फुले उधळली. चौदा भुवनी आनंदीआनंद झाला. देवराज इंद्र दुंदुभी वाजवू लागले. त्यांनी सात वर्षांच्या स्कंदांना देवसेनेचे सेनापतिपद दिले. मग तारकासुराचे सर्व नगर लुटले. देवस्त्रियांना व अप्सरांना मुक्त केले. देवांना सोडवले. दैत्यांनी नेलेली सर्व संपत्ती व मूल्यवान वस्तू परत मिळवल्या.

विजयी कुमार (स्कंद) शिव-पार्वतींच्या दर्शनासाठी वाराणशीला गेले. त्यांना आपला पराक्रम सांगितला. त्यांच्याजवळ राहून त्यांना सुख दिले. त्या उभयतांनी त्यांची थाटामाटात मुंज केली. त्यानंतर कुमारस्वामी तीर्थयात्रेस गेले. त्यांनी एकांतात तपश्चर्या केली, विविध अनुष्ठाने केली. काही वर्षांनी ते परतून आले. एके दिवशी माता पार्वती त्यांना म्हणाल्या, "कार्तिकेय ! आता तुम्ही मोठे झाले आहात. एखाद्या अनुरूप स्त्रीशी विवाह करून गृहस्थाश्रमाचा स्वीकार करा." ते म्हणाले, "आई ! स्त्रिया कशा असतात ? मी आजपर्यंत एकही स्त्री पाहिलेली नाही." तेव्हा

त्यांना काय उत्तर द्यावे हेच देवींना समजेना. त्या विचारात पडल्या. त्यांनी त्यांना सोप्या भाषेत समजावले, म्हणाल्या, "कुमार ! मी एक स्त्री आहे. अन्य स्त्रियाही माझ्यासारख्याच असतात." ते म्हणाले, "तसे असेल तर त्याही मला मातेसमानच आहेत !"

मग ते थांबलेच नाहीत. 'इथे थांबलो तर आपल्या मातोश्री आपल्याला हरप्रयत्नाने प्रपंचमायेत अडकवतील' - असा विचार करून ते खोल गुहेत जाऊन लपले. पार्वती त्यांना धरण्यासाठी धावल्या, पण ते हाती लागलेच नाहीत. त्यामुळे त्यांना खूप दुःख झाले. त्या भूमीवर अंग टाकून रडू लागल्या, कुमारांनी बाहेर

यावे म्हणून त्यांची मनधरणी करू लागल्या, म्हणाल्या, "पुत्र ! बाहेर या. मला तुम्हांला डोळे भरून पाहू द्या. मला वात्सल्याने पान्हा फुटला आहे. हे स्तन्य मी कोणाला पाजू ?"

तेव्हा माता पार्वती ऐकत नाहीत म्हणून स्कंदांना राग आला. ते म्हणाले, "माताजी ! तुमचे दूध तुमच्यापाशीच ठेवा. पुढे येण्याचा जराही प्रयत्न करू नका. यापुढे जी स्त्री माझ्या दर्शनास येईल, तिला सात जन्म वैधव्य प्राप्त होईल ! पण जो पुरुष कार्तिकमासात कृत्तिकायोग असताना माझे दर्शन घेईल, तो सात जन्म मोठा भाग्यवान होईल. तो कोणत्याही जातीचा वा जातीबाहेरचा असला, तरी धनाढ्य, वेदपारंगत व परम पुरुषार्थी होईल." ते ऐकून देवी पार्वतींचा उपायच खुंटला. त्या निराशेने माघारी वळल्या.

पुढे ऋषींनी स्कंदांची भेट घेतली व म्हणाले, "स्वामी ! तुम्ही स्त्रीपराङ्मुख असलात, तरी पार्वती तुमच्या मातोश्री आहेत. तुम्हांला भेटण्यासाठी त्या अहोरात्र तळमळत आहेत. तरी वाराणशीला जाऊन त्यांना भेटून या." ती विनंती मान्य करून ते

काशीला गेले. तिथे शिव-पार्वतींची भेट घेऊन दोघांचे समाधान केले. मातोश्रींना आनंदित करून ते पुनश्च आपल्या गूढ दुर्गम स्थानी परतले."

सूतांनी शौनकादिकांना स्कंदपुराणातील ही कथा सांगितली. हिचे श्रवण केल्याने सर्व संकटे दूर होतात.

कवी श्रीधर म्हणतात- "देवी अपर्णांच्या हृदयाला आनंद देणाऱ्या शिवप्रभो ! तुम्ही ब्रह्मानंदस्वरूप आहात, पूर्णब्रह्म आहात, अनादिसिद्ध आहात, आनंदाचा गाभा आहात. तुम्हीच जगद्गुरू आहात आणि तुम्हीच श्रीधराला वरदान देणारे आहात !

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा तेरावा अध्याय अतिशय गोड आहे. सज्जनांनी हा नित्य श्रवण-पठण करावा."

॥ अध्याय तेरावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. दक्षयज्ञ विध्वंस: अहंकार व सती–शिव प्रसंग.
2. त्रिपुरदहन, शिव–पार्वती विवाह.
3. स्कंदजन्म व तारकासुरवध.

मुख्य मुद्दे

- यज्ञही श्रद्धेशिवाय अपूर्ण.
- पार्वती–शिव संगम = शक्ति–शिव ऐक्य.
- स्कंद = धर्मरक्षणाचे तेज.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> हा अध्याय पुराणकथांचा ‘महापर्व’ आहे. विश्रांती कार्डांवर थांबून दृश्ये मनात बिंबवा.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. दक्षयज्ञ विध्वंसाचे मूळ कारण?

- ○ शिवांची निंदा व अहंकार
- ○ पावसाचा अभाव
- ○ समुद्रमंथन
- ○ कृष्णलीला

उत्तर: शिवांची निंदा व अहंकार — जामाता शिव यांची निंदा व यज्ञातून वगळणे.

2. तारकासुराचा वध कोणी?

- ○ गणेश
- ○ स्कंद (कार्तिकेय)
- ○ हनुमान
- ○ भीम

उत्तर: स्कंद (कार्तिकेय) — स्कंदजन्मानंतर तारकवध.

3. शिव–पार्वती विवाह कशाचे प्रतीक?

- ○ केवळ राजकारण

- ○ शक्ति–शिव ऐक्य
- ○ व्यापार करार
- ○ युद्धसंधी

उत्तर: शक्ति–शिव ऐक्य — पुराणातील दिव्य विवाह.

पुढील अध्याय चौदावा →

।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय चौदावा ॥

झाल्या 'भिल्लीण' पार्वती !, श्रियाळ-चांगुणांची सत्त्वपरीक्षा

पार्वतींची लीलामय सत्त्वपरीक्षा

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: 'भिल्लीण' पार्वती व श्रियाळ–चांगुणांची सत्त्वपरीक्षा: लीलाबद्ध भक्तीपरीक्षा. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

झाल्या 'भिल्लीण' पार्वती !,

श्रीगणेशाय नमः।। हे भस्मासुरहरणा, भाललोचना ! तुम्हांला नमस्कार असो. तुम्ही भार्गवांना वर देणारे, सर्वांगी भस्मलेपन करणारे, भक्तवत्सल, भवभयाचे निरसन करणारे, सर्व भेदांच्या पलीकडचे व भूतांचे अधिपती आहात. हे पार्वतीपते ! तुम्ही भक्तांचे उद्धारकर्ते, भाविकांचे रक्षणकर्ते, भूतांचे पालनकर्ते व सर्परूपी

भूषणे धारण करणारे आहात. हे त्र्यंबका ! तुम्ही त्रिविध तापांचे व त्रिविध दोषांचे हरण करणारे, त्रिगुणांच्या पलीकडचे, त्रिभुवनाचे जनक, तीनही वेदांचे रक्षण करणारे व कर्म-उपासना-ज्ञानमार्गाचे उत्तम ज्ञान असणारे आहात. हे शंभुमहादेवा ! तुमच्या कृपेनेच श्रीशिवलीलामृत ग्रंथाचे तेरा अध्याय माझ्याकडून लिहून झाले आहेत. आता या ग्रंथरूपी मंदिराचा कळसच असा हा चौदावा अध्यायही तुम्ही लिहून घ्या, अशी माझी तुमच्या चरणी विनम्र प्रार्थना आहे. तेराव्या अध्यायात शिव-पार्वतीविवाह आणि कार्तिकस्वामींचा जन्म याविषयीचा कथाभाग आलेला आहे. आता पुढील आख्यान ऐकावे.

गजानन आणि षडानन यांच्या बाललीला

नैमिषारण्यात सूतमुनी शौनकादिक श्रोत्यांना अद्भुतवम्य शिवलीला वर्णन करून सांगत आहेत. ते पुढे म्हणाले, "भाविक हो ! गजानन आणि षडानन लहान असताना देवी पार्वती त्यांना प्रेमाने खेळवत असत. एके दिवशी गजाननांना मांडीवर घेऊन त्या त्यांना स्तन्य देत होत्या. बाल गणेश आपल्या छोट्याशा सोंडेने दूध ओढून घेत होते. पिता-पिता ते थांबले. त्यांनी आपली सोंड मोठ्या प्रेमाने मातोश्रींच्या पाठीवरून फिरवली. मग षडाननांकडे पाहत डोळे मिचकावून म्हणाले, "आपल्या माताजींचे दूध म्हणजे अमृतच ! असे हे दुर्लभ दूध माझ्या सोंडेने तुम्हांला पाजू का ?" ते ऐकून षडानन रागावून म्हणाले, "तुमचे उष्टे मी कशाला घेऊ ?" गजानन म्हणाले, "माझे उष्टे दूध पिण्यात कसला आलाय कमीपणा ? मी तुमचा भाऊ आहे ना !" ते ऐकून षडानन वैतागले. ते पार्वतींना म्हणाले, "आई ! या लांबनाक्यांना काहीतरी सांगा

ना ! मी यांचे उष्टे दूध प्यावे म्हणून हे माझ्यामागे लागले आहेत. यांच्या सोंडेला धरून मी यांना खाली पाडू काय ? तुमचे इतर देव-पुत्र किती सुंदर आणि देखणे आहेत ? मग हेच कसे वेगळे दिसतात ? लांब नाकाचे ! फताड्या कानांचे ! यांचा एक दात कसा बाहेर आलाय बघा ! काय विचित्र ध्यान आहे !" ते ऐकून शिवजींना हसू आवरेना. पार्वतीही मनमुराद हसल्या.

त्या दोघांना हसताना पाहून षडाननांना मौज वाटली. ते पार्वतींना म्हणाले, "आई ! यांना खाली उतरवा ना ! मला खूप भूक लागली आहे." तेव्हा त्यांनी गजाननांना खाली बसवले आणि षडाननांना मांडीवर घेऊन त्यांना दुग्धपान करवू लागल्या. तेव्हा त्यांची अन्य पाच मुखे 'भूक ! भूक !' म्हणून रडू लागली. ते पाहताच गजानन पोट धरून हसू लागले, म्हणाले, "आई ! हे असे कसे कसे ? तुम्ही यांच्या सहा मुखांना एकाच वेळी कसे काय दूध पाजणार ?" ते ऐकून शिवजी हसले. ते पार्वतींना म्हणाले, "अपर्णा ! हे गजानन काय म्हणतात ऐकलेत ? हे विचारत आहेत असे सहा मुखांचे पुत्र तुम्हांला कसे झाले ?" त्यांनी उत्तर दिले, "त्यात काय विशेष ? ते तुमच्यावर गेले आहेत. तुम्हांला पाच मुखे आहेत आणि यांना तुमच्यापेक्षा एक मुख जास्त आहे

एवढेच !" या त्यांच्या युक्तिवादाचे शिवजींना मोठे कौतुक वाटले. त्यांनी आपल्या दोन्ही मुलांकडे प्रेमाने पाहिले.

अशा प्रकारे त्यांच्या बालक्रीडा पाहण्यात एक वेगळाच आनंद असे. गजानन आणि षडानन यांचे एकमेकांवर खूप प्रेम होते. ते एकत्र खेळायचे, गप्पा मारायचे, मस्ती करायचे, कधी एकमेकांवर कुरघोडी करायचे, तर कधी तावातावाने भांडायचे. मग त्यांची समजूत काढण्यात मोठीच मौज यायची.

एकदा गजानन रडत-रडत पार्वतींपाशी आले. तेव्हा त्यांनी त्यांना जवळ घेतले आणि विचारले, "तुम्ही का रडत आहात ?" ते म्हणाले, "स्कंदांनी माझे कान ओढले व म्हणाले- तुमचे कान सुपाएवढे मग डोळे एवढे बारीक कसे ?" तेव्हा त्यांनी स्कंदांना दटावले असता ते म्हणाले, "मला कशाला रागावता ? यांनी माझे डोळे मोजले व बारा डोळ्यांनी कसे काय बघता असे म्हणून हे हसले." पार्वतींनी गजाननांकडे पाहिले. तेव्हा आपली बाजू सावरत ते म्हणाले, "मग, यांनी माझी सोंड वितीने का मोजली ?" षडानन म्हणाले, "त्याआधी तुम्ही माझे हात मोजलेत हे का सांगत नाहीत ?" तेव्हा गणपती भडकले. स्कंदांना उद्देशून ते तावातावाने म्हणाले, "सुरुवात कोणी केली ? मोदक खाऊन-खाऊन तुमचे पोट एवढे मोठे झाले, असे बोलण्याची तुम्हांला काय गरज होती ?" त्यांचे म्हणणे शिव-पार्वती लक्षपूर्वक ऐकत होती. मग पार्वतींनीच मध्यस्थी केली. त्यांनी दोघांनाही जवळ घेतले व आवडत्या वस्तू देऊन त्यांना खूश केले.

शिव आणि पार्वती यांच्यातील एक रंजक संवाद

एके दिवशी भगवान शंकर सिंहासनावर बसले होते. पार्वतींनी त्यांच्या मुखाकडे पाहिले आणि त्या खुदकन हसल्या. तेव्हा त्यांनी विचारले, "देवी ! काय पाहून हसलात ?"

त्या म्हणाल्या, "तुमच्या जटेमध्ये एका स्त्रीची आकृती दिसली, म्हणून हसू आले."

ते म्हणाले, "स्त्रीची आकृती ? आणि माझ्या जटेमध्ये ? शक्यच नाही ! माझ्या जटेमध्ये मी जल धारण केले आहे."

त्यावर त्या म्हणाल्या, "पण त्या जलामध्ये मला एका सुंदर स्त्रीचे मुख दिसत आहे."

ते म्हणाले, "अहो ! ते मुख नाही. पाण्यात फुललेले टवटवीत कमळ आहे. तेच तुम्हांला मुखासारखे वाटत असेल."

त्या म्हणाल्या, "मग मला जो नीलवर्ण केशसंभार दिसत आहे, तो कोणाचा ?"

तेव्हा ते अस्वस्थ होऊन म्हणाले, "तुम्ही भलत्याच शंका घेऊ नका. ते मकरंदाच्या आशेने कमळावर आलेले कृष्णवर्ण भ्रमर आहेत."

त्या म्हणाल्या, "अहो ! त्या कमळाला भुवयाही आहेत, त्या कशा ?"

यावर ते म्हणाले, "तुम्हांला दृष्टिभ्रम तर झालेला नाही ? जलतरंगांना भुवया का म्हणता ?"

त्या म्हणाल्या, "स्वामी ! त्या कमळाला दोन मोठाले सुंदर नेत्रही आहेत."

ते म्हणाले, "अहो ! ते डोळे नाहीत ! कमळाभोवती जे पाणी आहे ना त्यातील दोन मासे आहेत."

आपल्या जटामुकुटातील गंगा मूर्तिमंत स्त्रीरूप धारण करून आहे, हे शिवजी मान्य करत नव्हते. म्हणून त्यांना निरुत्तर करण्यासाठी पार्वती म्हणाल्या, "अहो ! त्या कमळाला कमंडलूसारखे दोन घाटदार स्तनही आहेत, ते कसे ?"

ते म्हणाले, "अपर्णा ! मी माझ्या डोक्यावर गंगा धारण केलेली आहे. तिच्या काठावर बसलेल्या दोन चक्रवाक पक्ष्यांना तुम्ही स्तन समजत असाल, तर त्याला मी काय करणार ?"

पार्वतींच्या प्रत्येक प्रश्नाला शिवजींनी चोख प्रत्युत्तर दिले होते.

तेव्हा त्यांच्याकडे कौतुकाने पाहत त्या म्हणाल्या, "नाथ ! तुमची लीला अनाकलनीय आहे. एकाचे अनेक करून दाखवणे तुम्हांला सहज जमते. तुम्ही थोर आहात. तुमच्यापुढे सगळ्यांचीच मती कुंठित होते. म्हणून मुकाट्याने तुमचे पाय धरावे हेच उत्तम !"

शिवजी हरले ! पार्वती जिंकल्या !!

त्यानंतर शिव-पार्वती सारीपाट खेळू लागली. काही वेळाने तिथे नारदांचे आगमन झाले. त्यांनी ब्रह्मवीणेचा झंकार करून शिवजींची स्तुती केली आणि त्या दोघांना वंदन करून एकाग्रचित्ताने त्यांचा खेळ पाहू लागले. मग दोघांना उद्देशून ते म्हणाले, "नुसतेच काय खेळता ? काहीतरी पण लावा म्हणजे खेळाला रंगत येईल."

ते मान्य करून उभयता पण लावून खेळू लागली. त्यात हरणाऱ्याने जिंकणाऱ्याला आपल्याकडची एक वस्तू द्यायची, असे ठरले होते. पहिला डाव पार्वतींनी जिंकला. त्यांनी शिवजींकडून व्याघ्रांबर मागून घेतले. ते पाहून नारद मनोमन हसले. दुसरा डाव जिंकल्यावर त्यांनी शिवजींचे गजचर्म काढून घेतले. बघता-बघता खेळ रंगत गेला आणि सातत्याने भवानींचीच सरशी होऊ लागली. त्यांनी प्रभूंची सर्व आयुधे व सर्व भूषणे हिरावून

घेतली. एक कौपीन उरला होता, पण डाव जिंकून तोही मागून घेतला ! नंदींनाही जिंकून घेतले ! अशा प्रकारे शिवजी दिगंबर झाले ! सर्वस्व हरवून बसले !

नारदांना हसू आवरेना. ते म्हणाले, "देवा ! हे काय ? एका नारींनी तुम्हांला हरवले ? तुमचे सर्वस्व हिरावून घेतले ? तुमचा महिमा बुडाला ! शेवटी सर्व जग मायेच्या अधीन आहे हेच खरे !

गजानन–षडाननांची बाललीला

तुम्ही गुणहीन, विकारहीन, अव्यक्त आहात ! तुम्हांला कोण विचारत होते ? पण या मायेनेच तुम्हांला सगुणपण दिले, तुमचे माहात्म्य वाढवले. आता तुम्ही स्वतःच मायेच्या अधीन झाले आहात, ही गोष्ट आपल्या भक्तांना कशी सांगणार आहात ?"

नारदांचे बोल शिवजींच्या जिव्हारी लागले. ते रुसले आणि घोर अरण्यात निघून गेले. नारदांनी कळ लावली होती. तेही आपल्या मार्गाने निघून गेले.

योगिजन ज्यांचे हृदयात ध्यान करतात; ज्यांचा आदी, अंत, जात, कूळ, नाम, रूप, गुण, गोत्र, वर्ण, आश्रम कोणालाही कळत नाही; जे चारही देहांच्या पलीकडचे आहेत; ते शंकर सर्वस्व हरल्यानंतर गहन अरण्यात निघून गेले आणि निर्जन स्थानी राहून आपल्या निरंजन अवस्थेत रममाण झाले !

✦ विश्रांती ✦

जलपान किंवा क्षणभर मौन — लांब अध्याय हळूहळू चव घेऊन वाचावे.

ते निघून गेल्यावर देवी पार्वतींना करमेनासे झाले. त्यांनी आपल्या सख्यांसह त्यांचा सर्वत्र शोध घेतला. वने, अरण्ये गिरिकंदरे, मठ, गुहा, तीर्थे धुंडाळली. अनेकांकडे चौकशी केली. पण व्यर्थ ! ते त्यांना सापडलेच नाहीत.

अखेर शिवजी सापडले !

सापडणार तरी कसे ? कारण अष्टांगयोग केले, पंचाग्निसाधन केले, धूम्रपान केले, जटा वाढवल्या, नग्न राहिले, मौन पाळले, डोळे सतत मिटून घेतले, गगनाकडे एकटक पाहिले, सतत उभे राहिले आणि वायुभक्षण केले; तरीही शिवप्राप्ती होत नाही. यज्ञ केले, बलिदान केले, चौदा विद्या व चौसष्ट कला आत्मसात केल्या, वादविवाद केले, पुराणे सांगितली, कीर्तनात उड्या घेऊन नाचले आणि लोकांना उपदेश केला; तरी शिवप्राप्ती होत नाही.

कोणी कर्मकांडे करतात; दर्भ, मृत्तिका (माती) व जल यांचा उपयोग करून आपण पावन झालो, असे समजतात; पण त्यांनाही शिवप्राप्ती होत नाही. अहो ! पार्वती म्हणजे आदिमाया, विश्वजननी, अनंत शक्तींच्या स्वामिनी ! पण त्याही शिवजींचा शोध घेऊन थकल्या, तिथे इतरांची काय कथा ? शिवस्वरूप कळण्यासाठी भगवान विष्णू तपश्चर्या करतात, इंद्र-ब्रह्मादिक देव अहोरात्र प्रयत्न करतात; पण त्यांना शिवतत्त्वाचे आकलन होत नाही. ऋग्वेदातील कर्ममार्ग, यजुर्वेदातील ज्ञानमार्ग, अथर्ववेदातील उपासनामार्ग, सामवेदातील गायन, न्यायशास्त्रातील भेद विश्लेषण, मिमांसकांचा कर्ममार्ग, सांख्यांचे पुरुष-प्रकृति-विभाग, पातंजलींचा योग, व्याकरणातील शब्दज्ञान, वेदान्त्यांची (ब्रह्मविषयक) 'नेति नेति' भूमिका; यांपैकी कशानेही शिवस्वरूपाचे आकलन होत नाही.

अशा प्रकारे जे साधनांना आणि वेदशास्त्रांना अगम्य आहेत, त्या शिवजींना हाका मारत जगदंबा पार्वती घोर अरण्यातून हिंडल्या. शेवटी थकूनभागून, सर्व अभिमान टाकून त्या शिवजींना शरण गेल्या आणि त्यांचे काम झाले ! तत्त्वांचा शोध घेता-घेता एकदम साक्षात्कार व्हावा तसे घडले आणि त्यांना शिवजींचे दर्शन झाले ! ते हिमालयातच एका गुप्त स्थानी राहत होते. पार्वतींनी पाहिले तेव्हा ते पंधरा नेत्र मिटून समाधीत निमग्न झाले होते.

पार्वती विचार करू लागल्या, "मी यांचा सर्वत्र शोध घेतला आणि हे महाशय सासऱ्यांकडे येऊन राहिले आहेत. आपण यांना जिंकून सर्वस्वहीन केले, म्हणूनच हा प्रसंग ओढवला आहे.

त्यामुळे आपण याच रूपाने यांच्यासमोर गेलो, तर हे रागावतील. अशा परिस्थितीत काय करावे म्हणजे आपला हेतू साध्य होईल ?" मग त्यांनी भिल्लीणीचे रूप धारण केले. त्या मोरपिसांची वस्त्रे नेसल्या. त्या

रूपात त्या खूपच सुंदर आणि आकर्षक दिसत होत्या. त्या मंद-मंद पावले टाकत शिवजींपाशी गेल्या. त्या समयी त्यांच्या पायातील पैंजणांचा मधुर ध्वनी त्या परिसरात निनादत होता. तिथे गेल्यावर अनंत ब्रह्मांडांच्या माळा गळ्यात मिरवणाऱ्या त्रिभुवनसुंदर पार्वती शिवजींसमोर नृत्य-गायन करू लागल्या. त्या वेळी त्यांच्याभोवती अनंत शक्ती विराजत होत्या. त्यांचे नृत्यलाघव पाहून अष्टनायिका मोहित झाल्या, तर गायनकौशल्य जाणून गंधर्व आणि किन्नर आश्चर्यात पडले. वनचरांची तहानभूक हरपली. ते वैरभाव विसरून गायन ऐकण्यात तल्लीन झाले. जलप्रवाह थांबले, वाऱ्याची गती खुंटली, पक्षी देहभान विसरले, हरिणे स्तब्ध झाली, शेष डोलू लागले, देव भ्रमररूपाने त्यांच्याभोवती रुंजी घालू लागले, सूर्य दाहकता विसरला, चंद्र शीतलता विसरला आणि देवस्त्रिया त्यांच्याकडे कौतुकाने पाहू लागल्या. आदिजननींचे ते नृत्यलाघव इंद्र-ब्रह्मादिक देवांनाही अनाकलनीय होते.

नृत्य करणाऱ्या पार्वतींचा अंगसुगंध सारा आसमंत व्यापून टाकत होता. त्यांच्या दंतपंक्तींच्या तेजाने भूमीवरील खड्यांची दिव्य रत्ने होत होती. जिथे त्यांच्या पाऊलखुणा उमटत होत्या, तिथे सुवासिक कमळे उमलत होती. त्यांवर वसंत रुंजी घालत होता. त्यांच्या हातांतील कंकणे व पायांतील पैंजणे यांचा त्यांच्या नृत्यगतीनुसार मधुर झंकार होत होता. त्यांनी आपल्या पदलालित्याने साऱ्या विश्वालाच मोहिनी घातली होती.

शिवजींनी डोळे उघडून पाहिले. तेव्हा नृत्यगायन करणाऱ्या त्या भिल्लीणींचे अनुपम सौंदर्य पाहून ते अक्षरशः मोहित झाले, त्यांच्या नेत्रकटाक्षांनी घायाळ झाले. त्यांच्या मनात त्यांच्याशी अंगसंग करण्याची तीव्र इच्छा निर्माण झाली. ते तप विसरले, ध्यानसाधना विसरले. ते म्हणाले, "बाई ! तुम्ही कोण ? कुठून आलात ? तुमच्यासारख्या रूपवती आणि लावण्यवती त्रिभुवनात नाहीत. तुमच्याकडे कितीही पाहिले, तरी डोळ्यांचे समाधान होत नाही. तुम्ही माझे मनोविश्वच व्यापून टाकले आहे आणि माझ्या मनात तुमच्या सहवासाची उत्कंठा दाटून आली आहे. मी तुमच्या अधीन झालो आहे. तुम्ही माझा स्वीकार करा !"

भिल्लीण म्हणाल्या, "देवा ! पार्वती या तुमच्या पत्नी आहेत. त्यांच्या सौंदर्याला उपमाच नाही. तसेच त्यांचे तुमच्यावर किती प्रेम आहे, हे साऱ्या जगाला ठाऊक आहे. तरीही तुम्ही त्यांचा त्याग केलात, कैलासभुवन टाकून या घोर वनात येऊन बसलात आणि मी परस्त्री आहे हे जाणूनही माझा मोह धरलात. याचा अर्थ तुमचे मन तुमच्या स्वाधीन नाही. मग तुम्ही कसले तपस्वी ?"

शिवजी म्हणाले, "त्या पार्वतींचे नावही घेऊ नका. मी त्यांच्यावर रागावूनच इथे आलो आहे. मी त्यांचे तोंडही पाहू इच्छित नाही. मी त्यांची स्वप्नातही आठवण काढत नाही."

भिल्लीण म्हणाल्या, "माझे पती अतिशय कोपिष्ट आहेत. मी तुमच्याशी बोलले एवढे जरी त्यांना कळले, तरी संतापाच्या भरात ते त्रिभुवनाला जाळून टाकतील."

शिवजी म्हणाले, "त्यांच्या क्रोधाबद्दल मला काय सांगता ? पार्वती किती पाषाणहृदयी आणि क्रोधी आहेत, हे तुम्हांला माहित आहे काय ? गेल्या जन्मात त्यांनी रागाच्या भरात दक्षयज्ञात उडी

टाकून जीव दिला होता आणि या जन्मात त्या हिमालयांच्या कन्या झालेल्या असल्या, तरी त्यांचे पूर्वीचे गुण तसेच आहेत. त्यांच्या कपटाविषयी बोलायलाच नको. पत्नी असूनही त्यांनी माझ्याशी कपट केले. सारीपाट खेळताना सर्व डाव जिंकले, तेही कपटाने ! पण लावून माझे सर्वस्व हरण केले, तेही कपटानेच ! त्यांचा धूर्तपणा आणि कारस्थाने यांच्याविषयी जेवढे बोलावे तेवढे थोडेच आहे."

भिल्लीण म्हणाल्या, "पुरे झाली त्यांची निंदा ! तुम्ही काय कमी कपटी आहात ? तुम्ही गंगेला जटाजुटात लपवलेत, तिला उच्चपद दिलेत. भवानी बिचाऱ्या भोळ्या म्हणूनच ही तुमची लबाडी लक्षात येऊनही त्या गप्प बसल्या. तरीही तुम्ही त्यांचा त्याग केलात. आता तपश्चर्येच्या निमित्ताने वनात आलाच आहात, तर तपश्चर्याच करा. कारण इथेही तुम्ही माझ्यासारख्या परस्त्रीच्या गळ्यात पडू पाहता, हे तर तुमचे उघड कपट आहे."

शिवजी म्हणाले, "इतकी कठोर वचने मला का ऐकवत आहात ? त्या पार्वतींचे उद्योग तुम्हांला माहीत नाहीत म्हणून तुम्ही त्यांची बाजू घेत आहात. पण ते बरोबर नाही. अहो, त्या वाटेल तशा वागतात. मनात आले तर सृष्टीची निर्मिती करतात, कंटाळल्या तर तीच सृष्टी मोडून टाकतात. शुंभ-निशुंभादी दैत्यांना युद्ध करून कोणी मारले ? त्यांनीच ! त्या जरी इथे आल्या आणि मला लाख विनवण्या केल्या, तरी मी कैलासाला परत जाणार नाही. मग जे व्हायचे असेल ते होवो ! मी त्यांच्याशी बोलणारही नाही, पण तुमच्या वचनाधीन राहीन, तुम्ही न्याल तिकडे येईन."

> **मुख्य मुद्दा**
>
> ईश्वर लीलेने भक्तांची परीक्षा घेतात.

भिल्लीण म्हणाल्या, "व्यर्थ बाता मारू नका. भवानींनी तुम्हांला दोनदा वरले. तरीही तुम्ही त्यांनाच दोष दिला, त्यांच्याकडे पाठ फिरवली. त्यांच्या पदरी एवढी उपेक्षा आली, तिथे माझा काय

पाड ? आता तर तुमचे सर्वस्वच हरवले आहे. अशा परिस्थितीत तुम्ही माझा काय सांभाळ करणार ? मी निघते." बोलणे संपवून भिल्लीण तिथून निघाल्या, नृत्यगायन करत भराभर दूर जाऊ लागल्या. तेव्हा काय

करावे हेच शिवजींना सुचेना. ते त्यांना आलिंगन देण्यासाठी धावले. 'अहो थांबा ! मला टाकून जाऊ नका. मला तुमचा मुखचंद्रमा दाखवा ! मला वरमाला घाला ! मी तुम्हांला कधीच टाकणार नाही'- अशा हाका मारू लागले.

भिल्लीण म्हणाल्या, "ठीक आहे. तुम्ही माझ्या घरी या. मग मी तुमची कामिनी होईन." ते मान्य करून शिवजी त्यांच्यामागोमाग निघाले. भिल्लीणींनी त्यांना आपल्या नादी लावून कैलासावर नेले. तिथे सिंहासनावर बसवून त्यांची षोडशोपचारे पूजा केली. त्यांच्या चरणांना वंदन करून त्यांच्या कंठात वरमाला घातली. मग भिल्लीणीचे रूप टाकून अंबा मूळ रूपात प्रकट झाल्या. त्यांना पाहून शिवजी थक्कच झाले. आता भांडण मिटले होते. एकमेकांकडे पाहून दोघेही हसू लागली. आज त्यांच्या प्रीतीला वेगळाच बहर आला होता. पार्वतींनी त्यांचे सर्व वैभव विनम्रतेने परत दिले. तेव्हा - "भवानी ! तुम्ही धन्य आहात ! रुसलेल्या नवऱ्याची कशी समजूत काढावी, हे स्त्रियांनी तुमच्याकडून शिकावे. तुम्ही मला परत आणलेत यातच तुमचे प्रेम दिसून येते"- असे बोलून शिवजींनी त्यांचे कौतुक केले."

सूतांनी शौनकादिकांना आणखी एक अद्भुत कथा सांगितली. ते म्हणाले, "श्रोते हो ! एके दिवशी ब्रह्मर्षी नारद शिवजींच्या भेटीस आले. दोघांनी एकमेकांचे क्षेमकुशल विचारले. मग नारद म्हणाले,

"देवा विश्वनाथा ! मी तुमचे आजपर्यंत अनेक भक्त पाहिले आहेत, पण कांतिनगरात राहणाऱ्या श्रियाळ नावाच्या तुमच्या भक्तांची गोष्टच वेगळी आहे. ते धैर्यवान, विचारशील, उदार, सुशील आणि सात्त्विक आहेत. त्यांची सत्कीर्ती सर्वश्रुत आहे. ते दहा वर्षांपासून अन्नसत्र चालवत आहेत. ते - तिथे येणाऱ्या - प्रत्येक अतिथींचा सन्मान करतात, त्यांना इच्छाभोजन देतात. अतिथींनी एखादी दुर्लभ गोष्ट मागितली, तरी हरप्रयत्नाने ती आणून देतात, अशी त्यांची ख्याती आहे. ते तुमचे मोठे भक्त आहेत."

ते ऐकून शिवजींना श्रियाळांबद्दल कुतूहल वाटले. त्यांनी त्यांची परीक्षा पाहण्याचे ठरवले. नारद निघून गेल्यावर त्यांनी अतिशय घाणेरडे आणि ओंगळवाणे रूप घेतले आणि दुसऱ्याच क्षणी श्रियाळांच्या द्वारी आले. तिथे मोठ्याने ओरडून म्हणाले, "मला भूक लागली आहे. इच्छाभोजन देत असाल, तरच आत बोलवा. नाहीतर मी तुमचे सत्त्वच घेऊन जातो."

ते अतिथी खूपच कुरूप होते, मुद्राही रागीट होती. त्यांचे कठोर वचन ऐकून श्रियाळ व त्यांच्या पत्नी चांगुणा बाहेर आल्या. त्यांनी त्या अतिथींना सद्भावाने वंदन केले. त्यांना आदराने घरात नेले. आसनावर बसवून त्यांची पूजा केली. या अवधीत ते जी काही कटुवचने बोलले त्यांकडे दुर्लक्ष केले आणि हात जोडून नम्रतेने म्हणाले ! "स्वामी, आपली काय इच्छा आहे ?"

अतिथी- "मला नरमांस खाऊ घाला. तुम्ही राजा आहात, श्रीमंत आहात. म्हणून माझी इच्छा पूर्ण करण्यासाठी एखाद्या चोराला धरून आणाल किंवा एखादा मनुष्य विकत आणून त्याचे मांस मला खायला घालाल, तर ते मला अजिबात चालणार नाही. हे आधीच सांगून ठेवतो."

चांगुणा- "तुम्ही सांगाल तसेच करू. तुम्हांला हवे असल्यास मी माझे मांस देते."

श्रियाळ- "मी माझे मांस देतो."

अतिथी- "तुम्ही दोघे याचकांचे मायबाप आहात. तुम्हांला मारले तर अन्नसत्र कोण चालवेल ?"

श्रियाळ- "मग आम्ही काय करावे ?"

अतिथी- "तुम्हांला पाच वर्षांचे एक सुंदर पुत्र आहेत म्हणे."

श्रियाळ- "हो. त्यांचे नाव चिलया."

अतिथी- "ठीक आहे. तेच मला खाण्यासाठी द्या." तेव्हा पुत्रांवरील मोहममत्व दूर सारून श्रियाळ म्हणाले, "जशी तुमची इच्छा ! तुम्ही त्यांना घेऊन जा."

ते ऐकून अतिथी रागावून म्हणाले, "घेऊन जा काय ? त्यांना कच्चा खायला मी वाघ, लांडगा, अस्वल आहे काय ? तुम्ही त्यांचे मांस शिजवून मला जेवू घाला. पण एक गोष्ट लक्षात ठेवा, हे करताना तुमच्यापैकी कोणीही पुत्रवियोगाने व्यथित होऊन रडले, तर मी तत्काळ निघून जाईन आणि जाताना तुमचे सर्व सत्त्व (पुण्य, सत्कीर्ती आदी) घेऊन जाईन."

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

चांगुणांनी ते मान्य केले. त्या समयी चिलया अंगणात खेळत होते. त्यांनी त्यांना हाक मारली, म्हणाल्या, "बाळ ! लवकर या बरं ! हे अतिथी तुमच्यासाठी खोळंबले आहेत." त्यांची हाक ऐकून ते धावत आले. त्यांनी अतिथींना वंदन केले व मातोश्रींना म्हणाले, "आई, काय झाले ?" चांगुणा- "हे अतिथी नरमांस भोजनाची इच्छा धरून इथे आलेले आहेत. यांना तुमच्या मांसाचे भोजन हवे आहे." चिलया- "एवढेच ना ! मी तयार आहे. सत्कार्यासाठी देह उपयोगी पडणे यासारखे भाग्य नाही. माझ्या

मांसाच्या भोजनाने हे अतिथी तृप्त झाले, तर भगवान शंकरांना परम संतोष वाटेल."

ते ऐकून चांगुणांना त्यांचे खूप कौतुक वाटले. त्यांनी त्यांना वात्सल्याने हृदयाशी धरले. तेव्हा ते म्हणाले, "आई ! मी पुन्हा तुमच्याच पोटी जन्म घेईन." ते ऐकून त्यांना अक्षरशः गहिवरून आले. पण त्यांनी महप्रयासाने स्वतःला सावरले, मायाममता दूर सारली. चिलयांना पाकशाळेत नेले. आपले मन वज्रासारखे कठोर करून त्यांचा शिरच्छेद केला. त्या वेळी -'आता पुत्र राहिले नाहीत, निदान त्यांचे मुखदर्शन तरी होत राहील'- असा विचार करून त्यांनी त्यांचे मस्तक एका बाजूला ठेवले व त्यांच्या शरीराचे मांस शिजवून त्या अतिथींना भोजनास बसण्याची विनंती केली. अतिथिरूप शिवजींनी ही गोष्ट आधीच जाणली होती. म्हणून ते रागाने निघून जाण्यासाठी उठले. ते पाहून श्रियाळ आणि चांगुणांनी त्यांचे पाय धरले व म्हणाले, "महाराज ! आमचा काय अपराध घडला ?" ते म्हणाले, "तुम्ही मुलाचे मस्तक बाजूला का काढून ठेवलेत ? तेही शिजवून का वाढले नाही ?" त्यावर ती दोघे म्हणाली, "स्वामी ! रागावू नका. सेवेत प्रमाद घडला त्याबद्दल क्षमा करा. आम्ही मुलाचे मस्तकही शिजवतो. तरी कृपा करून आमचे सत्त्व राखा."

अतिथी थांबले व म्हणाले, "चांगुणा ! पुत्रांचे मस्तक बाहेर घेऊन या. ते उखळात घालून माझ्यादेखत कांडा. पण हे करत असताना रडलात, तर याद राखा ! पुत्रांना गमावलेच आहात, दुःखाने रडाल तर सत्त्वही घालवून बसाल."

चांगुणांनी तेही मान्य केले. त्यांनी चिलयांचे मस्तक अतिथींदेखत उखळात घातले आणि ते कांडू लागल्या. शिवजींनी

त्यांची अधिक परीक्षा घेण्याचे ठरवले. ते म्हणाले, "नुसते कांडू नका. एखादे मंगल, आनंददायक गाणे म्हणा. मला तुमच्या मुखावर जराही खंत दिसता कामा नये, अन्यथा मी निघून जाईन."

आधी स्वहस्ते पुत्रांचा शिरच्छेद, मग त्यांचे मांस शिजवणे, त्यात भर म्हणून त्यांचे मस्तक उखळात घालून कुटणे ! एकापेक्षा एक महाभयंकर आघात ! तेही एका विद्रूप अतिथींची विकृत इच्छा पुरवण्यासाठी ! चांगुणांच्या जागी दुसरी कोणी माता असती, तर या कल्पनेनेच गतप्राण झाली असती. पण सेवाव्रताचा वसा घेतलेल्या चांगुणांनी तेही मान्य केले. पुत्रमस्तक कांडताना त्या गाणे म्हणू लागल्या. त्याचा भावनात्मक आशय असा होता-

"वत्स ! तुम्ही किती गुणवान, सुकुमार व सुशील होतात. तुमचे सुहास्य, तुमचे कमळासारखे डोळे बघून मनाला आल्हाद वाटायचा. माझ्या उदरी येऊन तुम्ही मला धन्य केलेत. आत्ताही माझे निष्ठुर घाव तुम्ही निमूटपणे सोसत आहात. तुमच्याविषयीच्या वात्सल्याने मला कसा पान्हा फुटलाय पाहा ! तुमच्यावाचून मी दुबळी,

भणंग, एकाकी झाले आहे. तुमचा विरह मला सहन होत नाही, त्याला मी तरी काय करू ? राजद्वारी अतिथी आलेले आहेत. आपल्याकडे भोजन करून ते संतुष्ट मनाने निघून गेले की, मीही प्राणत्याग करणार आहे. आता नाही धीर धरवत ! तुम्ही कैलासमार्गाने जात आहात ना ! मग माझ्यासाठी थोडा वेळ थांबा ! मीही तुमच्याबरोबर येणार आहे ! तुमचा उद्धार झाला ! तुमच्या संगतीने माझाही उद्धार होईल. वत्स ! पाण्यावाचून माशाने तडफडावे तशी मी तुमच्यावाचून तडफडते आहे. मी निर्दयी आहे, पाषाणहृदयी आहे ! मला तुमची आई म्हणण्याची लाज वाटते. लोकांनी विचारले, तर मी काय सांगू ? त्यांना कसे तोंड दाखवू ?

तुम्ही स्वतःच्या जन्माचे सार्थक करून घेतलेत ! शिवपद प्राप्त केलेत ! तुमच्यासारखे पुत्र त्रिभुवनात सापडणार नाहीत !"

चिलयांचे मस्तक कुटून झाले. चांगुणांनी तेही शिजवले आणि ताट मांडून अतिथींना भोजनास बसण्याची विनंती केली. तेव्हा ते म्हणाले, "श्रियाळ ! तुम्ही यजमान आहात. म्हणून तुम्हीही माझ्या पंगतीला बसा !" ते ऐकताच ते दचकले. 'काय प्रसंग उद्भवला ! आपणच आपल्या पुत्रांचे मांस खायचे ?'- या विचाराने त्यांचे सर्वांग शहारले.

चांगुणांनी त्यांची मनोवस्था जाणली. त्यांनी त्यांना मृदू शब्दांनी समजावले, म्हणाल्या, "नाथ ! उठा ! सत्त्व राखा ! आलेले अतिथी विन्मुख जाता कामा नयेत. चिंता करू नका. ज्यांना मी नऊ महिने पोटात वाढवले, त्यांना तुम्ही चार प्रहर पोटात धारण केले म्हणून काहीही बिघडत नाही !" त्यांचे असे बोलणे म्हणजे धैर्याची परिसीमाच होती ! श्रियाळ पंगतीला बसले. त्यांनी त्यांच्यासाठीही ताट वाढून आणले. अतिथी म्हणाले, "चांगुणा ! तुम्ही का मागे थांबलात ? तुम्हीही आमच्याबरोबर जेवा." मग त्याही जेवायला बसल्या.

तेवढ्यात त्या अतिथींना काय वाटले कोणास ठाऊक. ते म्हणाले, "मी तुमच्या घरी अन्न घेणार नाही ! तुम्ही निपुत्रिक आहात आणि निपुत्रिकाचे तोंडही पाहू नये असे म्हणतात. मग इथे अन्न कोण घेईल ! दिव्याशिवाय घर, नाकाशीवाय मुख, दृष्टीशिवाय डोळे, फळांशिवाय वृक्ष जसा निरर्थक; तसे पुत्रावाचून तुमचे घर शून्यवत आहे."

ते ऐकताच श्रियाळ आणि चांगुणा यांचा कंठ दाटून आला. अतिथी विन्मुख जाणार या कल्पनेने ती दोघे व्यथित झाली.

चांगुणा म्हणाल्या, "आम्हांला एक पुत्र होते, तेही तुम्हांला अर्पण केले. त्यांचे मांस रांधून वाढले. आता निपुत्रिक म्हणून उपेक्षा करून वाढलेले अन्न नको म्हणता, याला काय म्हणावे ? असा किती अंत पाहणार आहात ?" त्या समयी त्यांच्या धैर्याचा बांध पार फुटून गेला होता. त्या गहिवरून रडू लागल्या, म्हणाल्या, "बा

शंभुमहादेवा ! आता मी काय करू ? माझे सत्त्व बुडाले ! माझ्या पुत्रांचे बलिदान व्यर्थ ठरले ! आमचा निर्वंश झाला ! आता माझ्या चिलयांना मी कधीच पाहू शकणार नाही." त्या समयी त्यांनी केलेला तो आक्रोश पाहून त्या कठोर अतिथींच्या डोळ्यांतूनही अश्रुधारा वाहू लागल्या.

ही बातमी वाऱ्यासारखी सर्व नगरात पसरली. चिलया बाळांची आठवण काढून लोक शोक करू लागले. त्या समयी देवांनीही आकाशात दाटी केली होती. त्यांनी चांगुणांच्या धैर्याचे व सत्त्वशील वृत्तीचे मनःपूर्वक कौतुक केले. त्या वेळी प्रसन्न झालेले कैलासनाथ त्यांना काय वरदान देतात, याचीच त्यांना उत्कंठा लागली होती. अतिथी म्हणाले, "चांगुणा ! तुम्ही धन्य आहात ! तुमच्या सेवेने मी प्रसन्न झालो आहे. तरी तुम्हांला जे प्रिय असेल, ते मागून घ्या."

चांगुणांनी - हे अतिथिरूपाने आलेले कोणी महापुरुष आहेत - हे ओळखले. त्या म्हणाल्या, "महाराज ! लोक मला निपुत्रिक म्हणून हिणवतील, ते मला सहन होणार नाही. कृपा करून हा कलंक धुऊन काढा." ते म्हणाले, "एवढेच ना ! तुम्ही चिलयांना हाक मारून बोलवा. ते लगेच धावत येतील."

तेव्हा त्यांच्या वचनांवर पूर्ण विश्वास ठेवून चांगुणांनी चिलयांना मोठ्याने हाक मारली, म्हणाल्या, "चिलया ! तुम्ही कुठे खेळत

(अध्याय १४ ची उर्वरित पाने असल्यास पुढील प्रॉम्प्टमध्ये पाठवावीत; त्यावर अंतिम भाग जोडून अध्याय पूर्ण केला जाईल.)

आहात ? लवकर या बरं ! हे अतिथी जेवायचे थांबले आहेत आणि कधी एकदा तुम्हांला पाहते असे मलाही झाले आहे."

त्यांनी पुन्हा हाक मारली. तर काय आश्चर्य ! त्यांचे पुत्र धावत-धावत घरात आले. त्या समयी त्यांना पाहून चांगुणांना आनंदाश्रू अनावर झाले. त्यांनी त्यांना हृदयाशी धरले. श्रियाळही प्रेमाने पाहू लागले... आणि त्याच क्षणी अतिथिरूप टाकून भगवान शंकर तिथे प्रत्यक्ष प्रकट झाले. त्यांनी आपल्या दाही हातांनी चिलयांना आलिंगन दिले. त्या वेळी त्यांच्या पाचही मुखांवर निरतिशय प्रसन्नता दिसत होती. त्यांनी त्यांना आपल्या मांडीवर बसवले आणि आपला वरदहस्त त्यांच्या मस्तकावरून फिरवला. श्रियाळ आणि चांगुणा यांचा आनंद काय वर्णन करावा ? समोर आपले आराध्य दैवत पाहून त्या दोघांनी त्यांच्या चरणांवर लोळण घेतली. त्या मंगल प्रसंगी देवांनी अपार पुष्पवृष्टी केली, दुंदुभी वाजवल्या. नागरिकांच्या आनंदाला उधाण आले. ते अपूर्व दृश्य पाहण्यासाठी

ते धावत निघाले. शिवकृपेने श्रियाळ आणि चांगुणा यांना दिव्य स्वरूप प्राप्त झाले. त्यांनी चिलयांना कांतिनगरच्या राजसिंहासनावर बसवले. राज्यकारभाराची सर्व सूत्रे सचिवांच्या हाती दिली. नागरिकांचे सांत्वन केले. शिवजींनी त्या दोघांना दिव्य विमानाने शिवलोकी नेले. त्यांच्या पुण्याईने कांतिनगरात सौख्य नांदू लागले. तेथील सर्वांचे कल्याण झाले."

कवी श्रीधरस्वामी म्हणतात- "ब्रह्मानंद अभंग आहे. तो जसा कालत्रयी विटत नाही, तशीच श्रीगुरू ब्रह्मानंदांची माझ्यावर जी कृपा आहे, ती अखंड राहो. त्यांच्याच प्रसादाने हा श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ चौदा अध्यायांपर्यंत लिहून पूर्ण झाला. हे चौदा अध्याय म्हणजे चौदा भुवने व चौदा विद्यांचे सार आहे. चौदा अध्यायांचा हा ग्रंथ म्हणजे चौदा गाठींचा 'अनंत' आहे. हा ग्रंथ म्हणजे चौदा खोल्यांचे शिवमंदिर ! चौदा कांडांचा वेद ! चौदा रत्नांचा एकत्रित प्रकाश ! चौदा पावलांत घडणारी 'गया' यात्रा ! हा चौदा लोकांमध्ये प्रिय आहे !

या ग्रंथाचे श्रवण-पठण-लेखन केल्याने, याचे प्रेमाने संरक्षण केल्याने, याला अनुमोदन दिल्याने व याचा निदिध्यास घेतल्याने सर्वांना समान फळ मिळेल. भगवान शंकर त्यांच्यावर कृपाछत्रछाया धरतील. त्यांना आयुष्य, आरोग्य व सर्व प्रकारचे ऐश्वर्य प्राप्त होईल. त्यांच्या आधिव्याधी नष्ट होतील. वंध्येला पुत्रसंतान होईल. पुष्कळ काळ दुरावलेले पिता व बंधू यांच्या भेटीगाठी होतील. घरात भरपूर संपत्ती येईल. कर्ज फिटेल. या ग्रंथाचे दक्षिणाभिमुख बसून वाचन केल्याने शत्रूंचा नाश होईल,

वैरी निष्प्रभ होतील. या ग्रंथाची भावभक्तीने शंभर पारायणे केल्यास शिवभक्त संतती होईल. ज्यांच्या घरी हा ग्रंथ असेल, तिथे भूतपिशाचबाधा होणार नाही. या ग्रंथाचे तीन महिने नित्य वाचन केल्याने सर्व संकटांचे निरसन होईल. या ग्रंथाचे वाचन करून तशी प्रत्यक्ष प्रचिती घ्यावी. या ग्रंथाची सोमवारी पूजा करावी. भगवान शंकरांना आपले गाऱ्हाणे सांगून अध्याय वाचण्यास सुरुवात करावी. प्रदोषकाळ वा शिवरात्रीस शुचिर्भूत होऊन शयन करावे. शिवजी स्वप्नात येऊन स्वतः मार्गदर्शन करतील, येणाऱ्या सर्व संकटांचे निवारण करतील. प्रत्येक अध्यायाची फलश्रुती वेगळी सांगितलीच आहे.

या ग्रंथाच्या पहिल्या अध्यायात मंगलाचरणात शिवस्तुती केलेली आहे. कलावतींनी आपले पती दाशार्ह यांचा कसा उद्धार केला, तो कथाभाग आहे. दुसऱ्या अध्यायात शिवरात्रीचे निरूपण आहे, पापकर्मांच्या फलांचे विस्तृत विवेचन आहे. तिसऱ्या अध्यायात गौतमांनी मार्गदर्शन करून कल्माषपादांचा उद्धार केल्याची कथा आहे. चौथ्या अध्यायात महाकालेश्वरांची पूजा करून गोपबाळाचे कल्याण झाले, त्याचे आख्यान आहे. पाचव्या अध्यायात उमा ब्राह्मणींनी जंगलात सापडलेल्या राजपुत्रांचे पालनपोषण केल्याचे व शिवकृपेने त्यांना राज्यपद कसे लाभले, त्याची कथा आहे. सहाव्या अध्यायात सीमंतिनींचे पुण्यकारक आख्यान आहे. सातव्या आणि

आठव्या अध्यायात भद्रायू राजांची कथा आहे. नवव्या अध्यायात ब्रह्मराक्षस झालेल्या दुर्जय राजांचा वामदेवांच्या अंगस्पर्शाने उद्धार झाल्याची सुंदर कथा आहे.

दहाव्यात शारदांची, तर अकराव्यात महानंदा आणि भद्रसेन यांची कथा समाविष्ट आहे. त्यात रुद्राक्ष-महिमाहि विशद केलेला आहे. बाराव्यात विदुर आणि बहुला यांच्या उद्धाराची व भस्मासुराची कथा आहे. तेराव्यात शिव-पार्वतींच्या लग्नाची आणि चौदाव्यात शिव-पार्वती-विनोद आणि पार्वती भिल्लीण झाल्याची कथा आहे. त्यात श्रियाळ राजांचे अद्भुत चरित्रही सांगितले आहे."

श्रीधरकवींचे निवेदन

कवी श्रीधर म्हणतात- "श्रीगुरू ब्रह्मानंदांचा कृपाप्रसाद लाभलेला हा त्यांचा शिष्य आनंद संप्रदायाचा आहे. क्षीरसागरात वास करणाऱ्या भगवान विष्णूंनी सर्वप्रथम ब्रह्मदेवांना ज्ञानोपदेश केला. त्यांच्यापासून अत्रिकृषी-दत्तात्रेय-सदानंद-रामानंद-अमलानंद-ब्रह्मानंद (कल्याण इथे राहणारे) - सहजानंद-पूर्णानंद-दत्तानंद-ब्रह्मानंद या गुरुशिष्य परंपरेने त्या ज्ञानाचा प्रचार आणि प्रसार झाला. या परंपरेतील दत्तानंद हे माझे आजोबा. ब्रह्मानंद पंढरपूरच्या नैऋत्येस चार योजनांवर वसलेल्या नाझरे गावी राहत असत. ते सरकारी लेखनकार्य करायचे. सावित्री या त्यांच्या पत्नी. हे ब्रह्मानंदच माझे पिता व गुरू होत. पुढे ते पंढरपुरास गेले. तिथे विधिवत संन्यासदीक्षा घेतली. तिथेच त्यांची समाधी आहे.

श्रीशिवलीलामृत हा ग्रंथ ब्रह्मकमंडलूच्या तीरावर वसलेल्या बारामतीस फाल्गुन पौर्णिमा, शके १६४० रोजी विलंबी नाम संवत्सरात लिहून पूर्ण झाला.

हे शंभुमहादेवा ! तुम्ही अपर्णांचे जीवन आहात. तुम्ही कर्पूरगौर आहात, ब्रह्मानंदस्वरूप आहात, जगाचे उद्धारकर्ते आहात, अक्षय आहात, अभंग आहात, दयानिधी आहात. हे शिवप्रभो !

हे उमानाथा ! तुमचा जयजयकार असो. तुमच्या अद्भुत लीलांचे वर्णन असलेला हा चौदा अध्यायांचा ग्रंथ तुमच्याच कृपेने लिहून पूर्ण झाला आहे. हा मी तुम्हांलाच अर्पण करतो.

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा चौदावा अध्याय अतिशय गोड आहे. हा संतसज्जनांनी नित्य श्रवण-पठण करावा."

॥ अध्याय चौदावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. गजानन–षडानन बाललीला.
2. ‘भिल्लीण’ पार्वती लीला.
3. श्रियाळ–चांगुणांची सत्त्वपरीक्षा.

मुख्य मुद्दे

- ईश्वर लीलेने भक्तांची परीक्षा घेतात.
- सत्त्व = बाह्य वैभव नव्हे, अंतःत्याग.
- माता–पुत्र प्रेम कैलासावरही खेळते.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> सत्त्वपरीक्षा कठीण वाटते; ती क्रूरता नव्हे — भक्तीतील निश्चय पाहण्याची लीला आहे.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. गजानन व षडानन कोण?

- ○ गणेश व स्कंद
- ○ राम व लक्ष्मण
- ○ कृष्ण व बलराम
- ○ नकुल–सहदेव

उत्तर: गणेश व स्कंद — पार्वतीपुत्रांची बाललीला.

2. ‘भिल्लीण’ पार्वती कशासाठी?

- ○ केवळ नटणे
- ○ लीला व सत्त्वपरीक्षा
- ○ राग
- ○ तीर्थयात्रा फक्त

उत्तर: लीला व सत्त्वपरीक्षा — लीलाबद्ध भक्तीपरीक्षा.

3. श्रियाळ–चांगुण कथा काय तपासते?

- ○ धन
- ○ सत्त्व व त्याग
- ○ केवळ शौर्य
- ○ ज्योतिष ज्ञान

उत्तर: सत्त्व व त्याग — सत्त्वपरीक्षा.

पुढील अध्याय पंधरावा →

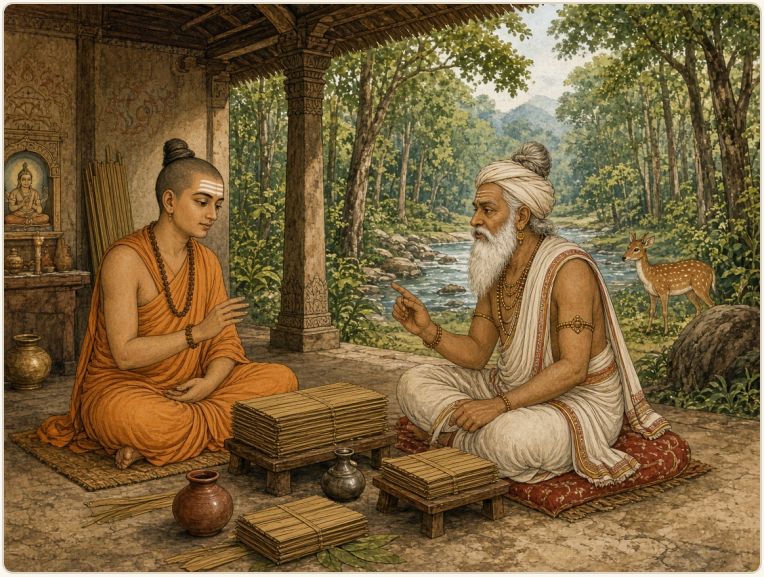
।। ॐ श्रीगजानन समर्थ ।।

।। ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ।।

॥ श्रीशिवलीलामृत कथासार ॥

॥ अध्याय पंधरावा ॥

शंकराचार्य-आख्यान, कवींचे निवेदन

आदिशंकराचार्य व मंडनमिश्राचा वाद

> **वाचन संकेत**
>
> या अध्यायाचा गाभा: शंकराचार्य-आख्यान व कवी श्रीधरांचे निवेदन: ज्ञानमार्ग, वाद व ग्रंथसमर्पण. मधल्या विश्रांतीवर थांबा; शेवटी सारांश व प्रश्नमंजुषा करा.

श्रीगणेशाय नमः।। हे गंगाधरा ! तुमचा जयजयकार असो. हे शिवप्रभो ! तुम्ही नीलवर्ण कंठ असलेले, तीन डोळ्यांचे, पंचमुखी,

सर्वांगी भस्मलेपन करणारे, कापराप्रमाणे गौर वर्णाचे, त्रिशूळ धारण करणारे, नागांची भूषणे मिरवणारे आणि अर्धभाग पुरुष-अर्धभाग स्त्री अशा स्वरूपाचे आहात. तुम्ही गौरींचे पती, गजाननांचे जनक, भक्तवत्सल व दयेचे भांडार आहात. तुम्ही नामातीत, गुणातीत, आदि-मध्य-अंतरहित, मायातीत, अजन्मा, अव्यय, अक्षय,

विश्वाला अंतर्बाह्य व्यापून असलेले, विश्वाचे स्वामी आणि जगाचे गुरू आहात. हे सर्वेशा ! तुम्ही स्वेच्छेने मायेचा आश्रय घेऊन आणि नानाविध नामे-रूपे धारण करून क्रीडा करता. सत्त्व-रज-तम या तीनही गुणांनी तुम्हीच नटले आहात. स्थिर आणि चर असे हे पंचभूतात्मक विश्व तुमचेच स्वरूप आहे. तुम्हीच या ब्रह्मांडाचे आद्य कारण आहात. तुम्हीच या विश्वाचे सूत्रसंचालक आहात. ते सूत्र तुम्ही स्वेच्छेने जसे हलवता, तसे हे विश्व चालते. हा जीव तुमच्या अधीन आहे, हा तुमच्या इच्छेशिवाय काहीच करू शकत नाही, असे जे जाणतात; ते तुम्हांला शरण येतात. त्या भक्तांच्या सर्व मनःकामना तुम्ही पूर्ण करता, त्यांना भवसागरातून सुखरूप तारून नेता, त्यांना निजपदी स्थापन करता, अर्थात मोक्ष देता. तुमचा महिमा अगाध आहे. कोणालाही त्याचा थांग लागत नाही. म्हणूनच हे परब्रह्मस्वरूपा ! मी तुम्हांला शरण आलो आहे. तुम्ही दयेचे सागर आहात, दातृत्वाचे भांडार आहात. तुम्ही माझ्यावर कृपा करा. मला भवसागराच्या पार न्या. कारण मज अनाथाचा उद्धार करेल असा तुमच्यावाचून दुसरा कोण आहे ?

हे शंभुमहादेवा ! अधिक काय सांगू ? माझ्या प्राकृत वाणीने तुमचे गुणवर्णन करता यावे, एवढीच विनम्र विनंती आहे. स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात वेदव्यासांनी जे कथन केले,

त्या श्रीशिवलीलामृताचे चौदा अध्याय तुमच्या कृपेने माझ्याकडून लिहून झाले. पण तरीही मनाचे समाधान झाले नाही, म्हणून अधिक स्फूर्ती देऊन पुढील कथा वर्णन करून घ्यावी. हे पशुपती ! तुम्ही भक्तांना वरदाने देऊन संतुष्ट करता आणि प्रसन्न झालात तर त्रिभुवनातील सर्व ऐश्वर्यही देता. कारण या समस्त विश्वात तुमच्यासारखा दुसरा वरदाता नाही. तुमचे औदार्य पाहून ब्रह्मा-विष्णूही लज्जित होतात. तुमच्या उदारतेचे काय वर्णन करावे ? तुम्ही रावणांना आपल्या सुंदर पत्नी दिल्यात, आत्मलिंग दिलेत. त्रिपुरासुर, तारकासुर व भस्मासुर यांना मोठे वर दिलेत. तुम्ही अत्यंत भोळे आहात. कारण कोणी मनात कपटहेतू धरून तुमची सेवा केली, तरी तुम्ही त्यांना इच्छित वर देऊन तोषवता.

श्रोते हो ! अशा प्रकारे शिवस्तुती केल्याने ते दयावान शिवप्रभू प्रसन्न झाले. त्यांनी मला उत्तम स्फूर्ती दिली. माझ्या हृदयात प्रकट होऊन ते म्हणाले, "कलियुगात पृथ्वीवर पाखंडमतांचा प्रचार-प्रसार होऊन ते पाखंडी फारच उन्मत्त झाले. त्यांनी वेद-शास्त्रे-पुराणांमध्ये लोकहितास्तव सांगितलेला सर्व कर्ममार्गच बुडवला. लोक स्वधर्म विसरले. सर्वत्र मोठ्या प्रमाणात जैनमतांचा प्रसार झाला. त्यामुळे सर्व वर्णांचे लोक भांबावून गेले. म्हणून त्या पाखंडमतांचे खंडन करण्यासाठी मी शंकराचार्यांच्या रूपाने अवतार घेतला. ते माझे अद्भुत अवतार-चरित्र आत्ताच्या लोकांना माहीत नाही. ते तुम्ही प्राकृत भाषेत वर्णन करून सांगा."

अशा प्रकारे शिवजींनी प्रेरणा दिली आहे. म्हणून मी पुराणे व त्यांतील तपशीलवार वर्णन बाजूला ठेवून जगद्गुरू शंकराचार्यांचे पावन चरित्र वर्णन करणार आहे. ते तुम्ही सावध चित्ताने ऐका. ते श्रवण केल्याने पापराशी

नष्ट होतात.

कल्पारंभी परब्रह्मांच्या आज्ञेने ब्रह्मदेवांनी सृष्टीची रचना केली. त्या सृष्टीच्या अर्थात जगाच्या कल्याणासाठी सर्वांना मार्गदर्शक असे ऋग्वेदादी चार वेद रचले. पण लोकांना त्यांचा अर्थ समजेना. तेव्हा परमात्म्यांना दया आली. त्यांनी पाणिनींसारखे अवतार घेऊन व्याकरणादी सहा शास्त्रे रचली, 'मनुस्मृती'सारख्या वीस स्मृती निर्माण केल्या. त्यामुळे लोकांना वेदांचा अर्थ कळू लागला.

पुढे कलियुगात सर्व लोक अल्पायुषी होतील, कमी बुद्धीचे होतील. श्रुती, स्मृती व शास्त्रे यांची व्याप्ती मोठी असल्यामुळे लोकांकडून त्यांचा अभ्यास होणार नाही व त्यांचे आकलनही होणार नाही. त्यामुळे अज्ञानाचा अंधकार पसरून लोक सन्मार्गाचे आचरण करणार नाहीत. परिणामतः ते जन्ममरणादी तीव्र दुःखांनी पोळून निघतील. अशा प्रकारे सर्व बाजूंनी नीट विचार करून भगवान नारायणांनी व्यासरूपाने पुन्हा अवतार घेतला. त्यांनी वेदांचे चार विभाग केले. वेदांचा खरा अर्थ लोकांना शीघ्रतेने कळावा या हेतूने पाचवा वेदच असे महाभारत रचले. लोकांच्या उद्धारासाठी विष्णू, शिव, नारद, पद्म, मार्कंडेय, भागवत, ब्रह्म, अग्नी, भविष्य, वराह, कूर्म, मत्स्य, लिंग, ब्रह्मवैवर्त, स्कंद, वामन, गरुड व ब्रह्मांड ही अठरा पुराणे रचली. त्यामुळे पृथ्वीवरील ब्राह्मण वेदांच्या व्यासकृत एकेका विभागाचे (शाखेचे) अध्ययन करू लागले. इतिहास आणि पुराणे यांचे श्रवण करून सर्व लोक सन्मार्गाने चालू लागले. या सर्व प्रयत्नांमुळे ईश्वरप्राप्तीचा उपासनामार्ग चांगला रूढ झाला. लोकांचे कल्याण होऊ लागले.

पुढे काळ बदलला. कलियुगाच्या रूपाने मोठे संकटच ठाकले ! लोक वेद-शास्त्रे-पुराणांची निंदा करू लागले. त्यांत उपदेशलेल्या कल्याणप्रद कर्ममार्गाचा अवलंब करेनासे झाले. बौद्ध आणि जैन

यांच्या पाखंडमतांचा प्रचार-प्रसार झाला. बौद्धांचा शून्यवाद, जैनांचा स्याद्वाद व अन्य तर्कवितर्कयुक्त मतमतांतरांचे वाद यांमुळे सर्व वर्णाश्रमधर्मांचे लोक पथभ्रष्ट झाले, आपले मूळ आचरण सोडून दिशाहीन वागू लागले. त्यामुळे देवतांचे महत्त्व कमी झाले, वेद-शास्त्रे-पुराणांचा प्रभाव दिवसेंदिवस कमी होऊ लागला. त्यांच्या उपदेशांचे आचरण करणारे पंथ लोपले. अशा प्रकारे सर्वत्र अधर्माची वाढ होऊन धर्माला ग्लानी आली. संपूर्ण समाजव्यवस्था आणि धर्मव्यवस्था कोलमडली. मंडनमिश्र अय्यांसारखी काही विद्वान जैन मंडळी या दुरवस्थेला विशेषकरून जबाबदार होती.

मंडनमिश्र अय्या अतिशय बुद्धिमान, अनेक विद्या आत्मसात केलेले आणि अत्यंत चतुर वक्ता होते. त्यांनी खडतर अनुष्ठाने करून देवी सरस्वती आणि अग्नींना प्रसन्न करून घेतले होते. पूर्वी रावणांचे महापराक्रमी पुत्र इंद्रजीत यांनी अग्नीमध्ये हवन करून अश्वांसहित दिव्य रथ बाहेर काढला होता, ही गोष्ट सर्वश्रुत आहे.

मंडनमिश्रही यज्ञकुंडातून मनोवांछित वस्तू प्राप्त करायचे, याचकाला जे हवे ते मिळवून द्यायचे. नुसत्या हुंकारांनीच दुसरा सूर्य उत्पन्न करतील असे त्यांचे अद्भुत सामर्थ्य होते. त्यांनी आपल्या विद्येच्या जोरावर सर्वत्र दबदबा निर्माण केला होता. त्यामुळे शास्त्री, पुराणिक, विद्वान पंडित सर्वांनाच त्यांचा धाक वाटायचा. ते वादविवादात कोणालाही हार जात नसत.

मंडनमिश्र यांनी स्वतः नवीन शास्त्रे निर्माण केली. त्या शास्त्रांना आव्हान देणाऱ्या विद्वानांशी जाहीर वाद घालून आपल्या अमोघ वक्तृत्वाने त्या सर्वांची तोंडे बंद केली. त्यांच्याशी विवाद करून

सगळे महापंडित अक्षरशः थकून गेले. अशा प्रकारे त्यांनी आपला लौकिक प्रस्थापित केला. त्यांनी वेदपुराणोक्त सद्धर्ममार्ग हे सर्व अधर्मच आहेत, हे जनमानसावर बिंबवले आणि आपण निर्मिलेली शास्त्रेच कशी योग्य आहेत, हे लोकांना पटवून देऊन त्यांचाच मोठ्या प्रमाणावर प्रचार-प्रसार केला. त्यांनी सर्व वर्णांच्या आणि जातिधर्मांच्या लोकांवर स्वतःच्या मतांचे वर्चस्व निर्माण करून त्यांची बुद्धी भ्रष्ट केली आणि गावोगावी जैनांची दैवते स्थापन करून त्यांचीच उपासना रूढ केली.

मंडनमिश्र यांचे वाढते सामर्थ्य व त्यांचा प्रभाव यांमुळे पूर्वीची शास्त्रे अडगळीत पडली, वेदांचा उपदेश मागे पडला. लोक - 'आपला धर्म बरोबर नाही. जैनधर्म हाच अत्यंत सोपा आणि श्रेष्ठ धर्म आहे' - असे म्हणून जैनधर्माचे अनुयायी होऊ लागले व त्यांच्या मतप्रणालीनुसार वागू लागले.

मंडनमिश्र यांना देवी सरस्वती प्रसन्न होत्या, हे आधीच स्पष्ट केलेले आहे. त्या त्यांच्या घरी राबायच्या, त्यांच्या जिव्हाग्री सूक्ष्मरूपाने वास करून ते बोललेले प्रत्येक वचन खरे करायच्या. सरस्वती आपल्याला नित्य वश राहाव्यात म्हणून मंडनमिश्र त्यांची मद्यघटावर स्थापना करून त्रिकाळ पूजा करायचे. त्यांना मद्याचा नैवेद्य दाखवायचे आणि तेच मद्य प्रसाद म्हणून प्राशन करायचे. त्या मद्याच्या धुंदीत अनाचार वाढवायचे. अशा मद्यपींकडून चांगल्याची अपेक्षा कोणी करावी ? आचार नाही, विचार नाही, असे हे कर्मभ्रष्ट पाखंडी सर्वत्र आपल्या शास्त्रधर्माचा विस्तार करत, लोकांना शिष्य करून, त्यांचे गुरू म्हणून मिरवत होते. ते कोणालाही श्रुति-स्मृति-पुराणोक्त धर्माचे आचरण करू देत नव्हते. अशा प्रकारे त्यांनी मोठाच अनर्थ मांडला होता. त्यांच्या मताप्रमाणे

वागणारे लोक उघड-उघड स्वैराचार आणि अनाचार करत होते. ते पाहून सज्जनांची कुचंबणा होत होती, विद्वज्जन हतबल झाले होते आणि भूमीवरील पापभार वाढून ती अनिवार दुःखाने अहोरात्र सुस्कारे टाकत होती. देव, ब्राह्मण, साधुसंतांना ती अधोगती पाहवत नव्हती. ते फारच व्यथित झाले होते.

हे वर्तमान कळताच भगवान शंकरांना अतिशय राग आला. 'या जैनांनी आपल्या धर्माचा प्रचार-प्रसार करून सनातन कर्ममार्ग बुडवला, लोकांना स्वधर्मभ्रष्ट केले, हे बरोबर नाही. यांना पायबंद घातलाच पाहिजे' - असा निश्चय करून त्यांनी भूलोकी अवतार घेण्याचे ठरवले.

अवतारकार्याची पूर्वतयारी झाल्यावर शिवजींनी उत्तरेकडील निर्मळ क्षेत्रात एका तपस्वी ब्राह्मणांच्या कुळात पुत्ररूपाने जन्म घेतला. त्यांच्या आगमनाने देवांना आनंद झाला, पृथ्वीला परमानंद झाला, दशदिशा प्रसन्नतेने भरून गेला, सुगंधित वारे वाहू लागले आणि नद्या-तलाव-विहिरी यांचे पाणी निर्मळ झाले. ही शुभचिन्हे पाहून मुनिजन अत्यंत समाधान पावले. ते निर्मळ क्षेत्रातील त्या द्विजवर्यांच्या घरी आले. त्यांनी मनुजरूपाने प्रकट झालेल्या त्या पुराणपुरुष जगदात्म्यांचे डोळे भरून दर्शन घेतले, त्या नूतन बालकांचे जातक वर्तवले आणि त्यांचे 'शंकराचार्य' असे नाव ठेवले. संकराचा छेद घेणारे अवतरले म्हणून त्यांनी त्या बालकांचे 'शंकर' असे नामकरण केले असावे. सदुपदेशाने लोकांचे कल्याण करणारे सद्गुरू असा 'शंकराचार्य' या नामाचा साधा व सरळ अर्थ आहे. असो.

✦ विश्रांती ✦

आपण कोणत्या पात्राशी एकरूप झालात? एक वाक्य मनाने ठरवा, मग सुरू ठेवा.

वैदिकमार्गाला पुन्हा प्रतिष्ठा मिळवून देण्यासाठी आलेल्या या दिव्य बालकांनी उपनयन झाल्यावर सर्व विद्या आत्मसात केल्या. मग मातोश्रींच्या आज्ञेने अल्पवयातच संन्यासदीक्षा घेऊन ते तीर्थयात्रेस निघाले. त्यांच्या विचारांनी प्रभावित झालेल्या अनेकांनी त्यांचे शिष्यत्व पत्करले. शिष्यांना बरोबर घेऊन तीर्थभ्रमण करणाऱ्या शंकराचार्यांनी जैनमतांच्या प्रभावाने समाजात खोलवर पसरलेल्या दुष्प्रवृत्तींचे जवळून अवलोकन केले. स्वधर्मभ्रष्ट झालेले देशोदेशीचे लोक जैनधर्माचा आणि त्यांच्या शास्त्रांचा कसा उदोउदो करत आहेत, याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतला. त्यांनी केलेली अवहेलना सहन केली.

एके दिवशी आचार्य कोल्हापुरास आले असता घरोघरी भिक्षा मागत कांसारांच्या आळीत प्रवेशले. ते कांसार जैन होते. त्यांनी आचार्यांच्या साधुत्वाची टिंगल केली व म्हणाले, "अहो ! इथे भिक्षा कुठून मिळणार ? कढईत काचेचा उकळता रस आहे तोच घ्या." तेव्हा ते म्हणाले, "तुम्ही जैन आहात ना ? मग तुमच्याकडची अन्य भिक्षा आम्हांला नको. तुम्ही काचेचा रसच द्या." त्या वेळी भिक्षेची सोय व्हावी म्हणून अनेक मंडळींनी

शंकराचार्यांचे शिष्यत्व पत्करले होते. या प्रसंगी आचार्यांनी त्यांचीही परीक्षा पाहण्याचे ठरवले. जी भिक्षा मिळेल ती स्वीकारायची असा संन्याशांचा नियम आहे. त्याला अनुसरून ते म्हणाले, "आज आपल्याला काचेचा रस पाजावा अशी नियतीची इच्छा आहे. तुम्ही ओंजळींनी तो प्राशन करा." ते ऐकताच सर्व शिष्य घाबरले आणि - 'हे कसले गुरू ? हे तर आमच्या जीवावर उठले आहेत !' - असे म्हणून पळून गेले. आचार्य विदेही होते. पळणाऱ्या शिष्यांकडे पाहून त्यांनी किंचित् स्मित केले व हातांची

ओंजळ करून कांसारांना म्हणाले, "काचेचा रस ओता." ज्यांनी समुद्रमंथनसमयी कालकूट विष प्राशन केले, प्रलयाग्नीला गिळून टाकेल असे ज्यांचे अगाध लीलाकर्तृत्व आहे; त्यांच्यासाठी काचेचा रस पिणे ही काही मोठी गोष्ट नव्हती. असो. त्यांनी ओंजळ पुढे करताच त्या दुष्ट कांसारांनी काचेचा तप्त रस त्यांच्या ओंजळीत ओतला. तेव्हा - ज्याचा एक थेंब जरी भूमीवर पडला तरी ती जळून जाईल - इतकी प्रखर उष्णता असलेला तो काचेचा रस आचार्यांनी थंड मधुर जल प्यावे इतक्या सहजतेने पिऊन टाकला. ते त्यांचे असामान्य साहस पाहून कांसार दचकले. हे कोणीतरी थोर महात्मे आहेत, हे लक्षात घेऊन ते सर्व जण त्यांना शरण गेले, त्यांचे पाय धरून क्षमायाचना करू लागले.

शंकराचार्यांनी मंडनमिश्रांचा वादविवादात पराजय केला

त्यानंतर तीर्थभ्रमण करत शंकराचार्य जैनग्रामास गेले. तिथे आपल्या एकनिष्ठ शिष्यांना मंडनमिश्रांकडे पाठवले. त्यांनी त्यांची भेट घेतली व म्हणाले, "आमचे गुरू शंकराचार्य यांनी तुम्हांला वादविवादास येण्याचे निमंत्रण दिले आहे. तुम्ही स्वतः निर्माण केलेल्या शास्त्रांच्या आधारे विवाद करून त्यांना जिंकावे ! अन्यथा ते वेदपुराणोक्त सद्धर्मशास्त्राच्या आधाराने तुमचे मतखंडन करून तुमचा पराभव करतील." तो निरोप ऐकून गर्विष्ठ मंडनमिश्र चवताळून म्हणाले, "अहो ! माझ्या पराभवाची वार्ता करूच नका. आजपर्यंत स्वतःचे पांडित्य मिरवणारे अनेक विद्वान शास्त्री माझ्याशी वाद घालण्यास आले, पण आमच्या जैनशास्त्रांपुढे कोणाचीही डाळ शिजली नाही, तिथे या संन्याशांची काय

मिजास ? सरस्वतींच्या कृपाप्रसादाने मी त्यांनाही वादविवादात जिंकीन." त्यांनी शंकराचार्यांचे आव्हान स्वीकारले.

ते शिष्य निघून गेल्यावर मंडनमिश्रांनी देवी सरस्वतींचे ध्यान केले. मग ते आचार्यांना भेटले. ते दोघेही आपल्या जागी थोर होते. दोघांचेही कर्तृत्व विलक्षण ! दोघेही पराक्रमी ! दोघांनी परस्परांशी चर्चा केली. त्या चर्चेत त्याच दिवशी जाहीर सभा घेऊन सर्वांदेखत वादविवाद करायचा, असे ठरले. हा वादविवाद पूर्वपक्ष व उत्तरपक्ष याप्रमाणे दोन विभागांमध्ये करण्याचे संमत झाले. त्यात - आपापल्या शास्त्रांच्या आधारे चर्चा करून

दुसऱ्याचे मत खोडून काढायचे आणि आपापल्या शास्त्रांचा अर्थ विवरणासहित स्पष्ट करून सांगायचा - असे ठरले. त्या चर्चेत - ज्याला आपल्या शास्त्रांचा उलगडा करता येणार नाही, त्याने पराभव मान्य करून त्याचा धर्म सोडून द्यायचा आणि त्या धर्मशास्त्राचे ग्रंथ पाण्यात बुडवायचे - असे ठरले. त्याप्रमाणे लोकांमध्ये दवंडी पिटण्यात आली.

ठरलेल्या वेळी शंकराचार्य व मंडनमिश्र सभास्थानी आले. त्या सभेला अनेक लोक उपस्थित होते. त्यांच्या सन्मुख प्रतिज्ञा करून दोघेही व्यासपीठावर स्थानापन्न झाले. दोघांच्यामध्ये पडदा लावण्यात आला होता. त्या वेळी मंडनमिश्रांनी पडद्याच्या आत मद्यघटात सरस्वतींची स्थापना करून त्यांची पूजा केली. तेव्हा त्या म्हणाल्या, "मी तुमच्यावर प्रसन्न आहे. या वादामध्ये मी शंकराचार्यांच्या शास्त्रमतांचे कसे खंडन करते पाहाच ! आज मी तुम्हांलाच विजय मिळवून देणार आहे. तुम्ही जे बोलाल तेच खरे करून दाखवणार आहे." ते वरदान ऐकून मंडनमिश्रांना मोठे समाधान वाटले. ही सरस्वती-स्थापना अशी गोपनीयरीत्या

करण्यात आली होती की, प्रत्यक्ष शंकराचार्यांनाही या गोष्टीचा थांगपत्ता लागला नाही.

वादविवादास प्रारंभ झाला. मंडनमिश्र पडद्याच्या आतून म्हणाले, "कोणत्या वेदाने आरंभ करून त्याचा अर्थ सांगू ?" आचार्य म्हणाले, "तुम्ही चारही वेद म्हणा. वेदपठण करताना मी ज्या ऋचांचा अर्थ विचारीन त्यांचे विवरण व अर्थासहित स्पष्टीकरण द्या. पण त्या अर्थाने माझे समाधान झाले नाही, तर मात्र पराभव स्वीकारून प्रतिज्ञापूर्ती करा." ते मान्य करून मंडनमिश्र सरस्वतींना म्हणाले, "माताजी ! आता तुम्हीच माझ्या मुखाने बोला, माझी बाजू सांभाळा." आचार्य म्हणाले, "मंडनमिश्रजी ! आपण ऋग्वेदाने आरंभ करा." तेव्हा सरस्वतींनी मद्यघटातून मुख बाहेर काढले व त्या मंडनमिश्रांच्या आवाजात ऋग्वेदातील ऋचा म्हणू लागल्या. या कारस्थानाची कल्पना नसल्याने पडद्याआडून स्वतः मंडनमिश्रच ऋग्वेद म्हणत आहेत, असे शंकराचार्य समजत होते. आचार्यांनी त्यांना अनेक ऋचांचे गहन अर्थ विचारले. तेव्हा देवी सरस्वतींनी कुठेही न अडखळता त्यांचे समर्पक अर्थ सांगितले. इतकेच नव्हे तर ऋग्वेदाच्या संदर्भात त्यांनी विचारलेल्या सर्व प्रश्नांची त्यांनी त्वरित उत्तरे दिली.

> **मुख्य मुद्दा**
>
> भक्ती व ज्ञान विरोध नव्हे, पूरक.

अशा प्रकारे संपूर्ण ऋग्वेद म्हणून झाला. आचार्यांनी अय्यांना यजुर्वेद म्हणण्यास सांगितला. त्यांच्या सूचनेनुसार सरस्वतींनी पडद्याआडून यजुर्वेद म्हणण्यास प्रारंभ केला. पद-क्रम-जटांसहित अस्खलित शब्द प्रकट

होऊ लागले. तेव्हाही आचार्यांनी विचारलेल्या प्रत्येक ऋचेचा अर्थ त्यांनी कुशलतेने उलगडून सांगितला. त्या प्रत्येक वेळी त्यांचे समाधानच करत होत्या.

मंडनमिश्र अय्यांचा पराभव होत नाही म्हणून आचार्य संभ्रमात

पडले. काय करावे, हेच त्यांना सुचेना. तेव्हा त्यांनी एक युक्ती केली. ते म्हणाले, "मंडनमिश्रजी ! तुम्ही आता यजुर्वेद म्हणत आहात ना !" मंडनमिश्र- "होय." आचार्य- "पण मघाशी तुम्ही ऋग्वेद म्हणत असताना माझ्या मनात एक शंका येऊन गेली. ती विचारायची राहून गेली आहे. म्हणून ती ऋचा पुन्हा म्हणून तिचा अर्थ सांगाल तर बरे होईल." मग आचार्यांनी आपली शंका निवेदन केली आणि मंडनमिश्रांना त्या संदर्भातील ऋचा म्हणण्यास सांगितली. ते ऐकताच सरस्वती गप्पच बसल्या. कारण त्यांचे एक वैशिष्ट्य आहे. त्यांना वेद-शास्त्रे-पुराणे मुखोद्गत आहेत. ते सर्व वाङ्मय त्या घडाघडा म्हणून दाखवतात, पण पुढचे म्हणत असताना कोणी मध्येच थांबवून त्यांना मागील गोष्ट विचारली, तर त्यांना काहीच सांगता येत नाही. म्हणूनच आचार्यांनी मंडनमिश्रांना मध्येच थांबवून मागे म्हटलेल्या ऋग्वेदातील ऋचा विचारताच त्या गडबडून गेल्या. त्यांना काही बोलताच येईना. सभास्थानी निरव शांतता पसरली. श्रोत्यांची उत्कंठा शिगेला पोचली.

शंकराचार्य अत्यंत चतुर होते. वादविवाद चालू असताना मंडनमिश्र ज्या पद्धतीने व कौशल्याने वेदपठण करून ऋचांचे अर्थ व रहस्य समजावून सांगत होते, त्या पद्धतीवरून इथे काहीतरी पाणी मुरते आहे, हे त्यांनी ओळखले होते. ब्रह्मदेव आणि सरस्वती या दोघांशिवाय अस्खलित वेदपठण करून त्यांचा गहन अर्थ विशद करून सांगणारे तिसरे कोणीही नाही, हे त्यांना पक्के माहीत होते. म्हणूनच अय्यांना सरस्वती प्रसन्न असल्यास खडा टाकून पाहावा, असा विचार करूनच त्यांनी पूर्वोक्त ऋग्वेदातील शंका उपस्थित करून ऋचा विचारली होती.

ही युक्ती बरोबर लागू पडली. अय्यांचे कपट उघड होताच

आचार्यांनी त्यांना खडसावले, म्हणाले, "काय हो, गप्प का बसलात ? माझ्या शंकेचे उत्तर द्या." ते ऐकून ते गडबडले. भीतीने त्यांची वाचाच बसली. आचार्यांनी थोडी वाट पाहिली. मग ते उठले. त्यांनी दोघांमधला पडदा दूर केला. तर काय आश्चर्य ! त्यांना मद्यघटातून सरस्वतींचे मुख बाहेर आलेले दिसले. ते दृश्य पाहून ते संतप्त झाले. त्यांनी हातातील दंडाचा प्रहार करून तो मद्यघट फोडून टाकला आणि सरस्वतींना उद्देशून म्हणाले, "देवी ! तुम्ही दुराचारिणी आहात, म्हणूनच या जैन अय्यांना प्रसन्न होऊन तुम्ही वेदशास्त्रांची चर्चा करत आहात. तुम्ही पापिणी आहात. ज्या ब्रह्माजींनी तुम्हांला जन्म दिला, त्यांच्याशीच अंगसंग करू पाहणाऱ्या तुमच्यासारख्या निर्लज्ज नारी शोधूनही सापडणार नाहीत. तुमच्यासारख्या जारिणींचे तोंडही पाहू नये. तुम्ही अधम आहात,

म्हणूनच यांना वश होऊन जैनशास्त्रांचा प्रचार-प्रसार व्हावा म्हणून प्रयत्न केलेत. या दुष्टांच्या पाखंडमतांचा उदोउदो करून सर्व वर्णाश्रमधर्मांच्या व अठरापगड जातींच्या लोकांना भ्रमित केलेत. त्यांना जैनधर्मात आणून वर्णसंकर केलात. तुमच्यामुळेच वेद-शास्त्रे-पुराणांचे महत्त्व नाहीसे झाले, त्यांनी उपदेशलेला सद्धर्म मागे पडला. तुम्ही जैनशास्त्रांचा अभिमान धरून त्यांचे महत्त्व वाढवलेत आणि जैनमतांना मान्यता देऊन लोकांना पाखंडी केलेत. तुमचा आश्रय होता म्हणूनच या दुष्टांनी स्वतःच्या मताने स्वकीयांच्या हस्ते पृथ्वीवरील ग्रामदैवते भ्रष्ट केली. अशा प्रकारे तुमच्यामुळे फार मोठा अनर्थ ओढवला. तो मी कैलासात ऐकला आणि त्या अनर्थाचे पारिपत्य करून सद्धर्माची स्थापना करावी, म्हणूनच हा अवतार घेतला. अशा प्रकारे तुम्ही जो आत्यंतिक अनाचार केला आहे, त्याचे शासन म्हणून यापुढे तुम्ही

अंत्यजादिकांच्या घरी वास कराल आणि कला-विद्यांच्या रूपाने नीचांच्या मुखात राहाल, असा मी तुम्हांला शाप देत आहे."

ते शापवचन ऐकून सरस्वतीही संतापल्या. त्यांनी शंकराचार्यांना प्रतिशाप दिला, म्हणाल्या, "तुम्ही धर्माच्या स्थापनेसाठी अवतार घेतलेला असलात, तरी तुमचा देह कीकट देशात पडेल." त्यानंतर त्या अंतर्धान पावल्या.

मंडनमिश्रांनी शंकराचार्यांची थोरवी ओळखली होती. आपला पराभव मान्य करून ते त्यांना शरण गेले. आचार्यांनी जैनशास्त्रांच्या पुस्तकांची गाठोडी बांधली आणि ती समुद्रात बुडवली. त्यांमध्ये 'अमरकोश' नावाचा एक ग्रंथ होता. तो सर्वांना उपयुक्त असल्यामुळे त्यांनी तो बुडवला नाही. अशा प्रकारे त्यांनी जैनशास्त्रे उद्ध्वस्त केली. मग गावोगावीच्या लोकांना पाचारण केले व म्हणाले, "या जैनांनी ठिकठिकाणी ग्रामदैवते स्थापन केलेली आहेत. ती आपली समजून त्यांची भक्ती करा. ती जैनांनी स्थापन केलेली म्हणून त्यांची उपेक्षा करू नका. आपणच आपल्या धर्माचे पालन करावे. भगवंतांपाशी भेद नाही. ते सर्वत्र सारखेच भरलेले आहेत. ते सर्वांवर सारखीच कृपा करतात. आपण त्यांना प्रेमभक्तीने आपलेसे केले पाहिजे."

✦ विश्रांती ✦

थोडा श्वास घ्या. डोळे मिटून एकदा ‘नमः शिवाय’ जपा, मग पुढे वाचा.

ते ऐकताच मंडनमिश्रांना आपल्या पाखंडमतांचा व कृतकर्मांचा पश्चात्ताप वाटू लागला. ते आचार्यांच्या चरणी नतमस्तक झाले व म्हणाले, "स्वामी ! तुम्ही जैनमतांचे संपूर्ण खंडन केलेत, तरी कृपा करून जैनांचे सत्त्व

थोडे तरी राखावे, अशी प्रार्थना आहे." ते ऐकून त्यांना दया आली. ते लोकांना म्हणाले, "तुम्ही तुमच्या ग्रामदैवतांच्यासंनिध जैनांचा धोंडा स्थापन करा. त्या ग्रामदेवतेची पूजा करताना प्रतिदिन त्याचीही पूजा करा. यापुढे प्रत्येकाने

पूर्वीप्रमाणेच आपल्या जातिधर्माला अनुसरून वागायचे आहे. कोणी अधर्माने वागण्याचा प्रयत्न केल्यास मी त्याला शासन करीन."

त्यानंतर शंकराचार्यांनी वेद, शास्त्रे व पुराणे पुन्हा प्रकट केली. विप्रजन त्यांचे अध्ययन करू लागली. अन्य लोकही आपापल्या धर्माचे आचरण करू लागले. अशा प्रकारे आचार्यांनी सर्वत्र श्रुतिस्मृतींमध्ये उपदेशलेल्या सद्धर्माची स्थापना केली, अद्वैताचा प्रचार-प्रसार केला आणि भूमीला असह्य झालेला पापभार उतरवला.

कवी श्रीधर म्हणतात- "श्रोते हो ! भगवान शंकरांची लीला अगाध आहे. आत्मानंदस्वरूप असे ते महाप्रभू भक्तवत्सल म्हणून प्रख्यात आहेत. ते आपल्या सेवकांना भवसागरातून तारून नेतात, त्यांना मोक्ष देतात. त्यांचे चरित्र काय वर्णन करावे ? ते दीनांचा, अनाथांचा व सद्भक्तांचा कैवार घेतात. त्यांच्या पंचाक्षरी व षडक्षरी मंत्राचा जप करणाऱ्यांचा उद्धार करतात. दाशार्ह राजा, कलावती, पापबुद्धी असणारे विदुर व बहुला यांना शिवमंत्राच्या पुण्यप्रभावाने अक्षय गती मिळाली. त्यांच्या कृपेने शबर तरला, भस्म झालेली त्याची पत्नी पुन्हा देहाने प्रकट झाली. शिवयोग्यांनी शिवकवचाचा उपदेश करून भद्रायू आणि सुमती यांना पावन केले. मैत्रेयींच्या सांगण्यावरून सीमंतिनींनी शिवव्रत आचरले. त्यामुळे शिवकृपा होऊन यमुनेत जलसमाधी मिळूनही त्यांचे पती चित्रांगद सुखरूप परतले. पराशर ऋषींनी स्वतः रुद्राभिषेक करून राजपुत्र सुधर्मांचा अपमृत्यू टाळला, त्यांना राजसिंहासनावर बसवले.

असे आहे शिवकवच, रुद्राध्याय, शिवपंचाक्षर व षडक्षर मंत्र यांचे माहात्म्य. ते अत्यंत पवित्र व सर्वांचा उद्धार करणारे आहेत. अभक्तांना त्यांची थोरवी कशी कळणार ? गर्गमुनींसारखे सद्गुरू आणि दाशार्ह राजांसारखे भाविक शिष्य असतील, तर उद्धार होणारच ! शिवयोग्यांसारखे समर्थ गुरू आणि भद्रायूंसारखे निष्ठावान शिष्य असतील, तर स्वतः शंकर त्या शिष्यांना कैलासलोकी नेणारच !

कलियुगामध्ये गुरू आणि महंत ठायी-ठायी आहेत, पण सद्गुरूंचे अद्भुत सामर्थ्य त्यांच्यापाशी नाही. ते द्रव्यलोभाने शिष्यांना फसवतात, त्यांच्या कानात मंत्रोपदेश करून त्यांच्यामागे साधनेची उपाधी लावून देतात. शिष्यही दुर्जन असतात. ते गुरूंचे दोष काढत बसतात. शेवटी या पापकर्मांमुळे दोघेही नरकात पडतात. म्हणूनच या कलियुगात दाशार्ह राजांसारखे शिष्य पाहायला मिळत नाहीत. खरे सद्गुरू आपल्या शिष्यांच्या धनाची

अभिलाषा धरत नाहीत. खरे शिष्यही तन-मन-धनाने गुरुसेवा करतात. दाशार्हादिक तरले ते या गुणांमुळेच ! त्यांनी जे मंत्र जपले ते मंत्र आजही आहेत, पण मूर्खांना त्यांचे माहात्म्य कळत नाही. त्यांना कोणी समजवावे ?

कृत, त्रेता आणि द्वापर या युगांमध्ये लोकांना पुष्कळ आयुष्यमान होते. साधक वर्षानुवर्षे अनुष्ठाने करत असत, तपश्चर्या करणाऱ्यांच्या अंगाभोवती वारुळे वाढत असत; तेव्हा कुठे भगवंत प्रसन्न होऊन त्यांना निजपदास नेत असत. पण कलियुगात आयुष्यमान अगदीच थोडे आहे. प्राण अन्नमय आहेत. देहाचा तर काहीच भरवसा नाही. आला दिवस कसा जाईल तेही सांगता येत नाही. मग लोकांचा उद्धार कसा होणार ? यावर भगवंतांनी नीट

विचार करून लोकांना अल्पायसाने परमेश्वरप्राप्ती व्हावी, त्यांना मोक्ष मिळावा, या उद्देशाने एक उत्तम मार्ग काढला. तो मार्ग म्हणजे सद्गुरूंना शरण जाणे. मोक्षप्राप्ती करून देणारा यासारखा अन्य साधनामार्ग नाही. हे सद्गुरू कसे असावेत ? वामदेव, गर्ग, शुक किंवा पराशर यांच्यासारखे ! ते स्वरूपी तन्मय असावेत, नित्य आनंदी असावेत ! शिष्य कसे असावेत ? भाविक, निष्ठावान आणि गुरूंना परमेश्वर मानून त्यांच्या उपदेशाचे पालन करणारे ! असे घडले तर या कलियुगात सर्व लोक तरून जातील."

श्रीधर पुढे म्हणतात- "श्रोते हो ! ज्यांच्यायोगाने थोर ऋषी, भद्रायू, दाशार्ह राजा, सुमती राणी, बहुला, विदुर, सीमंतिनी व त्यांचे पती यांचा उद्धार झाला; तो पंचाक्षरी मंत्र, षडक्षरी मंत्र, मृत्युंजय मंत्र, रुद्राध्याय, शिवकवच या सर्वांचे माहात्म्य या ग्रंथात सांगितले आहे. आता तुम्ही म्हणाल आजही तेच मंत्र आहेत, मग पूर्वीप्रमाणे लोकांचा उद्धार का होत नाही ? यावर माझे एवढेच सांगणे आहे की, जपकर्त्याचे मन शुद्ध असेल, तर त्याला पूर्वीच्या लोकांनी जे अनुभवले तशीच अनुभूती येईल. या शिवमंत्रांचा विशुद्ध भावाने व पूर्ण श्रद्धेने जप करावा. श्रीशिवलीलामृत ग्रंथाचे आवडीने श्रवण करावे. जी सावधानता आपण प्रपंचात दाखवतो, त्याच तत्परतेने शिवस्मरण करावे. मग त्याला काय कमी पडणार ?

कलियुगात लोकांसाठी शंकराचार्यांच्या रूपाने अवतार घेऊन ज्यांनी जैनमतांचा प्रभाव नष्ट केला, ते - सद्धर्माचे रक्षण करणारे शंभुमहादेव - त्यांचे स्मरण करणाऱ्या सर्वांच्या संसारभयाचे निरसन करतात. सर्व आयुष्य प्रपंचासाठी वेचणारे लोक अभागीच असतात. प्रपंचाची गुलामी करणारे आणि शिवजींना विसरलेले

लोक जन्मले काय, मेले काय, सारखेच ! जे जन्माला येऊनही शिवभजन करत नाहीत, त्यांना यमराज भयंकर नरकयातना देतात. ते जीव नाना योनींमध्ये जन्म घेऊन अनंत दुःखे भोगतात आणि कल्पांतापर्यंत जन्ममरणांच्या दुष्टचक्रात फिरत राहतात. म्हणून तुम्हां सर्वांना माझे असे विनम्र सांगणे आहे की, शिवचरणी दृढ भाव ठेवून श्रीशिवलीलारूपी अमृताचे अखंड सेवन करा. त्यायोगे जन्म-मरणांची श्रृंखला तुटेल.

शिवस्मरण करणाऱ्यांना शिवप्रभू मोक्षपदास नेतात. ब्राह्मणादी सर्व वर्णाश्रमधर्मांच्या आणि जातींच्या लोकांना शिवस्मरण हेच तारक आहे. पण समाजातील सर्वच घटक आपापल्या व्यवसायात व व्यवहारात इतके गुंतलेले असतात की, त्यांना शिवजींचे स्मरण होतच नाही. मग त्यांचे जन्ममरणांचे फेरे कसे काय सुटणार ? त्यांचा चौऱ्याऐंशीचा फेरा चुकवण्याचे सामर्थ्य केवळ शिवनामातच आहे. श्रीशिवलीलामृत हा ग्रंथ पापी जनांचा उद्धार करणारा आहे. जे लोक याचे श्रवण-पठण करतात, ते शिवस्वरूप होतात.

या ग्रंथाची बेचाळीस दिवसांत सात पारायणे करणाऱ्याला भगवान शंकर प्रत्यक्ष दर्शन देतात, त्या भक्ताचे सर्व मनोरथ पुरवतात; असा या ग्रंथाचा थोर महिमा आहे. जो मनुष्य प्रत्येक श्रावणी सोमवारी याचे पारायण करतो, त्याच्या घरी शिवजी नित्य वास करतात. ज्याला शिवजी प्रसन्न आहेत, त्याला या जगात काहीही कमी पडत नाही. म्हणून ज्याला त्यांची कृपा-प्रसन्नता प्राप्त व्हावी असे मनःपूर्वक वाटते, त्याने 'नमः शिवाय।' या मंत्राचा जप करावा आणि श्रीशिवलीलामृत वाचावे. शनिप्रदोष, शिवरात्री अशा पर्वकाळी या ग्रंथाची तीन पारायणे केल्याने त्या उपासकाची सर्व बंधनांतून मुक्तता होते, त्याच्या सर्व इच्छा पूर्ण होतात.

श्रोते हो ! तुम्ही म्हणाल शिवमंत्राच्या जपप्रभावाने दाशार्ह राजांच्या अंगातून त्यांची समस्त पापे कावळ्यांच्या रूपाने निघून गेली. त्यांच्याप्रमाणे आम्हीही पंचाक्षरी मंत्राचा जप करतो, मग आमची पापे काकरूपाने गेलेली का दिसत नाहीत ? यावर माझे एवढेच सांगणे आहे की, कृपा करून अशी शंका घेऊ नका. शिवनामजपाच्या पुण्यप्रभावाने आपण निष्पाप होणारच, अशी दृढ श्रद्धा ठेवा. स्कंदपुराणात व्यासांनी जे लिहून ठेवले आहे, तेच मी प्राकृतात वर्णन केले आहे. ते खोटे आहे असे म्हणणे धाष्टर्याचे ठरेल. दाशार्ह राजा व अन्य शिवभक्त यांच्या ज्या कथा या ग्रंथात सांगितल्या आहेत, त्यांतील उत्कट भक्तिभाव पाहावा आणि भगवान शंकर कशा प्रकारे उद्धार करतात, त्यावर चिंतन-मनन करावे.

या चौदा अध्यायांत व्यासांनी लोकांच्या कल्याणासाठी शिवोपासनेचे महत्त्व सांगितले आहे आणि भक्तांच्या उद्धाराच्या कथा सांगताना शिवदर्शन घेणे, शिवचरित्रपर ग्रंथ वाचणे, शिवमंत्रांचा जप करणे, रुद्रावर्तने करणे, भस्म धारण करणे, रुद्राक्ष धारण करणे, शिवकवच म्हणणे या सर्व गोष्टींचे अगत्य स्पष्ट केलेले आहे. थोडक्यात सांगायचे तर संसारात व्यग्र असलेल्या जीवांचा उद्धार व्हावा, म्हणून त्यांनी शिवोपासनेचा मार्ग विस्तृतपणे विशद केला आहे. अर्थात ज्याला जे शक्य आहे, त्यानुसार त्याने शिवभक्ती करून स्वतःचे कल्याण साधावे. शुद्ध आचरण ठेवावे, सन्मार्गाने वागावे आणि शिवध्यान करावे. या ग्रंथात जिथे-जिथे शिवस्तुती आलेली आहे, ती मननपूर्वक वाचावी आणि लोकांच्या कल्याणासाठी आपल्याला काय करता येईल, याचाही विचार करावा.

(अध्याय १५ चे शेवटचे पान असल्यास पुढीलप्रमाणे जोडले जाईल.)

हे उमानाथा ! तुमचा जयजयकार असो. तुमच्या अद्भुत लीलांचे वर्णन असलेला हा ग्रंथ तुमच्याच कृपेने लिहून पूर्ण झाला आहे. हा मी तुम्हांलाच अर्पण करतो.

स्कंदपुराणातील ब्रह्मोत्तरखंडात असलेल्या श्रीशिवलीलामृत या महान ग्रंथाचा हा पंधरावा अध्याय अतिशय गोड आहे. हा संतसज्जनांनी नित्य श्रवण-पठण करावा.

॥ अध्याय पंधरावा समाप्त॥॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु॥

✿ अध्याय सारांश ✿

1. आदिशंकराचार्य आख्यान: ज्ञानमार्ग व वाद.
2. कवी श्रीधरांचे निवेदन व ग्रंथसमर्पण.
3. कथासार पूर्ण होऊन शिवचरणी अर्पण.

मुख्य मुद्दे

- भक्ती व ज्ञान विरोध नव्हे, पूरक.
- ग्रंथ पूर्ण झाला तरी साधना चालूच.
- श्रोता/वाचक हाही यज्ञाचा भाग.

> **तज्ज्ञ टीप**
>
> शेवटचा अध्याय ‘समाप्ती’ नाही — ‘समर्पण’ आहे. वाचनानंतर एक मिनिट शांत बसून शिवनाम जपा.

द्रुत प्रश्नमंजुषा

तीन छोटे प्रश्न — समज तपासा. उत्तर निवडा; शेवटी तपासा.

1. शेवटच्या अध्यायातील मुख्य आख्यान?

- ○ भस्मासुर
- ○ शंकराचार्य
- ○ व्याध

- ○ सीमंतिनी

उत्तर: शंकराचार्य — जगद्गुरू शंकराचार्य आख्यान.

2. कवी श्रीधर काय करतात?

- ○ युद्ध घोषणा
- ○ निवेदन व ग्रंथसमर्पण
- ○ राज्यत्याग फक्त
- ○ समुद्रपार

उत्तर: निवेदन व ग्रंथसमर्पण — शिवलीलामृत/कथासार समर्पण.

3. भक्ती व ज्ञान यांचा संबंध?

- ○ नेहमी विरोध
- ○ पूरक मार्ग
- ○ फक्त राजांसाठी
- ○ केवळ संन्यासासाठी

उत्तर: पूरक मार्ग — ज्ञानमार्ग व भक्तिमार्ग एकमेकांना पूरक.

॥ ग्रंथ पूर्ण · वर जा ॥